

KÉNOSI TŐZSÉR JÁNOS

**DE TYPOGRAPHIIS ET TYPOGRAPHIS UNITARIORUM
IN TRANSYLVANIA**

**BIBLIOTHECA SCRIPTORUM
TRANSYLVANO—UNITARIORUM**

**SZEGED, SCRIPTUM KFT.
1991**

DE TYPOGRAPHIIS ET TYPOGRAPHIS UNITARIORUM IN
TRANSYLVANIA

BIBLIOTHECA SCRIPTORUM
TRANSYLVANO—UNITARIORUM

**ADATTÁR XVI—XVIII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK
TÖRTÉNETÉHEZ**

(Reference-series of the 16—18th century Hungarian cultural history)

32.

General editor

BÁLINT KESERŐ

KÉNOSI TÓZSÉR JÁNOS

**DE TYPOGRAPHIIS ET TYPOGRAPHIS UNITARIORUM
IN TRANSYLVANIA**

**BIBLIOTHECA SCRIPTORUM
TRANSYLVANO—UNITARIORUM**

Compiled by

FERENC FÖLDESI

**SZEGED, SCRIPTUM KFT.
1991**

Published by
the Department of Early Hungarian Literature of the
Attila József University (Szeged)
in cooperation with
the National Museum of Transylvania (Kolozsvár, Cluj-Napoca)

and the center for Free Religion
of California State University (chico, USA)

Revised by
MIHÁLY BALÁZS

ISBN 963 481 880 3
HU ISSN 0230—8495

Edited by
ISTVÁN MONOK

Assistant editor
ESZTER MACHÁN

Under the auspices and with the financial support of
the Project to Reconstruct, Register and Publish Records of Cultural and Historical Interest and
the Illyés Foundation

Contents

Foreword	VII
List of abbreviations	XXIII
De Typographiis et Typographis Unitariorum	1
De Typographia Alba Juliensi	2
De Typographia Claudiopolitana	36
Catalogus/A	85
Catalogus/B	108
Bibliotheca Scriptorum Transylvano-Unitariorum	117
Appendix	160
Index of Names	183

Foreword

The name of János Kénosi Tőzsér is known to Scholars dealing with the history of old Hungarian literature and culture almost exclusively as that of the initiator and to a large extent the writer of the crucial handwritten ecclesiastical history (*Historia Ecclesiastica Transylvano-Unitaria*). Although recent results of research into 16–17th century Transylvanian Unitarianism have made it even more obvious than before how important it would be to publish this work of fundamental significance, unfortunately the publication can be delayed perhaps with some years. This is *one* of the reasons for the present volume, which undertakes to publish shorter manuscripts by the author, written during the preliminary studies for the work on ecclesiastical history. However, there are other reasons as well. Readers of the present book can see for themselves that these works, which will be introduced below in some detail, can stand alone, and in some respects they are no less significant than the *Historia ecclesiastica*. These bibliographical works can be used advantageously by historians of 16–18th century culture, by scholars dealing with the history of the Antitrinitarian movement and the Unitarian Church, and by specialists on book and printing history. It can be pointed out before any detailed discussion that their real value springs from their author's intention to list without national and dogmatical prejudice every work, printed or in manuscript, that was written in Transylvania „in the spirit of Unitarianism”, and his reluctance to exclude even works containing ideas long regarded as heretical by the 18th century Unitarian Church. (It is only the Sabbatarian authors about whom he keeps silent, but this may be due not to mere dogmatical bias but simply to the difficulty of access to the documents of the sect, which closed in on itself because of persecution.)

(About the works)¹ The present volume contains two manuscript works, *De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transylvania atque libris in iisdem impressis*, and *Bibliotheca Scriptorum Transylvano-Unitariorum*. Both manuscripts are now in the library of the former Unitarian College in Kolozsvár (Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Republicii Sociale Romane, Anexa nr. III.) (Coll. Nos. 1450 and 1449), where they were deposited by Gergely Benczédi, Unitarian professor at Kolozsvár in 1878, who had had them completed and bound as well. This edition is based on the microfilm copy of these books in the Library of the Hungarian Academy of Sciences (Coll. Nos. A 272/III. and A 272/II.) Since the works were made at practically the

---

1 Elek Jakab: Kiáltó szó a pusztában (The voice of one crying in the wilderness), in: KM, XXII. 1887. 41.; Gergely Benczédi: Kénosi János kézirati művei (Manuscript works of J. K.), in: KM XXII. 1887. 141.

same time — *Bibliotheca Scriptorum* in 1753, *De Typographiis* in 1754 — the chronological order is ignored in the present publication, the text of *De Typographiis*, with its survey of the history of printing and the more detailed description of the works preceding the other text.

The work entitled *De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transylvania atque libris in iisdem impressis* consists of 286 pages. The first two pages — the actual title-page and the note by Gergely Benczédi — are not numbered. The numbered pages from 1 to 22 are not in autograph form in the same hand as the bulk of the work but supplied by Benczédi. Page 22 is followed by ten unnumbered pages with the contents and the index of names, also by Benczédi. These, since they give the page numbers of the original from which they were copied, have been omitted from the present text. From page 23 to the end the whole work is written in Kénosi's hand, with the exception of a few additions by István Uzoni Fosztó, between double parentheses in the present text, and some notes by a third hand, marking only the corresponding RMK number at certain items, and thus deemed omissible. The primary intention of Benczédi on having found the manuscripts in the „episcopal collections” must have been to save the manuscripts in Kénosi's hand from being scattered. That is why the present manuscript of *De Typographiis* falls into four distinctly separate units. The most significant is the part up to page 218, describing the publications of the presses at Gyulafehérvár and Kolozsvár (*De Typographia Albà Juliensi* and *De Typographia Claudiopolitana*). This section, however, is incomplete, ending with a discussion of *Formula administrandi* (RMK II 524), printed by György Abrugyi in 1638. The second unit of the manuscript is the *Catalogus Auctorum* on pages 219—251, followed by the above mentioned *Első vázlat* (First draft) (henceforward referred to as *Catalogus B*). This section indeed seems to be older than the others, it may even have preceded *Bibliotheca Scriptorum*, a supposition supported not only by the sketchier and more incidental nature of the elaboration, but also by the quality and the condition of the paper itself, as far as this can be judged on the basis of the microfilm. The section from page 263 to page 284 (on Niccolo Paruta, and Johann Sommer), the last separate unit, is conspicuously different from the rest of the manuscript being at least as biographical as bibliographical in nature. These few pages must have found their way into the manuscript packet by accident, perhaps when the author's legacy was received by Uzoni Fosztó and his fellow pastors from the widow, since with minor differences they are contained in the first book of *Historia Ecclesiastica*, written by Kénosi. Therefore, they are not included in the present edition. Although the original work could have contained only the first and second parts, *Catalogus B* has been included in this volume because it contains data not to be found elsewhere in the texts available.

Bibliotheca Scriptorum Transylvano-Unitariorum, the other manuscript in the present volume, consists of 119 pages, the first nine — Benczédi's addition — being unnumbered. The note — „This catalogue is not complete. It does not list all the works of any of the writers, and sometimes it errs about the authors” — on the last, unnumbered page from the year 1908 refers to the content, thus the manuscript itself is complete. As Benczédi says in his *Jegyzet* (Note), the numbered pages from 1 to the middle of 77 are in the hand of Kénosi, and the „little additions” by Uzoni are given here

in double parentheses again. Pages 77 to 108 are in Uzoni's hand, 108—109 in that of Gergely Kozma. The 1st and 2nd numbered pages exist, with insignificant differences, both in the original and as copies — Benczédi had them copied since they were difficult to read — and the present edition prints the original. The two works were later used by Kénosi in the first volume of his *Historia Ecclesiastica*. He must have found *Bibliotheca Scriptorum* useful when writing the biographical parts, while a somewhat shorter version of *De Typographiis* forms a separate chapter (Lib. I. Cap. XI.) in the work. It is from here that the *Appendix* prints the missing parts of *De Typographiis*; the descriptions of a few volumes; the pages relating the closing down of Heltai's press and the press in Gyulafehérvár; and the passage on the Unitarian press in Kolozsvár at the end of the 18th century (*De tertia Typographia Claudiopolitana*), still an indispensable source as regards the history of the press.

(About the author[s])² As mentioned above, ecclesiastical and literary historiography remembers János Kénosi Tőzsér primarily as the author of *Historia Ecclesiastica*, which was begun in 1755 and which processed an immense quantity of source material. Other works of his are also known, however, and a summary of the available data on him may not go amiss at this point. Kénosi, who was born in 1708 and received his higher education at the most important school of the Transylvanian Unitarian Church, the Unitarian College at Kolozsvár, was *praeceptor* of *poesis* from 1730, *orators' praeceptor* and *senior* from 1732. In *Historia Ecclesiastica* (II 402—403) he is listed among the rectors of Torda, a post he held from 1735 till 1755. A manuscript entitled *Elementa Rhetoricae*, containing drafts of lectures from 1751—52, copied late in the 18th century by János Szentpáli (No. 134) is obviously a memorial to the professor. He is not known to have visited academies, although talented students preparing for ecclesiastical careers often received support for their peregrinations from the church; otherwise they tried to save up the sum necessary for the trip by a few years' work as a teacher or pastor.

It is evident, however, that his interest in ecclesiastical history developed very early, together with his intention to serve his community by writing works of history. This is proved by his notes on school history, which have survived from 1746 in the Torda register kept by the rector. In addition, two volumes of historical and ecclesiastical historical documents in the MS archives of the college can also be linked with his name. The *Történeti adatgyűjtemény* (Collection of historical data), begun in 1750, has preserved 17th century documents (theological tracts, letters), some of them copied by him. This collection contains, among others, the manuscript of Bálint Segesvári, chronicler of Kolozsvár, discussing the events of the years between 1606 and 1654, often quoted in *Historia Ecclesiastica*. The number of the composite volume is 1105. The title of the other volume, *Convocatoria et cursuales literae 1579—1765*, indicates that it contains mostly synodic letters of invitation, partly copied by Kénosi Tőzsér, but a more detailed description of it is unavailable. Its number is 1108. It

2 On János Kénosi Tőzsér: László Csegezy: Feljegyzések Kénosi Tőzsér János életéről (Notes on the life of J. K. T.), in: KM, XXII. 1887. 195—196. Zoványi (Lex), 306—307.; On István Uzoni Fosztó: László Csegezy: Uzoni Fosztó István nemzetségi leszármazása (The genealogy of I. U. F.), in: KM, XXII. 1887. 196.; Zoványi (Lex), 669.

should also be noted here that according to Elek Jakab, Zoványi seems to know of one more manuscript work of Kénosi Tőzsér, entitled *Notae quaedam de reformatione civitatis Kolozsvár*, but no more information is available concerning this. Anyway, the manuscript archives of the Kolozsvár Unitarian Library do not have any manuscript with this title, and it is impossible to determine whether Kénosi's work is identical with one of the manuscripts on the history and/or reformation of Kolozsvár with a different title.

The academic engagements mentioned above certainly hindered the processing of the notes if not the collection of material, and Kénosi could work in earnest only during the summer, when „studia erant relaxata in diebus Canicularibus” (see the dedication of *De Typographiis*). This cannot be ruled out as the possible reason — in addition to his sickness — for his leaving Torda, since he had hardly left when he started writing his chief work in 1755, and one of his catechisms also originated around that time. *Catechesis incepta. Institutio religionis christianae secundum unitarios*, now in the MS archives of the Kolozsvár Unitarian Library, dates back to 1750, and has survived in a MS copy from 1751 by Sándor Murvai (No. 477) It would seem to be justified to assume that this is identical with the work entitled *Praelectiones seu phrases in catechism. Quis tibi est christianus?*, described as latent by Zoványi according to Elek Jakab³.

In 1755 Kénosi moved to Bágyon to continue as the pastor of the village till 1771. Particularly the first phase of his period at Bágyon must have been productive, but by the mid-1760s his strength had been consumed — as he complains in the preface of *Historia Ecclesiastica* — either by sickness or by the immeasurable size and difficulty of the work. In 1766 he sent the completed *Bibliotheca Scriptorum* to Uzoni Fosztó, and must have given up writing entirely, since in 1767 the synod orders him to continue the work. In 1771 he became pastor at Torockószentgyörgy, acting also as notary for the diocese (dioecesis) of Aranyostorda. He died at Torockószentgyörgy, on June 27, 1772.

István Uzoni Fosztó, who added marginalia to *De Typographiis* and wrote the final third of *Bibliotheca Scriptorum*, was also educated at the college of Kolozsvár. He began his studies there in 1745. (*Historia Ecclesiastica* — II. 415 — provides the information that he did not attend lower schools as his father started to teach him.) In 1750 he became a collegian (*togatus*), teaching *poesis* and religion at college, logics and physics to his private pupils. He was given the rectorate of Torockó in 1756. Four years later he was transferred to Torockószentgyörgy as pastor, and when Kénosi was posted there, he went to take his place at Bágyon. He helped the ailing Kénosi as deputy clerk of the diocese from 1771 and was clerk from 1773 till the end of his life in 1778.

Completing *Historia Ecclesiastica*, which Kénosi had started, can be regarded as his chief work, but the Appendix of the *Bibliotheca* mentions other works of his. One of these, closely connected with church history, is the translation into Hungarian of

---

³ Elek Jakab: Kiáltó szó a pusztában (The voice of one crying in the wilderness), in: KM XXII. 1887. 41.; Zoványi (Lex), 196.

Mihály Szentábrahádi Lombard's Latin ecclesiastical history, made between 1760 and 1763. Two copies of it have even survived in the MS archives of the Unitarian college (Nos: 977/A, 978/B). Of the items listed in the Appendix perhaps one more can be identified with one preserved in the college manuscript library: *De generatione vitae et morte* may be the same funeral address that he delivered in 1763 at Torockkőszentgyörgy in honour of Mihály Torockkai, with the title *Az életnek újjászületése a halálból* (The rebirth of life from death) (No. 468). The MS library of the college has also kept his manuscripts not listed in the Appendix: *Tres testes — Ratio, Traditio, Scriptura*, Kolozsvár, 1755 (No. 1161), and a treatise written at Bágyon in 1772: *Az Úr Jesus Christusnak és szent Péter apostolnak a Mennyei Hivatal folytatásában töltött hol-létének . . . megkeresgélése* (Treatise on . . . the whereabouts of the Lord Jesus Christ and St. Peter Apostle during the time they spent in the Heavenly Office) (No. 1137). In addition, a collection of prayers was also published by him in print: *Akármely keresztyénnek hét szükséges mindennapi dolgára készített rövid imádságok* (Short prayers for seven necessary everyday occasions of any Christian man), Kolozsvár, 1765. István Uzoni Fosztó died in 1777 at Bágyon.

(The two works and their types) The picture that unfolds from the few still available biographical facts describes well the conditions of the Unitarian Church in the 18th century. The authors in question lived in some respects provincial lives, which were lacking in events, and they were most certainly outside the scholarly and scientific life then developing in Hungary. In 18th century Hungary, research into the history of churches, schools, presses and literature were practically unimaginable without travelling and correspondence. The latter played a particularly important role in the gathering of data, the collections of letters of the scholars of the time often proving just as valuable as their published works. There is no trace of that, however, with Kénosi and his colleague, who obviously relied on a few reference books, and tried to see as many printed and manuscript works as they could. Although in the dedication of *De Typographiis* Kénosi mentions having used reliable information from others („ex certa relatione aliorum”), the descriptions of the works themselves, however, do not contain any references. He could not have had unlimited access to original works either. In the dedication mentioned above he says that the volumes described were not his own copies, but had been given to him for reading, and he had gathered his material from them. When describing books he more than once mentions that he has had to work with incomplete, mutilated copies. So it can be said that in comparison with the original significance of Transylvanian Unitarianism prior to the early 17th century, this enterprise was belated and, to a certain degree, isolated. It must be remembered that the protestant church histories written at the end of the 17th century and in the first half of the 18th century were already the sources of, and to a considerable extent stimulated, both bibliographical enterprises and the great ecclesiastical history. The Calvinist Pál Debreceni Ember completed his *Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania* in 1706⁴. Among the Lutheran ecclesiastical his-

---

4 Friedrich Adolf Lampe / Pál Debreceni Ember: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum. 1728.

torians the names of János Burius the Elder, and Dániel Krmann deserve mention in addition to that of Georg Haner, who wrote the history of the Saxon Lutheran Church in Transylvania⁵. Of these Kénosi knew only the works of Debreceni Ember and Haner, and he used them extensively when writing his own work. His reference books included Péter Bod's *A Szent Bibliának históriája* (The history of the Holy Bible) (Szeben, 1748), and several historical works, such as Márton Kelp's book on the Transylvanian Saxons⁶, András Illia's on the nations and religions of Transylvania⁷, and Farkas Bethlen's *Historia*⁸.

In addition to Hungarian works on Lutheran and Calvinist church history, the work of Kénosi and Uzoni was also inspired by the ecclesiastical historical, and bibliographical initiatives of their own co-religionists. Apart from the initiatives at home either providing only surveys of major events or merely describing individual episodes, these efforts culminated in, and are best represented by, Sandius's *Bibliotheca Antitrinitariorum*. Kénosi in fact refers to the work of Sandius, and also mentions the name of the remonstrant theologian, Adrian van Cattenburgh, who had published a similar writers' lexicon in Amsterdam (*Bibliotheca Scriptorum Remonstrantium*)⁹. Since Sandius is the source Kénosi most frequently quotes, Ferencz Kanyaró has correctly concluded that one of the purposes of the book was to complement that work¹⁰.

Sandius's work cannot be said to be particularly wanting in Hungarian data, as it lists probably all the volumes that were in the possession of Polish Unitarians or that their ecclesiastical history had on record in its tradition. Knowing, however, nearly all the literature of Transylvanian Antitrinitarianism, Kénosi naturally regarded a greater number of Hungarian authors worth mentioning, and saving from oblivion, and he was certainly more aware of the significance of the Hungarian language volumes barely mentioned in *Bibliotheca Antitrinitariorum*. Thus the need to correct this shift in emphasis necessarily arose. (Naturally, the two works sometimes overlap, in some cases to the extent of word-for-word identity.) More important than merely complementing Sandius's work was for the author to provide his readers with a handbook that embraced the whole literature of Transylvanian Antitrinitarianism, that is to say, a work that in a sense equalled the value of *Bibliotheca Antitrinitariorum*.

When staking out the material to be treated, the author was partly motivated by practical reasons (available sources, the relatively much dealt with state of Polish and Western European Antitrinitarianism), but, on the other hand, the workings of a form of national self-consciousness, mentioned by several others in connection with the introduction of *historia litteraria* in Hungary, can also be detected in him¹¹. Students of

5 Georgius Haner: *Historia ecclesiarum Transylvanicarum inde a primis populorum originibus ad haec usque tempora*. Francofurti et Lipsiae. 1694.

6 Martinus Kelp: *Natales Saxonum Transylvaniae, Aposciasmata historico collostrati*, Lipsiae, 1684.

7 Andreas Illia: *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum cum principibus eiusdem usque ad annum 1722*. Claudiopoli, 1730

8 Wolfgangus Bethlen: *Historiarum Pannonico-Dacicarum libri decem*. Cibinii, 1782-1783.

9 Adrian van Cattenburgh: *Bibliotheca Scriptorum Remonstrantium*, Amsterodami, 1728.

10 Ferencz Kanyaró: *Erdély első bibliográfusai* (The first bibliographers of Transylvania), in: MKSz, IV. 1896. 169.

11 Andor Tarnai: *A magyar irodalomtörténeti hagyomány* (The tradition of Hungarian literary history),

historia litteraria in Hungary often justified their work by the conviction that since the educated West still regarded Hungarians as barbarians, this false picture had to be changed and the cultural equality of the „*hungari*” proved. It was, however, not a Hungarian writers’ dictionary that Kénosi intended to write, but he emphatically directs his attention to Transylvania and the Unitarian Church. Since in the second half of the 16th century Europe had paid significant attention to Transylvania on account of its religious position (the region was visited not only by the most extremist representatives of heterodoxy, but it was one of the most important fields of operation for Jesuit missionaries as well), the author does not exaggerate the role Hungarians had played in the early phase of Antitrinitarianism, the selection having two criteria: the author must have something to do with Transylvania, and must be Antitrinitarian: „sive origine Transylvani Hungari vel Saxones, sive alterius regionis et nationis fuerint Auctores, qui elucubrarunt, fuerint solummodo Summum . . . Deum . . . professi . . .” Some kind of national self-consciousness can be detected only in a few places, mostly where the identity of the author of a work is unknown or uncertain (Ferenc Dávid or Blandrata). In such cases Kénosi turns away even from Sandius, his model, and names David as the author. It is refreshing thus to see in these objective works the absence of the national-unitarian ancestor-seeking nationalism, which is so repellently present in *Historia Ecclesiastica*, particularly in its last chapters.

Perhaps it is the peculiar situation mentioned above, the relative isolatedness, but certainly also the need to hold up the Unitarian past in the broad sense of the word that explains the fact that these works contain interesting, „formal” qualities. In any discussion of *De Typographiis* it should be mentioned that no work prior to this had explicitly claimed to write press history. This manuscript is also irregular compared with later works in the way it concentrates on the role the printing press played in *ecclesiastical history*. Without the necessary sources it is of course impossible to say to what extent this work was intended to be a chapter of church history. Be that as it may, it is to be noted that while 18th century press histories, instead of trying to describe all the publications of the *officinae*, usually pick out a few more interesting and problematical volumes, in this work it is exactly these descriptions that make up the bulk of the manuscript, and the parts that are strictly press history fill just a few pages. The descriptions of the books in most cases are on a very high level, sometimes remarkably detailed. Kénosi’s notes (*Nota*) are extraordinarily varied, the most frequently footnoted aspect being the significance of the work in question in ecclesiastical history. A number of other fields are also covered in the notes, such as organizational structure, dogmatics, biographical data, disputes, etc., and facts concerning presses and printers are also given.

De Typographiis was used by Károly Szabó when he was working on RMK, and it has been profitably used by the editors of RMNy as well. Yet it still contains data that may inspire further studies in press and library history. Here is an example to demonstrate this. István Uzoni Fosztó remarks in one of his marginal notes that Ferenc Dávid knew the Koran, perhaps „from Ahmet’s book, since Heltai would print that”,

and even referred to it in his 61st sermon. The note deserves some attention because Heltai is not known to have printed or had the intention to print the book of anybody called Ahmet, and, on the other hand, the sermon book of Dávid contains only 60 sermons, although the table of contents lists 61. Consequently, the last sermon must have existed at least in manuscript if Uzoni knew it. (Perhaps the reference to the Koran was sufficient reason for it to be omitted from the volume since one of the main charges against the Antitrinitarians was precisely their „Turkish” faith.)

With *Bibliotheca Scriptorum* also the question may arise whether the authors meant it to be an independent work or merely a preparation for *Historia Ecclesiastica*. The question is partly answered by the fact that the manuscript found its way to Uzoni not from the estate of Kénosi, but had been sent to him by the latter, and he found it worth adding to. The second argument for its being an independent work is provided by the dedication „to the gracious reader”. Kénosi is fully aware that this simple work of collecting data — that is bibliography in the classical sense of the word — is not really „modern”, and would be much more significant if incorporated into a more comprehensive work. Yet this apparently inglorious and fruitless work („inglorius quidem et sterilis labor”) can be used profitably by those who want to find their way about the Unitarian literature of Transylvania. He says the reader is like a wanderer, since both need maps to mark the road: „sicut enim peregrinantibus si foeliciter suos cursus emetiri voluerint, utilis et necessarius est exactus mapporum geographicarum delectus, ita illos, qui cum fructu in Orbe Literatorum volunt versari, multum juvat Librorum cognitio.”

There is no doubt about the great value of this work as a source. On the one hand, with the great number of manuscripts registered in it, in many cases it is only this book that contains information on the existence of apparently exciting 16–17th century works. On the other, it provides thought-provoking conclusions about the posthumous careers of great 16th century individuals. The cases of Palaeologus and Sommer can serve as good examples. No manuscript by Palaeologus which got lost found its way to Kénosi and Uzoni, and they draw attention to the existence of a *Commentarii Magni* explaining the writings of the apostles, on the basis of a remark in the Apocalypse commentary. (In addition they assume the existence of another work, not closely defined, since in the same work Palaeologus writes the following: „Legitimum erat Filios masculos omnes esse Dei, et non Patris et Matris, nisi redimerentur, qua de re alibi a nobis est disputatum.” This, however, should not be taken as indicating a hitherto unknown work of Palaeologus, since the quotation probably refers to one of his known works, most probably *Catechesis christiana*¹².) More interesting than that is the fact that Kénosi does not list all the works of Palaeologus in his bibliographies. He is remarkably ignorant of the works — *De providentia contra Calvinum*, *De peccato originis*, *An omnes ab uno Adamo descenderint*, *Appendix de providentia*, *De matrimonio* — that have survived in the Egyedi Codex. Some of these have been preserved in the Toroczkai Codex as well, but Kénosi does not know its

---

12 Lech Szczucki: Két XVI. századi eretnek gondolkodó. (Jacobus Palaeologus és Christian Francken.) (Two heretic thinkers from the 16th century). Budapest, 1980. 140.

contents either, although it contains eight more works by Palaeologus: *Catechesis christiana*, *Disputatio scholastica*, *De resurrectione mortuorum*, *De eucharistia*, *Summa omnium et prius de iustitia*, *De Christi cognomine*, *De tribus gentibus*, *Theodoro Bezae pro Castillione et Bellio*. The Lisznyai Codex is known to have preserved some of these. All this probably means that Kénosi registered the works of Palaeologus in his bibliographies not from the codices they have survived in but from [an]other collection[s]. It cannot be very far from the truth to interpret this as further evidence of the Greek heretic's popularity, and the prevalence and enduring survival of his thought.

As regards Sommer, Kénosi does not know of his casual poetry, his work entitled *Vita Jacobi despotae* published in Wittenberg in 1587, his rewriting of Acontius' *Satanica Stratagemata*, nor of his poem, *Zur Zeit der Pestilenz*, which survived in the Radecius hymnal. He mentions, however, a few works that only he seems to know about: *Ennarratio in V-tum caput Matthaei*, and *Commentarius in epistolam Pauli ad Hebraeos*. Speaking of this latter manuscript he remarks that according to the copyist, Sommer had finished dictation on January 31, 1572. The existence of a new manuscript variant seems to be confirmed also by the inclusion of *Corollalia sex a Johanne Sommero ex Sacris Bibliis collecta, pro Apostolica et Prophetica Veritate* in his list. For this text has survived only as part of *Disputatio scholastica*, but, as has been pointed out, the Torockai and Lisznyai Codices, which contain it, were never used by Kénosi. Thus it is obvious that he knew of the existence of the work from another source, perhaps from a composite volume containing also Sommer's unknown works above.

(Unitarian presses in Transylvania) Since *De Typographiis* gives a survey of the history of the Unitarian presses in Transylvania, it seems appropriate to sum up here, on the basis of recent literature, the information available on the subject. In a reference to the antecedents Kénosi — relying on Ferenc Pápai Páriz — quite confidently asserts that Transylvania had no presses before the Reformation: „recte colligi potest ante Reformationem in Transylvania Typographias non fuisse.”¹³ Although not aware of the Szeben workshop known from two publications in 1529 and 1530, he correctly emphasizes the significance of the *officina* in Brassó. The press in Brassó, opened under the leadership of Johann Honter in 1539 served a double purpose by promoting the cause of education in the broader sense and undertaking to spread the ideas of the Reformation. The roots of the presses at Gyulafehérvár and Kolozsvár are also to be found here, but reasons other than the quick and universal spreading of protestantism in these parts also make it necessary to focus attention primarily on Transylvania when examining book-printing in 16th century Hungary¹⁴.

13 Franciscus Pápai Páriz: *Rudus redivivum, seu breves rerum ecclesiasticarum Hungaricarum juxta et Transylvanicarum inde a prima Reformatione commentarii*. Cibinii, 1684.

14 On the history of printing in Hungary, comprehensively: Pál Gulyás: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* (Bookprinting in Hungary in the 15th and 16th centuries), Budapest, 1931.; József Fritz: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II. A reformáció korában* (The history of printing, publishing and selling books in Hungary II. In the age of the Reformation) Budapest, 1967.; Gedeon Borsa: *A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás részmrlege* (Partial assessment of 16th century book printing in Hungary), in: *MKSz*, 89. 1973. 249—265.

The three parts of the tripartitioned country displayed great differences in respect of book-publishing as well. No evidence, for example, supports the existence of a Hungarian *officina* operating in the Turkish-occupied territory, although the prohibition of Sultan Bayazid II (1483) banning printing obtained only for Muslims, and the outhying parts of the empire had Orthodox presses, while Jewish presses worked in the capital. In the 16th century 21 presses operated in the territory of royal Hungary and 9 in Transylvania. But while of the former only three functioned longer than ten years, the life-span of those in Transylvania was considerably longer (Szeben 36 years, Debrecen 40, Kolozsvár 51, and Brassó 56). In Habsburg-dominated West Hungary an Felvidék [Northern parts] raw material was produced by a single papermill (and that only for a short time), while Transylvania had three papermills (Brassó, 1546; Kolozsvár, 1563; Szeben, 1573). Of the 814 publications from Hungarian presses 544 came from the territory of the Principality of Transylvania. (More than 50% of the total output was produced in the Kolozsvár, Brassó, and Debrecen workshops, this last also belonging to the Principality.) It can be safely established without having to list any more data that book publishing in royal Hungary in the 16th century came nowhere near to that of the eastern part of the country. West Hungary had become a narrow semicircle several hundred kilometres long unable to provide the security necessary for printing on account of the pressing forward of the Turks, which was to go on for a long time. At the same time it remained opened towards Europe, thus easily able to continue importing books from the West and paper from Poland and Silesia. Even if this latter circumstance should be regarded as fortunate, it definitely was not to the advantage of the cause of Hungarian aducation because it stifled the demand for establishing presses. Transylvania, on the other hand, especially during the early years of the Principality, lived in relative security in the proximity of the Turks. Its geographical isolation (peregrinating scholars, for instance, leaving for Germany and the Netherlands usually embarked at Danzig [Gdańsk]) also made the introduction of book publishing a matter of some urgency. In addition to all this, the religious tolerance of the Principality, justly famous at the time, must be mentioned among the causes of the proliferation of protestant presses.

The Unitarians had three printing presses in Transylvania, two of which, founded in the 16th century, are of exceptional importance in the history not only of the Unitarian church but also of Hungarian culture as a whole.

I. Recent literature on the subject discusses thoroughly the life and activities of Raphael Hoffhalter (formerly Skrzetusky¹⁵), who was of Polish origin and was educated in Switzerland. This printer, having worked in Zurich and Vienna, later in Debrecen and Váradi, arrived in Gyulafehérvár early in 1567, willing to help Ferenc Dávid and his friends with his publications. According to Lech Szczucki¹⁶, the printing office tried, within the framework of a deliberate program, to publish works both in Latin and in Hungarian; the former were meant for a more scholarly public and for export, while the latter would serve domestic propaganda purposes. Antal Pirnát¹⁷ has added the subtle observation that printed materials in Latin became really dominant after Hoffhalter died in February 1568, and has linked it up with his hypothesis that after the owner's death the person actually in charge of the office was the Italian Faustinus Zenonus. The exact circumstances of its closing down are, however, unknown. All that can be assumed is that the printing press ceased functioning either with the death of Gregorius Wagner (who published Ferenc Dávid's book of sermons), or with the departure from Gyulafehérvár of the son, Rudolph. Anyway, the last volume to be published there was the above book of sermons which appeared in August, 1569.

II. The closing down of the printing office in Gyulafehérvár was not a serious loss for the Antitrinitarians, since in 1569 Gáspár Heltai, the distinguished book-printer from Kolozsvár sided with them. Research has established fairly accurately, in view of the possibilities, the history of this printing press¹⁸. The founder, György Hoffgreff, a former student of Wittenberg University, who had learnt the printing trade in Nuremberg on the encouragement of Honter of Brassó, brought out his first publication in Kolozsvár in 1550. Gáspár Heltai, later his partner, may have played some role in the beginning; they ran the printing shop together till 1553, then in 1553 the books were published by Heltai alone, and by Hoffgreff alone between 1554 and 1558. Heltai had the final word in selecting the works to be published also during the time of their partnership, but after Hoffgreff's death at the end of 1558 or early in 1559, the activity of

15 On the Hoffhalter printing shop, see the following: Pál Gulyás: *Der wiener Buchdrucker Rafael Hoffhalter und sein Sohn in Ungarn*, in: *Gutenberg Jahrbuch*, 1930. 198–208.; Jan ŁSlaski: *Z działalności drukarzy polskich Skrzetuskich-Hoffhalterów na Węgrzech, 1563–1586*. (On the activities of The Polish Skrzetuski-Hoffhalter printers), in: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, X. 1965. 223–258.; Gedeon Borsa: *Die Buchdruckerfamilie Hoffhalter*, in: *Guttenberg Jahrbuch*, 1970. 225–230.; Zsigmond Jakó: *A Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdája* (The printing-house of the Hoffhalters at Váradi and Gyulafehérvár), in: *Művelődéstörténeti tanulmányok* (Studies on the history of civilization), Eds. Elek Csetri / Zsigmond Jakó / Sándor Tonk Bukarest, 1979. 51–69, 219–221.

16 Lech Szczucki: *Polish and Transylvanian Unitarianism in the Second Half of the 16th Century*, in: *Antitrinitarianism in the Second Half of the 16th Century*, Eds. Róbert Dán / Antal Pirnát, Budapest–Leiden, 1982. 234. (*Studia Humanitatis*, 5.)

17 Antal Pirnát's introductory essay, in: *De falsa et vera unius Dei patris, filii et spiritus Sancti cognitione libri duo*, (facsimile edition) Budapest, 1988. IX–XIV. (*Bibliotheca Unitariorum* II.)

18 On the Heltai printing shop, see: Zoltán Ferenczi: *A kolozsvári nyomdászat története* (The history of printing in Kolozsvár), Kolozsvár, 1896.; Béla Varjas: *Heltai Gáspár, az író és könyvkiadó* (Jasper Heltai, the writer and publisher), in: B. V., *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei* (The social roots on Hungarian Renaissance literature), Budapest, 1982. 220–241.

the printing office became perceptibly more lively. A papermill was established, and the number of publications increased. While Hoffgreff had published an average of two volumes a year, 1559 saw the publication of 4 books, the number not changing in the following year. (4 books per annum can be said to have been the average till Heltai's death; there being two years with only one book published in each, but also one year with eleven books.) Heltai published 66 printed items between 1559 and 1574, and before 1568 these served mostly the Calvinist church (as catechisms, polemical treatises, etc.), but he did not refrain from publishing a Lutheran calendar for the use of his old church, in addition to secular books (rhetorics, Latin grammars, pamphlets ridiculing women, collections of maxims). It was then that his Bible translations came out, along with the translation and edited version of Aesop's fables entitled *Száz fabula* (A Hundred fables) (RMNy 219).

His change of religion must have taken place in 1569, since *Refutatio scripti Georgii Majoris* (RMNy 272), his one and only publication in that year definitely served the cause of Dávid and his friends. However, like Hoffhalter, he did not have much time to put the printing press to the use of the Unitarian church. He published several important publications in 1570 and 1571, among them *Háló* (Net), (RMNy 288) enumerating the crimes of the Inquisition. But on September 17, 1571, the catholic Prince István Báthori issued his famous decree on censorship, which turned Heltai's publishing activities other directions. Instead of ecclesiastical works he now published secular literature, verse-chronicles, the threnodies of Christian Schesaeus, calendars (the printing press, although privately owned, was probably obliged to print calendars every year). He was overtaken by death while editing and printing a book of verse-chronicles (RMNy 351), „delectable to hear and to read”, in 1574.

The editing of the book was completed by his widow who was also the owner of the printing office till her death in 1582. She carried on the project her husband had started, publishing within a few years an unprecedented number of Hungarian verse-chronicles. Even if she had had plans in this direction, the decree on censorship continued to prevent the publication of Unitarian works. (In the early 1580s she published Alexander Vitrelinus' *Iudicium ecclesiarum Polonicarum* (RMNy 469), but this book, justifying not only the position of Blandrata, who had played a major role in having Dávid convicted, but also the official opinion of the government, was naturally exempt from the decree. It has not been decided yet whether István Basilius's polemic pamphlet, *Krisztus imádásáról* (On worshipping Christ) [RMNy 457] was really published by Mrs Heltai's workshop as may be thought on the strength of a few contemporary data, or if it existed only in manuscript¹⁹.) Gaspar Schespurgensis, who probably become director of the press in Mrs Heltai's life time, brought out the only publication of the year 1583 after her death. Never again does his name appear in connection with the printing shop, but he is mentioned later as the co-proprietor of the papermill.

---

19 See: Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième siècles, ed. André Séguenny, Baden-Baden, 1990. 80–81. (Mihály Balázs)

After 1584 the publications are signed by Gáspár Heltai the Younger. Although a qualified printer, he failed to bring about the expected development in the printing shop, as he was distracted from the business of printing by the assignments and offices he received from the town.

After the year 1594 it was not only because of this or the aging of the founts that the production of the printing shop declined, since the conditions of the Fifteen Years' War, which brought a series of changes of ruling prince and great turbulence to Transylvania, did not leave the printing press unaffected. Following these stormy times the appointment of János Makai Nyírő as director of the workshop heralded an upward trend in the life of the *officina*²⁰. Makai had learnt his trade from the younger Heltai, and had made a long journey, visiting Germany, Poland, Silesia, Prague, and Bártfa, probably to gain experience. On returning home in 1614, he was asked by the leaders of the Unitarian Church, with Heltai's consent, to get a type-founder to have the stocks made up. He went to Bártfa, but finally ended up learning the trade of type-founding himself in Prague. Returning home in 1616, he started working in the same year, printing calendars and an *Imádságos könyvecske* (Small prayerbook) (RMNy 1138) for her Highness the Princess Consort. His most important publication, the Hungarian translation by Máté Toroczkai (RMNy 1187) of György Enyedi's *Explicationes* (RMNy 836) came out in 1619. (The Unitarians had made preparations in 1614 to publish the translation in Raków, but with Thoroczkai's death in 1615, the matter was delayed.) On Makai's coming home the possibility of the work to be published at home was raised, and this made the renewal of the type-founts necessary. The printing was done in secret, and the Unitarian deputation appearing with the printed copies in 1619 presented the court of the Prince with a fait accompli. István Bethlen, the Princés governor prohibited the distribution of the book, but Makai soon printed a title page without imprint, with only the year 1620 on it (RMNy 1222), and the volumes with this page added were freely distributed, while the copies with the 1619 title page served only the domestic purposes of the Kolozsvár church. Makai could not publish many works before he died in 1622, and of those he did, Kénosi describes only Valentinus Radecius' *De matrimonio tractatus*.

On Makai's death in 1622 the workshop was not the property of Heltai jr. since he had died in 1618. (See the town hall register: „1618 10. Oct. Gaspar Helthi, orbatus lumine, senio confectus obiit.”) The printing office was inherited by his daughter, Anna, wife of Tamás Hosszú (Lang). (Anna Heltai's name appears on a publication once: RMNy 1312), and immediately after Makai's death, András Szilvási became the director of the workshop. Kénosi mentions a printer called András Válaszúti, but this is probably the same person. It is not possible to make an accurate list of subsequent proprietors. What is certain is that Anna and Tamás Lang had three children, among them Margit, who married Mátyás Ravius, municipal councillor and „királybíró”, a very high-ranking royal official. However, Margit died before her mother, and on the death of Anna Heltai (around 1624) the workshop was not inherited by Mátyás

---

20 Kálmán Tóth: Könyvnyomtató Makai Nyírő János deák (Book printer student János M. Ny.), in: Kelemen Lajos Emlékkönyv (Lajos Kelemen Memorial volume), Bukarest, 1957. 587–606.

Ravius, her son-in-law, but, in accordance with the customs of inheritance in Kolozsvár, one of her grandchildren. Ravius and Margit had two children: Mátyás Ravius junior, who had a secure income as Saxon Unitarian pastor of Kolozsvár, and András. The printing press was probably inherited by András, who was converted to Calvinism in 1644, since its last publication was signed by János Ravius — and András had a son called János. (However, since Mátyás Ravius jr. also had a son whose name is unknown, he cannot be ruled out as the proprietor after Anna Heltai.) This seems to be confirmed by a letter dated February 15, 1667, from Ádám Frank jr., an Amsterdam printer born in Transylvania, to the Kolozsvár Unitarian church, from which it transpires that the press had remained in the hands of the Unitarians²¹. The printing press was directed from the 1630s up to 1660 by György Abrugyi, who was also a bookbinder. During Abrugyi's time, however, the equipment was becoming increasingly worn, the founts were not renewed although the proprietor had his own foundry at his disposal. The closing down of the *officina* was thus due to its gradual wearing out and ageing, hastened by the great fire which broke out on April 3, 1655, in which the town centre burnt down completely within a few hours, and since the workshop was within the town-walls, it must have been seriously damaged, too. (The letter of Ádám Frank just mentioned above provides the information that the church considered renovating the press but the writer of the letter did not think it was practicable.)

From the second half of the 1660s to the early nineties the town was supplied with books from the printing press of Ábrahám Szenczi Kertész, who had moved there from Turkish-occupied Várad. After the death of Szenczi Kertész, the press was headed by Mihály Veresegyházi Szentyel, even after the Prince gave the workshop as a gift to the Calvinist college in 1672. In this period the Unitarians were also obliged to use this printing press, although one scarcely comes across their works.

III. Very little is known about their third press²². It was founded in the 1690s, but the data concerning the exact time of its foundation are contradictory. In the year 1691 Comenius's *Eruditionis scholasticae pars prima* (RMK II 1685) was published at the workshop of András Lengyel's widow („apud viduam Andreae Lengyel”). Her name is next seen in 1697, when two works were published „at Mrs András Kmita's expense and the letters of the Unitarian congregation.” (Mrs Kmita was a Polish refugee, hence the name Mrs. András Lengyel [= 'Polish' in Hungarian] on some of her prints²³.) The Transylvanian Unitarian church must have been in bad need of a printing press, as the Calvinists printed for them with some reluctance. (Kénosi recorded that in 1693 the states admonished the Calvinist printer that he should not he refuse to work for the Unitarians. It was probably due to this that Valentinus Radecius' *Disciplina Ecclesiastica*, and Boldizsár Solymosi Koncz's *Hetedszakai reggeli*

21 Gergely Benczédi: if. Franc Ádám levele Amsterdamból 1667. febr. 15. (Letter of Á. F. jr. from Amsterdam, Feb. 15. 1667.), in: KM, XXIII. 1888. 37—38.

22 Zoltán Ferenczi: A kolozsvári nyomdászat története (The history of printing in Kolozsvár), Kolozsvár, 1896. 69—73.

23 Janusz Tazbir: Bracia polscy w Siedmiogrodzie 1660—1784 (The Polish brothers in Transylvania, 1660—1784), Warszawa, 1964. 48—50.

s estvéli könyörgések were (Morning and evening prayers) were printed in the workshop of Miklós Tótfalusi Kis, who had returned from the Netherlands.) On January 18, 1696, the consistory ordered a collection for the printing press, and according to a contemporary note, on February 6 „the Typographia was brought to the Unitarians by permission of the Country” („hozták meg a Typographiát az Unitáriusoknak az Ország engedelméből”). Pál Gulyás has proposed that acquiring the press so quickly could be possible only if instead of having it brought from abroad, the church purchased the press that Kmita had brought from Poland and left to his wife²⁴. They could not pay the whole price though, so the widow was either a co-proprietor or a shareholder in the workshop. Now this supposition ignores Dániel Timóthi's note quoted above, which certainly would seem to refer to the transportation of the press from abroad. On the other hand, it is Kénosi himself who that writes (see in *Appendix*) that the Unitarians had been planning to set up a press as early as 1694–95, thus collecting the sum and buying the press itself did not necessarily have to be done in the space of one single month.

In the years 1697 and 1698 Mrs Kmita and the Unitarian congregation appear together on the imprints, except in Donatus' *De octo partibus orationis*, where only the latter is mentioned as proprietor. This publication bears also, for the first time, the name of Mihály Liszkai, probably the first director of the printing shop. Apart from him, Mihály Heltzdörffer is known, from 1702, as director of the press. Later the volumes were signed either by the widow or by the church. As Kénosi also notes, the most urgent task of the press was to publish volumes needed for the running of the church, and that is why the first publications included hymn-books and a catechism. The later publications included significant works like the works of János Várfalvi Kósa, and *Apologia Fratrum Unitariorum* by Ferenc Petritjevith Horváth, which latter defends the church against unjust and untrue charges.

With the death of Mrs Kmita in the summer of 1704 the press practically ceased to function. No later publications of the press are known. Two letters surviving from 1707 shed some light on the subsequent fate of the printing press. On October 6th of that year parson András Jövedétsi and two wardens of the church assured János Kmita (son of the deceased Mrs Kmita) that they did not intend to take the press, carefully guarded „from dangers due to the times”, (which Kmita had handed over to them) simply into the possession of the church before it was made clear whether the church was in debt to Kmita or vice versa after taking over the press. The other letter is Kmita's reply dated October 8th. He declared that he would hand over the press, which his mother „had brought for the Unitarian congregation” without laying claim to anything. The fount of the press, according to Ferenczi, was bought by the Calvinists in 1737.

---

²⁴ Pál Gulyás: Nyomdáink belső élete (Hungarian printing shops — an inside look), in: ItK, LVI. 1948. 113.

* * *

The reader can find bibliographical references where Kénosi gives the most detailed tractate of the particular works. (In this respect the parts are classified: De Typographiis et Typographis, Bibliotheca Scriptorum, Catalogus/A, Catalogus/B.) At some other places of mentioning we used only the way of crossreference. Of bibliographical references we only refer to works by Sandius, Bock, Wallace, as well as RMK and RMNY; besides these only text editions are included. The index of names helps to look up authors and works. Figures in bold here refer to pages where the persons mentioned are the authors, and figures in normal to those who are only mentioned.

* * *

I won't miss the opportunity to express my sincerest gratitude to Mihály Balázs for his kind encouragement and for his help throughout the whole process of work.

List of abbreviations

Bock	Friedrich Samuel Bock: <i>Historia antitrinitariorum maxime Socinianismi et Socinianorum, ex fontibus recensetur</i> , I—II. Regiomonti et Lipsiae, 1776.
Dán, Glirius	Róbert Dán, Matthias Vehe-Glirius <i>Life and work of a radical Antitrinitarian with his collected writings</i> , Budapest—Leiden, 1982. (<i>Studia Humanitatis</i> 4.)
ItK	<i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> (A periodical of literary history)
KM	<i>Keresztény Magvető</i> (A periodical of Unitarian church history)
MKSz	<i>Magyar Könyvszemle</i> (A periodical of book and printing history)
RMK I—II	Szabó Károly: <i>Régi magyar könyvtár I</i> (1531—1711. megjelent magyar nyelvű magyarországi nyomtatványok) (Old Hungarian Library I. Printed material published in Hungary between 1531 and 1711 in Hungarian.) — II. (1473—1711. megjelent nem magyar nyelvű magyarországi nyomtatványok). (Printed material published between 1413 and 1711, not in Hungarian.) Budapest, 1879—1885.
RMKT XVII	<i>Régi Magyar Költők Tára</i> , 1—14. Budapest, 1959—1991.
RMNY	<i>Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum</i> — <i>Régi magyarországi nyomtatványok</i> , 1473—1600. Eds. Gedeon Borsa et alii, Budapest, 1971.
Sand	Christophorus Sandius: <i>Bibliotheca Antitrinitariorum</i> , Freistadii, 1684.
Unitárius Szószék	<i>Unitarian pulpit</i> (Collection of Old Unitarian Predications), Ed. by Miklós Deák, Albert Vári, András Balázs, V. Székelyudvarhely, 1910.

Wallace

Robert Wallace: *Antitrinitarian Biography: Sketches of the lives and writings of distinguished antitrinitarians*, I—II. London, 1850.

Zoványi (Lex)

Jenő Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon* (Encyclopaedia of Protestant Church History in Hungary), Budapest, 1977³.

DE TYPOGRAPHIIS
Et Typographis
Unitariorum in Transylvania, atque
Libris in iisdem impressis*

Lector Benevole!

Nemo existimo inficias ibit Typographiam esse magnum et singulare Dei beneficium hominibus indultum. Nam ut alias rationes taceam occasione Librorum in ea editorum, Evangelii veritas ad multa Regna est propagata.

Quapropter Ego quoque de Typographiis Unitarior. in Transylvania, hoc tempore quo studia erant relaxata in diebus Canicularibus Anni 1752 inter infirmitates meas, aliquid volui annotare ubi scilicet habuerunt, a *quo* tempore *quomodo* et *quando* defecerunt, et *qui Libri* in iisdem prodierunt. Hoc tamen notabis. Me Libris destitutum omnia assequi non potuisse ideoque illa tantumque vel ex certa relatione alior. vel forte ex lectione quorundam Librorum hinc et inde colligere potui assignasse, idque tantum pro me fecisse alios vero, qui sunt seniores aetate vel Libris abundant, plura posse scribere et melius ultro fateor. Unde rogaris, quod si forte ad tuas haec Scripta devenirent manus, corrigenda corrige, et si in tuo scrinio plura lateant, addenda adde. Quia vero multi Libri in istis Typographiis impressi, ut ex quorundam exemplaribus, vix unum atque alterum mihi vidisse contigit illudque *hic* vel *ille* possidet: ideo multorum Librorum *Praefationis*, *Dedicationis*, vel etiam totius *operis* (quae et aliis multis rebus lucem foeneratur) summam breviter extraxi, ut inde quoque Antiquitatum aliqua notitia possit fieri.

De Typographiis Unitariorum in
Transylvania.

Ante Reformationem Typographias in Transylvania non fuisse observavit Franciscus Pariz Papai in Rudere Redivivo ad Annum: 1533 ubi scribit Johannem Honterum Coronensem circa Festum Margarethae Basilea reducem Typos et

---

* Pro memoria: A Kénosi T. János ezen „De Typographiis” stb. cz. nevezetes műve megtaláltatott 1878-ban a püspöki thékában (a Consistor. tanács teremben), a Kénosi saját kezeírásában, de fájdalom csonkán. Alolírott kiegészítettem azon másolati példányból mely Gróf Kemény Jozseftől került az erdélyi múzeum könyvtárába. Bekötöttem s az E. Képviselő Tanács 17—1878. közig. sz. a. végzése nyomán a Collegium Könyvtárába beadtam. A 218. lapon és 284. lapon hátul most is hiányzik a folytatás. — Benczédi Gergely mp.tanár (Note by Gergely Benczédi to the effect that he supplemented the autograph manuscript found in the episcopal library with a copy which had belonged to József Kemény)

Typographos secum assumptos in Patriam deduxisse ibidemque propriis sumptibus Officinam erexisse, ac Transylvaniam necessariis Libellis, qui antea non nisi e Germania iique a paucis peti poterant instruxisse. Videatur et Georg Haner. Hist. Eccl. Transylv. Lib. 10. pag. 193.

Si hoc verum est recte colligi potest ante Refomationem in Transylvania Typographias non fuisse; sed tunc demum et consequenter *Coronam, Alba Juliam, Claudiopolim, Cibinium*, aliaque loca allatas ex superioribus oris fuisse, vel saltem Typos incitos fuisse.

Unitarii habuerunt Typographias tres in Transylvania; Unam *Albae Juliae*, duas *Claudiopoli*.

De quibus per seriem

De Typographia Alba Juliensi.

Alba Juliensis Typographia forte Johannis II. Electi Regis Hungariae sumptibus fuit procurata.

Unde circa A. 1567, 1568 *Raphael Hoffhalter*, Haner L. 4. p. 281. in Hist. Eccl. Transyl. scribit: fuit *Regius Typographus*; Si vero Typographus fuit Regius, et Typographiam Regis sumptibus fuisse procuratam, probabile est *Joannis II. Regis liberalitas Typographiam Anno: 1567. Unitariis concesserat*. A quo tamen tempore eadem Typographia extiterit, Ego aliam notitiam habere non potui, nisi quod Andreas Illia de Ortu et Progressu variar. in Dacia Relligionum pag. 36. scribit, scilicet Georgium *Blandratam Albae Juliae Jus Typographiae ac Scolarum obtinuisse*. Constat autem *Blandratam* Calvino, scriptis suis eum persequente, a Joanne Sigismundo Principe circa A. 1563 evocatum in Transylvaniam concessisse e Polonia (vide Bibl. Antitrin. sub voce *Blandrata*). Unde si Jus Typographiae obtinuit, ab illo tempore obtinere debuit; praecise tamen Ego determinare non possum. Id certissimum est, quod postquam Johannes II—dus ad Unitarios transivit et multi alii Magnates, multi Libri in eadem officina sub spatio trium annor. scilicet: 1567, 1568, 1569 prodierunt. Nam ante Annum 1567 et post annum 1569 inclusive ex eadem officina Librum aliquem prodisse (et si prodiit) nullum vidi. Libri vero, qui ibidem prodierunt (saltem quorum copiam habere potui) inferius recensebuntur.

Sic cum tres Annos Unitariis eadem Typographia inserviisset, tandem *ad quos quomodo* eadem devenerit aut defecerit, vel quomodo Unitariis adempta vel occlusa fuerit, pro certo mihi non constat. Existimarem tamen 1mo quod si Regiis sumptib. fuerat procurata, mortuo Joanne 2do Electo Rege Hungariae, exturbatisque aut exclusis Alba Julia, vel sensim sensimque deficientibus Unitariis (*Francisco Dávidis* et iam *Claudiopolim* migrante, ac Libros compositos ab A. 1570 ibidem edente) ad sequentes Principes Transylvaniae fuisse devolutam. Jam autem Joanni 2do A. 1571 vita functo successit in Principatu Stephanus Báthori tandem Rex Poloniae (qui et Jesuitas induxit Albam Juliam et Claudiopolim) vid. Bethleni pag. 356. instinctu Stephani Regis Poloniae, eidem Christophorus, huic filius ejus novennis Sigismundus Báthori, singuli Religione Catholici; his consequenter 13. (forte) Reformati Principes;

Probabile proinde est hos serietim occupasse eandem Typographiam sicuti et Templum.

(Catholicum Authorem ibidem prodiisse nullum vidi, nec audiui; sed Reformatorem Principum tempore, multos ibidem impressos fuisse Libros (an in eadem Typographia?) constat.)

2. Aut vero A. 1580. cum ingenti damno afflicta est Alba Julia, propter conflagrationem multarum aedium potuit Typographia quoque absumi. *Tunc enim* pulveris tormentarii vis ingens, in Turri Civitatis, in quadrum posite, repentino fulmine nactu, inflammata magnam muri partem disjecit, aedesque proximas dissipavit. Vid. Volf. Beth. p. 357.

Aut. 3. sub principatu Sigismundi Bathori tempore illorum disturbiorum, quae illa tempora quasi inundaverant penitus fuit deleta, dissipata, in nihilum redacta; cum fertur Albae Juliae et Libros multos fuisse combustos.

Est Dissertatio quaedam, quae describit Saxonum sedes Transylvanicas (quam R. D. Georg. Gálfi Minister Verbi Divini in Ecclesia Unitar. Heviziensi, amicus omni reverentiae cultu prosequendus mecum communicavit) in qua cum Autor Coronam descripsisset, haec subnectit. *Celebratur* Bibliotheca Coronensis, qua post Budensem (cujus reliquias nescio qua tactus invidia Sigismundus Báthori Transylvaniae Princeps, cum plurimis antiquitatum monumentis flammis subjecit Albae Juliae) celebriorem habere Hungaria non creditur etc. Haec videntur confirmare illa in Wolf. Bethlen ad A. 1598. p. 646. Sigismundus Princeps reconditiores Literas a Turcicis Imperatoribus jam inde a Principio iunctor. cum Transylvania Foederum missitatas, aliaque Regum et Principum Diplomata, maximarum rerum monumenta continentia in acervum congesta, injecto igne concremavit. Haec et si dubia proponantur, potuit tamen uno ex his modo, tunc sublatam aut ademptam fuisse Typographiam.

Quod *Typographos* attinet; Ego nullum alium videre potui in Libris praeter *Raphaellem Hoffhalterum* Regium Typographum superius memoratum; eundem etiam ante editionem Disputationis Albanae in Martio decem diebus habitae fuisse mortuum patet; id enim Disputationi subnectitur: Excusum Albae Juliae *apud viduam Raphaelis Hoffhalter* Anno MDLXVIII.

Nota: *Stephani Csázmai* Concionatoris Alba Juliensis opus contra *Andream Sándor* Plebanum Devaiensem, eodem Anno 1568. prodiit subnectitur enim: Excusum per *Raphaellem Hoffhalterum*, Anno a nativitate Christi Domini MDLXVIII. Disputatio vero *eodem Anno* decem diebus dicitur prodiisse apud *Viduam Raphaelis Hoffhalter*.

Item in praefatione Libri: De Falsa et Vera Unius Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione etc. Autores Libri circiter medium sic se excusant: Cum hic a nobis multa desiderentur ... et quaedam etiam post *obitum Typographi* perperam impressa sunt, pios Lectores oramus velint temporari condonate etc. Liber vero hic A. 1567. die 7 Augusti est dedicatus Johanni II^{do} Electo Regi Hungariae.

Unde: Aliqua difficultas forte posset inesse, quod forte mortuus fuit *Raphael* 1567. et tamen dicuntur 1568 quidam Libri sub nomine ejus prodiisse. At nulla est difficultas, nam Dedicatio Libri supra memorati potuit fieri Anno: 1567. 7. August. impressio vero differri ad Annum: 1568 non enim additur annus impressionis, et sub

impressioni mori. Reliqua etiam opera, quibus nomen Raphaelis subnectitur potuit ante Disputationem decem dier. edere, et usque dum illa ad praelium fuit praeparata, potuit mori et ita illa Disputatio, sub nomine *Viduae* ejus prodire etc.

Caeterum existimarem *Stephanum Csazmai* fuisse *Inspectorem* Typographiae, aut saltem post obitum Raphaelis *Procuratorem* ut ex initio operis quod contra Andream Sandor scripsit, patet consideranti

Series Librorum (quos mihi vidisse
contigit) in Typographia Alba Juliensi
impressorum Anno 1567

I. Est opus quoddam Hungarico Idiomate scriptum A. 1567 (forte *Francisci Dávidis* licet enim initio destituatur et rarissimum sit Exemplar, ita ut praeter unum, plura mihi vidisse non contigit (quod est H. D. Josephi Bentze, Rectoris Scholae Torotzkane Unitar.) tamen ex secundo capite operis patet eodem Anno scriptum fuisse; haec enim inter caetera habentur: *Most vagyon annak ötven esztendeje*, hogy Luter Márton felkezdé bontogatni a Krisztus koporsait ... Mert Krisztus születése után 1517 esztendőben kezdé Luter ezek ellen támadni, melynek mostan ötven esztendeje van, kit hogy ha hozzá vetendesz a 1517 esztendőhez, lészen 1567 esztendő, kiben mostan vagyunk etc. In eodem capite paulo ante finem: Helvetiaban Berna nevű városban ezen mostani 1567 esztendőben megöleték Gentilis Bálint, ki olasz nemzet vala etc. Ex his patet eodem Anno fuisse hoc opus scriptum, sed eodem vel sequenti Anno fuit impressum, mihi non constat, neque etiam constat quis sit Autor, cum initio destituatur.

Hoc opus habet *quator* Capita.

I^{um} est quasi Prolegomenon totius operis (ut Autor dicit) continetque *progressum Doctrinae* de Trinitate, atque recenset multos Reclamatores ejusdem Doctrinae, ac quorundam Martyrium pro eadem Doctrina.

(Nota. Quae in hoc Capite *Hungarice* habentur, eadem omnia Latine in Opere cujus Titulus: De Falsa et Vera unius Dei Patris, et Filii, et Spiritus Sancti cognitione Libri duo etc. Libri I^{mi} Capitibus II et III habentur. Jam vero an ex Hungarico in Latinum vel ex Latino in Hungaricum sint translata mihi non constat, cum eodem Anno sunt utraque opera scripta)

II^{um} Caput sic incipit: *Második Része*. Melyben megmutattatik miképpen a Krisztus az végéről az eleire menvén, e mostani időben épített fel az eo Anyaszentegyházát. In hoc capite describitur Reformationis in Articulis de Coena Domini et Baptismo progressus, atque quomodo meliorem ac meliorem Reformationem sunt sequuti. Haec enim inter alia scribit: (quae ob raritatem Exemplaris annotare placuit) *Az ur Isten minket ez mostani időben*, lassan, lassan, a gyenge dolgokról a vastagságra, a kicsinekről nagyobbakra, az végéről az eleire hoz:

Mert először Luter és Filep Melanthon írását adta minekünk, melyek csak a bűnnek bocsánattya ellen való praktikát rontották meg és ezeket megtanolván úgy ragaszkodánk asztán az *Saxoniabeli tanítottokhoz*. Ennek utánna nem sok idő mulva a *Csehekhez hajlánk*, de nem a tudománynak tisztaságában, hanem csak az

Anyaszentegyháznak igazgatásában. Hogy pedig ennek utánna az Helvetiabelieknek Irásokat kezdők olvasni, kik mind az *Saxoniabelieknek*, mind az *Cseheknek* tévelygéseket kárhóztattják vala látván azoknak tisztább Tudományokat mű is össze társalkodánk véllek. De mostan immár más *Hadnagyokat*, más *Vezéreket* adott mű nekünk a mű kegyelmes Atyánk, kik az mélyebb tévelygést törlik el, megtisztítván az egy atya Istenről, az Jézus Krisztusról, és az igaz Apostoli Keresztiségről való Tudományt. Nem szünik azért addig meg eo Sz. Felsége, miglen tellyességgel ki viszen minket mindenféle zürzavarból, hogy csak eo neki szolgáljunk, és meg mosogatván magunkat az igaz keresztiséggel csak az Jézus Krisztusnak szenteltessünk.

Tandem: Quis fuit progressus in Reformatione Coenae Domini et Baptismi, subnectit hoc modo: 1550 esztendőben, a Misének Regulája minden Romai Ceremoniakkal és az kenyérnek felemelésével megrontaték. 1553 esztendőben, az Oltárok, fa képek és némely ékességek le tétetének. De a maradékja helyben marada. 1555 esztendőben le téteték a Krisztus Testének a kenyérben való jelenvolta, és az üdvességnek a Szentségekhez hit nélkül való kötelezése. Azonképpen mind a sugó gyonás, s mind a betegeknek gyontatása, 1559 esztendőben, amiképpen a térd hajtás kirekeszteték a fenn állással, azonképpen a fenn állás a le ülésel, és közönséges kenyér hozattaték be, megrontván a Misének minden praktikáit. Ilyen rendel tisztitatték azért meg az ur vacsorája.

A Keresztiségnek is megtisztulása ilyenképpen épitetett. 1550 esztendőben a keresztiségbeli kenet, nyál, só, gyertya el romla; De a többi mind megmarada. 1553. esztendőben a keresztiségbeli babonaságok, ördögüzések, kereszthányások, meg romlának, mellyek még mostanis vadnak a százszoknál. 1556. esztendőben megromla az Bábák, Dajkák, és a paraszt népek által való keresztelés, mellyet Stancarus megtarta, az Helvetikusoknak ellenekre. 1559 eszt. a Komaság kárhóztaték az Lasko Jánostól, mellyet még mostanis az Anyaszentegyházban megtartnak, nagysok helyen; azonképpen az küsgyermekektől való kérdezkedés is. Így jutottunk azért az Úr Vacsorájának és a Keresztiségnek igaz értelmére.

Paulo inferius: El kell pusztulni a sok féle hitnek, vallásnak, ... hogy csak az egy Apostoli Credo maradjon meg, és hogy mű is az Apostolokkal egy Tudományban légyünk. Mert még mű ez ideig semmi egyéb hitnek Vallását bé nem hattuk menni a mű *Catechismusunkban*, melyben az igaz tudománynak summája taníttatik, hanem csak a Credot etc.

(Nota 1. Quae in hoc Capite tractantur, eodem modo habentur Latino Idiomate in memorato Opere: De Falsa et Vera Unius Dei Patris, et Filii, et Spiritus Sancti cognitione, etc. Libri II^{di} Capite I. quamvis in Hungarico fusius habentur.

2. Ex hoc capite patet, quomodo Reformatio sensim sensimque est peracta; et quod Franciscus Dávidis una cum aliis, ex Catholico primum Lutheranus, dein Calvinianus, demum Unitarius est factus. 3. Catechismus, cujus mentionem facit (forte) est ille, qui A. 1566 post Disputationem Albae Juliae eodem Anno die 24. Februar. habitam, Claud. prodiit in 8°. vid. infer.

4. Duces illi, qui fuerint, qui de Uno Deo Patre viam monstrarunt, inferius commemorat scilicet fuisse *Servetum*, *Erasmus*, *Martinum Cellarium*, dum haec addit: 1529 esztendőben, ira Servetus Oecolampadiusnak, Melanthonnak és egyebeknek az egy

Isten felől, és az eo könyvét kibocsátta az Háromságnak tévelygéséről. Ugyan akkor adá ki *Erasmus is* az eo Magyarázatot az Uj Testamentumra, kit megis oltalmazza a Stunica az Hispaniai Barát ellen, kik ötet Eretneknek vádolták vala, az Istenről, az Krisztusról, és az Keresztségről való Tudományban. *Cellarius Martonis* azon időben írta könyvet, az *Istennek Cselekedeteiről*, és az Anyaszentegyháznak tisztulásáról, melyet Argentoratumban nyomtatának ki 1527 esztendőben etc. Confer praefationem Gasparis Helti, in Editione Disputationis Albanae 2da Anni 1570, ubi haec scribit: *Deo Opt. Max. laus; Judicia virorum Eruditissimorum ut: Martini Borrhai sive Cellarii, Wolffgangi Capitonis, Erasmi Roterodami, et multorum piorum et studiosissimorum fratrum ex Polonia, hujus controversiae omnes nodos difficiles harmonia S. Literarum praeciderunt.*)

Dicit etiam Autor operis Deum A. 1570 Evangelium toti mundo manifestaturum, et signis Coelestibus comprobaturum, sicut tempore Apostolorum fecit; quod, quia hactenus non fecit, ratio est quia Ecclesia fuit in tenebris sicque vera fides non fuit, nec cognitus est ille, in quem debebat credi. Deinde: Adfert Populi Israelitici in deserto 40 annorum spatium peregrinantis exemplum. Cui comparat Populi Christiani ab Anno 1530. (quo tempore caeperunt inter Reformatores dissidia fieri, ut non potuerint ingredi Coelestem Canahan, id est: non potuerunt veram notitiam de uno Deo habere etc.) usque Annum 1570. quasi in spirituali deserto peregrinationem. Commemorat etiam Populi Judici Captivitatem Babylonicam A. 70 etc. Et dicit: Sicut Deus Populum Izraeliticum post 40 annorum peregrinationem induxit in Terram Canahan; Populum Judaicum post 70 annorum Captivitatem reduxit in Palestinam, ita nunc quoque anno septuagesimo supra Millesimum et quingentesimum et a dissidio reformato. Anno: *quadagesimo* velle Deum inducere in Spiritualem Canahan et in novam Jerosolymam, commemorat etiam Autor fidem charitatem etc. Apostolorum etc. quae omnia nunc eveniri dicit. Vide Cit. Lib. II. Cap. I.

III^{um} Caput sic incipit: *Szent Jánosnak Tizenhetedik részéből*, ez mondásnak: Ez az örök élet, hogy megismerjenek tégedet csak egyedül igaz Istennek, és a kit elküldöttél az Jézus Krisztust; Magyarázattya: az közönséges egyenlő értelmű Tanítottoknak Erdély országban vallásoknak bizonyosságára és erősítésére, az egy Atya Istenről, és az eo Fiáról, az Jézus Krisztusról, és ezeknek az eo Szent Lelkéről. Huic titulo statim subnectitur *confessio*: de Uno Deo Patre; de Dei Patris Filio; de Spiritu Sancto.

(Nota: Haec confessio habetur Latine, in opere; cujus titulus est: *Refutatio scripti Petri Melii*, quo nomine Synodi Debrecinae docet Jehovalitatem et Trinitarium Deum patriarchis, Prophetis et Apostolis incognitum. Ubi sic se habent verba ante confessionem: *Confessio vera de Triade Ministrorum Ecclesiae Dei in Transylvania consentientium*: de uno Deo scilicet Patre, De Filio; De Spiritu Sancto; Habetur etiam eadem confessio in opere cujus titulus: De Falsa et Vera Unius Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti cognitione. Lib 2do. Cap. IV.

Nota 2. Ex eadem confessione est desumpta etiam illa quae Anno 1638 in Déés in generali conventu Regnicolarum Praeside Illustrissimo principe Georgio Rákoczi, de Christo Domino Regnicolis est exhibita, paucis tantum terminis ... mutatis, omissis, additis.)

Post confessionem ex Joh. XVII.v.3. habentur tres Conciones. *Prima concio de*

Deo Patre, ubi de tribus agit. *1mo* Quae sunt proprietates quibus Pater distinguitur a Filio? *2do* Quae sit differentia inter confessionem nostram et Adversariorum? 3. Quis sit usus hujus Doctrinae? *Secunda concio* est de Dei Patris sancto filio Jesu Christo; ubi duas Quaestiones tractat. *Unam*: Quibus epithesis insignit Scriptura S. Dei Filium, quae nec Patri, nec Spiritui Sancto competunt. *Aliam*: In quibus discrepat hic Messias Dei Filius, ab illo Dei Filio, quem aeternum dicunt? *Tertia Concio* est de *Spiritu Sancto*; ubi tria supponit: 1. Quare Christus D. in hoc loco nullam mentionem Spiritus Sancti faciat? 2. Quid juxta Dei verbum, de Spiritu Sancto credendum? 3. Quid alii docuerunt de Spiritu Sancto?

(Nota: Hae tres contiones latine habentur in citato opere. De Falsa et Vera Unius Dei Patris, et Filii, et Spiritus Sancti cognitione. Libr. 2 Cap 5.)

IV^{um} Caput sic incipit: *Utolso Rész, Tanácsadás* miképpen az hív Keresztyén ennyi sok vélekedésekből megszabadulván, az igaz értelemben megmaradhasson, és az ő üdvösségének utában bátran járhasson. In hoc Capite summopere commendat *Verbum Dei*, ut rejectis concilior. Decretis et Patrum Scriptis, soli Scripturae Sacrae sit adhaerendum; ejus genuinus sensus inquirendus; totius Scripturae Sacrae summa ob oculos ponenda; ibi enim omnis Dei voluntas exhibetur; inde potest cognosci quis sit Creator Coeli et Terrae selt non Christus Dominus sed Pater Domini Nostri Jesu Christi. *Infirmiores* vero qui scripturas nesciunt, *Symbolum Apostolicum teneant*, Prae-cationemque Dominicam.

Circa finem haec subnectit: Az Hívek munkálkodgyanak abban, hogy hív pásztorok légyen, ki mind tuományában, mind kegyes életében próbált légyen, mellyet szorgalmatosan és kívánsággal halgassanak. „Az kit ez jelekről meg esmérhetni: *Először*, valamit mond és tanított hogy ha aszt nyilván való Istennek Igéjével meg bizonyította; és, ha minden tanítása az Hitnek ágazattya szerént vagyon, avagy nem; ha pedig az közönséges embereknek vélekedésekhez ragaszkodott, és igaz ítélet nélkül valamit talál az Magyarázóknál mindeneket bé vészen, sem igaz fundamentuma nincsen, sem az Bibliának Írásit nem tudja. Azert ha valaki szól, szollya az Istennek beszédét. *Másodszor*: Meg kell látni, miképpen rendelte az ő maga életét, és az ő Házában valóké. Mert miképpen igazgathattya az, az Istennek Egyházát, ki az ő maga Háza népére gondot nem visel? *Utolszor*, meg kívántatik, hogy minden egyéb homályos Disputatiokot hátra vetvén hitünket jó cselekedetinkel meg mutassuk, és az Hit oly légyen, mely Szeretetnek általla cselekedgyék.”

In fine Coronidis loco adjicitur Responsio ad Objectionem Adversariorum, quatenus dicunt Angelos in Veteri Testamento apparentes, qui hominibus benedixerunt, et quos aliquo cultu externo v. civili homines affecerunt fuisse Christum Dominum, Angelum Increatum etc.

Nota: Hoc Caput esset lectu dignum, si exemplar posset haberi. Hinc factum, quod Ego quoque quaedam excerpti, putavi enim me pluries non posse habere hunc, vel alium similem Librum. Est Liber in 4°. philyrarum 23.

Bibl. Script. Dávid III, XXIV Cat/A. Dávid III Cat/B. Dávid

RMNy 232

Ed. Márton PÁLFI, Kolozsvár, 1910.

II. „Rövid út mutató az Istennek Igéjének igaz értelmére, mostani Szent Háromságról támadott vetélkedésnek meg fejtésére és ítélésére hasznos és szükséges. Locus est affixus: Esa.IV.v.2.3. Excusum Albae Juliae per *Typographum Regium Raphaellem Hoffhalterum* Anno MDLXVII.”

Dedicatio: „Az Istenfélő és igaz Nemes Ferfiúnak, Mikola Ferencznek, az könyörgésnek és az kegyelemnek lelkét az Atya Istentől az Kristus által kivannyuk.”

In hac Dedicatione assignatur Ratio, quare hoc Opus in lucem est emissum; selt, quod *tum illi*, qui Confessionem Autoris calumniantur, cognoscere possint ejus religionem non super stipulam et stramen aedificari, sed in Scriptura Sacra fundari; *tum vero illi* qui honorant verbum Dei de die in diem aedificari possint.

Deinde additur: Obedire verbo Dei, et ab antiquo recepta Opinione ac Sententia recedere non est ab humana vi, sed est praecipuum et singulare Dei Opus. Item: Difficile est carni, et coram mundanis sapientibus odiosum recedere a recepta Opinione; grave etiam Fratrum et Consanguineorum odium et injurias pati; sed in his triumphat fides et charitas etc. Haec exemplo Abrahami illustrantur, qui e patria Chaldaea ad mandatum Dei, qui cum eo volebat Foedus inire, relinquens omnem cognationem etc. exivit. Adfertur etiam Locus Psalmi 45.v.12. ex quibus ab Autore concluditur: „Ezekről elmélkedvén ez Világnak szidalmát Atyankfiainak káromlásit – is könnyen el viselhettyük etc. Hogy penig En magamról szóllyak, kegyelemel Ennekem ebből bizonyságom lehet, mely igen nem mehettém volna Én ez hadban, és az tusakodásnak és viszsza vonásnak habjától mely igen rettegem. De az ki én bennem eszt fel indította, és velem el kezdette, oly igen erős, hogy minden ellenségi ellen meg tudgya oltalmazni az ő igasságát, és fel építhet minden boszszúságnak és szidalomnak el viselésére.

Köszönöm pedig az én ellenkező társaimnak hogy oly kiáltásokat tőnek ellenem, és mindenütt úgy mint *Eretneknek* hamissan az ő ítéletek szerint ki kiáltanak, mert ha eszt nem mivelik vala, talám mind eddigis az Istennek az ő igasságát én magamban el temettem volna. Az Isten előtt, ki minden embernek szívének titkát érti, semmi el nem fedeztetik, az előtt tészek vallást, hogy erre az vetélkedésre menni nem akartam, és ez vetélkedésnek először minden czikkelit nem értettem, de minek utánna irtanak, és jobban mozgatták eszt az dolgot, úgy vettem eszemben, hogy valamit az Állatra és Személyekre építtettenek, meg nem álhat. Bátron immár irjanak, kiálcsanak, és minden szidalmat verjenek fejemhez, tudom Én kinek hittem: miért pedig hogy hittem az ő igéjének igazságát el nem titkolhattam, hanem szólnom kellett, és Istennek segítségéből szólni akarok addig, míg az Ur Isten testemben az lelket táplállyá, és az írásra és szóllásra való erőt ad.” Inferius: „Te néked pedig Kristus Jesusban szerelmes Uram ajánlani akartam ez rövid Írást, hogy magadot vigasztalhassad az igasságnak isméretivel, mert az vetélkedésnek miatta eleitől fogva gyűlölséges vólt az Te neved – is sok jámbor barátidnál és atyádfiaidnál, hogy tehetséged szerint oltalmaztad az Istennek igéjének igasságát és az Apostoli Írásnak együgyű folyását, és ezeket meg tanúlván bátorsagos lehess, és az vádolás és kárhoztatás ellen az Istennek igassága felől vallást és bizonytságot tehess.” etc.

In fine: „Fejerváratt. Karácson havának XXVIII napjan, Anno MDLXVII. Dávid Ferencz az meg feszült Jesus Kristusnak szolgálja.”

In hoc *Opere Praevio* disserit Autor primo de Termino *Principii* ex Joh. Cap. I. ostenditque non significare *aeternitatem*, illustrando variis Locis, in quibus vox *Principii* reperitur, et conferendo cum Moyse, qui eandem vocem Gen.I.v 1. usurpat.

Deinde: Ostendit Creationem esse duplicem; ostendit Differentiam inter Vetus et Novum Foedus; docet epitheta Homini Jesu Christo attributa, non posse summo Deo attribui. Deinde: Explicat, quomodo nova Creatio est peracta una cum Locis Novi Testamenti, in quibus de eadem agitur. Item: Quod Christus D. non est Creator Caeli et Terrae, et multa similia, etc.

Tandem praescribit Regulas, juxta quas possumus verum et genuinum sensum Scripturae S. habere. Quarum *unam* dicit. Inveniri in S. Sacra talia dicta, quae de *Homine externo* sonant, alia vero, quae de *Homine interno* etc. illa vero diligenter esse distinguenda. *Aliam*: Differentiam inter Vetus et Novum Testamentum bene nosse magnam lucem foeneratur intelligendae Scripturae S. *3^{iam}*: Requiritur donum Linguarum, ut earundem proprietates bene quis noverit, sed maxime requiritur Spiritus S. donum et vis etc. *4^{am}*: Affectus Scriptorum, quo scilicet affectu qua occasione aliquid dixerunt vel scripserunt, debemus considerare, ita alicujus Loci antecedentia, consequentia, verbo, omnes circumstantias etc. *5^{am}*: Deus saepe accomodat se in Scripturis nostro captui, ut magis intelligamus etc. *6^{am}*: Moysem cum Christo, Legem cum Evangelio ne confundamus etc. Habet adhuc quatuor Regulas, sed non tam necessarias et utiles.

Tandem, juxta has Regulas instar Concionis explicat Locum Gen.I.v.26: Faciamus hominem ad imaginem. Ubi tres Questiones examinat. *1^{am}*: Quid vox Elohim significet? *2^{am}*: Quare Deus in Creatione hominis numero plurali utatur? *3^{iam}*: Quid sit *Imago Dei* in homine, ad quam scilicet est creatus? Ubi in hac *3^{ia}* Quaestione, Imaginem Dei dicit quaerendam esse in Christo etc. Ex illa, concludit dignitatem hominis, utpote, qui ad imaginem Dei fuit creatus etc.

In Conclusionem haec subnectit: „*Az együgyűeknek épületekre, és az Istenfélőknek vigasztalásokra és tanításokra akartam ezeket írni: im értem pedig az embereknek búsulásokat és háborúságokat ez jelen való Haromsagnak vetélkedése felől; de sokkal jobb mostan meg búsulniok és hütöket meg próbálniok, és az Írásban való ellenkezést eszekben venni, hogy nem mint az után nagy háborúságban esniek, mivel hogy az Írásnak igaz egyenességét és folyását eszekben nem vöttek. Jobb most az Írással tusakodniok a keresztyéneknek, hogy hogy mint az után ő magokban és lelkek ismeretekben meg tántorodniok.*

Ez világnak szokott panaszkodások ez, valamikor az Isten az ő Igéjének tisztítását el kezdi, hogy háborúságnak és vissza vonásnak nevével szidalmaztassék az ő igassága, de méltatlan.” Hic jam adfert exemplum Prophetarum, Christi Domini et Apostolorum contra quos similiter clamarunt pacis et quietis esse turbatores etc. Exemplum etiam commemorat ac fuso tractat, quod habetur Actorum Cap.XIX. Ephes: enim, inquit, usquedum Diana colebatur par erat etc. cum vero Paulus caepit annunciare Christum, factus est magnus tumultus etc. Vide ibidem pluribus.

Circa finem haec subnectit: „*Az hiveknek ártalmas nem lehet az Írásból támadott vissza vonás, mert az mely félnél az igasság vagy, az ellenkező bizonyságokkal fel nem fejtethetik, sőt inkább meg erőssittetik ... minek előtte pedig az vetélkedésben ki*

fénjlék az igasság, jobb Pál Apostolnak az ő tanácsát követnünk, hogy az Irásnak az ő magyarázatját meg ne vessük, és az lelkeket meg ne fojcsuk, tüzzel, vassal, szidalommal ne kergessük. Az Atya Isten az ő Lelkének általla hordozzon és viseljen minket, hogj az ő áldott Sz. Fiának élő és eleven Tagjai lehessünk, és az Istennek Szenteivel ő nékie Szentségben és igasságban szolgálhassunk. Amen.”

(Nota 1. Ex Dedicatione hujus operis patet *Franciscum Mikola* fuisse Unitarium, Eumque, (ut apparet) ab amicis et cognatis, quia Religionem illam fuit amplexus, multa fuisse passum.

2. Articulum Fidei de Uno Deo Patre, in his Oris Deo volente, praecipue Franciscum Davidis promovisse, postquam enim alii scriptis suis Eum impetivissent, altius meditando de eadem Doctrina, illuminatus in aprium eandem Sententiam produxit, et, licet primo omnia exacte (ut scribit) non intellexerit, meditando tamen et ruminando eandem materiam, plurima scribendo, docendoque fecit etc.

3. Ex Operis Conclusionem patet, multos, ob motam de Trinitate, controversiam fuisse commotos. Unde videtur sequi, circa Annum 1567 caepisse controversiam de Trinitate agitari maxime et praecipue, ac ab eo tempore vigere Religionem Unitariorum, praecipue in Articulo Fidei de Uno Deo Patre, et consequenter Anno 1568 nomen *Unitariorum* assumpsisse.)

Est Liber in 4°. Phylirarum 22.

Bibl. Script. Dávid I. Cat/A.Dávid I Cat/B.

Dávid RMNy 233.

Ed.Katalin NÉMETH S., Budapest, 1984.

III. „De Falsa et Vera Unius Dei patris, Filii et Spiritus Sancti Cognitione. Libri duo. *Autoribus Ministris Ecclesiarum* consentientium in Sarmatia et Transylvania. Albae Juliae.” Annus non additur. Non impressus Liber A. 1567 quia a morte Typographi impressus est.

Dedicatio: „*Serenissimo ac Pietate Clarissimo Principi D. D. Joanni Secundo Electo Regi Ungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Ministri Ecclesiarum* consentientium Gratiam et Pacem precantur.” Subscriptio: „Albae Juliae. 7. Augusti 1567. Dei Ministri M. V. S. obsequentissimi.” Liber est in 4°.

Dedicationis summa: 1. In duobus his Libris dicunt haberi varia virorum insignium Fragmenta de Unius Dei Patris et Filii et Spiritus S. *falsa et vera cognitione*. 2. Hoc Opere Autores Ministri volunt „*ad veritatis indagacionem Ecclesiam commonefacere*, et viam posteris ad ampliora sternere. Sunt enim (inquiunt) *haec tantum* praeludia quaedam et velitationes”. (Ergo, tunc praecipue caepit haec Doctrina in aprium prodire.) 3. Gratias Deo agunt, quod in illo afflicto Ecclesiae statu Dominus talem mecaenatem concesserit, qui non ferro, flammis sed utriusque Foederis testimoniis, placidis collationibus veritatem Domini promovendam esse censeat. Unde 4. Rogant Regem, ut „*Gamalielis consilium sequatur, et saxo hoc quod volvitur probe cognito*, quod erit conducibilis tuto seligere et *retinere queat*”. (Non fuit ergo adhuc aperte Unitarius Joannes Rex, sed ab eo demum tempore cognita veritate amplexus est Religionem illam, quam hi Ministri profitebantur.) 5. *Typographum* ante

absolutam Operis impressionem fuisse mortuum innuunt. Ille vero, ut ex aliis, ibidem, eodem tempore impressis Libris patet, fuit *Raphael Hoffhalter*. 6. Adversarios rogant, ut ostendant sepositis omnibus parergis, ex Scriptura Sacra, Patrem, Filium et Spiritum Sanctum simul esse unum illum Deum; et, Christi Domini aeternam generationem ex essentia Patris. 7. Postquam testantur coram Deo et Ecclesia, se ad concordiam, ad obedientiam, et ad subscribendum meliora docentibus paratissimos esse, addunt: „*Quod hanc Anagrim* tumultuoso hoc tempore movemus, novit Majestas Vestra Serenissima et totum Regnum, morosa Antagonistarum quorundam importunitate id factum fuisse; optamus igitur, postquam *necessitas* et reconditum Dei consilium in *hanc arenam reluctantes* nos protraxit, ut aequi bonique pii omnes consulant.” (Hinc quoque patet, circa Annum 1566, vel 1567 motam fuisse controversiam de Trinitate, Ministrosque consentientes, *reluctantes protractos* fuisse in eandem arenam.) In fine Dedicationis: „Deus Omnipotens det M. V. S. Spiritum sapientiae et revelationis in sui agnitionem.”

Liber Prior habet Capita novem.

I. Enumerat Praemonitiones Christi et Apostolorum de abolendo vero Christo etc. *II.* Tractat, quonam pacto Dei Ecclesia et verbi Divini simplicitas fuerit corrupta. *III.* De Origine et Progressu Trinitatis, deque variis Reclamatoribus. *IV.* De Imaginibus Deum Trinum et Unum adumbrantibus. (Nota: Hoc Caput fere ex omnibus Exemplaribus est excisum, (forte) juxta Complanationis Desiensis Anno 1638 peractae, Articulum XI. vid. ibidem.) *V.* Quid summatim doceant Sophistae et quos articulos proponant. *VI.* Compendium Librorum Augustini de Trinitate. *VII.* Quam inconstantes sint Interpretes ex Erasmo Roterodamo etc. *VIII.* De vocibus portentosis, quibus utuntur Trinitarii etc. Octavo Capiti subjunguntur versus Hexametri 75 hoc Titulo: *Amantibus veritatis Divinae adhortatio*. *IX.* De ridiculis Sophistarum vocibus etc.

Liber secundus habet Titulum: „*De vera Unius Dei Patris, Unius Domini Nostri Jesu Christi, quem misit Filii, et amborum Spiritus cognitione. Albae Juliae.*” Annus non additur.

Lectori Pio haec inculcant: Postquam in Priori Libro declamarunt declaranda, „*jam superest* (inquiunt) ut exerta confessionis nostrae sententia, et patefactis recessibus animorum nostrorum, quid ingenue profiteamur de Uno Deo Patre, Filio ejus, et amborum Spiritu, mundo declaremus”. etc.

(Ecce! hinc quoque apparet nunc aperte in lucem prodire Doctrinam de Uno Deo Patre, quae enim hactenus in recessibus animorum habuerunt, nunc mundo declarare volunt.)

Liber hic secundus habet Capita XV.

I. Quomodo Christus suam restauret Ecclesiam. *II.* De Discrimine Legis et Evangelii. *III.* De Logo. *IV.* De Uno Deo Patre cum suis omnibus Potentiis, et Fidei brevis Confessio. (Nota: De hac Confessione vide superius notata.) *V.* Confessionis Explicatio. *VI.* Secunda Explicatio de Uno Deo Patre juxta Patrum Sententiam. *VII.* De Filio Dei explicatio etc. *VIII.* Itidem de Filio explicatio etc. *IX.* Locorum, ex quibus Trinitas stabilitur, explicatio etc. *X.* Locorum, ex quibus aeterna Filii generatio stabilitur, explicatio. *XI.* Explicatio *I^{mi}* Capitis Joannis. *XII.* Explicatio Capitis Coloss. *I.* *XIII.* Explica-

tio Cap.I. ad Hebraeos. XIV. Phrases aequipollentes de Christo etc. XV. Voces ambiguae, quae passim in Scripturis reperiuntur; ut sunt: *verbum, sermo, egeneto, Deus, creare, condere, facere, Principium, Primogenitus, mundus, ante, aeternum, spiritus, caro, Angelus, Servater* etc.

Bibl.Script.App.I. Cat/B.Blandrata

RMNy 254.

SAND 30–32 BOCK I. 58–59. WALLACE II.145.

Ed. Antal PIRNÁT, Budapest – Leiden, 1988. (Bibliotheca Unitariorum II.)

IV. „Refutatio Scripti Petri Melii, Quo, nomine Synodi Debrecinae docet Jehovalitatem et *Trinitarium Deum* Patriarchis, Prophetis et Apostolis incognitum. Liber est in 4°. Albae Juliae. Excudebat Typographus Regius, Raphael Hoffhalter. Anno Christi Domini MDLXVII.”

Versa pagina habetur *Insigne Regis*. In ejus circumferentia haec leguntur: „JOANNES SECUNDUS D. G. ELECT. REX HUNGAR. DALMAT. CHROAT. etc. MDLXVII.” Deinde habentur 14 Disticha, „*In Arma Serenissimi Principis et Domini, Domini Joannis Secundi, Dei Gratia Electi Regis Ungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc.*” Insigne vero quale fuerit, patet ex hoc Disticho:

„*Conscia signa Fidem faciunt: Crux, Ales et Anguis
Munocerosque ferox, Dalmaticusque Leo.*”

Vide Wolfgang Bethl. Historiarum Lib.V. p.287, ubi tam Paternum, quam Maternum Insigne Regis describit, sed paulum aliter. Dedicatio Operis fit: „*Serenissimo Principi, Domino Joanni Secundo Electo Regi Hungariae, et patrono Ecclesiae Dei Pio, et Veritatis amanti.*” Subscriptio: „*Ex Synodo Vásárhelyna l. Die Septembris Anni MDLXVII. Franciscus Davidis et Seniores Ecclesiarum Ungaricarum in Transylvania.*”

In hac Dedicatione Seniores Ecclesiarum l. concedunt supremum Magistratum civilem habere potestatem animadvertendi in Ministros Ecclesiae, cogendi Synodos etc. sed ferro et igne Religionem cogendam esse negant. Populus enim Regni Christi est spontaneus Psal.110. nec per externam vim potest cogi conscientia, in eam enim ille solus habet potestatem, qui eam condidit.

Unde 2. mirantur Adversariorum duritiem, qui Eos ullius crimine erroris convicere, tamen gladium et ignem a Serenissimo Rege expetunt; cum quidem, etsi errarent, instar matris deberent curare, non perdere. Mater pia non abjicit filium phreneticum sed curat etc. Doctores et Ministri Ecclesiae, qui instar matris praeficiuntur suis Auditoribus, idem facere ex officio deberent.

Doctrinam nostram tanquam haereticam accusant, imo multa, (inquiunt) comminiscuntur, quibus eos mendacii convincere possent, sed absit convitiandi studium etc. imo rogant Regem, ut non solum aliqua afficiantur injuria illi accusatores, verum etiam omni honore, ac praemiis, ut ditentur, petunt, et, ut libere scribere, docere, et quicquid volunt, potestas illis detur. Deus enim causae suae patrocinium suscipiet, et

efficiet, ut, sicut Christus D. aetate et sapientia profecit etc. et illi proficiant quotidie etc.

3. Deo gratias agunt, quod sensim luce veritatis suae quotidie magis ac magis irradiat; et licet accusentur esse homines inconstantes; dicunt: „*Ipsi viderint, an omnia sint assequuti, et, an non crescere debeant in virum perfectum*” etc.

Hoc Opus *quatuor* constat *Partibus*.

I^{ma} Pars exhibet Confessionem Melii de Jova Deo Uno et Elohim Deo Trinitario; huic subnectitur: „Confessio vera de Triade Ministrorum Ecclesiae Dei in Transylvania consentientium: De Uno Deo Christi Patre; De Filio; De Spiritu Sancto.” (De hac Confessione Seniorum, vid. observat. superius.)

Sequuntur deinde Antitheses Melianae Confessionis de Deo Patre XIV. De Filio VIII. De Spiritu S. II.

II^a Pars: Explicatio Confessionis Melianae. Vel: Refutatio ejus Confessionis, et Argumentorum. (Nota: Fit mentio *Synodi Vasárhelianae*, in qua Spiritus S. substantia fuisset tributa; similiter et in *Catechesi*, ut objicit Melius. Respondet Fr. Davidis: Falso objici Synodum Vászárhelianam, hypostasín enim (inquit) ita distinxerunt a Patre, sicut et Paulus I. Cor. 2. explicat, non autem dixerunt fuisse tertium suppositum personam vel relationem. Haec Synodus (forte) fuit 1566 in Majo. Catechismus etiam prodiiit Claudiopoli A. 1566. Hoc Opus etiam ex *Synodo Vászárhelina* dedicarunt Joanni, sed 1567 I. Septembris. Fit etiam mentio hujus *Synodi* in 3^{ia} Parte hujus Operis, ubi haec habet Fr. Dav.: „*Melii etiam complices* in publica Synodo nuper coacta Vászárheli illis admodum non placuisse Melii Scripta, palam sunt professi.”)

In *III. Parte* Melius proponit Argumenta Seniorum, sed perperam, (ut inquit), et illa videtur *solvere*, sed nihil agit. Ad ea iterum respondent Seniores, et nova argumenta proponunt, ut Melius nova libello edito, eadem denuo possit impugnare.

(Nota 1. *Melius* in hoc opere saepe utitur Terminis: *Jovalitas, Jehovalitas*, Sacro-sanctum illud nomen *Jehovae* quasi profanando. Vide Conc. Fr. David. Part. I. Concio V. pag. 19. b. Utitur etiam per conclusiones nomine *Dei Trinitarii*; unde forte assumptum est nomen Trinitariorum. 2. Argumenta Fr. Davidis et Seniorum false proponit; ad eaque tamen nihil respondet, ita ut hodierni ejus sequaces, ridiculum putarent ita respondere. 3. Fit mentio, circa medium Operis Publicae Disputationis Anno 1566. 25. Februarii Albae Juliae habitae, et recensentur illa Absurda, quae Melius in illa Disputatione admisit. Sane, jucundum est lectu illud specimen Melianae eruditionis Homini Unitario bene fundato. De Disputatione vero illa vid. Praefat. vel Dedicat. in Catechismum, quae eodem Anno Claudiopoli prodiiit. 4. Petrus *Melius* (vel rectius: Roscius) fuit homo satis inhumanus, sordidus, christianam charitatem, mansuetudinem non observans; ubi enim aliquod ex suo cerebro excogitatum inutile Argumentum profert, contra dictos Seniores, consequentias neclit inhumaniter; sic enim saepe concludit: *Ergo mentiuntur Serveticae nugae*, quae negant Jehovah unum non esse tres. Item: Errant *sutores, canes*, qui dicunt Spiritum S. non vocari literaliter unum Deum. Item: Scelerate nugantur *Servetici sues*, quod Essentiae et Personae, et Trinitatis nomina in Scripturis literaliter non inveniuntur etc. Item: Scelerate faciunt *Servetici sutores*, qui Filium Dei a Filio hominis non distinguunt etc. et his similis habet etc.)

In IV^{ta} Parte Doctrina de Mediatore recitatur. In Conclusionē, agnoscunt abstinere debuisse consuetudine continendi, sed quia ex mandato Dei adigantur ad reddendam confessionem, jure (inquiunt) excusari possunt. Dolent etiam in respondendo fuisse duriores, sed id ipsum causae magnitudo efflagitavit etc.

Bibl. Script. Dávid II Cat/A. Dávid II.

RMNy 231

SAND 33–34 BOCK I 61 WALLACE II 146

Series Librorum in Alba Juliensi Typographia (quos mihi vidisse contigit) impressorum Anno 1568.

I. „Tordai Sándor András Írására való Felelet. Melyben az Anti Christus három Isteninek dögletes Tudományát óltalmazza hamissággal és szidalommal. Affixum habet Locum: 2. Joh.v.9. Albae Juliae. Excusum per Raphaelem Hoffhalterum. Anno a Nativitate Christi Domini MDLXVIII.”

Dedicatio sic se habet: „Az értelemnek és az bölcsességnek lelkét az Atya Istentől Christus által minden hív keresztyénnek kíván Csázmái István Gyula–Fejérvári Predikátor.”

Sic tandem ipsum Opus inchoatur:

„Tordai Sándor András Dévai Plébanos, ez napokban valami írását bocsátotta ki, melyben erőssen kárhoztat engemet, hogy Én az *Képeket*, melyekkel az ő Tudománját, az szegénj egygyügyü kösségnek szívében bé hintette, ki *nyomtattam*” etc.

(Nota 1. Stephanus Csázmái, cujus fuerit Religionis, patet ex Praefatione, ubi taliter Confessionem edit: „Én jó lelki ismérettel Isten előtt és minde hívő keresztyének előtt vallást tészek, hogy Én az egész derék Szent Írásnak folyása szerént vallom az egy Atya Istent, Menynek, Földnek Teremtőjét, mely oly Isten, honnét mindenek vadnak I.Cor.8.6. Eph.4. és ő magától való Isten. Az Jesus Kristust pedig nem azon Istennek, hanem az Atya Istennek élő Szent Fiának, avagy egy Urnak, ki által mindenek vadnak. Eszt az mű Urunk Jesus Kristust vallom igaz Istennek lenni az Egy igaz Istentől, és hogy az Atya Isten tellyes Istenségének mivóltával ő benne lakozik, és mindeneket ő általla cselekeszik, az mint Joh.V. VI.VII.X. és XIV Capitibus maga mondja.

Az Szent Lelket pedig Atyának és Fiúnak Lelkét lenni. És valamit az Istennek Igéje magyaráz ezekről vallom és igaznak mondom.” etc.

2. Hic Stephanus Csázmái fuit Concionator Alba Juliensis; a quo tamen tempore, et quousque, mihi non constat. Fuit etiam in Disputatione Albana A. 1568. 10 diebus habita, a parte Unitariorum *Arbiter*.

3. Forte etiam Typographiam Alba–Juliensem procuravit, saltem post obitum Typographi Raphaelis Hoffhalter, ut colligi potest ex verbis superius allatis (Raphael enim mortuus erat cum Disputatio lo dierum prodiit).

4. Non vidi quidem scriptum Andreae Sándor contra Stephanum Csázmái, ut tamen ex Titulo operis patet, colligi potest fuisse durum et calumniosum, sed Stephani Csázmái Responsio est satis dura; nec videtur Csázmái Christianam charitatem, et patientiam ac mansuetudinem ubique observasse. etc.

5. Promittit Csázmai se responsurum etiam ad ea, si quae forte Sándor opponat, dum haec scribit: „Tudom Sándor meg nem szűnik az ő Vallásának oltalmazásától. Noha szegénj tudatlan ember vagyok, de arra – is reá gondolok. Mert bizom az Istennek igasságának ismertetiben, és hiszem hogy az Isten velem léssen” etc.

Caeterum 6. In totius Opusculi ad omnes Images Responsione Andreae Sandor Stephanus Csázmai demonstrat *absurda*, et hortatur omnes Fideles, ut istis tricis abstineant, et simplici Dei verbo sint contenti.

7. *Images*, (quarum fit mentio) fuerunt octo, quas Stephanus Csázmai impressit, et contra eas aliquid scripsit et respondit Andreas Sándor. Existimarem istas octo Images fuisse illas, quae in Libro de Falsa et Vera Unius Dei Patris, Filii et Spiritus S. cognitione, Libri I^{mi}, Capite V. sunt insertae; ex plurimis tamen Exemplaribus occasione Complanationis Déésiensis excisae. Vid. Artic. XI.

Est Liber hic in 4 – o philyrarum 4.)

Bibl.Script.Csázmai Cat/A.Csázmai Cat/B.Csázmai
RMNy 246

II. „De Mediatoris Jesu Christu Hominis Divinitate, Aequalitateque Libellus. Item: De Restauratione Ecclesiae Cellarii, cum Epistola Praeliminari Fabricii Capitonis, Excusum Albae Juliae. Anno Domini MDLXVIII.”

Dedicatio fit: „Magnifico Domino Caspari Bekes Comiti in Fogaras a Consiliis serenissimi Principis etc. et Veritatis Amantissimo. S. P.” Subscriptio: Ministri et Seniores Ecclesiarum consentientium in Transylvania.

Dedicatio haec praecipue continet. 1: Promittunt Ministri et Seniores Ecclesiarum paucis velle aperire, quid alii de Divinitate Christi Hominis, et qua Ratione eundem, Dei Filium, aequalemque Patri opinentur; et quid ipsi sentiant.

Unde 2. dicunt: Quia illa difficultas, gravi et maturo iudicio indigeat, ideo Mecaenatem Veritatis amantem eundem Casparem Bekes, tanquam selectum et idoneum organum ad haec omnia probe obeunda Ecclesia voluit seligere; oratque ut scriptis hisce solide perpensis pronunciare aliquando velit utra pars Veritati Divinae propius accesserit. (Ergo, (forte) adhuc Caspar Bekes non professus erat aperte se esse Unitarium.)

3. Cum inter praecipuos ejusdem aetatis Gamalieles Caspar Bekes muneretur, rogant, ne hostium eorum furori conniveat, sed divinam causam, quam variis artibus sepelire conantur vindicare contendat: tanto magis, quia in Personas eorum debacchari, ferro et flammis insidiari caepissent; qui, licet furorem, et diram papistarum in trucidandis Lutheranis crudelitatem exercentur, non pudet tamen illos in eandem improbitatem, rabiemque descendere. Quin iterum (addunt) atque iterum obsecratur Ecclesia, t, ne hujus Divinae causae caeptum cursum, dolo, aut externis adminiculis Adversarii ante designatum a Domino tempus remorentur, animum et manus pro sua autoritate et prudentia admoveat, ut ejus erga veritatem Domini, animi propensione, summaque pietate fideles persvasi, illum quoque fuisse Christi strenuum athletam totus mundus cognoscere queat.

4. Precantur in fine, ut Deus Spiritum Sapientiae et revelationis in agnitionem sui, ei adaugeat etc. (Ergo forte, nondum erat illuminatus. Alioquin apparet magnae auctoritatis virum fuisse.)

In hoc Opere haec tractantur: 1. Explicatur, quonam pacto Adversarii Christum crucifixum *Dei Filium*, *Deumque* dici putent. 2. Probat 12 argumentis Filium illum aeternum consistere non posse. 3. Fundamenta, quibus Christi Divinitas ab istis Ministris asseritur, recensentur. 4. Nonnulla Adversariorum Argumenta diluuntur, quibus Christi D. Divinitatem astruere conentur. 5. Christi D. Aequalitas cum Patre declaratur. 6. Veterum quorundam Praesulum, de Uno Deo et Christi Divinitate, Aequalitateque Sententiae recensentur. 7. Unitas Dei variis Locis demonstratur. 8. De Restauratione Ecclesiae ex Libro *Martini Cellarii De Operibus Dei A. 1527*. Argentorati impresso; Homilia cum Praefatiuncula Fabricii Capitonis additur.

(Nota 1. Hoc Opus post publicam Disputationem Albanam prodiit, ut patet ex VII. Capite. 2. Totum quidem Opus est lectu dignum; sed praecipue Homilia ex Martini Cellarii Operibus deprompta, cum Praefatione Fabricii Capitonis, est lectu dignissima. 3. Huic Operi subnectuntur versus 202 Hexametri et Pentametri alternatim, sub Titulo: *Dehortatio et Descriptio Dei Tripersonali*. Quod cujus sit foetus, mihi non constat. Liber est in 4°.)

Bibl.Script.App.II.

RMNy 249

SAND 33 BOCK I 60-61, 68 WALLACE I 339 II 146.

III. „Literae Convocatoriae ad Seniores Ecclesiarum Superioris et Inferioris Pannoniae ad indictam Synodum Thordanam ad tertium Martii Diem, additis Thesibus ibidem disputandis.” Locus est annexus Eph.V.v.13. Albae Juliae 1568. Subscriptio: „Albae Juliae 20 Januarii MDLXVIII Seniores et Ministri Ecclesiarum Ungaricarum in Transylvania consentientes.”

Adduntur deinde: „Theses disputandae in proxima Synodo Thordae, indicta ad tertium Martii diem.” Theses sunt XVII. Adduntur etiam *Argumenta contra Poedobaptismum*, nro. 36. in 4°.

(Nota I. Ex Literis Convocatorii apparet Transylvanos primum invitatos fuisse in Hungariam ad Synodum celebrandam; sed in quam Urbem vel Ecclesiam, non exprimitur. At Varadino 14 X-bris 1567 emissae Convocatoriae in Synodum Debrecinensem, nam inter caetera excusant se Transylvani non posse ire hoc ipso, quia Civitas illa obvia sit Turcarum et Germanorum incursionibus. Talis Civitas fuit vero *Debrecinum*, quia dicunt, ibi esse „Pastorem illum sangvinarium, qui fidelibus omnibus insidietur, et sangvinem eorum sitiatur, quinque Lucam Agriensem Cassoviae in carcerem conjiciendum curavit”. Talis Pastor fuit vero Petrus Melius Debreceniensis Pastor etc. 2. In Literis Convocatoriiis ter dicitur *Thordam* fuisse indictam Synodum, sed *Albam Juliam* fuit translata. Vid. Praef. ad Lectorem Disputationis. 3. Argumenta Poedobaptismum impugnantia, habentur etiam in Libro, cujus Titulus: *De Regno Christi* etc. Libro 2. cum agerent de Poedobaptismo.)

RMNy 251.

IV. „Brevis enarratio Disputationis Albanæ de Deo Trino et Christo Duplici coram Serenissimo Principe et tota Ecclesia decem diebus habita. Anno Domini MDLXVIII. 8 Martii.” In 4°. Locus est annexus Eccle 37.v. 23,24. „Excusum (sclt Opus) Albæ Juliæ apud Viduam Raphaelis Höffhalter. Anno MDLXVIII.”

Sequitur versa pagina brevis Præfatio ad Lectorem; in qua *Seniores Ecclesiarum* (qui subscripserunt) *et Ministri Christi crucifixi consentientes in Transylvania*, agnoscunt parvum commodi ex illa Disputatione in Ecclesiam redundasse, et quæ tumultuarie disputata sunt, dicunt in hac Editione omisisse.

Promittunt præterea propediem suam evulgaturos Sententiam, exquisitius testimoniis Scripturæ confirmatam, quo eruditiores possint et docere, et Ecclesiis consulere. (Quod, quale et utrum sit Opus, nondum cognoscere potui; nisi forte esset: *De Mediatoris Hominis Jesu Christi Divinitate* etc. Vid. superius in Notis.)

Deinde habentur *Praeludia* et *Velitationes* de Disputationis *Conditionibus* VIII; quas Ministri ex Hungaria et Transylvania Trinitatem defendentes, Ministris Evangelicæ professionis proposuerunt.

Quarum summa. 1. De *Arbitris* ab utraque parte eligendis etc. 2. Ut Disputatio fiat ex Scriptura Sacra; ex Apostolico et Ecclesiarum Symbolis; ex Doctoribus Ecclesiasticis etc. 3. Ut ad objecta argumenta sine subterfugio categorice respondeant. 4. Ut seipsos honorent. 5. Ut testimonia allegata ex Libris authenticis perlegantur. 6. Ut *Scribæ* bonarum conscientiarum collocentur. 7. Partis victæ poena Regis iudicio committitur. 8. Scripta Academiæ iudicio permittantur etc. Ministri Evangelicæ Professionis præter ultimam, reliquas cum aliquali limitatione admisērunt etc.

Arbitri autem, 8. Martii, cum mane hora 5. partes dissidentes in palatium majus Principis convenissent, ac in duas classes collocati consedisent, a parte Trinitatem defendentium collocati sunt: *Matthias Hebler*, *Sebastianus Carolinus*, *Caspar Heltus*, et *Nicolaus Insulanus*. A parte vero Unitatem Dei defendentium, *Ludovicus Szegedi*, *Stephanus Csázmai*, *Nicolaus Starius* et *Paulus Kárádius*.

Scribæ vel Amanuenses (juxta 6^{am} conditionem) fuerunt: *Joannes Synnig* Marosinus Pastor Ecclesiæ Dei, quæ est in Kerestur Siculorum. *Martinus Albanus* Minister Ecclesiæ Dei in Oppido Déés. *Benedictus Ovári* Rector Scholæ Albanæ. *Gregorius Wagnerus* Scholæ Albanæ Collega. (Nota: In Disputationis Albanæ editione Albana *Benedictus Ovári* Scholæ Albanæ Rector. In editione Casparis Helti vero scribitur *Paulus Julianus* Rector Scholæ Albanæ).

Interlocutores vero præcipui in Disputatione a parte Trinitatem defendentium fuerunt: *Petrus Melius* Pastor Debreceniensis, Ecclesiarumque Reformatarum ultra et cis Tybiscum Superintendens. *Georgius Czeglédi* pastor Ecclesiæ Varadiensis; *Petrus Caroli* Magister Scholæ Varadiensis; *Paulus Turius* Pastor Ecclesiæ Bihariensis; *Andreas Sándor* Pastor Ecclesiæ Dei in Oppido Déva; *Laurentius Parvus* vel, (juxta editionem Casparis Helti) *Klein* Minister Ecclesiæ Bistriciensis. Ex his tamen plura *Melius*, *Caroli*, *Turi* responderunt etc.

A parte Unitatem Dei defendentium *Interlocutores* fuerunt: *Franciscus Davidis Superintendens* (ut in initio Primi Diei Actionis habetur) *Evangelicorum*. (quod notandum) Doctor *Georgius Blandrata*, *Paulus Julianus* Rector Scholæ Albensis (Vid. superius observata) *Stephanus Basilii* Pastor Ungarorum Kolosvariensium; et

Demetrius Hunnjadi (juxta Heltanam editionem).

(Nota 1. Editio Albana Disputationis non confundenda cum Claudiopolitana Editione Casparis Helti, nam et Ipse bis edidit Annis 1568, 1570. in qua Editione videtur Helti aliquid humani passum fuisse, nec satis genuine edidisse, bis enim in Praefatione *ingenue confitetur* (ejus sunt verba) se *parti Catholicae*, Trinitatem defendenti, *addictiorem fuisse*; unde etiam factum, quod alteram partem saepissime *Novatorum* titulo insignit; suae parti nullam maculam inurit, adversae plurimam.

Praecipue Die IV^a Disputationis *Blandratam* dicit non potuisse respondere *Georgio Czeplédi*, objurgatumque esse a Pastoribus aeternam Christi Divinitatem defendentibus etc. Verum, non respondit, quia *noluit* homini captiosis propositionibus illudenti respondere.

Sparserunt quidem ideo respondere noluisse, quia *nescivit*: ac si Christus D. quoque cum Pilato interroganti: quid esset *Veritas*, nihil respondens ignorasset, quid esset veritas. Ipse quoque *Czeplédi* sequenti die interrogatus, oblato etiam munere, ut Ecclesiae aperiat, quot modis posset dici *Natura Deus*, turpiter obmutuit. Idem *Czeplédi* 1566 24 Februarii in Disputatione Albensi dixit *Patrem pendere* a Filio, unde in toto Regno obtinuit nomen: *Pendet György*. Poterat nosse bonus Senex, saepe in calore disputationis multa praeter et extra rem dici etc. saepe etiam Respondentibus multa affingi talia, de quibus ne quidem cogitarunt. etc. Haec pluribus videri possunt in Actis IV^{ti} Diei, conferendo utramque Editionem, Albanam scilicet et Claudiopolitanam. His similia, vel majora scribit de Blandrata Heltus etiam in Actis VI et IX^{ti} Dierum. Vid. ibi.

Haec ideo notare placuit, quia Caspar Helti Catholicae parti addictior, ejusdem naevos silentio praeteriens, alteri vero parti non addictus, naevos, (si forte fuerunt) depraedicans, multis scriptoribus magnam occasionem subministravit male de iis scribendi. Sic, *Franciscus Páriz Pápai* in Rudere Redivivo ad A. 1568 eandem Disputationem et ejus Acta describens, Artem criticam non observavit; prout nam Heltus ediderat, absque ulla censura excrispsit; quandoquidem Heltus illis diebus nec fuit praesens in Disputatione, cum repentino morbo obrutus (ut Ipse scribit in Praefatione) tribus tantum primis Diebus potuit interesse Disputationi. Idem iudicium ferri potest de *Georgio Haner*, qui in Hist. Eccles. Transyl. pag. 282–286 ex Opere Fr. Páriz memorato, omnia eodem modo excrispsit. Similiter David Czvittinger in Specimine Literatae Hungariae ex Hanero, quae de Francisco Davidis scripsit, excerpserit etc. Ita alii.

Nota 2. Occasione hujus Disputationis, vel saltem cito post eam, Unitatem Dei defendentibus nomen *Unitariorum* est inditum. Antea enim Unitatem Dei defendentes aliis nominibus insigniebantur, ut ex subscriptionibus Ministrorum, in Operum Dedicatione patet. Saepe sic subscribunt: *Ministri Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transylvania*: Alias: *Ministri Ecclesiarum Ungaricarum consentientes*: Item *Ministri Dei*. Item: *Ministri Christi*. Vel addito: *Crucifixi* etc. In hac vero Albana Disputatione, tam in Albana, quam in Claudiopolitana Editione vocantur: *Ministri Professionis Evangelicae*. Unde Franciscus Davidis dicitur in eadem Disputatione: *Superintendens Evangelicorum*; quamvis enim nomen *Franc. Davidis* non exprimitur in Editione Albana; Ipsum tamen fuisse *Superintendentem*

Evangelicorum, apparebit ex Editione Heltana: quae enim Oratio in Editione Albana *Evangelicorum Superintendenti* tribuitur, eandem Heltus attribuit *Francisco* (nomen exprimendo) *Davidis*, *Novatorum* (ut loquitur) *Antesignano*; imo etiam A. 1566 jam Franciscus Davidis fuit *Superintendens*. Vid. Praefat. Catechismi A. 1566. Claudiopoli editi.)

In calce Disputationis Albanae, ibidem editae subnectuntur Antitheses XLII Interpretationis Melaniae in Caput I^{um} Joannis.

Bibl.Script.App. III.

RMNy 247

SAND 32-33 BOCK I 59 WALLACE II 145.

V. „Demonstratio Falsitatis Doctrinae Petri Melii et reliquorum Sophistarum *per Antitheses* una cum *Refutatione Antitheseon* Veri et Turcici Christi, nunc primum Debrecini impressarum. *Albae Juliae*” Habetur versa pagina: *Oratio ad Deum Patrem*. Deinde, „*Antitheses Doctrinae Ministrorum Christi Crucifixi, et Petri Melii*.” De Deo sunt 18. De Filio VIII. De Spiritu Sancto. 2. Tandem: „*Perbrevis Refutatio Antitheseon adversae partis, et calumniarum detectio*.”

(Nota: *Antitheses* Melii fuerunt X., ex quibus octo refutantur, duae praetermittuntur, cum non repugnarunt veritati. *Calumniae* vero Melii fuerunt praecipue sex. 1. Quod Christus ille, quem docent in utero Virginis de Spiritu Sancto conceptum esse Filium Dei, sit *Turcarum Christus*; 2. Quod Christum faciant purum hominem. 3. Quod aeternum Filium illum ob id non admittant, quod Deus absque muliere gignere non possit. 4. Quod Christum faciant Titularem Deum. 5. Quod dixerint Christum esse pauperem et contemptibilem. 6. Quod dixerint, Filium quendam in mente Divina genitrire, mulierem expectantem. Ad quas calumnias Ministri Christi se purgando et excusando respondent etc.

Not. 2. Huic Operi Annus Impressionis non additur; constat tamen post Disputationem Albanam prodiisse, nam ad octavam Antithesin Melii respondendo, haec inter alia scribunt: „*Petrus Melius in publica Disputatione Albana* coram Regia Majestate, Senatu, et tota Ecclesia audacter et diserte pronunciavit, Jesum Christum illum, qui conceptus est de Spiritu Sancto in utero Virginis, non esse Filium Dei.” etc.

Item inferius: „*In calce scribunt, Albanam Disputationem, quam impressimus, mendaciis esse refertam*.” etc. Unde sequitur aut A. 1568, aut sequenti hoc Opus prodiisse.) Est Liber in 4° paginarum 14.

Bibl.Script.App. V. Cat/B.Blandrata,

RMNy 250

SAND 30 BOCK I 58 WALLACE II 145

VI. „*Antithesis Pseudochristi cum vero illo ex Maria nato*.” in 4° paginarum 12. Locus additur. Luc.2., „*Hodie* (non ante Secula) natus est vobis (non incarnatus) Salvator Christus Dominus in Urbe Davidis (non in Caelo ex Essentia Dei).” Item: Luc. 10. „*Nemo novit, quis sit Filius, nisi Pater, et quis sit Pater, nisi Filius, et cui*

voluerit Filius aperire.” Inferius: „Albae Juliae. Anno MDLVIII.”

(Nota: Antitheses sunt 10, e diametro sibi invicem per paginas correspondentes sub hoc titulo:

Christus dives, quem
Papa Antichristus cum
toto mundo sequitur.

Christus pauper, quem
pii pauperes mundo
exosi sequuntur.

Nota 2. Hoc Opus forte prius prodiit, quam praecedens, quia in eo unica calumnia est, quod Ministri Christi dicant Christum esse Pauperem et contemptibilem etc. quae materia hic praecipue tractatur.

Nota 3. Antithesibus subnectitur: „*Modus quem Deus in detrahendis Antichristi ornatibus vel larvis, quibus Christum verum aboleverat, et falsum introduxerat, et quomodo Deus nunc suum Christum exaltet.*” Item subnectitur Antithesis Veri Christi cum Falso Antichristi correspondenter e diametro per paginas hoc modo:

„Hunc Deus promisit et
dedit, et Apostoli praedicarunt.”

„Hunc Antichristus per suos
Patres introduxit.”

Antitheses sunt 7. In fine: Excusum *Albae Juliae A.D. 1568.*)

Bibl.Script.App.VI.

RMNy 245.

SAND 33 BOCK I 60 WALLACE II 146.

Ed. in: Delio CANTIMORI – Elisabeth FEIST, Per la storia degli eretici italiani del secolo XVI in Europa, Roma, 1937. 95 – 103: BALÁZS Mihály: *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560 – as évek végén*, Budapest, 1988. 224 – 229.

VII. „Aequipollentes ex Scriptura Phrases de Christo Filio Dei ex Maria nato Figuratae. Quas si quis intellexerit, et in numerato habuerit, ad multa intelligenda in Scripturis juvari poterit. Albae Juliae. Anno Domini MDLXVIII.” in 4°. 4. paginarum.

(Nota: Hujus Opusculi Autores in Praefatione scribunt magnam esse offensionem in Ecclesia Christi, cum homines carnales dicta factaque Christi omnia carnaliter intelligunt, cum sit Rex Spiritualis, nec Regnum ejus sit mundanum etc. sicut etiam Apostoli hoc non percipientes saepe offendeantur in morte et cruce ejus etc. Ita Nicodemus in regeneratione offensus Joh.3. Capernitae, cum Christus se panem vitae dixit Joh.6. Ita eodem tempore (inquiunt) magnae contentiones fuerunt inter primarios viros Lutherum, Zvinglium etc. de Caena Domini, de manducandae carnis Christi ratione etc. Ita fuit pugna Brentii cum Genevensibus, et Jacobi Seckii cum omnibus Helveticis Ecclesiis etc. volentes ergo tollere istam difficultatem, propterea has Phrases de Christo Filio Dei figuratas conscripserunt etc. Sunt vero illae Phrases praecipue: De manducatione carnis Christi Domini, deque operibus ejus etc.)

Bibl.Script.App.VII.

RMNy 244.

SAND 33. BOCK I 60. WALLACE II 146.

VIII. „Az Credonak vagy Apostoli Vallásnak Magyarázattya.” (Nota: Hoc Libellus, quem habere potui, initio destituitur, nec Titulum, nec Tempus editionis habere potui, certissimum tamen est Autorem ejus esse *Stephanum Basilii*, qui in alio Opere citat hoc Opus, et *Albae Juliae impressum* fuisse Anno 1568, nec cui Dedicatio est facta potui cognoscere, propterea per volatilem tantum chartam reliquis paginis imposui. Caeterum, quae in sequentibus habere potui, annotavi memoria digna, ut, si forte aliud exemplar possem habere, cujus initium etc. et omnia possem habere, reliquis inscribendo insererem etc.)

In hoc opere 1. rejicit Divisionem Symboli Apostolici in duodecim partes, quod 12 Apostoli dixissent singulos Articulos. Subnectit vero genuinam Symboli Apostolici divisionem in tres partes, scilicet. 1ma agit de Deo. 2da de Filio. 3^{ia} de Fidei in Deum et Christum fructu, sive Ecclesiae donis. Vid. Catech. 1566.

Deinde: Totum Symbolum Apostolicum juxta S. Sacram explicat, objectiones si quae possent fieri enodat. 1mo. Fidei Proprietatem, a quo detur et quorum sit, quamque habeat efficaciam et vires, explicat. Deinde 2. Fidem in unum Deum exaggerat, Loca adducit etc. Cui subnectit illorum fidem, qui non bene credunt.

(Nota: Circa A. 1568 Reformati parvas vires habebant, nec nominabantur Calviniani, nam quatuor generum hominum facit mentionem, his verbis: „Gondolkodván az embereknek hitek és vallások felől, negj rendbélieket talállok, kik illyen nével neveztetnek: Sidoság, Pogánjság, Pápaság, és Luterség avagy meg világosult keresztyénség.” Et horum Fidem ac Religionem recenset.)

2. Demonstrat Deum esse *Unum*; *Altissimum*; Caeli et Terrae Creatorem, Dominum et Deum; omnium Patrem; Domini Nostri Patrem et Deum ac Caput; diversum a Christo, a quo omnia sunt, solum Sapientem, beatum immortalem, invisibilem etc. Locisque illustrat. 3. Commemorat et ex integro descripsit Preces Moysis Exod. 34.v.6,7,8,9; Ezechiae Esa. 37.v.16,17,19,20, Christi Domini Matt. XI. Apostolorum Act. IV. Judithae Cap. 9.14.15. ut ostendat Deum esse Unum. 4. Cum fidem in Christum D. descripsit, ostendit Trinitatem non esse in S. Sacra, nisi in Lombardi et aliorum scriptis. Unde subnectit: „Eszt az vallást ezekben találom, mert eleget busúlt fejem ezeknek olvasásában, midőn soha nem tudtam végére mennem az Háromság Istennek, mint légyen egy és három, nem három azért hanem egy.” etc. (Unde videtur sequi Basilium primo fuisse Trinitarium. etc.) 5. Quid *Jesus* scilicet, quid *Christus* enarrat et quod Jesus ex Maria natus, sit Christus ostendit. Deinde 6. Quare Filius Dei, et Noster Dominus dicatur, exprimit, ita ejus Passionem cum omnibus circumstantiis enarrat. 7. Articulum illum: Descendit ad Inferos sic exprimit: „*Pokolra nem szállott.*” Unde subnectit se exclusisse Symbolo apostolico eundem Articulum. Citat etiam Cyprianum, qui vixit A.C. 260 qui observavit in Romano Symbolo eundem Articulum non esse, nec apud Ecclesias orientales esse in usu. Nec Augustinus (inquit) interpretatur in Symbolo Apostolico eundem Articulum. Cyprianus addit illum articulum hunc habere sensum: sepultus est. Vid. Notas meas in Catech. 8. Articulum de Spiritu S. sic expressit: „*Hiszem az Sz.Lelket.*” Ubi et Cardinalis Hugonis Interpretationem ... (Indecipherable word) adducit, et de S. Sancto multa disserit, 9. Articulum: Szenteknek eggjességét non numerat inter reliquos articulos.

Rationem deducit ex Erasmo in Colloq. Famil. de Inquisitione Fidei dicit nam quosdam per Ecclesiam intellexisse aut Templum, aut Christianitatis nomen sine vera communione. Deinde: Cyprianum, Augustinum citat, quorum neuter in Explicatione Symboli hujus mentionem facit hujus Articuli. inquit ab illorum tempore est hic Articulus Symbolo insertus. In fine operis: facit mentionem de *Gloria patri* cum Allelujah, quam post Psalmos solent quidam Christiani decantare. (Nota: Stephanus Basillii fuit (forte) primus, qui Symbolum Apostolicum reformavit, et prout unde discimus correxerat praecipue in duobus articulis, de descensu ad Inferos, et de Spiritu S.)

Bibl.Script.Basilii I. Cat/A.Basilii I. Cat/B.Basilii
RMNy 242.

IX. „Egynéhány Kérdések az Keresztyéni igaz Hitről és azzal ellenkező Tudománjrol az Istennek Egyházába.

Egybe szedettek az Kolosvári Predikátortól, Basilii Istvántól.” Loca sunt apposita. Act.4.v.12. Act.10.v.43. „Albae Juliae. Anno 1568.” In 4°.

Dedicatio: „Az Istenfélő nemes Umak Pokai Jakabnak, Király eo Felsőge Hop mesterének és hiv Tanácsának az Atya Istentől Kristus által kíván Lélekkel való résztesülést.” In fine Dedicationis: „Kolosváratt, Mind Szent Havának kezdetiben. Anno Domini 1568. Te Uraságodnak Christusban szegénj szolgája Basilii István.”

In hac Dedicatione *Primo* commendat Typographiam, quod occasione, in eadem, editorum Librorum Evangelium ad multa Regna est propagatum.

Secundo. Quod sub nomine Magnatum solet Libros edere, dat rationes. *Unam*, paupertatem, *alteram* sed praecipuam, charitatem et fervorem Magnatum erga purum Dei verbum, *tertiam*, sui purgationem a calumniis Adversariorum. (Nota: Plures etiam alios Libros potuit in publicum edere Stephanus Basillii, praeter hoc duos, etsi copiam eorum non habuerimus.)

Tertio. Addit jam tertium agere annum (A. 1568.) a quo Pastorem Claudiopoli agit; a quo tempore multis calumniis Ipse, et reliqui Pastores in Transylvania et Hungaria afficiuntur. (Ergo et in Hungaria fuerunt Unitatem Dei defendentes Ministri. Ipse vero Basilii 1566 caepit Pastorem agere Claudi.)

Quarto: Dat rationem, quare hoc Opus *Jacobo Pokai dedicare* voluit. Scit: Dum Albae Juliae fuissent in publica Disputatione decem diebus habita in Palatio majori Principis, percepit magna cum aviditate, memoratum Dominum Pokai, utriusque partis objectiones et Responsiones audivisse; et auscultasse, et tunc statim cogitasse, se aliquod Opus sub nomine ejus velle publicare. (Ergo, hoc Opus post Disputationem Albanam prodiit.) Quod, dum memorato Domini significasset, auxilium promisit, imo etiam in Literis (inquit) scripsit, se velle daturum operam, ut quae Ecclesiae Dei emolumentum respiciunt, in iis velit auxilio esse. Et, (inquit Basilii) nisi huic promissioni confidisset, abstinuisset, ab Editione hujus Operis, ingratus enim hic mundus pro multis fatigiis et expensis, nil alius praeter calumnias solet solvere. In fine Dedicationis haec subnectit: „Sok lelki éhezők és szomjuhozok várják efféle írásinkot *Magyar Országban*, holott tiltva vagyon, hogy az Istennek

Igájének tiszta eledelét és italát az Kristus juhái bé ne végyék, hanem az emberi szerzésnek és végezésnek polyvájával és szemetével legeltessék ő magokat.” (Hinc quoque patet multos fuisse in Hungaria Unitatem defendentes.)

Conclusio: „Az Atya Isten tarcsa meg Te Uraságodot Háza népével egyetemben az ő igaz ismételten Sz. Fiának általla, hogy ez ismételten általla, az meg ígért örök életet vehessed minden ő választott Fiaival egyetemben. Amen.”

(Nota: Etiam Franciscus Davidis aliquod Opus Dedicavit (quod quidem debebat praeponi, dedicavit enim 7. Septembris 1568. de quo statim fiet mentio) Jacobo Pokai; unde videtur posse colligi, adhuc tunc non fuisse Unitarium eundem Jacobum Pokai; ex hoc tamen Basilii Opere, quod dedicavit in initio Octobris, eodem Anno 1568, patet iam fuisse Unitarium. Nota 2. Basilius fuit *Trinitarius*, scribit enim in Dedicatione se agnovisse veritatem de Uno Deo Omnipotente, Creatore Caeli et Terrae etc. et postquam agnovit non potest non praedicare et Typis evulgare. 3. In toto Opere per Quaestiones demonstrat Trinitatem non posse ex S. Sacra demonstrare, explicando Loca, quae pro stabilienda Trinitate solent adferri, ut et pro Christi Domini, et Spiritus S. summa Divinitate.)

Bibl.Script.Basilii II. Cat/A. Basilii II. Cat/B. Basilii
RMNy 243.

X. „Az Szent Írásnak Fundamentumából vett Magyarázat az Jesus Kristusról, és az ő igaz Istenségéről.” Locust est annexus Apocal. XXII.v.16. „Excusum Albae Juliae Anno MDLXVIII.” in 4°.

Dedicatio: „Az Igaz Nemes és Istenfélő Pokai Jakabnak, Király eo Felsőge Hopmesterének, és hív Tanácsának, Istenben Tiszteletes Urának az Atya Istentől az Kristus Jesus által kíván minden testi és lelki jokat. Fejervaratt Sz. Mihály Havának 7. Napján A.1568. David Ferencz az meg feszült Jesus Kristusnak szolgálja.”

In hac Dedicatione scribit 1. Christianum quemque oportet meditari semper de fine vitae suae, ac vita aeterna, debetque unusquisque confiteri Christum Dominum. Quapropter (inquit) se quoque non tantum in infirmitate et aegrotatione (fuit nam tunc aeger, cum haec scripsit), sed in tota vita debere et velle Confessionem de Christo Domino edere, et demonstrare se abstinere Opinionibus humanis, quae honorem Salvatoris Christi D. imminuunt; potius Prophetarum et Apostolorum scripta velle sequi, quorum major est auctoritas quam Conciliorum et Patrum etc. 2. Dat rationem quare hoc Opus Jacobo Pokai voluit dedicare, scilicet ut Confessionis ejus de Christo sit quasi testimonium; quae siverat nam superioribus diebus Pokai Franciscum, qualiter confiteretur Divinitatem Christi Domini, ac proinde voluit in hoc Opere ei respondere.

Conclusio Dedicationis: „Kegyelmed olvassa meg ez Írást az igaz itéletnek és bölcsességnek lelkeivel, hiszem, az Istennek kegyelmessége igazgatván szívét lelkét kegyelmednek az igaz értelmében fel építi.” (Hinc videtur posse colligi, hunc Jacobum Pókai nondum fuisse ex integro illuminatum Unitarium; ex superioris tamen Operis Stephani Basilii Dedicatione, (quod lucem publicam prius aspexerat) colligi potest transivisse ad Unitarios. Vid. superius observat.)

In hoc Operē Franciscus Davidis demonstrat 1. quis sit *Jesus Christus*, scilicet: Patribus promissus, in Novo Testamento exhibitus, ex Virgine Maria natus Messias, omnia Locis illustrando, et recensendo varia ejus nomina quibus insignitur; quod scilicet appelletur: Logos, Sermo, Lux, Panis vivus, Sacerdos, Rex, Unigenitus et Dilectus Dei Filius, imo etiam Deus etc. qui tamen omnia a patre accepit. 2. Agit de Christi Domini vera Divinitate, probatque 12 Rationibus Christum Dominum esse *Deum*, et ubique hoc modo confitetur: „*Mondom és vallom az Írásnak folyása szerint, hogy igaz és bizony Isten az Kristus.*” Demonstrat tamen variis argumentis Christum Dominum non esse summum Deum. 3. Ad Loca et Objectiones Adversariorum respondet, praecipue ad Objectiones Petri Caroli, quas contra D. Christi Divinitatem (si non sit summus Deus) objicit. 4. De Petro Caroli haec scribit: „*Caroli Péter Váradi Predikator az ő lelki isméreti ellen az igazságot mostan meg tagadván nem tudom mire tekintne ... Mert Kolosvári mesterségében Feleletiben ekképpen irt nékem: Az Írás, az Logost, nem nevezi Fiunak, hanem csak példázóképpen, avagy az jövőendő testnek fel vételéért. Prov. 30. Dan. 4. Jollehet az Írás erről aszt mondgya, hogy az magosságbeli Istennek szájából jött ki, származott és született; mind azon által az születést az Istennek, ki nem láttya hogy az Írás nem tulajdonképpen, hanem példázóképpen tulajdonította. Mostan Írásában az igaz és az Török Christus felől eszt meg tagadván, az Logost öröktől fogva való Fiunak magyarázza lenni, ... és nyilván való Apostatává lett. Ezeket pedig nem azért számlálom elő, hogy én igen bánkodnám Cároli Péternek az igazságtól való el térésén, hanem inkább hogy nyilván légyen, és ő benne mutattassék meg, kik légyenek Christusnak igaz Tanítványi, kik hamissak, és miképpent akarja az Ur Isten az ő igazságát elő vinni.*”

(Ex his patet, Petrum Caroli primum cum Francisco Davidis in una opinione fuisse tanquam homodoxum, deinde tamen Carolium resiliisse; fuisseque primo Rectorem Scholae Claudiopolitanae, deinde Pastorem Varadiensem.)

Bibl.Script.Dávid IV. Cat/A.Dávid IV., Cat/B.Dávid
RMNy 253.

Series Librorum Albae Juliae (quos mihi vidisse contigit) impressorum Anno 1569.

I. „De Regno Christi Liber Primus. De Regno antichristi Liber Secundus. Accessit Tractatus de Poedobaptismo et Circumcisione. Locus et annexus: Joh.XV.14. Vos amici mei etc., Albae Juliae Anno Domini 1569.” in 4°.

Dedicatio: „Serenissimo Principi Domino Domino Joanni Secundo Electo Regi Ung., Dal. Cro. etc. Ministri et Seniores Ecclesiarum de Uno Deo Patre consentientium in Transylvania Gratiam et Pacem P.”

In hac Dedicatione Ministri 1. conqueruntur pietatis et charitatis studia, in illo renascenti Christi regno valde figere, ut praeter Christianorum umbras, et nudos verbi

Dei auditores nihil liceat intueri. Ejus vero causam dicunt *falsam de Uno Deo, et Filio Doctrinam*; *odiorum implacabilium semina* in reformatis Ecclesiis perseverantia: *ambitionem*, et sanguinis fundendi grassantem diram libidinem; qui reluctantem etiam conscientia malunt Doctrinam Scripturae S. contrariam tueri, quam Evangelicae sobrietatis normam sequi, aut pusillum Christi gregem, ex puro Dei verbo sepositis hominum commentis erudire, non Christi, sed Suam gloriam quarentes; unde, (dicunt) non est mirum, si ob haec et alia, pio charitatis affectu destituti fructus ferme nullos aut obscuros in Ecclesiis pepererint. Ne ergo (inquiunt) apud nostrates *post traditam* (NB) *de Uno Deo Patre, et Unico ejus Filio Doctrinam*, vigeat Divinorum Praeceptorum contemptus, hunc Librum, de *Regno Christi*, in quo habitat Fides, Spes, Charitas et Gaudium, in medium proferre operae pretium duxerunt, ut si sermone ab iis converti non potuerint, sanctis Operibus et pia conversatione in viam reduci possint. I. Pet. 3.

(Nota: Ergo, circa haec tempora fuit tradita Doctrina praecipue de Uno Deo Patre etc. Vid. superius.)

2. Dicunt Ministri adjecisse *Libellum de Regno Antichristi*, imo etiam Opus quoddam in calce Libelli de *Poedobaptismo et Circumcisione*, Ecclesiamque, et eundam Libellum Regiae Majestati Serenissimae consecrasse, non solum, ut ad charitatis munia exercenda fieri promptior, verum etiam, ut veritatis propagandae desiderio magis et magis in dies accendi possit; obsecratque Ecclesia, ut ea fronte, qua, paulo ante, caeteros Libros complexus est Rex, istos quoque in sinum admittere dignetur.

(Not. Multos, tunc temporis Libros Regi Joanni dedicaverunt.) 3. De *nimum tepefacta charitate*, ex Sebastiani Castalionis Bibliorum suorum Praeliminari Epistola fere sesqui paginas inserunt, multa Loca S. Sacrae tantum citando, non describendo, quae videri possunt in Bibliis meis etc. Causam vero tepefactae charitatis dicunt esse *Ignorantiam*, unde, svadent, quoniam in Religionis negotio plurimae sunt controversiae, Gamalielis consilium esse sequendum; nemoque alterum debet damnare, sed expectet justum Judicis Sententiam; neque zizania velit usque ad messem extirpare; adhuc enim mundi finis non est, nec sumus Angeli, quibus haec provincia mandabitur, absurdumque est spirituale bellum, terrestribus armis gerere.

Addunt, deinde, „*Christianorum hostes esse vitia*, contra quae Virtutibus certandum est, et contrariis remediis contraria mala esse curanda, ut *Doctrina Ignorantiam pellat, Injuriam vincat Patientia; Superbiae Modestia resistat, Pigrityae opponatur Diligentia*; contra *Crudelitatem* pugnet *Clementia*, *Simulationem* prosternat sincera et se Deo probans religiosa mens, animusque purus, et qui uni Deo placare studeat. Haec sunt (inquiunt) vera Christianae Religionis et vere victricia arma: non ut carnifici mandetur Provincia Doctoris, et exteriora poculi prius, quam interiora purgentur. Atque haec de *Religione* duntaxat dici volunt. Nam, quod ad facinora attinet, homicidia, adulteria, furta, falsa testimonia, et hujusmodi reliqua, quae Deus et puniri jussit, et quo pacto punienda forent praecepit, et in controversiam non vocant, de his enim (dicunt) Deus non obscure praecepit, pertinentque ad bonorum defensionem, nisi velint in cubiculis jugulari. Sed Religionis, alia est ratio, cum de illa jam per mille amplius annos disputetur, necdum componi res potuerit, nec componi potest, absente omnium controversiarum diremptice, et ignorantiae fugatrice, *charitate*, et ea de

causa innocente sanguine terra repleta sit. Unde (dicunt) metuere debere, ne inter *latrones*, qui merito crucifiguntur, etiam Christus immerito crucifigatur. Et si non modo (sic loquuntur) *Turcas*, qui Christum *parum* amant, et *Judaeos*, qui eum *capitaliter* oderunt, vivere patimur apud nos, verum etiam maledicos, superbos, invidos, avaros, impudicos, ebriosos, et caetera hominum flagitia ferimus, et cum iis vivimus, epulamur, laetamur: debemus saltem hunc aerem communem et spiritum iis concedere, qui idem Christi nomen nobiscum profitentur, et nemini nocent, eoque sunt animo, ut mori malint, quam aliud dicere aut facere quam quod dici aut fieri debere arbitrantur; ut interim possit dici: nullum hominum genus minus metuendum esse. Qui enim vitam mavult amittere, quam dicere, quod non sentit (peccaret enim si faceret, et qui cogit, peccare cogit) non est metuendum, ut is pecunia possit, aut alia re corrumpi. Atque persvadeas ... nullos esse Principibus et magistratibus obedientiores, quam eos qui simpliciter Deum metuunt, et in eo quod sciunt, fideles sese praestant. Caeterorum quidem obedientia ficta est, neque durat diutius, quam vel metu cogitur, vel utilitate allicitur. Sed qui conscientia ad obediendum impellitur, quibus docente Deo, didicit Magistratibus et Potestatibus obediendum esse etiam iniquis, nedum justis, hujus veram et aeternam esse obedientiam necesse est. ... Illud quidem (ut ad propositum redeamus) citra controversiam verum est: Ad poenitendum properat, cito qui judicat. Et: Multos judicasse poenituit, iudicium suspendisse non poenituit. Et: Qui ad clementiam propensior est, quam ad iram, is Dei naturam imitatur, qui, cum sciat nos esse sones, tamen differt Sententiam diu, et expectat dum fiat vitae correctio: Qui enim continuo necat, nullum relinquit poenitentiae locum. Quod si quis his contradicere audebit, necesse erit ut fateatur sanguinem a se oppugnari, a nobis defendi. Utrius autem facilius futura sit causae dictio apud Iudicem Deum ipse viderit; Illud perspectum habemus, clementiae, patientiae, benignitatis, obedientiae non posse poenitere quenkum; crudelitatis et temerarii iudicii non posse non poenitere quemquam. Quod si *illa* tutissima via est, *haec* periculorum plena, insanum esse oportet, qui se sciens, volensque in pericula praecipitet.

Accipe igitur Rex hunc laborem comiter et humane, et lege Sacras Literas, animo pio ac religioso, Teque ad regendum Regnum sic praepara tanquam mortalis et rationem redditurus immortalis Deo. Optamus Tibi *Moyseis clementiam, Davidis pietatem, et Salomonis sapientiam.*”

(Nota: Multa hic de verbo ad verbum placuit exscribere, ob raritatem Exemplaris.)

Post Dedicationem sequitur *Praefatio*, in qua breviter enarrant Regni Christi varias fuisse partes.

(1) Fuit in oraculo et mente Divina ab aeterno in mysterio, cum selt Deus Pater eundem, antequam conditus fuisset mundus, praeordinavisset I.Pet.I.20. (2) Cum promissus fuit Adamo et Patribus, quem in umbris et variis adumbrabant figuris tanquam illum digito procul demonstrantes. (3) Regnavit cum inter suos, jam mundo exhibitus versaretur fulgendo miraculis. (4) Augustius post resurrectionem in Caelis, ubi nunc regnat. (5) Nunc denuo in suis membris, omni luce et veritate sepulta in tenebris demersos assumit et illuminat. (6) Regnabit (inquiunt) ante Seculi

consumationem (uti eruditi plerique opinantur) mille annis cum suis, in Terris foelicissime Apoc.20.v.6. 2-7. (7) Cum restituet Regnum Deo et Patri, regnaturus perpetuo cum omnibus numeris suis perfecto corpore, quod erit Ecclesia, ejus sponsa.

„Caeterum, (inquiunt Ministri et Seniores) cum plerique hac tempestate, Deum se scire ore profiteantur factis autem negent, ne verbum Dei per nostram impietatem ulterius male audiat, contendet quisque, ut sanctis moribus, certam in Domino faciat suam vocationem. Quanti nempe sit ponderis dilectio in fide fundata, et qualem in hoc regno Christi locum obtineat, hoc scripto nostro declarare conabimur.”

Liber Prior de Regno Christi habet *Capita 12.*: Caput I. De Regno Christi in quo sumus etc. Cap.II. De Discrepantia Regni cum Regno Adae, Moysisque; sive hominis Christiani cum Iudaeo; De Differentia, inquam, Legis cum Evangelio. Cap.III. De Justitia Regni Christi Legis Justitiam superantis. Et primum de *Fide*. Cap. IV. De Fidei Fundamento. Cap.V. De Justificatione. Cap.VI. De Discrimine Justitiae quae sub Lege fuit cum Justitia, quae sub Evangelio possidetur. Cap.VII. Collatio charitatis cum Fide. Cap.VIII. De operum mercede, et Glorae differentia. Cap.IX. De charitatis excellentia. Cap.X. Quid efficiat Fides, Charitas et Opera. Cap.XI. De Operum Origine et Efficacia. Cap.XII. De Praedicationis Evangelii Efficacia. Cap.XIII. Verae Notae Membrorum Regni Christi. 15.

(Nota: Liber hic lectu est dignus, imo paucis exceptis (praecipue ob raritatem exemplarium) et descriptionem mereretur. Caeterum, existimarem *hunc Librum esse foetum Serveti*: Ipse enim in *Libro: Restitutio Christianismi*, fere haec *Capita*, hoc ordine tractare scribitur, Confer *Bibl. Anti-Trinit. Sandii*, sub nomine: *Mich. Servet*, et forte Ministri ac Seniores inde concinnaverant etc.) Est Liber phylirarum 18.

Liber Secundus sic incipit: „*De Regno Antichristi*, et ejus Mysteriis. Liber Secundus.” Locus est annexus Apoc.XVII.18. *Regnum habet super Reges* etc. „*Albae Juliae*. Anno Domini MDLXIX.”

Libri *Pars Prima* est de Regno Anti-Christi. Secunda Pars: de Anti Christi Mysteriis. Post haec sequuntur signa sexaginta Regni Antichristi, et revelatio ejus. (*Egit de iis et Servetus.*)

Tandem subnectitur: „Genealogia Antichristi Filii Diaboli; inventa in Bibliotheca Romana ad partem sinistram ingredienti, Anno Domini MDXIII.”

Pars Tertia, de Poedobaptismo. (vel potius: contra Poedobaptismum.) Ubi primo agunt Ministri de Doctrina praecedente Baptismum. Deinde: Quod etiam Poenitentia Baptismum debet praecedere etc. Deinde: Addunt Rationes et Argumenta 36. contra Poedobaptismum.

(Nota: Haec Argumenta habentur etiam in Literis convocatoriis ad Synodum Albanam 1568. Vid. superius not.)

Deinde: Tres Objectiones pro Poedobaptismo afferri solitas, confutant. Scilicet ex Matt.19. Sinite parvulos venire ad me etc. 2. ex Joan.3. Nisi quis natus fuerit ex aqua et spiritu 3. Quatenus obijciunt Circumcisioni Poedobaptismum successisse; de Circumcisione pluribus agunt. (Totus Liber in 4°. est phyl.24.)

Bibl.Script.App.VIII. Cat/B.Blandrata RMNy 270. BOCK I 64-66. WALLACE II. 147.

The preface published in: BALÁZS Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Budapest, 1988. 237-240.

II. „Refutatio Scripti Georgii Majoris, in quo Deum Trinum in Personis, et Unum Essentia, unicum deinde ejus Filium in Persona, et duplicem in Naturis, ex lacunis Antichristi probare conatus est. Auctoribus Francisco Davidis, et Georgio Blandrata. Albae Juliae MDLXIX.” in 8º.

(Nota: Hoc Opus apud me initio destituitur; proinde Titulum hunc scripsi ex Sandii Biblioth. antitrinit. Vid. sub nomine: *Blandrata*. Constat tamen, et eodem Anno 1569 lucem publicam aspexisse hunc Librum, et eosdem fuisse Autores Libri, quorum nomina sunt affixa. Nam in Responsione ad Majoris Epistolam Dedicatoriam, haec leguntur: „*Demum et a diuturnitate* temporis Major rhetoricatur, quod jam annos 5531 ab initio conditi mundi usque in annum currentem 1569, hanc doctrinam audiverit Ecclesia.” Et eosdem fuisse Auctores Franciscum et Blandratam statim patebit.)

Epistola Dedicatoria: „*Reverendissimo Domino D. Michaeli Czakio*, Genere, eruditione ac pietate clarissimo, Serenissimi Principis, Domini Johannis Secundi Electi Regis Hungariae Supremo Cancellario ac Consiliario fidelissimo, Domino observandissimo, Franciscus Davidis Superintendens, et Georgius Blandrata Doctor etc. utriusque vitae prosperitatem precantur a Deo Patre per Filium ejus in Spiritu Sancto.”

Nota: In hac Dedicatione multa scribuntur. Inter alia 1. Dicunt Fr. Davidis et Blandrata se non dubitare, quin Michael Csáki Libellum Georgii Majoris Theologi Wittebergensis legerit, (quem Major eidem Csakio dedicaverat) in quo eorum nomina odiose perstringit, Doctrinam de Trinitate Assertionibus Patrum, Conciliorum, Synodorumque auctoritate, quam olim Major cum suis rejecerat, revocando defendit,

(Ergo, (forte) Major Trinitati renunciaverat, et iterum defendere caepit.) Quin de iis tanquam Haereticis, supplicium sumendum esse, ac ad sanguinem eorum fundendum, totam quasi Europam sollicitare non erubuit,

(Sane multos habuerunt tunc Adversarios Unitatem Dei defendentes. *Sanguine fundata est Ecclesia sanguine caepit, sanguine succrevit, sanguine* etc.) quo ipso etiam quasi Deo bellum movisse ajunt.

2. Ob haec tamen (dicunt) se animum non despondere, sed Consilium Dei spectare; et, licet mundo invisos velit reddere Major, tamen, prout Christus D. multa pertulit, se quoque sub spe Divini auxilii omnia patienter perferre, ac orare Deum, ut, qui ita calumniatur, Deus iisdem errores condonare, ac benedicere velit. 3. De Libello Majoris dicunt, nihil illa tempestate frigidius, magisque jejunum in publicum prodiisse? Major enim Dei verbo neglecto, Patres, Concilia, Symbola iisdem opponit, ac Sententiam suam ex iisdem probare conatur. 4. Adducunt exemplum Lutheri, per longum latumque demonstrando quid Lutherus dixerit, fecerit ubi fuerit, quibus quid scripserit, responderit, se defenderit, qualia a Papistis passus fuerit etc. dicuntque se tunc in simili fuisse conditione et statu, similiaque pati, ac similiter debere se defendere.

In fine petunt, ut Csakius benigne eorum Responsionem dignetur legere, ac expendere.

Post Dedicationem sequitur: „*Responsio ad Majoris Epistolam Dedicatoriam.*” In qua omnia ejus Argumenta excutiuntur ac refutantur.

In hac Responsione memorant Franciscus Davidis et Blandrata 1. Georgium Majorem oscitantiae ac incuriae vitio taxare Michaellem Csákium, quod Disputationi de Trinitate non statim occurrerit, ne illa latius serperet, omnesque status ac Ordines obtestatum fuisse, huic serpenti morbo manus admovere debere, ne sero tandem medicina paretur, quin si exiliis praestari non potest, ad gladios et ignes etiam converti debere.

(Nota 1. Circa illa tempora videtur mota fuisse Controversia de Trinitate. 2. Multi fuerunt Unitatem Dei defendentium Adversarii, qui eos non tantum exilio, sed etiam gladio et igne dignos judicarunt.)

Post haec subnectunt: „*Majorem sibimet esse contrarium ab illoque mutatum esse, qui quondam erat, quae enim prius taxavit, jam sui oblitus, illa defendit.*”

(Ergo, (forte) Major renunciaverat aliquando Doctrinae de Trinitate, et iterum (forte) pro mundano honore, eandem caepit defendere.)

2. Dicunt memorati Autores, Majorem illorum Doctrinae capita quodam modo enumerare, affirmando veteribus Haeresibus esse similia; at dicunt Majoris calumnias nihil morari, potius Doctrinae veritatis patrocinium ex Scriptura S. malle suscipere, quam Haereticorum nomina illa odiosa longo carmine depellere; cum omnibus piis notum sit veritatem Dei ab initio Haereseos nomine fuisse damnatam, imo, saepe etiam proscriptam; et, si negatio trium Personarum in Divinitate sit Haeresis, tum, Prophetae, Christus dominus et Apostoli erunt Haeretici, utpote, qui nunquam talium mentionem fecerunt. Unde rogant Majorem, ut unicum saltem Scripturae S. testimonium adferat, in qua Spiritus S. Persona a seipso, in seipso, et per seipsum subsistens dicatur; colligatque omnia Scripturae testimonia, in quibus mentio fit de Filio Dei, si alium, extra illum, qui de Spiritu Sancto conceptus et ex Maria Virgine natus est, elicere poterit, et, si praestare poterit, eum insigni Lyripipio donabunt. Probant deinde gloriosam *Filii Dei* appellationem Domino Jesu Christo Mariae Virginis Filio proprie competere. Quomodo vero sit, et quare dicatur Deus dicunt ostendisse in Libello: *De Mediatoris Hominis Jesu Christi Divinitate* etc. quem Librum regant, ut refutet, imo totam eorum Doctrinam (desiderant) ut ex Scriptura Sacra impugnet, et ex puro Dei verbo falsam esse demonstret, firmisque Argumentis doceat, quod Christus Deus sit a se, et per se existens, Patrique Consubstantialis, ac per omnia aequalis.

Post haec 3. enarrant calumnias Majoris, quod scripserit eos, Scripturae Sacrae quosdam Locos corrupisse, et verba Symboli Apostolici veteratorie recitasse, omittendo articulum: *Et in Jesum Christum, Filium ejus unicum.* Quod prius attinet; dicunt Majorem duo tantum Loca adduxisse, quibus eos calumniatus est; scilicet: Mich.5.2. Gal.IV.4. Quae Loca tandem prolixè juxta Scripturam S. et juxta mentem Prophetae, ac Apostoli explicant, enarrant, eum in finem, ut cognoscant, Michael Csáki, et omnes pii eos in Doctrina sua purum Literarum Sacrarum consensum, mentemque Spiritus S. sequi.

Rogant autem Majorem, quod si malis artibus Scripturas inverterunt, Locos depravatos in medium adducat. Sed, (inquiunt) Major pro sua majoritate satis esse

putat dicere, et non demonstrare; multa obijcere, sed nihil probare; quod etsi *in elementaria Schola apud Magdeburgos* inter pueros licuit, jam in Ecclesia non licent.

Quod posterius attinet, ratione Symboli Apostolici mirentur Majorem asum fuisse pronunciare eos Symbolum Apostolicum corripisse; quandoquidem (inquiunt) in Disputatione Albana se illam particulam omnium maxime ursisse; unde etiam remittunt Majorem ad exemplum Albanae Disputationis, quod Adversariorum *eorum* instinctu Claudiopoli (vide inferius) fuit editum, ut inde videat Major eos calumniose accusari, Ipsisque vim inferre.

4. Ad Majoris Propositionem, quatenus dicit: *Haereticos esse vitandos*, ostendunt, qui sint Haeretici, et quomodo vitandi. 5. Respondent ad objectionem Majoris, quatenus dicit eos negare articulum aeternae generationis Filii ex Substantia Patris. Consequenter affirmant, se universam Sacram Scripturam recipere, eique reverenti animo et pia conscientia subscribere, in qua scilicet Deus seipsum et voluntatem suam per omnia manifestavit, nullum Locum, nullum Sacrae Scripturae testimonium corruptentes, neque violenta Locorum interpretatione utentes, sed mentem Spiritus S. ex perpetuo Scripturae Sacrae consensu exquirentes, 6. Demonstrant quo tempore, per quos Doctrina de Trinitate inventa, promota, aucta, propagata, ac tanquam Sanctissima confirmata fuerit.

7. Ad Objectionem Majoris, quatenus objicit Autores jam dictos Baptismi in nomine Patris, et Filii, et Spiritus S. administrandi, sint hostes, respondent, ubi tamen nota, eos *meritum* Christi asserere, Christumque esse *naturalem* Dei Filium.

8. Haec adhuc scribunt: „*Diligens est Major in Reverendissimae Tuae Magnificentiae* adhortatione, quo veritatis Divinae Doctrinam, quam Dei beneficia consequuti ac amplexi sumus, una cum reliquis Transylvanis cunctis repudies, et patrocinium Papizantium suscipias” etc.

(Unde videtur sequi et Cancellarium Michaellem Csákium, et cunctos fere Transylvanos eandem Religionem de Uno Deo Patre fuisse amplexos.)

9. Subnectunt post haec Epistolae Majoris ad Michaellem Csákium, subscriptionem, hoc modo: „*Datae Wittebergae, Anno Filii Dei, ex Aeterno Patre, sine matre nati, nullo, sed ab initio, a diebus aeternitatis; ex virgine vero Maria Christi Filii Dei, in Bethlehem Juda, sine patre nati Anno 1569.*”

Unde concludunt, Majorem duos Christos seu Filios Ecclesiae obtrudere: Unum aeternum sine Matre, alterum temporalem sine Patre. Et, dicunt, hujusmodi subscriptionem, nullam ullibi antea vidisse etc. Orantque Christum, ut tum Majori, tum aliis, hanc contumeliam, qua eum, tanquam unicum Messiam de Spiritu S. conceptum, ex Maria Virgine natum afficiunt, ignoscat; nesciunt enim quid faciunt. Hortantur item Majorem, ut doctrinae suae autoritatis custos esse velit, neque eam suis anilibus obtestationibus et lachrymis risui et multorum contemptui exponere velit, frustra enim Major, et omnes alii, qui eis se opponunt, contra stimulum calcitrant, tempus enim institit, quo tenebrae dispelli debent.

Post haec sequitur: „*Refutatio Libelli Georgii Majoris Theologi Wittebergensis.*”

Hic Franciscus Davidis et Blandrata ostendunt Deum illum Trinum in Personis (quem Major dixit per Annos 5531 per universum orbem propagatum) Patriarchis, Prophetis, Patribus, Apostolisque fuisse ignotum.

2. Dicunt Majorem a Luthero defecisse, esseque ejus Discipulum degenerem, non enim sequitur in omnibus eum; unde (dicunt), „*non esse mirum quod Major fronte perfricta palam docere ausus sit: Bona opera ad salutem aeternam consequendam esse necessaria: quam Propositionem et contra M. Illyricum defendendum suscepit.*”

(Nota: Optime Major hanc Propositionem ursit, sed Fr. Davidis et Blandrata, bene in omnibus nondum erant illuminati, nisi in Articulis Fidei de Uno Deo etc.)

3. De Melanthon haec scribunt: „*Bonus ille Melanthon, piae reminiscendae, saepe quibusdam ex fratribus veritatem Dei indagantibus et amantibus conquestus est, se in sinu tribulos praecutos gestare, quorum irrequieta punctione, in agnitae veritatis confessione impediatur.*”

4. Dicunt Majorem *eos* Haereticos scripsisse. At, (inquiunt) si defectio a sua (scilicet Majoris) et majorum suorum Ecclesia Haeresis dici possint, non moleste patiuntur sibi vocabulum illud imponi: sed defectionis ab ecclesia Christi vocabulum (dicunt) nulla ratione subituros. Nam sunt (inquiunt) Sanctae sponsae Christi Ecclesiae cives, eamque matrem castissimam in Christo Domino ac Sponso suo, ut proprias animas amant. Cum vero Major Ipsi Confessionem Ecclesiae suae objicit, Ipsi vicissima Ecclesiae propheticae et Apostolicae, tanquam matris charissimae Confessionem Majori opponunt, quae in Scriptis Prophetis et Apostolicis extat, et in unico Symbolo Apostolico comprehenditur.

5. Habent breves Annotationes in Georgii Majoris Libelli Caput I. in quo Questio Majoris fuit: An sit Deus? 6. Habent Annotationes in Cap.II. ubi Major definit: Quid sit Deus. Dicuntque magnam esse praesumptionem, eum qui Infinitus est, aliqua ratione velle definire. Item: cum Major scripsit Patrem, Filium, et S. Sanctum simul invocari debere; ostendunt tantum Patrem per Mediatorem Jesum Christum invocandum esse. 6. In Annotationibus ad III. Cap. Majoris respondent primo in Genere, deinde in specie ad quatuor Loca: Deut.IV. VI.4. XXXII. Isa.XIV. quibus Dei Unitatem, et Trinitatem Personarum vult demonstrare. 7. Proponunt tres Imagines, quibus Trinitatem volunt Major et alii illustrare. *Unam* dicunt contineri in Libro, cui Titulus est: Officium Beatae Virginis. In principio Alissae de Trinitate. Quem Librum dicunt impressum fuisse Romae. Anno Domini 1533. *2^{dam}* Imaginem dicunt extare in Templo ad Arcem Cracoviensem, quae quotannis in Trinitatis Festo Populo veneranda proponitur; a qua et nomen suum Polonice sortita est *Rachos*. *3^{iam}* dicunt extare in Oppido Berekszász, sub veteri Arce Munkács in Superiore Hungaria.

8. Agunt de Invocatione Patris per Mediatorem fienda etc.

9. Habent Annotationes in Cap.IV. Libelli Majoris; in quo Major definivit: quid sit *Persona, Essentia, Individuum* etc. et quomodo Filius ex Essentia patris generetur. Ad quae breviter respondent.

Respondent item ad illa Loca quae Major pro Trinitate asserenda ex Moyse, Prophetis et ex N. Testamento adduxit. Sunt vero Loca: Gen.1.1,2.C.3.23.C.4.9.C.18. ubi Moyses scribit Abrahamum tres viros vidisse, et unum adorasse. C.19. ubi dicitur: Pluit Dominus ignem a Domino etc. C.32. ubi dicitur: Ecce vir luctabatur cum Jacob etc. Exod.3. ubi Major Christum Autorem et promulgatorem Legis constituit. Ex Prophetis Loca petita sunt: Dan.VII. ubi Propheta dicit se vidisse venientem in nubibus caeli tanquam Filium Hominis etc. Psal.XXXIV. verbo Domini caeli firmati

sunt et Spiritu oris Ps. XLV. Eructavit cor meum verbum bonum etc. Item: Unxit Te Deus, Deus Tuus etc. Psal.CX. Dixit Dominus domino meo etc. Ose.I.7. Salvabo eos etc. Joel.2. Laetemini in Domino etc. Jer.23. Excitabo Davidi germen justum etc. Loci vero duo praecipui prolixius tractantur, Gen.I.26. Cap.XI.7. Ex Novo Testamento adducuntur Loca: Matt.28.19.Cap.3. ubi Christus baptizatus, Spiritus S. descendit, pater caelitus locutus est etc. Joh.1.1.14. 1Joh.5.7. Post haec agitur de *Discrimine Personarum*. Discrimina vero Major dicit 2^{placia}: *Interna* et *Externa* quae omnia juxta Majoris formalia verba expresserunt, atque breviter refutarunt.

10. Agitur de Divinitate Christi, quod Natura sit Deus, et quae Argumenta ac Loca Major adducit, illa refutantur. Argumenta ducit ex Locis: Joh.1.1. Col.1. ubi Paulus docet per Christum omnia fuisse creata etc. Item: Christum fuisse ante omnia etc. Matt.XI. Omnia mihi tradita sunt a Patre meo etc. Joh.1. In ipso vita erat etc. Joh.6. Ego sum panis vivus etc. Joh.8. Antequam Abraham fieret etc. Heb.13. Christus heri et hodie etc. Sic et alia Loca adducit Major, quae vulgo solent adferri etc. ad quae breviter respondent.

11. „De Filio Dei, quod Is etiam ante carnem in Sacris Literis Filius Dei nominatus sit.” Probat Major variis Scripturae Locis. Sclt: Psal.2. Filius meus es Tu etc. Cap. XLIV. Audi filio et vide etc. 1.Reg.7. Erit mihi in Filium etc. Isa.9.6. Filius nobis datus est etc. Psal.70.1. Domine judicium da Regi, et Filio Regis justitiam etc. Dan.7. Similem Filio Dei etc. et similem Filio Hominis praedicat Daniel. Ose.XI. Ex Aegypto vocavi Filium etc. Jer.23. vocabunt eum: Deus justificator noster etc. Adfert et alia Loca Major, quae solent adferri et ab aliis etc. ad quae omnia pro illo tempore satis solide refutantur.

12. Pro Sententia sua Autores hujus Refutationis stabilienda, multa citant ex Martini Cellarii vel Borrhai Commentario in Ecclesiasten pag.192.198, volentes illustrare, qualem Christum Arbitrum et mediatorem Deum et Hominem praedicent, ut Major mentem eorum exactius tenens, cunctis calumniis sepositis placidius aliquando cum Iphis agat ac eos tractet.

(Sane ex omnibus Scriptis colligi potest dure illos fuisse tractatos qui Sententiam de Unitate Dei Patris caeperunt propagare etc.)

Haec autem de Borrhao scribunt in margine Libri: „Est autem D. Martinus Borrahus, vir senex, integerrimus ac doctissimus, qui 40 abhinc annis Opus de Operibus Dei insigne edidit, et, ab eo tempore in Academia Basileensi Hebraicae Lingvae Professore fidelissimum egit. Nam trium Lingvarum peritissimus est. Fuit quondam Discipulus magni viri Doctoris Joannis Capnionis, et Coetaneus Erasmi Roterodami, et amicus magnorum virorum Oecolampadii, Grinei, Wolfgangi Capitonis, Bucerii” etc.

13. Agitur „De conciliis et Patribus, Conciliorumque ac patrum Symbolis, deque Trinitati Reclamatoribus” etc. recensendo multos Reclamatores, multa Concilia multosque Patres etc.

14. „De Criminationibus et Calumniis, quibus Major et alii Adversarii, eos oneraverunt.” Criminationes fuerunt: quod Trinitatem, Christi Divinitatem negent; Spiritum Sanctum a seipso Deum asserere nolunt. Praeterea: Dicunt eos Ebionitas, Arrianos, Nestorianos, Eutichianos, et perditissimos Haereticos. Imo Major objicit

Arii interitum, assimilatque Judae proditori Domini, ac Ario, qui horribile morte interierunt, imo ad sangvinariam etiam medelam prolabitur.

Henricus Bullingerus vero Ecclesiae *Tigurinae Pastor* in *Literis ad Petrum Melium Plebanum Debrececiensem* scriptis, non erubuit diffamare *Blandratam*, quod *Joannem Secundum Electum Regem Hungariae, Principem suum ac Dominum Clementissimum veneno propinato sustulisset, pessimeque jus hospitalitatis reddidisset. Quod, mendacium esse ex prospera Regis valetudine demonstrarunt; ad aliasque criminationes responderunt.*

15. Agitur de Spiritu Sancto, eumque non esse Personam, tanto minus Deum, ostendunt, unde nec invocari posse et debere affirmant etc.

16. Circa finem: „Coram Deo et Sanctis Angelis, ac Ecclesia ejus solenniter protestantur, quod quicquid in hac Causa agunt, scribunt, docent, id non ex ambitione, fastu, aut cupiditate inanis gloriae; sed amore Dei, Filii ejus Jesu Christi, et veritatis ac Ecclesiae Dei, idque bona ac sana conscientia facere. Cum enim revelatione Dei, tetros errores, Religionis fundamentum turpiter contaminantes agnoverunt, salvis conscientiis tacere nequiverunt; in Dominum enim Creatorem et charissimum ejus filium, injurii ac contumeliosi fuissent, si silentio agnitam veritatem sepelire voluissent.” Si alii docti viri succenseant, praeferre (inquiunt) oportet conscientiarum testimonium, et dignitatem Patris, ac Redemptoris, Ipsorum auctoritati. Tempus enim miserendi Sionis advenit etc. Finis.

Jam praemissis subjiciunt: „*Wolffgangi Fabricii Capitonis Viri Doctissimi Prognosticon*, de repurgatione Doctrinae Ecclesiae in progressu Evangelii, et majore ejus illustratione: Juxta etiam suasorium ac salutare consilium ad piam modestiam et cunctationem continens, ante annos 36 edita et publicata.”

(Nota: Juxta nr 16. videtur posse colligi Fr. Davidis et *Blandratam*, qui hujus Operis autores fuerunt, fuisse primos, qui ex revelatione Dei fuerunt de Unitate Dei Patris illuminati, et agnitam veritatem sepelire nolentes, primi caeperunt annunciare etc.)

Bibl.Script.Dávid V. Cat/A.Dávid V., Cat/B.Blandrata

RMNy 272

SAND 34 BOCK I. 61-63, 239-240 WALLACE II 146.

III. Francisci Davidis Concionum Pars Prima. *Titulum vide inferius. In Folio*

Opus hac est Hungarico idiomate scriptum. Conciones sunt LX. De Deo Patre XVI. De Filio XXXVI. De Spiritu Sancto VIII. (Locus Gal.VI. annexus.)

Dedicatio: „*Az Felséges Második Jánosnak, Magyar Országának, Tót Országának, Horváth Országának Választott Királyának, az Atya Istentől az Kristus által minden Testi és Lelki Jó adattassék.*”

In Dedicatione docet 1. *Mandatum Dei* esse, ut verbum ejus annuncietur, 2. *Regi scribit*, quod in Ditionibus ejus verbum quidem Dei annuncietur; sed cum Contentionibus et Disputationibus. Quod vero ad aliorum Regum et Principum admonitionem veritatis viae non obstitit, id charitas erga Dei verbum fecit; et, quod mundi calumnias patienter sustulit, singulare Dei donum fuit, 3. Dicit Filiorum mundi diversas fuisse opiniones de Rege, sed (ait) se certum esse, Deum, qui Regem ad

veritatis agnitionem de Deo, et Filio ejus perduxit, deducet etiam ad perfectionem, in laudem et gloriam sui. Protestatur vero se nunquam externa sapientia, aut utilitatis vel praemii intuitu voluisse Regem inducere, ut hanc vel illam Religionem amplectatur; sed Deus, in cujus manibus sunt corda regum, eo, quo voluit direxit et deduxit.

(Nota: Videtur ex dictis sequi, tempore Francisci Davidis et forte per eum, Unitariorum Religionem amplexum fuisse Joannem Regem. 2. Multi forte Reges et Principes admonuerant et adhortati fuerant Joannem Regem, ut resistat illis, qui Unitatem Dei caeperant tueri et profiteri.)

4. Dicit veritatem Dei, prout intelligere potuit, se ratione sui officii enarrasse; hancque esse causam, quo se Concionum suarum priorem Partem de Deo Patre, de Filio, et Spiritu S. Regi voluit dedicare, ut omnes intelligant et percipiant, ita ejus Conciones lucem publicam aspexisse, prout ex Cathedra publice declamavit. Et, si in quibusdam erravit, dicit se esse paratum meliora docenti assentiri.

In fine Dedicationis: „Fejerváratt. Augustusnak 20-dik napján. 1569 esztendőben. Az meg feszült Jesus Kristusnak szolgája, és Felségednek méltatlan Predikatora David Ferencz.”

Post haec sequitur Epistola ad Lectorem. In qua dicit: si respectu sui aures Christianorum variis calumniis non fuissent repletae, non fuisset necesse aliquid ratione harum Concionum scribere; sed quia multae calumniae et comitia quosdam penitus abalienarunt ab inquisitione et indagatione veritatis, ideo (dicit) se existimare, illis tantum hoc Opus prodesse, qui sunt pii, et a Patre Christo Domino dati. Caeterum (inquit) Fideles noverunt, in Ecclesia novum non esse Ministros verbi Davidi damnari, sed interim falsum, absque censura pro vero non debent agnoscere.

(Ex ista Francisci Davidis protestatione videtur sequi, multorum calumnias et comitia Ipsum fuisse passum, multorumque animi fuerunt abalienati ab eo etc.)

Adducit deinde Locum 1.Joh.2.v.22. *Quis est mendax, nisi qui negat* etc. et explicando prolixè eundem Locum demonstrat suam Sententiam esse veram; et, quod Jesus sit promissus Messias.

In fine assignat rationem, quare hoc Opus edendi Conciones in se suscepit; scilicet, ut, tum vera notitia possit haberi Dei Patris, et Filii et Spiritus Sancti; tum, ut Verbi Divini Ministri, qui sunt infirmiores, aliquam Ideam vel formam haberent, quomodo de Deo Patre, de Filio, de Spiritu Sancto concionarentur, et in Ecclesiis docerent.

Addit: Nunc Concionum Primam tantum Partem volui Typis imprimi; sed si Deus vitam prolongaverit, et vires suppeditaverit, de reliquis etiam Fidei articulis, volo Conciones scribere.

(Nota: Hic promittit Fr. Davidis plures etiam Conciones se scripturum et excusurum si supervivet etc. Constat, post Editionem harum Concionum supervixisse annos novem, et ita Deum vires suppeditasse, ut et Anno 1579 (quo fuit mortuus in Carcere Devensi) una Dominica in utrisque Templis Claudiopoli Forensibus, (majore scilicet, et minore) concionari potuit; sed, an scripserit et ediderit Conciones plures, mihi non constat, nunquam enim vidisse contigit. Ideo, sequentes pagellas vacuas relinquo, ut si invenero, hoc (vel etiam aliud) Opus huc pertinens inseram.)

In fine: Albae Juliae. Anno Servatoris Nostri 1569. 20 Augusti, ((„Per Gregorium Vagnerum.”))

(Nota I. Circa A. 1569, cum has Conciones Franciscus Davidis declamavit, jam Superintendens existens Ecclesias direxit, Synodos convocavit et celebravit, ut videtur sequi ex Concionis V^{tae} de Deo Patre, circa finem, ubi haec habet: „... Hogy az Istennek igassága ki mutattassék, el kelletik mennem, és az keresztyén Atyafiakkal szemben lennem, és az Anyaszentegyház rendelkezéről és Tudományáról szólnom; most az keresztyéneket Istennek ajánlom, és intem, hogy meg ismerjék aszt, az mit predikallottam. Igérem erre magamot, hogy mikor Isten módot ád meg térésemben, az hol eszt el hagytam, azon kezdem el ... Azért az keresztyének meg bocsássanak, és velem egyetemben az Ur Istennek könyörögjenek az Közbenjáró Jesus Kristusnak nevében ... hogy az Kristus győzedelmes légyen az ő fiaiban” etc.

(Ubi fuit haec Synodus vel Congregatio, ignoro.)

2. Magnum et singulare Dei donum fuit in Francisco Davidis, qui, licet aliquot vicibus suam Sententiam mutaverit, ultimo tamen veritatem de Uno Deo Patre agnoscens, tenebris sepultam excitavit, in lucem produxit, multa docendo (fuit enim Concionator, Plebanus, Episcopus etc.) scribendoque (praeter has enim Conciones, plurima etiam alia de Deo Patre, Filio, et Spiritu S. scripsit) eam manifestavit.

Interim tamen 3. verum est, quod in Concionis V^{tae} Parte I. circa finem, pag.17.b. scribit: „...Az Igasságban vagy ki sokat nem értettek, még mostis nem értik. Az miképpen lassan lassan egymás után bé csúszott az Tudománynak homályosítása, azon képpen kell kigyomlálatni, és a világosság gyertyájának meg kell gyujtatni” etc.

Hoc ideo noto, quia licet in Articulo Fidei de Unitate Dei multa scripserit, docuerit (et si in omnibus non tam lucide, prout fit hodie, cum jam post auroram etiam Sol lucidus est ortus) in aliis tamen Articulis Fidei multum dissentiebat ab Unitariorum hodiernorum Sententia. Inter alia, pag.12.b. 13.a. videtur contra D.Jacobum asserere nos sola fide justificari sine bonis Operibus etc. Pag.56.a. Dicit Christum Dominum morte sua placasse Deum. Pag.104.a,b. bis dicit Christum Dominum esse naturalem Dei Filium. (Vid. et in Responsione ad Epistolam Dedicat. Georgii Majoris.) Pag.132. b. 154.a. meritum Christi D. urget, ac dicit praemio vitae aeternae propter Christi Domini *meritum* fideles donari. Sunt et alia, in quibus cum Unitaris non consentit.

4. Existimarem Franciscum Davidis, more hodiernorum Catholicorum Sacerdotum Loca ex Bibliis Latino Idiomate citasse in Concionibus, ubique nam Latine habentur.

5. Forte, tunc temporis quotidie Conciones fuerunt institutae; sic ubi enim aliquam materiam Fr. Davidis absolvere non potuit, subnectit: Holnap meg magyarázom etc. Vid. pag.92.a. etc.

6. Summam Confessionis de Deo Patre, de Filio de Spiritu Sancto, qualem habuerit, in Concione ultima de Spiritu S. ex Loco 2. Cor. XIII. exhibet.

(Nota: Titulus harum Concionum sic se habet, Első Rész. Az Szent Írásnak külön külön Részeiből vett Predikatzióknak. Az Atya Istenről, ennek pedig Fiáról, az Jesus Kristusról, és az mű Örökségünknek petsétéről, az Szent Lélekről. Irattattak Dávid Ferencztől, az meg feszült Jesus Kristusnak szölgájától. Liber est in Folio. Locus est affixus: Gal.VI.v.14.

In fine operis additur: Albae Juliae MDLXIX. Per Gregorium Wagnerum.)

Bibl.Script.Dávid VII. Cat/A.Dávid VII. Cat/B.Dávid
RMNy 269.

((IV. Theses Francisci Davidis ad Disputationem Varadiensem A. 1569 Albae Juliae editae. De quibus in literis suis Hungarienses Ministri A. 1569 10 Octobris Varadini Regi Johani exhibitis ita scribunt apud Lampe H. E. Hung. L. 2. ad A. 1569. pag.252.

„Exhibuit nobis Literas Majestatis Suae Sacratissimae legendas Egregius Dominus Gabriel Pekri, Capitaneus arcis Majestatis Suae Varadiensis, in quibus dabatur a Majestate Sua Sacratissima in mandatis ipsi Egregio Domino Capitulo: Ut singula Exemplaria editarum Thesium, quas Dominus Franciscus Davidis Majestatis Tuae Concionator nuper conscripserit, nobis et Petro Melio, Fratribus ultra Tibiscum divulgandas mitteret: eo quod praedictus Majestatis Tuae Concionator Varadini de illis Disputationem instituere vellet.”

Extant apud Lampe p.224. tam *Epistola convocatoria Francisci D. ad synodum Varadiensem ex Ungarico in Latinum per Hungarienses conversa, quam Propositiones tres: de uno vero Deo, Christi Patre, de Filio, de Spiritu S. Tandem aliae IX Propositiones in Synodo exhibitae.))*

RMNy App.28.

De Typographia Claudiopolitana

Duas habuisse Unitarios Claudiopoli Typographias per seriem, omnibus est notum. Una fuit Casparis Helti (vel Heltai) durans usque Annum 1660, et si quid excedit. Alia fuit sumptibus Unitariorum Ecclesiae Claudiopolitanae circa A. 1697. ex superioribus Partibus allata. ((Annotationes Danielis Timothi ita inchoantur A. 1696. 6 Februarii: Hozak meg az Unitariusoknak a Tipográfiát, az Ország Engedelmeiből.))

Praeter et ante *Typographiam Heltanam* Claudiopoli fuisse aliam, nec legi, nec audiui, nec Librum editum vidi. Hanc vero ipsummet *Casparem Helti* procurasse, (forte propriis sumptibus) non dubito; cum ubique (ut plurimum) non tantum cum in vivis esset, sed etiam post obitum ejus, Libris in eadem Officina impressis subnectatur: *Typis Casparis Helti*. Vel: *Typis Heltanis*. Aut: *Apud Casparem Helti*. Hungarice vero: *Heltai Gáspár Műhelyében*; sed, quo tempore procuravit, nihil certi affirmare possum; sine dubio tamen post Reformationem. Vid. superius.

Constat, in eadem Officina multos et varii generis Libros in lucem prodiisse, fuit enim Caspar iste vir industrius, indefesso labore Libros propriis etiam sumptibus impressit. Quod, non tantum multi Libri ibidem editi testantur, sed etiam Basilius Fabricius Szikszovianus (forte circa Annum-1565 Rector Scholae Claudiopolitanae) in Praefatione Historiae Matthiae Hunyadi, testatur, dum haec scribit: „*Nunc primum omnium industria, laboreque viri Clarissimi D. Casparis Helti, ... de Ecclesia multos jam Annos docendo scribendoque praeclare meriti lucem aspicere incipiunt. Qui pro suo indefesso in juvanda ornandaque Hungarica Gente studio ... in hac etiam suae familiaris rei multis utilibus aliis editionibus attenuatae angustia, typis suis evulgavit hanc partem Historiae*” etc. Et paulo inferius. „*Gratia habenda honestissimo Seni, quod utilissimam Historiam privato sumptu in lucem edere non recusavit*” etc.

Notabis tamen de hac Typographia; eam primo non fuisse a parte Unitariorum, cum nec Caspar Helti fuit Unitarius usque Annum 1568 exclusive circiter, ut inferius occasione Disputationis Albanæ A. 1568 Albæ Juliæ Habitæ, aliquid dicetur; sed ab illo tempore varii generis Libri, a parte Unitariorum in eadem officina prodierunt.

Tandem, eadem typographia mortuo Caspare Helti seniore, devoluta fuerit ad Filium sibi cognominem. Vide Decreti Tripartiti Verbőczy, A. 1611 Debrecini per Paulum Lipsiai impressi Praefationem, ubi Junior Caspar Helti Senator et Typographus scribitur.

Anno 1751. 10 Octobris visitans Bibliothecam Collegii Unitariorum Claudiopolitani, reperi Librum antiquum Philosophicum, in cuius initio erat scriptum: „Caspar Helti Typographus Colosvariensis. Anno 1601.” Unde patet Seniore Casparem Helti habuisse Filium sibi cognominem; nam senior Caspar Helti jam ante Annum 1578 (sed quando? me latet) mortuus erat, eodem enim Anno ibidem impresso cuidem Libro additur: „*Heltai Gáspárné Műhelyében. A. 1578.*”

Mortuo etiam Juniore Caspare Helti devenit (in quo non dubito) tanquam mobile Bonum ad Matthiam Ravium, vel (ut Hungarica sonat) Szőrös, tanquam Generum senioris Casparis Helti, qui duxerat in Uxorem Annam filiam Casparis Helti; fuitque hic Matthias Senator Claudiopolitanus per Anno 40, mortuus 1637. 11 Octobris, sepultus 13 Octobris, ut patet ex fide digno M.S. – to Valentini Segesvári Civis Claudiopolitani. Isto mortuo, devenit ad filium ejus *Matthiam Ravium* Juniorem (Ecclesiae Saxonicae Claudiopol. Unitariorum Pastorem) aut *Andream Ravium* vel Szőrös; (fuerunt enim Fratres) his mortuis, ad alterutrius Filium *Joannem Ravium*; Anno enim 1660 in eadem Officina prodiit *Funebrale*, in cuius initio habetur: *Kolosvárban, Nyomtattatott Heltus Gáspár Műhelyében 1660 esztendőben.* In fine Cationum habetur: *Apud Joannem Ravium impressit Georgius Abrugi. 1660.*

Post Joannem Ravium, quomodo defecit, et praecise, quando, ad quo devenit, nihil certi habere potui.

Id certissimum est circa Annum 1670 jam Reformatos incepisse Libros imprimere; fuit enim circa illa tempora Typographus Reformatus Michael Szentely Veresegyházi, circiter usque Annum 1684, ab inde Michael Némethi circiter usque Annum 1690, deinde Nicolaus Kis M. Tótfalusi.

((Anno 1644 Die 1ma Januarii Szőrös Andras mind maga mind gyermekei a Cálvinisták közti mentenek, mint Régeni János Msptumában iratik.))

His missis, constat ex illis *Punctis*, quae occasione *Religiosi Tractatus* Claudiopolitani Anno 1692 habiti exhibuerunt Unitarii Regni Delegati, tunc non habuisse Unitarios Typographiam; sic enim in unico Puncto conqueruntur Anno 1692 24 Junii: „Az Unitária Religionak az több Religiokkal az Unio szerént való egyarányu szabados exercitiuma nem vólt számos üdőtől fogva, annyiban hogy Religionkban való gyarapodásra, abban való erőssitetésekre való Írásokat, kisdedeknek tanulására való Catechesiseket, Templomokban mondatni szokott Enekeket ki nyomtattatni nem szabad, melynél mi lehessen nagyobb út Religio el apadására, akár ki meg ítélheti. Illendő dolog azért, hogy ha az Catholicus Status az maga Religioja exercitumának akadályt el fordítani, az Unio szerént való egyarányúságra hozni igyekezik, tehát az Unitáriusoknak – is ilyen nehéz és káros gravamennje tollattassék: légyen szabad

néki – is, mint az három Religionak, magok Religiojoknak Articulusi szerént való Írásokat, ki nyomtatni.”

Ad hac conditionem tale Responsum acceperunt: „Az Typographia aránt az tavalyi assecuratióknk mellett maradunk, és lészen az mű Typographusunknak intimatioja, hogy eo Kegyelmeeknek is nyomtasson, ugy szintén mint más Religioknak az mikor lehet, mindaz által eo Kegyelme – is jól meg vigyázzák olyan könyvet nyomtassanak, hogy se magoknak, se az Nyomtatóknak búsulást ne szerezzenek véllé.” Haec resolutio fuit A. 1693. 25 7 – bris.

Quod Typographos in eadem Officina attinet: *Caspar Helti*, Circa Annum 1552 auxiliatorem habuit *Georgium Hoffgreff*; post obitum Casparis autem qui fuerint usque Annum 1616, ego ignoro. Anno vero 1616, jafai fuisse *Joannem N. Makai* Typographum ex Calendariis Claudiopoli impressis constat, sed a quo tempore, mihi non constat. Illud vero *N.* significat: *Nyíró*, ut ex dedicatione Calendarii Anni 1620 patet, haec hoc modo est: „Az Nemes, Bölcs, és Eszes Kolosvári Tanácsnak, mint Patronussinak, és az egész Respublikának mint Urainak, üdvességes, egészséges, csendes, békeséges, kívánatos és örvendetes új esztendő, sok ideig való boldog megmaradást kíván Istentől, alkalmas üdöbéli kész szolgálattát ajánlván, Könyvnyomtató *Makai Nyíró János*.”

Anno 1624. Typographus fuit *Andreas Válaszuti*, ejusdem enim Anni Calendario Claudiopoli impresso subnectit: Kolosvárbán nyomtatta *Válaszuti András*.

Nota de Válaszuti ex Pompa Principali, tunc nam fuit Alba Juliensis Typographus.

Anno 1625 fuit *Andreas Szilvási*, sic ejusdem Anni Calendario subscribens: Kolosváratt nyomtatta *Szilvási András*. Dedicatio vero ejus sic se habet: „Az Tekintetes és Nemzetes Uraimnak: *Mikó Ferencz* Uramnak, az Felséges Bethlen Gábornak Fő Consiliárussának, Questoranak, és mostan az Felséges Német Császárhoz Fő Követinek etc.; *Kornis Ferencz* Uramnak Udvarhely Széki Fő Király Birónak; *Balási Ferencz* Uramnak Udvari Kapitánynak; *Daniel Mihály* Uramnak, Három Széki Fő Király Birónak, és *Bethlen Ferencz* Uramnak, eo Felsége Fő Asztalnokának, ugy mint ez nemes Országnak igaz Tagjainak, és az sok nyomorúságok alatt vitézkedő *Unitaria Ecclesiának* igaz *Columnainak* és *Patrónussinak*, az Szent Istentől kegyelmet és boldog új esztendőt kíván.”

Ab Anno 1631 usque Annum 1660, et si quid excedit, fuit Typographus *Georgius Abrugi*; ut patet tum ex variis Libris ab illo tempore in eadem Casparis Officina per eum editis, tum ex Calendariorum ibidem editorum Subscriptionibus ac Dedicationibus. Calendarii in Anno 1631 impressi Dedicatio talis est: „Az Nemes, Bölcs, és Eszes Kolosvári Tanácsnak, mint Patrónussinak, és az egész Respublikának, mint Urainak, üdvességes, egészséges, csendes, békeséges, kívánatos és örvendetes új esztendő, sok ideig való boldog megmaradást, kíván az Ur Istentől, és az Ur Jesus Kristustól, minden üdöbéli kész szolgálattát ajánlván ez új kalendáriumot dedicalván, offerallya: *Abrugi György* Könyv Nyomtató.”

In Calendario Anni 1650 subnectit: „*Kolosvárbán, Heltus Gáspár Műhelyében*.” Dedicat: „Spectabili ac Magnifico Domino Sigismundo Barcsai de Nagy Barcsa Supremo Comiti Comitatus Szolnok Interioris etc. Domino et Patrono suo, summa

semper observantia colendissimo, hoc novi Anni exile donum, cum Dei Optimi, Maximi benedictione officiorumque suorum oblatione commendat et dedicat Georgius Abrugi Typographus."

Anni 1652 Calendarium dedicat: „*Generoso Domino Domino Acatio Barsai de Nagy Barsca, Illustrissimi ac Celsissimi Domini D. Principis Transylvaniae Domini Nostri Clementissimi Consiliario Intimo, Districtuum Lugos et Káránsebes Bano, nec non Supremo ac perpetuo Comiti Comitatus Hunyadiensis, Domino et Patrono suo demissa cum observantia colendissimo etc. commendat Georgius Abrugi Typographus.*"

Post Annum 1660 nullum alium reperio Typographum Unitarium.

(Nota: Licet, multa ex his, quae de Dedicatione etc. scripsi, non pertinebant ad scopum meum; tamen excribere dictis Calendariis curiositatis ergo placuit, possunt enim quibusdam Antiquitatibus lucem foenerari.)

Series Librorum in Officina Heltana (quos mihi vidisse, vel audivisse, aut legisse contigit) impressorum

I. Primum locum sibi vendicat Sacrorum Bibliorum in Lingvam Hungaricam versio et impressio. Mihi quidem totius Corporis Biblici versio et impressio non est visa; constat tamen Casparem Heltai (habens aliquos auxiliares) totum Corpus Biblicum in Lingvam Hungaricam transtulisse et impressisse in 4to. Vetus Testamentum in 4 Tomis, Novum in uno Tomo versiculis non distingvendo. Reverendus D. Georgius Gálfi oviculas Christi verbo Dei pascens in Ecclesia Unitaria Hevisiensi, scribit mihi in Literis Anno 1750 19 Aprilis datis haberi totius Operis Biblici versionem et impressionem apud Illustrissimi quondam Josephi Teleki viduam in Héviz; quam etiam R. D. Superintendens Michael Sz. Ábrahádi ibi existens curavit ex aula deferri, dixitque se pluries non vidisse. Primus Tomus continet Pentateuchum, seu: Moysis 5. Libros. 2^{dus}: a Libro Josue usque Paralippomena. 3^{tus}: Usque Esaia. 4^{tus} complectitur 4 majorum et 12 minorum Prophetarum versionem.

Vidi etiam Ego Librorum Regum, cum aliis Historicis Libris, versionem, sed initio et fine carentem.

Vidi Anno 1751 14 Augusti in N. Solymos apud D. Adamum Koncz 4 Majorum et 12 Minorum Prophetarum versionem, in cujus Fine (initio enim caret) haec habentur: „*Kolosvárban. Nyomtattatott Heltai Gáspár és György Hoffgreff által. Karácson Havának 7. napján. 1552.*"

Auxiliares autem habuit in versione: Stephanum Gyulai, Hungarum Colosvariensium Concionatorem; Stephanum Ozorai; et Gregorium Vizaknai Claudiopolitanae Scholae Rectorem. Confer ad haec R. D. Petri Bod Histor. Bibl. p.137. etc. Haner. H.E. p. 210.

Editionem Novi Testamenti dedicavit Annae Nádasdi, Stephani Majlát Transylvaniae Wajvodae conjugi, Thomae Nádasdi Hungariae Palatini sorori natu minori A.1561.

Auxiliatores autem in Dedicatione scribit fuisse: *Stephanum* (non addit cognomen, nisi scribit Affinem) Concionatorem Désiensem: *Lucam*, Ungarorum Colosvariensium tunc Concionatorem (forte fuit iste, Lucas Bonus, vel J6, tandem Concionator Désiensis, Georgii Cároli, itidem Désiensis Reformati Ministri magnus Antagonista) et *Ludovicum* (non addit cognomen, nisi scribit *Fratrem* senem) Désiensem Primarium Pastorem. Vid. Dedicat.

(Nota: R.D. Petr. Bod in Histor. Bibl. asserit, ac ex Praefatione, et marginalibus Annotationibus probat Casparem Heltai fuisse Trinitarium pag.134, 135 etc. cum haec Biblia in Lingvam Hungaricam transtulit et impressit. Quod etiam verum est; Ipse enim Trinitatem confessus est in una Essentia usque Annum 1568 inclusive. Hoc ideo notare placet, quia Andr. Illia in Ortu et Progressu variarum in Dacia Gentium et Religionum pag.36 scribit, quod postquam Arii error per Blandratam in Transylvaniam est invectus, Unitariorumque nomen est assumptum, protinus Sacri Codices sunt corrupti, et in Lingvam Hungaricam sunt conversi, ut viritim a Populo legerentur etc. innuere volens Unitarios vertisse Biblia in Lingvam Hungaricam, et impressisse; cum tamen Unitarii (Polonos excipias) Hungari nunquam Biblia verterunt et impresserunt.

The parts of the Bible translation initiated and meant to be complete by Heltai: RMNy 90, 92, 95, 96, 172, 208.

II. „Defensio Othodoxae Sententiae de Caena Domini Ministrorum Ecclesiae Claudiopolitanae, et reliquorum recte docentium in Ecclesiis Transylvanicis.”

Locus est affixus Joh. VI. „*Caro mea vere est cibus, et Sangvis meus vere est potus. Qui edit meam Carnem, et bibit meum Sangvinem, in me manet, et Ego in illo. Claudiopoli. MDLIX.*” In 4° Phylirarum 5.

Dedicatio: „Omnibus Religione Christianae amantibus cum Superioris, tum Inferioris status Hominibus, Gratia et Pax per Christum multiplicetur.”

In hac Dedicatione memorant 1. dira et atrocia certamina et dissidia excitata fuisse in Ecclesiis ratione articuli de Caena Domini, ita ut ab annis quatuor (forte ab Anno 1556, liber nam hic prodiit 1559) propter illa dissidia in Gente Ungarica, praecipue vero Claudiopoli, usus Communicationis aut nullus, aut admodum rarus fuit; cui malo, hoc scripto volunt occurrere. Confer hoc dissidio, Haneri Hist. Ecclesiasticam pag.249, ubi prolixè describitur etc. 2. De quibus sunt acturi recensent. (1) Volunt (inquiunt) demonstrare se veram, perpetuam et integram doctrinam de Sacramentis docere et retinere. Ubi etiam eodem modo proponunt Sententiam suam, prout hodie Reformati sentiunt, suosque Adversarios dicunt esse Lutheranos. (2) Proponunt suam Sententiam non esse Sacramentarium, qui Caenam ipsam evacuabant; sed affirmant extra usum et actionem nihil esse Sacramenta, et dum utuntur communione Caenae Domini, Corpus Christi et Sangvinem sola fide se tenere. (3) Lutheranorum Sententiam de Caena Domini sex rationibus probant non esse veram, respondentque ad duas objectiones Lutheranorum; scilicet ad unionem hypostaticam duarum naturarum, et omnipotentiam Christi; demum, quod Corpus Christi realiter ore non manducetur, 3^{bus} Argumentis probant. (4) Quoniam Adversarii illorum affirmabant, „*impios* et incredulos idem corpus verum et naturale sumere quod pii sumunt”; ad id respondent refutando, contrariumque probando ex

Ambrosio, Augustino, Hieronymo etc. (5) In fine aliquam Apologiam scribunt, volentes ostendere se non esse Autores istorum dissidiorum. Ea sic est: „Haec breviter ad defensionem Sententiae nostrae de Caena Domini scribere volumus; et extare testimonium, quod retineamus sensum Propheticum et Apostolicum, quem Adversarii nostri acriter impugnant. Neque vero certamina gignere volumus, aut ul-
lorum hominum turbare conscientias, sed potius turbatas sedare. Neque hi, qui nobis nunc insidiantur, negare possunt quod privato colloquio pio et modesto haec omnia determinare non expetiverimus; sed illi nos respuerunt, neque ad colloquium suum admiserunt. Ut merito conqueri possimus contra jus Gentium nos ab eis proscindi et laedi.” (Forte huc pertinent, quae habet Haner Hist. Eccl. p.248. Vid. Fr. Páriz P. Rud. Red.) „Dolemus sane violari eam amicitiam, quam cum Ipsis coluimus; sed eam usque ad aras magni faciendam esse statuimus. Deploramus et miseriae senectae mundi hujus. At nobis salus nostra et conscientiarum pax, puritas verbi Domini multo est charior, quam ullae res, quantumvis pretiosae in hoc mundo.

Si insectationibus et opprobriis uti vellemus, sane campum spatiosum nobis apertum esse cerneremus; Quid enim non absurditatis et impietatis inest in carnali oris manducatione, quam isti adeo intemperanter defendunt? Sed haec in aliud tempus rejicimus, ne magis irritati per fulmina et minas tentent causae hujus decisionem.

Potuissemus quidem et Nos honorem nostrum et existimationem retinere, si hoc objectum esse deberet Ministrorum Ecclesiae Dei, de qua nunc Adversarii nostri dom-
micant, ut illorum Literae testantur; quam certe et Nos mediocriter in hoc regno assequuti eramus, dum illorum opinionem sequeremur. At satius est dicere cum Daniele: Tibi Domine justitia, nobis autem confusio faciei nostrae neque est, quod nobis exilia, aut hujusmodi mala objiciant. Si enim Deo sic visum fuerit, ad quamlibet sortem parati erimus. Et malimus pati exilium, quam agnitam veritatem Domini denegare. At speramus omnia meliora. Est enim nobis immota clementia et justitia Divina insita pectori Serenissimae Majestatis cognita, quod neminem indicta causa condemnatura sit. Offerimus nos humiliter, imo petimus quoque reverenter nos audiri, et indicta Synodo causam nostram cognosci. Quin et obtestamur Clarissimum Magistratum Urbium Saxonicarum, ut habita ratione Dei et veritatis ejus, suos Pastores admoneant, ne convitiis et amarulentia certent; sed instituto loco et termino compareant, et causa haec, quae controvertitur, non juxta hominum, sed Verbi Divini auctoritatem determinetur. Veritas enim non hominibus, sed verbo Dei alligata est; quae procul omni dubio emerget, et salvas faciet credentium animas, per Jesum Christum Dominum Nostrum, qui cum Patre et Spiritu Sancto est Deus laudandus in Secula. Amen.”

(Nota 1. Totum hoc Opus demonstrat Autores hujus Operis non fuisse Unitarios, sed Helveticae Confessioni addictos, saltem in Articulo de Caena Domini, modernorum enim Reformatorum Sententia ab Ipsis defenditur, imo etiam Trinitatis, (ut ex fine apparet) assertores, Haner Hist. Eccl. p.258 videtur innuere, hos fuisse Petrum Melium, Franciscum Davidis et Casparem Heltum. 2. Constat ex hac Apologia Autores hujus Operis honorem assequutos fuisse cum Lutheranorum opinionem sequebantur; sequitur proinde hos fuisse prius Lutheranos etc. Talis fuit et Fr. Davidis, sicut Ipse in Scriptis suis fatetur. 3. Videtur, tunc Lutheranos multum

potuisse, cum hujus Operis Autoribus, exilia objecerint, forte et Rege Lutherano existente, sed confidentes in Regis clementia, sperabant omnia meliora. 4. Autores hujus Operis Synodum petunt indici, ut causa illorum cognoscatur, rogantque Saxoniarum Urbium Magistratum, ut admoneant suos Pastores, ne amarulentia et comitiis certent; sed causa, quae controvertitur, juxta verbum Dei determinetur.

Forte ergo Synodus fuit indicta mediam eodem Anno 1559 (quo hoc Opus prodiit) 18 Augusti. Vid. Haner Hist. Eccl. pag.256, 257. aut, itidem mediam Anno 1560 ad 10. Januar. in quibus Synodis Franciscus Davidis et Caspar Heltus praesentes fuerunt, disputaruntque. Vid. Haner c.l. p.259.

Bibl.Script.App.XII.

RMNy 153

III. „Troporum, Schematum, ac Figurarum Communium *Libellus*: Ex variis Autoribus in usum studiosorum Theologiae, et bonarum artium collectus. Editus in Officina Casparis Helti in Urbe Claudiopolitana. MDLXII.” in 8°.

Dedicatio: „Caspar Heltus Nobili ac Optimae indolis Adolescenti Balthasaro Csakio, in Schola Claudiopolitana bonis Artibus ac Disciplinis operam danti. S.P.D.”

(Autor hujus Libelli fuit: „*Bartholomaeus Westhemerus*, ex magnis et eruditissimis viris”, (ut in Praefatione vel Dedicat. scribit Heltus) qui in verbis Caenae Domini Tropum agnoscunt, unus; quibus plurima et fere omnia Schemata, Tropos et Figuras, quarum usus frequens est, et in Sacris et in aliis Literis omnibus, additis necessariis exemplis, in hoc compendium congressit” etc.

De Csakio vero haec addit: „*Sub nomine* Tuo Balthasar Charissime, Compendium hoc excudere ac publice edere volui. Tu jam vide, ut mea svavitas erga Te Tibi grata sit, et ut cognitioni rei tam necessariae magna assiduitate incumbas, ut cum tempore Csakiorum praeclaram Familiam magno splendore ornare possis. Amen. Claudiopoli, in capite anni novi 1562.”)

RMNy 187.

IV. „*Historia Inclyti Matthiae Hunyadis, Regis Hungariae Augustissimi. Ex Antonii Bonfini Historici disertis Libris, Decadis primum Tertiae, deinde Quartae (quae latuit hactenus, nullibique impressa fuit) in unum congesta ac disposita. A Caspare Helto Claudiopolitanae Ecclesiae Ministro ac Typographo. Claudiopoli in Transylvania. Anno post datum et natum Messiam 1565.*”

Praefationem ad Lectorem scripsit: *Basilius Fabricius Szikszovianus*. In qua scribit (Anno 1565) Casparem Heltai, *pietate, doctrina et ipsa canitie venerandum senem: acumine ingenii, dexteritate judicii plurimum polluisse*. „Exemplum, quo in hac Editione usus est, dicit Fabricius, unicum tantum habuisse, munificentia Magnifici Domini Michaelis Csákii conquisitum, et pro incredibili ac perpetuo in Patriam studio communicatum.”

Promittit etiam Fabricius Casparem Heltum daturum operam, ut „*epitomen quandam Historiae Hungaricae ab initio ad Matthiae usque Regis tempora conficiat*:

quo integram Patriae Historiam et quidem quasi in fasciculum excerptis rebus memoria dignissimis, contractam, facile cunctis liceat cognoscere". (Quod, an praestiterit, mihi non constat)

In fine Praefationis habetur: *Claudiopoli in Transylvania in Gymnasio nostro*. Anno Domini 1565. 1. Decembris. Post haec versa pagina habentur: „Epigrammata in Historiam Matthiae Hunyadi Regis Ungariae Serenissimi. Scripta in *Schola Claudiopolitana*, gratitudinis et observantiae in Patriam ergo: *Basilius Fabricius, Michael Paxius, Paulus Turius Junior, Adamus Thordensis, Caspar Decius, Paulus Miskolcius, Demetrius Hunyadinus, Paulus Julensis, Lucas Cracerus Bistriciensis, Franciscus Copacius, Johannes Quinqueecclesiensis, Valentinus Tolnensis, Johannes Zilahinus, Georgius Serarius Claudiopopolitanus, Demetrius Agricola Szikszai, Joannes Pesthius*."

(Nota. *Schola Claudiopolitana, vel Gymnasium*, in quo Praefatio et Epigrammata sunt scripta fuit in Veteri Arce. Aliqui ex studiosis, qui Epigrammata scripserunt, inveniuntur, qui postquam dogma de Unitate Dei caepit annunciari, eandem amplexi sunt Sententiam, plurimi tamen amplexi sunt Sententiam contrariam. *Demetrius Hunyadi* et *Paulus Julensis* fuerunt Unitatis Dei assertores: Ille enim postquam ex Academiis, quo Regiis sumptibus amandatus erat, rediisset, fuit Rector Scholae Unitariae Claudiopolitanae per Septennium, ex Rectoratu vero in Episcopatu Francisco Davidis successit. Hic vero, scilicet *Julensis*, vel (ut saepe scribitur) *Julianus* (a Civitate Ungariae *Jula*, Hungarice: *Gyula*, et, non ab *Alba-Julia*) dictus, fuit Rector Scholae Unitariae Alba-Julienensis. Utrique in Disputatione Albana 1568, Interlocutores. ((Fuerunt etiam *Decius* et *Gracerus* Unitarii.))

De reliquis, *quibusdam*, nihil in Scriptis reperi; nisi de *Paulo Turio* scribit Caspar Heltai in editione Disputationis Albanae, fuisse eum Pastorem Ecclesiae Bihariensis, unicumque Trinitatem defendentium Interlocutorem, sicut et in Disputatione Varadiana Die 2da Disputationis, movit unam Quaestionem. Caeterum: cum Epigrammatibus suis subnectit nomen: *Paulus Turi Junior*, dubitari potest, an Ipse fuerit? Pater? vel alius cognominis? De *Adamo Thordensi* etiam scribitur in Disputatione Varadiana, in Actis 2^{dae} Diei, fuisse Rectorem M. Vászárhellyiensis Scholae, qui Trinitatem in Disputatione defendit etc. *Fabricius* vero forte fuit (cum Praefationem scripsit) Rector vel Lector, aut Senior Scholae; nam et Praefationem in Gymnasio scripsit, et Epigrammata ejus primo loco ponuntur etc. Talem vero Praefationem non quivis studiosus elaboraret etc.)

RMNy 209

V. „Disputatio prima Albana habita A. 1566. Die 24. Februarii. Impressa Claudiopoli, eodem Anno."

(Nota: Hanc Disputationem mihi vidisse non contigit; proinde Titulum hunc scripsi ex Sandii Bibl. Antitr. Vid. sub nomine: Blandrata. Ceaterum, de hac Disputatione vide aliquam Observat. superius ad Anni 1567 Librum IV-tum. Conferque eundem Librum de hac Disputatione.)

RMNy 215(2)

SAND 30 BOCK I 58 WALLACE II 145

VI. „Propositiones in Disputatione Albensi coram Regia Majestate, a D. Georgio Blandrata et Francisco Davidis propositae limitationi Ministrorum, qui ex Ecclesiis Hungaricis Disputationi interfuerunt; quibus accessit Sententia de praedictis et limitatis Propositionibus Synodi Vásárhelyiensis eodem Anno 1566 Die 19 Maji frequenter celebratae.” in 8º.

Bibl.Script.Blandrata XI.,Dávid VI. Cat/A.Dávid VI.
RMNy 215(2)

VII. „Catechismus Ecclesiarum Dei in Natione Hungarica per Transylvaniam; quae relicto Papistico Deo quaterno verbum Dei de Sacro-Sancta Triade, Uno vero Deo Patre, et Filio ejus Domino Jesu Christo, ac amborum Spiritu amplexa sunt. Simplicitateque pia ac puritate illud credunt ac profitentur: Regiae Majestatis Domini Nostri Clementissimi assensu ac voluntate excusus et publicatus Claudiopoli in Transylvania. A. Domini 1566.”

Dedicatio: „Serenissimo ac Inclyto Principi Joanni, ejus nominis Secundo Regi Ungariae etc. Ecclesiastici Ministerii, verbique Salutaris Praeconum in his Regionibus Pientissimo, Summoque Patrono, Dominoque Clementissimo a Deo Opt. Max. Gratiam et Pacem, in Domino ac Servatore Nostro Jesu Christo, per Spiritum Sanctum” etc.

In Dedicatione insinuant Regi, se scire multorum acerbis judiciis se exponere, editione hujus Catechismi; sed coram Deo, qui omnia arcana novit, et coram Regia Majestate se protestari, neque petulantia, neque levitate aliqua ingeniorum, defectionem a vulgo recepta doctrina de Trinitate auspicatos fuisse, sed Spiritus Domini impulsione, qui oculos illis aperire dignatus est.

2. Assignant rationem quare Catechismus hunc ediderint. Scit. cum Albae Juliae 1566, 24 Februarii fuisset coram Regia Majestate publica Disputatio (ut superius scriptum est) et ibi Franciscus Davidis et Georgius Blandrata Propositiones quasdam limitationi Ministrorum, qui ex Ecclesiis Hungaricis Disputationi interfuissent, proposuissent, postmodum Synodum Generalem coegerunt M. Vásárhelyinum, eodem Anno ad Diem 19 Maji (ut superius dictum est) ut Sancta Synodus Sententiam de iisdem Propositionibus pronunciet; sic lata Sententia, Seniores et reliqui Ministri hunc Catechismus conscripserunt.

Ut horum authenticia pateat, placet formalibus verbis ex ipsa Dedicatione describere: „*Postquam Disputatione satis superque rixosa Albae Juliae coram Tua Majestate habita conscientiae multorum in dubitationum discrimina fuissent conjectae, quae ex ambiguitatibus propositionum brevissimarum, earundemque illis limaturis mancis erant natae, multiformiter divexarentur, ac propterea non multis post diebus Reverendus ac Clarissimus Vir D. Franciscus Davidis Superintendens noster Synodo frequenti in Oppido Vásárhely coacta juxta Ecclesiae libertatem haereditariam praedictas Propositiones Albanae Disputationis, cum Limitationibus additis nobis discutiendas proposuisset, nostramque de iis censuram jure suo expeteret; considerata rei magnitudine ... Patris nostri caelestis opem imploravimus materiamque illam*

totam expendimus. Examine tandem exacto, juxta conscientiarum sincerum candorem ... Sententiam nostram perspecuitate expressa pronuntiavimus.”

3. Excusant se, quod a Papa discesserint, et Confessionis, jam antea publicatae aliquot posthabuerint, id nequaquam ex inconstanti, turpique animorum vacillatione, neque aliis rationibus parum idoneis inductos, sed causis apprime necessariis impulsos fecisse etc.

4. Quod Catechesin hanc voluerunt Regi dedicare, (dicunt) voluerunt ostendere toti mundo, eo ipso, se non Doctrinam in verum Deum contumeliosam, non Turcicas blasphemias, non Haereticorum impia commenta velle in vulgus spargere etc. sed purissimum Dei Verbum. In fine omnia bona precando Regi, sic subscribunt: „Majestatis Tuae Serenissimae Salutem Deo Opt. Max. sedulis precibus commendantes Seniores Ecclesiarum Hungaricarum, reliquique Pastores et Ministri earundem.”

(Nota: Tam ex Propositionibus, quam ex toto Catechismo videtur, tunc adhuc Franciscum Davidis et Georgium Blandratam credidisse Trinitatem in una Essentia, et sensim sensimque caeperunt reformari, et crassos illos errores, quibus impliciti haerebant, exuere. Caeterum, existimarem, etiam cum caeperunt illuminari, non statim et repente voluerunt Sententiam de Unitate Dei proponere, sed per partes, sensim sensimque quasi sine sensu voluerunt aliis instillare.)

Bibl.Script.App.IX.

RMNy 215(1)

VIII. „Disputatio de Deo per decem dies continuos indictione Serenissimi Principis etc. inter partes habita, in Urbe Transylvana Alba-Julia.”

(Nota: Quoniam initium Exemplaris mei deest, ex secunda editione (bis enim edidit) titulum addidi; constat vero edidisse primo 1568. Sic enim in fine Disputationis additur: „*Impressum Claudiopoli in Transylvania, in Officina Casparis Helti. Anno Domini 1568. in 4o.*”)

Dedicavit Caspar Heltus alicui *Viro Reverendo*, nam, cum adversam partem (innuens illos, qui Albae Juliae ediderant eandem Disputationem) accusasset, quod „*fraudulenter* (ejus sunt verba) et dolose Synodi Acta emisissent, inique et praeter veritatem illis aspergentes ea, quae illorum non sunt etc., concludit: Tu Reverende Pater operam Tuam Ecclesiae Dei noli denegare. Oramus Deum Omnipotentem, ut Te diu Ecclesiae suae servet. Amen.” Quis vero fuerit ille *Vir Reverendus*, ignoro, in meo enim Exemplari, tota Dedicatio, praeter finem deest.

Praefationem ad Candidum Lectorem Disputationi praemittit: „*Caspar Heltus quondam Ecclesiae Claudiopolitanae Pastor ac Minister; nunc vero ejus Urbis et Ecclesiae Christi Catholicae Civis: Piis ac Candidis Lectoribus Gratiam et Pacem a Deo Patre per Jesum Christum Filium ejus, in Spiritu Sancto precatur, et obsequia debita commendat.*”

(Ex his videtur sequi Casparem Helti Officio *Pastoratus* aut fuisse degradatum, aut saltem hoc tempore non fuisse Pastorem; scribit enim *quondam* fuisse Pastorem, tunc vero cum haec scripsit, *Urbis et Ecclesiae Civem*. Quod videtur innuere Petrus

Caroli in *Apologia*, respectu *sui*, sed respectu *Stephani Basilii* et aliorum, *maculatorio*, cum objicit Stephanum Basilii Ecclesia Claudiopolitana, Makoviana, Simándiana, Belenyesiana etc. Ministros Trinitatem asserentes extrusisse, excussisse etc. Ad quod quidem Franciscus Davidis in Responsione ad XIII. Calumniam Petri Caroli bene respondit et condigne etc. Caeterum, et si Caspar Heltus fuisset Officio Pastoratus privatus, anno tamen 1569, vel 1570 iterum est restitutus, ut inferius dicetur etc.)

In Praefatione ad Lectorem Heltus ingenue (ipsius sunt verba) *ter confitetur se parti Catholicae, Trinitatem defendenti, addictiorem et devinctiorem esse*; adversam vero partem *ter Novatorum* titulo insignit; Disputationum parvam utilitatem esse asserit; se trium tantum dierum actibus, morbo repentino interveniente, interfuisse scribit; neminem in editione laedere voluisse ostendit; quid vero sentiat, seu, in quibus per omnia Conscientia acquiescat, et a quibus abhorreat, promittit se tunc publice significaturum quando eruditorum judicia ex aliis Regnis viderit. (Quod etiam in 2^{dae} editionis Praefatione significavit).

De *Conditionibus* Disputationis, de *Arbitriis*, qui et quot fuerint, ac *Interlocutoribus* seu Disputantibus vide superius scripta, occasione Disputationis Albanae, in Alba – Juliensi Typographia editae.

Notandum: Ex hac Disputationis Editione videre licet, Casparem Helti, ut parti Catholicae addictiorem suae parti favisse, adversae vero parti maculam plurimam inussisse; ut enim observare potui, Unitatem Dei defendentes, *ter, Novatorum* Titulo insignivit. Contra Georgium Blandratam multa scripsit, ut videri potest in Actis IV^{ti} Diei, V^{ti} Diei, sed praecipue in Actis IXⁿⁱ Diei circa finem; ita contra Franciscum Davidis X^{mi} Diei in Actis circa finem.

Not. 2. Si conferatur haec Editio Casparis Helti cum Albana Editione, apparebit Casparem fusius edidisse hanc Disputationem; nam et *Arbitros* qui et quot, ab utraque parte fuerint, recenset, et *Interlocutores seu* Disputantes, ab Officio, et Ecclesia, in qua fuerunt Pastores, vel Rectores, exprimit. Trium priorum etiam Dierum Disputationem, quomodo Serenissimus Princeps, per M. D. Michaellem Csakium Cancellarium, interruppi curavit, adnotat.

In fine vero subnectit: Qualiter Serenissimus Princeps per M. D. Michaellem Csákium Summum Cancellarium jussit, ut disputationi finis imponeretur videns Disputationibus nihil proficere, sed plus officere etc. Deinde, gratiis actis toti Ecclesiae, omnes hortatus est ut orationi instarent; serioque commisit, ut neutra pars alteram convitiis, neque publice, neque privatim proscindat, in procaces enim graviter animadvertet. Caeterum, cum Regnum suum vult esse liberum, cuilibet provinciam disputandi, conveniendi, sed modeste, ultro velle concedere significat etc. Nihil ex his in Albana Editione habetur.

RMNy 256

SAND 24 BOCK I 59–60

IX. „Disputatio de Deo, per decem dies continuos indictione Serenissimi Principis etc. inter partes habita in Urbe Transylvana: Alba Julia. Denuo, cum nova Praefatione edita. Claudiopoli. Anno Domini 1570.”

Praefationi praemittuntur octo Disticha, non addito Autoris nomine (forte etiam in priori Editione habentur) quorum Autor prodit se non fuisse Unitatis Dei defensorem, sic enim sonat unicum Distichon: „*Cogimur idcirco sanctas proponere rixas, Quas peperit Latinae turba profana Scholae. Quo videtur alludere ad Italum Georgium Blandratam.*” ((An nonne potius alludit terminos Scholasticorum: Essentia, Persona, Idiomatum communicatio, Transsubstantiatio, et id genus alia? rixas enim de his vocibus, sanctas fuisse dicit.))

Praefatio: „Caspar Heltus Ecclesiae Claudiopolitanae Minister ac Typographus. Piis ac Cándidis Lectoribus Gratiam et Pacem Dei in Jesu Christo, crucifixo Filio Dei, Domino et Mediatore nostro precatur.”

(In prioris Editionis Praefatione Caspar scribebat se Urbis *Civem*, jam nunc scribit *Ministrum* Ecclesiae; proinde, si fuerat degradatus Officio, jam iterum fuit restitutus etc.)

In Praefatione citat Pauli testimonium ex Psalmo petatum, sibi que applicat: „*Credidi, propterea et loqui cogor.* Sed, (inquit) non sine gemitu et dolore vero cordis loquor. Nam non sine magno horrore ac pudore animum subit recordatio crassorum errorum, in quibus paucis ante annis, quum primo Disputationem hanc publicarem haesi implicatus. Nam tenebris involutus, lucem hanc veritatis Divinae non quivi videre; Quamvis in Disputationis institutione, et progressibus *consilia* mea semper modesta fuerunt, ut de me testificari poterunt, qui deliberationibus istis interfuerunt. *Consilium* meum hoc fuit: Ut mota controversia, ex *ea parte*, quae in Ecclesia locum docendi obtinuit, ex Ministris praestantioribus tantum aliquot seligerentur, qui controversiae articulos exciperent, illosque pie expenderent, ac de iisdem, ob timorem Dei placide conferrent, ac, quae vera agnoscerent, probarent, ac amplecterentur ... Juxta vero, quae verbo Dei minus consentanae viderentur, scripto breviter refutarent.

Deinde, ut parti novi quippiam molienti, potestas fieret, cogitationes suas declarandi, et contra refutationis puncta secundario muniendi. Postea, ut pars impugnans, alterius partis declarationes ac munitiones denuo fideliter expenderet, ac recte assertis adstipularetur; contrariis vero brevem ac fundamentalem ex verbo Dei refutationem opponeret. Id quod etiam tertio, utiliter posse fieri, judicavi. Nam plurima objecta, partium meditationes minus impedire valerent; et Philantia, vitium veritati et Ecclesiae nocentissimum prorsus, eliminaretur. Partes etiam non facile sibi quirent imponere, in Scriptis enim oblata nulli subjacent inficiationi. Ac ita Magistratus, piorum ac eruditorum Judicium adminiculo, facile de tota controversiae causa pronunciare valeret. Ita tandem minus odiorum et contentionum inanium esset futurum.

Hoc fuit tunc, quin et nunc est meum consilium, sed fastiditum et prorsus repudiatum; sed, quo cum fructu, eventus postea declaravit ... Ex Albana Disputatione Pastores Hungariae redeuntes, cum gloria ingenti retulerunt nobis in itinere, et postea in suis Ecclesiis publice proclamarunt. Sese palmam referre, partemque alteram foede succubuisse; sed unde ista persvasio ... re ipsa victi, et non victores redierunt.”

In sequentibus, suam illuminationem describit, quomodo, scilicet et qua occasione est in Conscientia convictus. Confessionemque edendo, gratias agit Deo, et illis, quorum opera est illuminatus. Cujus formalia verba (quoniam in meo Exemplari non

habetur) placet describere „Ego *consilium* meum constanter secutus, moderationis meae praemia amplissima tuli. Nam hac via Pater ille luminum et omnis misericordiae me ex baratro prodigiorum errorum eripuit, et Conscientiam meam haerentem et luctantem, consona illa harmonia Sacrae Scripturae, tranquillam, quietam et pacatam reddidit. Proinde, postquam credidi non possum non cum Paulo Apostolo loqui, et fidei meae incontaminatae rationem reddere, prout in Primae Praefationis verbis manifestis polliceor. Nam in ea sic scripsi: At in quibus Conscientia mea per omnia acquiescat, a quibus denique abhorreat, illud tunc Deo Opt. Max. favente, publice significabo, quando eruditorum judicia ex aliis Regnis videro. Haec ibi. Huic Deo Opt. Max. laus; Judicia Virorum eruditissimorum, ut Martini Borrhay sive Cellarii, Wolffgangi Capitonis, Erasmi Roterodami, et multorum piorum et studiosissimorum Fratrum ex Polonia, hujus controversiae omnes nodos difficiles harmonia Sacrarum Literarum praeciderunt.

Nunc itaque coram Deo, et omnibus ejus Angelis ac coram tota ejus Ecclesia confiteor, me harmonia Sacrae Scripturae in Conscientia convictum esse, doctrinam eorum, quos in prima Disputationis Editione *Novationis* Titulo insignivi, (nam stolidè et Andabatica temeritate, etiam tunc in tenebris existens eos Haereticos ac blasphemos pronunciare non erubui) Dei sanctam et invictam Veritatem esse in Scriptis Prophetis et Apostolicis fundamentaliter contentam. In cujus unius vera cognitione sola Salus aeterna consistat, et manifeste confiteor et assero ... omniumque aliorum Doctrinae nunc atque in aeternum valedico et abrenuncio.

Gratias, quas possum in hac senili mea infirmitate Deo patri Domini Nostri Jesu Christi ago; qui mei misertus ex illa perditionis lerna ductore Spiritu suo eripere dignatus est. Confirma mi Deus, quod operatus es in nobis propter tuum sanctum templum, quod mundo caeco et ingrato ignotum est.

Vobisque viris Deo dilectis ac Fratribus observandis, imprimis tibi Doctori Georgio Blandratae, et D. Francisco Davidis, toto pectore etiam gratias ago, quod in vestra fortitudine Domini, pia modestia meae infirmitatis et stultitiae rationem habueritis, donec tempus miserationis advenit. Ille fons omnis bonitatis vestram hanc benignitatem vobis in illo die rependat. Amen.”

(Nota 1. Sequentia omnia post Praefationem, eodem modo habentur, sicut in priori Editione, de verbo ad verbum, sine ullo augmento, variationeque prorsus aliquali. Proinde nihil etiam Ego addidi. Vide superius.

2. Existimo R. D. Petrum Bod non legisse hanc Praefationem, nec etiam alios Libros e Caspares Heltai ab Anno 1570 inclusive (forte addi potest et Annus 1569) editos; dubitat enim transiisse Casparem ad illos in opinione sua, qui Unitatem Dei profitebantur. Sic enim in sua Hist. Bibl. pag.134, 135 de eo scribit: „*Volt Heltai Gáspár Pap az Kolosvári Szent Háromságban levő Egy Istent valló Gyülekezetben ... Sok ideig serényen és szívesen harczolt az Sz. Háromság tagadók ellen ... Ugy tartják sokan, hogy ebben az Istenhez való buzgóságban meg nem maradott, hanem el hajlott az Szent Háromság Tagadokhoz. Ezen dolog még előttem nem elég világos, mert olyan Annotatiokot, Magyarázatokot látok az tőlle 1565–dik esztendőben ki adott Sz. Írás Részében – is, az melyeket oly ember nem írhatott, az ki nem hitte az Kristus bűnösökért való kezességét, és az Isteni Állatban való három Személyeket etc. ...*

Mikor ezeket írta, akkor vallotta az Sz. Háromságot az Egységben, ez után pedig nem sok esztendő múlva meg halt, igen el öregedvén.”

Sane, concedi potest Casparem Heltum non tantum tunc professum fuisse Trinitatem, cum Biblia transtulit in Lingvam Hungaricam, Annotationesque marginales scripsit (Vide super. observ. ad Bibliorum Translationem) sed etiam usque Annum 1568 eandem professum fuisse sententiam. Vide Priorem Editionem Disput. Albanæ.

Concedi potest etiam fuisse tunc *senem* cum Biblia transtulit; nam ad Annum 1565 (quo unicum partem Bibliorum transtulisse R. D. Pet. Bod scribit) etiam Basilius Fabricius *canitie venerandum senem* scribit; at, si Praefatio hujus Editionis consideretur, negari non potest illum amplexum fuisse illorum Sententiam, qui Unitatem Dei profitebantur; nec tam cito mortuum, post Annum 1565 fuisse, patet ex multis Libris etiam Anno 1571 a Caspare Helti editis. Id certissimum est, quod Anno 1578 jam fuerit mortuus; sed quo Anno praecise, desiit esse in vivis, mihi nondum constat. ((Anno 1575 Unde Chronicarum Hungaricarum fini adjicitur.

Colosvárott végeze Heltai Gáspárné Anno 1575.))

RMNy 287

X. Est Opus quoddam Hungarico Idiomate in 8°. Initio caret Exemplar, quod mihi videre contigit, prodiit tamen (forte) sub Titulo: *Hispaniai Vadásztság*. in superiori enim parte paginarum eadem verba habentur. Autor Praefationis fuit *Caspar Heltai*, Petrus enim Caroli eidem attribuit, ut statim dicitur.

Praefationis initium quoniam deest, cui *dedicavit*, non constat; alioquin Praefatio est satis prolixa, quae pars superest, est paginarum 22.

Quo Anno prodierit, colligi potest ex hujus Praefationis Refutatione a Petro Caroli facta; ejusdem enim Petri Caroli sex Conciones prodierunt Varadini A. 1570. in quarum *Quinta* circa finem omnia habet contra Casparem Heltai, et quae in hac Praefatione habentur, Heltaio attribuuntur et refutantur a Petro Caroli. Unde constat, hujus Operis Praefationem a Caspare Heltai scriptam prius prodixisse, Anno 1569, vel saltem Anno 1570.

In initio Praefationis (quae pars superest) recenset Adversariorum Sententiam de Essentia et Personis Divinitatis: de eorum distinctione, quod aliquando notione Dei personaliter, aliquando essentialiter accipi dicant; de Regulis Distinctionum, quas nec Ipsimet intelligunt, sed volunt tantum credi etc. Haec vero refutat, sed tales adhibet terminos, quos vel proferre horret animus.

Ostendit deinde *Deum* esse tantum *Unum* Loca citando Deut.6. Esa.44. C.45. I.Cor.8.6. I.Tim.2.5. illumque esse Patrem Domini N. J. Christi ex Joh.8. Cap.17.3.

Commemorat deinde, quomodo Jesum Christum duas Naturas habere; ex essentia Patris ab aeterno genitum fuisse; incarnatum fuisse, idque Mysterium esse etc. dicant; eaque refutat verbis satis duris et mordacibus. Prolixe etiam commemorat Augustinum, qui de Trinitate meditans invenit puerum circa mare, aquam maris cochleari in exiguum fossam velle exportare etc. nota est Fabula etc.

Post haec transit ad Catholicorum auricularem Confessionem, Purgatorium, excommunicationem, Peregrinationes, Jejunium etc. quae omnia (inquit) Sacerdotes libere prout volebant, imponebant, exigebant etc.

Subnectit deinde *Confessionem juxta* Scripturam Sacram *illorum*, qui postquam tempus miserationis Dei advenit, et veritas verbi Divini exorta est, illam amplectentes, ut Spiritus S. in Scriptura Sacra edocuit, confitentur; quae haec est: „Egy az Isten, ki Menynek és Földnek Teremtője, ... az mű Urunk Jesus Kristusnak Sz. Attya. Ez az Egy Atya Isten, egyedül és ő magától való Isten, ki senkitől semmit nem vett, ki mindeneknek felette vagyon, és kitől mindenek vadnak, és az Jesus Kristusnak Attya, Istene, és Feje, és az Világosságoknak, és minden igralmasságoknak Attya, és minden jóknak kútfeje etc. Az Istennek áldott Sz. Fia pedig az, ki minden üdők előtt rendeltetett az egy Atya Istentől az mű dücsőségünkre és üdvességünkre, hogy ő ártatlan Bárány lévén, minket az ő Szent Attjának az ő vérével minden hamisságinkból meg váltana, és tisztittana magának saját népül ... Ki fogontatott Sz. Lélektől, és született Szűz Máriától. Mely fogontatásáért igazán Istennek Fiának hivattatik Luc.1.35. ... Sőt, az Sz. Lélek által az Atya Isten, az ő Istenségének minden tellyes vóltát valóban adta ő néki, és az Sz. Lélekkel való meg kenéssel Christussá és Urrá tette őtet, hogy ő rajta nyugszik az Jehovának, az az, az Felséges mindenható, örök Istennek lelke, ki Bölcsességnek, Értelemnek, és Isteni félelemnek és tiszteletnek Lelke; mellyekkel meg bizonyittatik Isten Fiának Rom.1. és mindenek felette áldandó Istennek Rom.9. és az Uj világnak Teremtőjének lenni Heb.1. 2.Cor.1. kiben az Atya Isten az mű üdvességünket meg tökéllette. Eszt az Isten Fiát az Jesus Kristust hiszik ezokáért és vallyák, hogy ő közbenjárójok I.Tim.2.5. Fő Papjok, Szószólójok, Királyok, és minden ellenségektől bizonyos oltalmok, ki őket az Atya Istennek kegyelmében bé viszi, és ki által bátorsággal való bé menetelek vagyon az ő mennjei Szent Attyokhoz.

Ugyan ezen Istennek Fiát az Jesus Kristust az Atya Istennek poroncsolattyából imádgják és tisztelik; és, minden jókot mind testieket s mind lelkieket kérnek és várnak ő tőlle, és az ő benne való hitben üdvezülnek, és örök életet vesznek. Mert más név nem adattatott ég alat emberek köszt, mellyen üdvezülhetnének Act.4.12. hanem csak az Jesus Kristusnak nevében. És senki más fundamentumot nem vethet, hanem az mellyet vetettnek, mely az Jesus Kristus 2.Cor.3.

Az Sz. Lélek felől pedig, hiszik és vallyák hogy az egy Atya Istennek hatalmas és mindenható ereje. Mellyet meg jelentett először az első teremtésben, mikoron azzal mindeneket teremtett, meg elevenített, táplált, tartott és őrizett. Annak utánna, az második teremtésbe nyilvánban, az ő áldott Szent Fiában az Jesus Kristusban, mikoron az, a választottakat az ördögnek torkából ki ragatta, az bűnből ki térített, és őket ujjonnan szülte; mikoron halottakat támasztott, betegeket gyógyított, ördögöket űzött, és, hogy ő maga – is halottaiból fel támasztatott. Mert miképpen az első teremtésben az egy Atya Isten az ő Lelkével mindeneket meg elevenített, életetett, táplált, tartott és meg őrizett: azonképpen az kiket az ő Fia Jesus Kristus által ujjonnan teremtett, azokat meg szentelvén az ő Lelkével meg ajándékozza, meg pecsétli, és mind végig meg őrizi, hogy az meg adott mennyei örökségből ki ne essenek.

Az Isten, ezzel az ő Sz. Lelkével az ő választottit meg téríti, meg világosítja, tanítja, oktatta, vidámitta, és minden szent cselekedetekre és dolgokra fel gerjeszti, indítja, és alkalmazatosokká teszi őket. Mellyekért mondatik az Sz. Lélek Ajándéknak, Tanító Mesternek, oktató kenetnek, tűznek, élő víznek és mindeneknek meg vizsgálójának. Annak felette mondatik fiúvá fogadásnak, és igasságnak, avagy bizonylágnak Lelkének: mert tanúbizonyságot teszen az mű Lelkünknek, hogy Istennek fiai vagyunk, és az mennjei örökségnek örökösi; és az Istent, kegyelmes Atyánknak kiáltattya mű velünk etc. Ez, az Egy Atya Istennek, és az ő Szent Fiának az Jesus Kristusnak, és az Sz. Léleknek az Szent Írásból való igaz isméreti, és mindenikről igaz Vallás. Ekképpen hittének és vallást töttenek mind az Sz. Patriarkák, mind az Profeták, mind Keresztelő János, mind a mű Urunk Jesus Kristus, az ő Szent Apostolival egyetemben.”

(Nota: Hanc Confessionem placuit verbis formalibus describere, ut appareat Casparem Heltai transivisse ad illos qui Unitatem Dei confitebantur etc.)

Hac Confessione edita, addit: Cum haec Confessio ex Scriptura Sacra non possit refutari, multi voluerunt variis artibus, persecutionibus, incaptivationibus, omnium bonorum ademptionibus, cruciatibus, carceribus, exilio, et diris mortis generibus etc. tum alibi, tum praecipue in Hispania et Italia extingvere etc. de quibus etiam totum Opus tractat.

In fine Praefationis habet admonitionem ad Ungaros: „Atyámfiak keresztyén magyarok eszünkben kellene vennünk az Istennek Irgalmasságát, mellyet mű hozzánk meg mutatott, és az mű Felséges és Kegyelmes Fejedelmünket János királyt, az Nagy János Királynak Fiát mű nekünk adta, és mind eddig ötet közöttünk meg tartotta, ... és ötet, mind az ő, s mind az ő áldott Szent Fiának igaz ismeretére hozta, az ő Szent Igéjének általla mondom, ezeket mind eszünkben kellene vennünk, és mindenkoron, mind reggel s mind estve terden álva, fel emelt szivekkel és kezekkel hálákat kellene adnunk az Kegyelmes Ur Istennek, ez nagy és ki mondhatatlan ajandekáért; és, szüntelen kellene könyörgenünk, hogy az ő áldott Szent Fiában ennek utánna – is könyörüllyön rajtunk, és kegyelmesen meg tarcsa az mű Felséges jámbor Fejedelmünket mind testben, mind lélekben, hogy az ő Isteni felséges jóvóltából ennek árnyéka alatt meg maradhassunk. Amen.”

(Nota. 1. Si hanc etiam Praefationem legisset R. D. Petr. Bod. non dubitaret in Casparis Helti reformatione. 2. Caspar Heltai in hac Praefatione Petrum Caroli cum suis sociis appellat *nudes asinos*. Praeterea dicit: „Ollyanok mint az csikok: akar mint fogjad, mindenkor ki csúsz markodból; ollyanok mint az szalai kasza, mely mind elől, s mind hátra fog, avagy, mint az macska, akar mint, s akar honnét vessed alá mindenkor lábára esik.” etc. Ad quae Petrus Caroli Varadiensis Concionator in sua V^{ta} Concione circa finem respondet. Quae iterum Franciscus Davidis Calumnias Petri Caroli Anno 1571 commemorando, refutat. Ut inferius dicetur.)

Libellus hic habet Capita XIV, ex quibus quaedam ob raritatem exemplaris (quod etiam a R. D. Hunjadi habere potui) mihi placuit excerpere, licet enim Hispanicae Inquisitionis saepe mentionem audiverim, legerimque sed quomodo fuerit peracta, ignoravi etc.

„*Első Rész. Az Ördög Hálójáról, és annak körnjül álló dolgairól. Eszt az Hálót Deákúl nevezik Inquisitionak, mesterséges ki keresésnek ... az mint szokták Hispaniában és Olasz Országban ki keresni ... és rettenetes halálokkal meg ölni az szegénj keresztyéneket, kik valamiképpen meg ismerték igazán az Istent, és az ő áldott Szent Fiát az mű Urunk Jesus Kristust*” etc.

Origo Inquisitionis: „Mikor az Romai Császár Titus el rontotta volna Jerusalemet az Christus halála után, és az Sidó nép rettenetesképpen el vészett volna, és annak az maradékja rabbá esett volna, küldte Titus Császár nagy sokat az rabok közül Hispaniának Tartományban ... holott az Sidok egynehánj száz esztendeig lakván, hiteken senki nem bántotta, senki nem kényszerítette őket hiteket el hagyni.

Vadnak ezek mellett Hispaniában egyéb Nemzetek is, és Hispania ellennében vagyon egy Ország, melynek Mauritania az neve; abban vadnak fejér szercesenek, nagy és népes Ország, kik eleitől fogva Pogányságban éltenek. Mikoron ezokáért az Pápaság Romában és egyéb Országokban gyökeret vert volna, az Királyok és Fejedelmek mellett, mindent az ő kívánságok szerént cselekedtenek ... az Királyok és Fejedelmek az ő méltóságokról el felejtkezvén, az Pápa előtt térdre estenek, lábait meg csókolgatták ... némelyek Országoknak majd nagyobb részét nékik engedték, egy részét rendelték Cardinálságokra, egy részét Ersekségekre, egy részét Pispüksegekre, Praepostságokra, Canonokságokra; egy részét oltár mesterekre és mise mondó Papokra, egy részé Appat urakra és sokféle Barátokra. Ekképpen az Országoknak némely részeit el foglalván, annyira mentenek gyontatásokkal, mise mondásokkal, hogy sem Királyoktól, sem Fejedelmektől semmit nem tartottak ... akar mit cselekedtenek, mindenkor meg menekedtenek. ... Ha Gyűlésben az Ország dolgaiért kellett menni, Ersek, Püspök, Appat, és Canonok Uraim elől ültenek ... hátrább kellett az több rendeknek ülni ... még az Fejedelmek és Királyok is féltének tőlök.” Hoc illustrat exemplo: „Anno 1538 birja vala az két Országot, Magyar Országot s Erdélyt az b. eml. *Nagy János Király*, Urunknak eo Felségének az édes Attya. Akkoron annjira lecsendesítetté vala János Királynak minden ellenségit az Isten, hogy Segesváratt az Urak előtt az asztalhoz támaszkodván mondotta: Istennek hálá az én ellenségim annjira le csepülve vadnak, hogy senkitől immar semmit nem tartok; hanem az két nagy bakot bocsátom immár öszve, az ki nyerheti, meg válik. Akkoron kezde mind Magyar Országban mind Erdélyben az Ur Istennek Igéje nehol villámlani. De az többi között nyilvánban kezdé predikállani az *Szántai István Mester* ... ezokáért *Frater György* az Váradi Püspök és Kéncstartó etc. és az herélt *Statilius*, Julia Fejérvári Püspök, és az Egri Érsek az *Frangepán*, addig mondanak az Királynak, hogy bé kelle hozatni az szegénj jámbor István Mestert. *Segesváratt* az Királyt mind könjörgésekkel, mind fenyegetésekkel arra akarják vala venni, hogy meg égetné minden törvénytől; miért hogy Luther volna. Az Király eszes és Istenfélő lévén Disputatoria engedé az dolgot. El küldének az Papok Váradra *Frater Gergelyért*, és több Papokkal, Barátokkal bé hozaták aszt Segesvárra. Az Király két Arbitert szerze, az b. e. *Adrian* Doctort az Fejérvári Vicariust, és *Kálmáncsei Mártont*, ki akkor Fejérvári Oskola Mester vala. Az Disputatio Segesváratt lőn, azon ügyekeztek, hogy sok csácsogásokkal bé dughatná száját; mely ugj is lőtt volna, de az Isten támaszta mellé egy tudos

embert Orvos Doctort *Rezenei Jánost*, az fogá pátyát István Mesternek, és nem csak Argumentumokkal, hanem végre *Das dich Gottsszal* – is kezdé az papokhoz.”

Post aliquot dies Arbitri Disputationis tenorem Regi significarunt, supplicantes Regi, ut liberet eos; si enim (inquiunt) verum pronunciaverint, debebunt corpore saltem perire, Stephanus enim quaecumque dicit et docet est ipsissima veritas, Sacerdotum vero omnia, tantum sunt fabula, et humanum inventum etc. et, si haec pronunciaverimus perire debebimus etc. Si vero Stephanum damnaverimus, ira Dei manebit super nos, et filii damnationis erimus. Proinde Tua Majestas allaboret nostri liberationem etc. Rex, ne metuite, inquit, etiam ego percepi Stephani Sententiam esse veram, sacerdotum vero nullam; quacram modum liberationis Stephani.

(Nota: Forte et Joannes Rex inclinabat ad reformationem si vera sunt, quae hic scribuntur.)

Deinde: Episcopi et Abbates hora 3^{ia} Regem adeuntes, Georgius Frater nomine omnium dixit Regi: „Felséges Urunk, mü vagyunk az Lelki pásztorok; mü nékünk kell vigyáznunk az anyaszentegyházra; ezért, kívántuk Felségedtől, hogy ide hozatnád az Eretneket és meg öletnéd. Hogy az többi meg rettenne, és ne kezdenének az Romai Sz. Egyház ellen tanítani. De Te Felséged nem a mü akarattunk szerint cseleksedik, mert itt disputaltattya, és egyebek is bé szíjják eszt az mérget tőle. Nem kellene itt semmi disputálás, mert az Anjaszentegyház régen el kárhoztatta efféle Eretnekeket, fejeken hordozzák készen az Sententiat.” etc. Ad haec Rex: „Törvénytelen nem akarok senkit meg ölni: Adgyatok bünt hozzá, im törvényt láttatok reá.” Statilius ad haec: „Nem elég bűn é ez, hogy ez Summár eszt mondgya: Az áldott Szent Mise semmi; hanem Ördögnek találmannja. Eszt – is mondgya: Két Személy alatt kell communicálni.” Rex ad haec: Reverende Episcopo! Ecclesia Graeca fuitne vera? Statilius, fuit, inquit, vera. Rex ait: Atqui apud Graecos non fuit missa, neque etiam nunc est, quare ergo etiam nos non possemus carere? Deinde: sub utraque specie communicarunt etc. quare et nos non possemus? etc. Post haec irati Episcopi discesserunt a facie Regis. Deinde: Nocte *hora nona* vocavit Rex Stephanum Szántai ad se, et in praesentia Francisci Bádfi, et Joannis Cassai, quaesivit: Quam novam sectam induxisti Stephane? Ego, inquit Steph. Szántai nullam novam doctrinam inveni, sed in S. Sacra, in Scriptis Prophetarum et Apostolorum habetur; qui cupit salutem, hanc deberet sequi. Rex ad haec: Stephane! haec committamus Deo; Tu ne maneat in Regno meo, sed venditis tuis bonis recipias te sub tutelam alterius Principis. „És így bőv kölcséget adván néki, erőssen poroncsolá *Ötves Kristofnak*, és az több *Kassai Polgároknak*, kik el hozták vala – is, hogy ejjel az István Mestert el vinnék, és békével hordoznák. Így menekedék meg az István Mester, az Király jó Akaratyából.” Hoc exemplum commemoravit Caspar Heltai, ut ostenderet eo, ad quantam dignitatem evecti erant Episcopi ut vel Reges ac Principes (ut inquit) non ausi fuerint verum pronunciare etc.

(Nota: Ex dictis patet Martinum Kálmáncsei primo fuisse Catholicum Stephanum Szántai vero forte fuisse Cassoviensem Concionatorum etc.)

Addit deinde: „Igy lőn Hispániában – is. Mikoron az Romai Pápa ... poroncsola Sz. Péternek átka alatt, hogj az Sidokot mind, kik az egész Hispániának tartományiban vólnának, az ő hite alá hajtáná az Hispaniai Király. Az Királynak nem

lőn mit tenni ... ezért poroncsolá az Király: Valaki az ő Országában akarna lakni, vagy Sidó, vagy Görög, vagy Maurita, vagy Szerecsen volna, tehát meg keresztelkednék és az Római Pápának hite alá adná magát. Sokan ezek közül nem akarának meg keresztelkedni, ezokáért ezeknek marhájakot mind az Pápának és Királynak foglalák, és meg fogák őmagokot, és nagy sokat meg ölének benne. A. C. 1491. Látván eszt az többi nem lőn mit tenni, hanem meg keresztelkedének. De az keresztelésnek előtte nagy ajándékokot kellene adniok az Pápai Sz. Széknek és az uj Isteni szolgálatra ... Hogy pedig ez kéncs gyűjtés meg ne szűnnék, 'és sem Hispania az sok Tartományokkal, sem az ujjonnon meg keresztelt Sidók az több népekkel, el ne szakadhatnának tőlle, azért szerzé az Pápa az *Inquisitiót*.

Mineműek és kicsodák légyenek az Inquisitorok,
... kik az szegény keresztýéneket meg fogják
s meg ölik?

Rendele az Pápa sok Papokot, azok mellé sok Barátokot, küldvén Hispániában, az *Vármegyéknek számok szerént*, és sok búcsú leveleket adván, aszt hadgya a Hispaniabeli Királynak, s mind az több Fejedelmeknek, hogy mindenütt meg oltalmazná őket és segittsegül lennének nékiek etc. A. C. 1492 et seq. Vide Corn. Agrippam de Vanit. Scientiarum. Cap. 96. ... És hogy az Hispaniai Király jobb akaró lenne ez dologban, az Szent Inquisitio jövedelmének az harmadát néki ígéré ... Bé fogadá az Király az Papokot ... kik széllyel kezdenék járni, és házanként az népet tanítani. Mert egyébként nem prédikálnak soha Hispaniában, emlekezet sincsen ott az predikatzioról; egy egész Város meg éri Vasárnapon két Misével. Tanították pedig az népeket nagy fizetésekért, nem az Istennek ígérére, és az ő Poroncsolatira; hanem az Ave Mariara, Salve Reginara, Pater Nosterre és Credóra. Annakutánna tanították az Római Anyaszentegyháznak poroncsolatira; úgy mint: Innep napon Misét hally. Esztendeig meg gyonnyad ettzer büneidet egy Pap vagy Barát előtt, és végy ódozatot tőlle. Nagy hétben végy Urat hozzád egy Személy alatt. Mindenekről adgyad az igaz dézmát. Gyakorta bőjtely, kiváltképpen az nagy bőjtet etc. Bőven oferállý az Miséhez minden Vasárnapon etc. Azonközben minden felől kimeket bocsátanak az Sidók, és az több erővel meg kereszteltetett népek után. És valahol egyet meg kaphattanak közölők, ki csak egy keménj szót ejtett az hit, avagy kereszttség vagy Pápa ellen, annak minden marháját ottan el ragatták, ötet penig meg fogván az Magistratus kezében adták, és szörnő kénózásokkal meg ölték, és így minden nap sokat öltenek meg."

Álnokságos mesterséggel kerítettik pedig az keresztýéneket az Hálóba. Mert sok kim és áruló szolgák vadnak kik az *Vármegyéket* bé járák, és leselkednek, ha valamit valakitől halhatnak, hogi bé árúlhassák. Az kit elő hivatván nevét meg kérdik, fel írják. Az után vallattyák ha tudé valamit az Lutherség felől? Ha *valamit ki pottyant* vagy maga, vagy más felől; ottan meg fogattják az Magistratus által, és oly szoros tömleczben küldik, hol fel sem állhat, le sem feketik, mert szorossak az kamarák az tömleczben. Ha pedig semmit nem vall, el küldik előllők, mig többet tudakoznak felőlle, addig pedig az bé áruló szolgát *superlat* alá bűtattják hogi az valló ne lássa, és az után ne ismérje, mikor hozzája menvén beszéll ő velle.

Egynéhány nap múlva ismét elő hivattyák, vallattyák etc.: ha semmit nem vall, el bocsátták, de ijesztő beszédekkel. Az után az áruló szolgákban bocsátnak utánnok alattomba, kik meg kémlik, mit csinál, hol jár, kikkel beszél. Ollyan – is vagyon kösztök, ki beszélvén véle úgy tetteti mint ha az Sz. Atyáknak halálos ellensége volna; és mindennapon velle lévén az mit hall tőlle, hirrá adgya az Vallatoknak, és ekképpen nagy sokan meg csalatattnak és meg fogattatnak, meg kénoztatnak, meg is ölettetnek.

Ha penig az fogoly el szalad, az áruló szolgák utánna mennek, jól tudván minémü természetü, ábrázatú és színü légyen, sőt még *kép íróval – is meg irattyák* szegénjnek az képit, hogy inkább meg ismérhessék.

Ez előtt (ugy mond) egy Olasz, az szolgák közül egyet Rómába arczul vágott vala; utánna menének Hispaniában az szolgák, de mivel mint nevét el változtatta volna, mind ruháját el cserélte volna, nem kaphaták meg: hanem Hispalisban az Templomban midőn az Olasz beszélgetne, az szolgák közül eggik az *Olasznak* igaz nevén utánna kiálta és az Olasz magát észre nem vévén hátra tekinté, és meg fogák ottan etc.

Néha az Istennek csudálatos gondviseléséből meg is szabadul. „*Az el múlt esztendőben* (inquit Heltai) forte 1569) az Büdes Völgyinek Várossában szabadúlt meg egy Francz, alsó Franciából, való; ki el szabadulván, midőn utánna mentenek volna, és el érvén meg fogták volna, eleget mondá hogy nem ő, az az ember, kit keresnek, de nem gondolván véle, csak meg fogák. Az Francz találkozott vólt egy Hazájabeli, kinek Hispanianak Várossában Legioban az Tanács adott vala bizonyság Levelet, mellyet, az uton találkozáván az Franczal, adott vala hozzája hogy meg oltalmazza: eszt meg mutatván az szolgáknak az Francz, el bocsáták.” Hoc ex Domini providentia factum etc.

II. Rész.

„Az Jámbor Kerestyeneknek Marhájoknak és Jóságoknak el foglálásáról az *Kobzóba*”

(Nota: Omnia formalibus Verbis describere nec volo, nec vacat, sed summam tantum rei, idque fideliter etc.)

Mikor valamely Keresztyént meg fognak, mindent rólla el fosztnak; és az Poroszloknak *Dekánnya*, minden kolcsait el vévén tőlle, Notariust hivat, és az bé áruló szolgák közül egynéhányat hozzá vévén, az fogolynak minden jószágit, marháit meg irattja, és az gazdag szomszédhoz hordattya az meg őrizésre. ... Midőn pedig így meg fosztották minden marhájától, bé rekesztik az tömlöcznek egyik igen szoros kamarájában; arra vigyázván hogy ne légyen nálla semmi iras, vagj könyv, melyből magának vigasztalást vehetne. Némellyet fogva tartanak 8. napig, némellyet 15 napig, némellyet egynéhány holnapig; némellyet ugyan örök fogságban tartnak.

III. Rész.

„Az Jámbor Keresztyén Foglyoknak előállításáról és sok féle Vallatásokról.”

Mikor az fogoly egy avagy két hétig az tömlöczben volt hozzá mégyn az poroszló, ki arra inti hogj installyon az Sz. Atyáknak, akarván azzal cselekedni hogj fel peres légyen, és így supplicvalvan hamarább vége lészen bajának. Aszt tudván az fogoly, hogj az poroszló jó akarattal vagyon hozzá, elmegyen az Vallatokhoz, és ha nem elég okos lévén valamit kezd mondani, valami okot keresnek ellene etc. Ha pedig okos lévén semmit nem vall, szép beszéddel *firtattyák*, hogj meg vallya vétkeit, ne nehezittse lelki isméretit etc. és így viszsza küldik az tömlöczben.

Hat vagj 8 nap mulva ismet ki hozattyák az tömlöczből, és ismét az előbbeni mód szerént firtattyák bűneinek meg vallására etc. és ha nem vall, ismét viszsza küldik az tömlöczben.

Harmadszor és negyedszer-is ki hozattyák az tömlöczből és azon modon firtattyák, hol szép szoval édesgetik, hol fenyegetésekkel ijesztgetik, etc. Longum esset omnia describere etc.

III Rész.

Az Tanubizonyságoknak elő számlálásáról.

Mikoron az fogoly elúnván magát az tömlöczben és el *sajlodván*, ki hozattyák az Vallatók, és semmit nem akar vallani, ha viszsza nem akarják küldeni az tömlöczben, tehát elő áll az *Kobzonak* Prokatora, és kívánnja hogj olvassák el az tanubizonyságokat, El olvassák, de nem mondgyák meg az Tanúnak az nevét, hogj meg tudván az Tanukot, ne ellenzhesse őket etc. Mindeneketis bé visznek Tanúnak, akar mi némü légyen etc. és így az *Kobzonak* Prokátora perel ellene etc.

V. Rész.

Az Bizonyságoknak Visgálásáról, és Probálásáról és ellenzéséről.

Mikor el olvassák az Bizonyságokat az fogoly előtt, poroncsollyák, hogj az Bizonyságokra felelljen, még pedig maga, aszt – is kérdik: Találhatnál jó Bizonyságokat kik ő mellette vallanának és jo bizonyságot tennének, hogj nem vétkes azokban, mellyekkel vádolták volt őtet.

Ha fel fogadgya az fogoly, hogj kész meg bizonyítani, az Fő Vallató, enged kilencz napot néki, és bé küldi az tömlöczben. Az után, ha az fogoly meg bizonyithattya hogj semmi közü nem volt az Lutherekkel, vagy menté hadgyák, vagj meg lágyittyák az Törvényt. etc. Ha pedig semmit nem vall, és nem enged nékik az fogoly ki mondgyák az Sentiatiát hogj meg kénoztassék etc.

VI. Rész

Az kénozásokról, mellyekkel meg kénozzák az Foglyokat.

Midőn az Sentiatiát ki mondották, hogy meg kell kénozni, az porkolábot hivatták, az ki az foglyot bé viszi az várban, az föld alá egy sötét boltban, hogy onnan ki ne hallják sikóltása. Az után az hóhér mezittelen vetkeszteti, két kezét hátra köti, vékony hurral köti meg az két hüvelyket, azzal kötven az csigából alá függő kötélhez. Lábaira vet két nagy békot, arra köt egy fél mását, és fel csigázza etc. az után ismét köt félmását, harmadszor – is etc. hol le bocsattja, hol fel huzza etc. Vadnak egyéb kénozásoknak módgyai – is, mint, lábait meg kenik hájjal, szenet tesznek, pirittattják etc.

VII. Rész.

Az Vadászoknak más mesterségekről, mint vallattják az keresztyén Foglyokat.

Summa hujus Capitis est, quod verbis pulchris solent saepe decipi captivi, cum saepe vel juramento promittunt nolle nocere, ostendo etiam lachrymas etc. Caeterum ex hoc Capite duae tantum supersunt paginae, reliqua absunt; ita et VIII Caput totum; etiam prior pars IXⁿⁱ Capitis, in quo tamen agitur 1. de *Carcere*, quod sit tenebricosus, strictus etc. 2. de *Eduliis*, quam miserrime selt alant eos etc. 3. De *Custodibus Carceris*: diciturque fuisse ante illud tempus, cum haec scripta sunt, in *Urbe Hispali* fuisse custodem Carceris Petrum Herrera; qui quod permisit matrem quandam, cum duobus filiis loqui (separatim enim erant in Carcere) carceri incluserunt, tandem tiz esztendeig az gallyákra ítelték.

Volt az előtt egy Bennavidius Gáspár nevű Tömlöcztartó, ki maga kegyetlen ember volt; de volt egy koros szolgálója, ki segített az foglyokat; mellyért két százat csaptanak rajta, és aszt adták törvényül, hogy el menne az Városról és tiz esztendeig ne térne viszsza; okát eszt írák: *Baráttya volt ez és segítője az Eretnekeknek.*

X. Rész.

Az Fogháznak meg látogatásáról.

Minden holnapban kétszer meg látogatják az Papok az Foglyokat, Notariust vévén melléjük, meg kérdezik mint van dolgok etc. de kevés vigasztalást nyujtanak nékiek etc. Valami könyvet, Bibliát vagy egyebet nem engedik bé adgyanak az foglyoknak, hanem csak arra erőltetik az Foglyokat hogy bűneiket meg vallyák etc.

XI. Rész.

Az Sententiázásról, miképpen és minémű Ceremoniakkal sententiázzák az szegény keresztyén Foglyokat.

Minek utánna az foglyok sokat szenvedtenek volna az tömlöczben, annak utánna ki viszik az piacra az nép elejiben az Sententiazasra; de előbb minden marhájokat elő kívánnják, ha elő nem akarják adni, meg hirdetik hogy mind ő magok, mind az kikenél meg találtnak, meg büntettetnek, ugy mint lopók; és viszsza küldik az tömlöczben. Az után, mikor ki akarják hozatni az halálra, az előtt való ettzaka Confessort küldnek hozzájuk, külön külön lévén, mindenhez egjet. Reggelre kelvén, az áruló szolgák fel öltöztetik az halálra valokat: az kiket tüzre sententiáztanak, azokra sárga kámpsát adnak; papyrosból való magos süveget fejében etc.; az nyelveket keménj fa csiptetővel meg fogják és meg szorittyák, hogy az ő igaz hitek felől semmi vallást ne tehessenek, és ártatlanságok felől semmit ne szolhassanak; kezeket uj hárs kötéllel hátra kötözvén, az hosszú kötelet az nyakok körül tekerik; ekképpen viszik az piacra, onnat az tűzben, előbb *flöstiket* adván nékiek.

Azonban meg indittyák nagy processioval: Elöl mennek az *Oskolabeli Gyermekek* ének szóval Litaniat enekelvén: Sancta Maria: ora pro illis. Sancte Jacobe: ora pro illis. Az Gyermekek után mennek az *foglyok* mindennek egy alutt gyertya vagyon az kezében; hosszú hárs kötél az nyakán; fa zabola szájában; papyros süveg fejében. etc. Az foglyok után az *Magistratus*, az Polgár Mesterek; az 24 Tanácsok, Udvar Birák és az Királynak Helytartója etc. az után az *Papok* etc. előttök lévén egy igen szép kamuka veres zászló, egy felől az Pápa vagyon meg irva az zászlón, az ő czimerével s valami irásokkal; más felől vagyon az Ferrandos Királynak képe, ki először bé bocsátta Országában ez dolgot etc. Az után lovakon jönnek az *áruló szolgák* etc. vegre az *kösség*.

Az piacra menvén, ott predikazio léssen az Szent Szék dicséretiről, és az Eretnkségek ellen etc.

Az után az Sententiakot ki olvassák; könyörgés léssen az foglyokért; el énekeltetik az *51-dik Psalmus*; az után az Papok közül egyik meg esketi az kösséget hogy örökké élni és halni akarnak, az Romai Szentegyháznak engedelmében, és minden tehettsegekkel oltalmazták etc. Az esküvés, és egyebek meg lévén, ha Pap volt az Foglyok között, fel öltöztetik Mise mondó ruhában; az után az Püspök egyenként le szedi az ruhát rólla etc. az mint az Pap Szenteléskor reája atták volt. Az után az Pispék meg vakartattya az kezeit, ajakit etc. egy darab üveggel, vagy éles késsel: hogy immár ez módon le vakarták az Sz. kenetet, mellyel meg kenték volt etc. Az után adgyák őket az Magistratus kezében: kik kezekhez vévén, az Sententiázás szerént, az kénnak helyére viszik s meg égetik etc.

XII. Rész.

Az Sententiáknak meg magyarázása.

Külömb külömb féle Sententiákat mondnak az szegénj foglyokra. *Némellyeket* ugy sententiáznak, hogy *elevenen* égessék meg, azokat t.i. kik az ő Vallásokot meg nem tagadták, hanem mind végig abban meg maradtak. *Némellyeket* ugy sententiáznak, hogy *halva* égessék meg, mert az oszlophoz kötven, meg fojtyák, egy kötél lévén az torkán etc. *Némellyeket* sententiaznak az Romai szentegyházzal való meg békéltetésre etc. *Némellyeket* bé rekesztnek örök fogságra etc. *Némellyeket* klastromokban adnak az Barátok között etc. *Némellyeket* egyéb kalitkában rekesztnek. *Némellyeknek* fogságát bizonyos üdöre szabják. etc.

Olasz Országban sokszor, ha meg tudgyák hogy valaki nem igaz Catholicus, és marhácskája vagyon, eszt hirtelen meg kapván az Város piattzán fel akasztyák, és egy öreg betűs cedulat irnak az mellyére *Luteranus erat* etc.

XIII. Rész.

Az Példákról, mellyekből meg láttzik, miképpen gyakorlyák magokat az Vadászok az Keresztyének ellen az ő álnokságokkal és kegyetlenségekkel.

De exemplis his dicit Autor (quisquis sit), hogy nem sok felől szedegette egyben, hanem csak egy helylen, ugy mint Hispanianak Hispalis nevű Várossában. Nem – is sok esztendeig gyűjtögette egyben, hanem hat vagy 7. esztendőkbén, mellyek alatt történetnek Hispalisban és az Olajos Völgyben, mikor irnának Anno Christi 1557.

Első Példa: Egy Angliai ember, kinek *Burtonus Miklos* vala neve, meg fogaték, ki hitinek vallásában álhatatosan meg maradván Hispalisban meg égettették. Ez vala áros ember, más embernek is vala marhája nálla, ki Londinumban bizta vala reá marháját. Mikor meg fogták, minden marhát az Kobzoba ragadtak. Az Londinumbéli ember meg halván, Procuratorát küldé Hispaniában levelekkel; ki bé adván az Sz. Szék előtt az Leveleket, Principalissának marháját kéri vala. Mikor négy holnapig várakozott volna, ez lön válaszsza: mennjen haza Angliában, hozzon erősb Leveleket, el menvén haza; de azt nyéré hol mi dologgal, hogy esztendeig való tömlöczözésre ítélek; és minden marha oda vesze. Neve az Procuratornak vala: Phrontoni János, és Bristolai Várossának Angliában Polgára.

II. Példa. Jöve Hispalis Városban egy áros ember Rehukino vala neve; ez gazdag vala minden marháját az Kobzoba el ragadák, mellyek között vala egy szép Hajo – is, mely jollehet nem övé volt, de el vénék etc.

III. Példa. Hispalisban sententiaának meg egy Istenfélő Pólgárt az hitnek dolgaért; ezzel büntették pedig, hogy minden marháját és jövedelmét az Kobzóban ítélek, ötöt pedig tíz esztendei fogságra etc.

III. Példa. Fogának meg az üdőben Hispalis Városban egy nemes Aszszonjt, kinek neve Bohorquia Johanna, felesége Varqui Ferencznek, ki jeles ember és

Higverigbeli Ur vala. Az nemes Aszszonynak Attja vala egy igen gazdag Hispalis Városnak Polgára, kinek Xereci Garsia vala neve. Mely nemes Aszszonjra midőn az ő Ötse, jeles Szüz Bohorquia Maria az kénozásban vallott volna, hogy gyakorta szólt volna az nennyével az keresztyéni Tudománj felől, meg kénozáék, és nyolczad napra meg hala etc.

Sunt et alia Exempla, quae longum esset describere etc.

XIII. Rész.

Külön Jeles Emberekről és Mártíromokról, kiket mikoron szörnyűképpen meg öltek, annak utánna aszt költötték az Szent Jámborokra, hogy halálokort meg tagattak volna az Istennek Igéjét és Igasságát.

Első: Pontius János, Legionei.

„Anno Christi 1559. 24 Septembris. Hispalis Városnak piaczára sok foglyokot hozván ki a Sententiázásra, azok között hozának ki egy jeles embert – is Pontius Jánost, ki Pontius Rodericusnak, az Bailenii Groff Fiának Fia vala, jeles és nagy nemzet, ki régen meg tanolta vala az Istennek Igéjét, és abban gyakorlotta vala magát egynehánj esztendeig. *Miképpen én azt jól tudom, mint az, ki sok esztendeig egymás után édes barátságban éltem véle.* De nem csak én tudom, hanem sok jámbor” etc. Eszt meg fogván, midőn sokakban vádolták volna, az meg égetesre itélék etc.

II – dik Gonsalvus János egy Predikátor.

Ez Gonsalvus János tökéletes jámbor ember vala, és az Szent Írásban igen tudós. Valása egy vala Pontius Jánossal. Hogj t.i. csak az Jesus Kristusban való hitnek általla lenne az meg igazulás, az paenitentia tartás és jó cselekedetek által, és az Kristus vérénél több Purgatorium nem volna etc. Erről azért le vonák az Papságot és csuff ruhákat adának reá; és egy nagy hárs kötelet kötven az nyakára, egy magos papyros süveget téven az fejében meg egeték két hűgával, az után az Annját két Öttsével etc.

III – dik.

Vala Hispalisban egy szép Gyülekezet, mely meg emésztetett az kegyetlen tüzzel. Azok közzül ki tettzenek vala négy Aszszonyi állatok Vakniai Isabella, Viresiai Maria, Cornelia, és ez háromnál küssebb Bohorquia. Ez Bohorquia Tudománnyal meg haladgya vala az többit, és mint hogy *tiltva vagon Hispaniában, hogy Hispaniai nyelven senki Szent Írást ne olvasson*, ez Bohorquia Szüz, oly jeles Deák vala, hogy az Deákból mindent olvas és magyaráz vala. Ezeket meg fogván sok ideig tarták fogva őket, és igen szertelen képpen gyakorta meg kénozzák vala őket, végre meg égették, és az Házat, az hova egjbe gűlnek vala Isten igéjének halgatására, tövéből ki ronták, és örök emlékezetre oszlopot tétetének fel az jámbor keresztyéneknek szidalmára.

III. Az Sz. Jánosi Ferdinand.

Az említett Gyülekezetnek eggjik Tagja vala ez Ferdinand, Istenfelő, jámbor, Ifiú ember vala, és nyolcz egész esztendeig Oskola Mester. Eszt meg fogván, annyira meg kénozáék, hogy minden testét egyben ronták és törék, és mint egy oktan állatnak az

dögét vondozák az földön lábánál fogva az tömlöczben. Az tömlöczben vala egy Ifiú Barát, kinek neve Morzillus, ki el tántorodott vala, de Ferdinánd addig inté, biztatá, hogy meg vallá az igaz hitet, ki-is vallást tévén azután, az nyelvét egy kemény csiptetőben fogván, tüzzel elevenen égeték meg.

V. Juliai Ferdinánd.

Ez igen kicsin, száraz, ösztövé emberke vala; és Hispániából ment vala Németországban, és onnan titkon két hordo könjvet vive Hispaniában, Hispalis Városban, ezen könyvekből sokan meg épültenek vala, de egy hamis Atyafi el árulta őket, és sokakat meg fogtak, csak Hispalis Városban vólt 800, egy napon huszat is égettenek meg egy rakás fán. Juliai Ferdinandot majd három esztendeig tarták fogva, és gyakorta meg kénozták, de mindenkor örömmel ment vissza a foglyokhoz. Mikor ki vitték az meg égetésre, akkor is vallást tett az ő hitiről, és midőn égne az tűz, egy szolgáló halálos sebet vága az fején.

VI. Legionei János, az Sz. Isidorus szerzetbéli Barát.

Ez szabó vala Mexico Városban Uj Hispaniában, az után Hispalis Városban Barattá lőn az Sz. Isidorus Klastromában. Ott az Barátok titkon az Sz. Irást tanolják vala, ő-is meg tanulá, de meg betegedvén, el hagyá az szörzetet, az Barátok-is titkon mind el szökének Németországban. etc. Ő-is utánnok méne, és Frankfurtban találá. Azonban egy Társával Ferrandos Jánossal meg indulván Anglia felé, mikoron Straszburgban jutott volna, meg fogák, és meg kénozzák őket, és Jánost vivék Hispalisban, az társát az Olajos Völgyben holott-is elevenen meg égeték, János pedig sokáig vala fogva, és sokszor kénozzák vala Hispalisban etc. végre meg ölék.

VII. Czavesia Francisca.

Ez Apácza vala; de meg világosodván meg fogaték, és midőn erőssen meg kénozták vala, elevenen meg égeték, csudálatos bátorsággal menvén az halálra etc.

VIII. Losoda Christoff orvos.

Ez Ifiu, tudos, és jeles orvos vala; oly tudos vala, hogy az titkon való Gyülekezetnek lelki pásztora vala. Esztis meg fogván, elevenen égeték meg.

IX. Arellaniai Kristof.

Ez az Sz. Isidorusnak szörzetbéli vala Hispanjol nemzet, igen tudos ember, az Önnön Társai árúlták vala el; és más Barattal, ki annak előtte Tanitvánnja vólt, Joannes Chrysostomussal, eggyütt meg égeték etc.

X. Doctor Egyed János, az Hispalis Fő Templomnál való Canonoknak Prédikatora. Jeles tudos ember, ki sokakat tanított, mint fellyebb amaz négy Aszszonjokat, Losoda Kristofot, Czavesia Franciscat etc. Eszt Károly Császár igen szerette, gjakorta gyónt néki

Ez először az Pápai Tudománjt tanolta. „Gyakorta hallottam (ugjmond ez Irásnak Autora) az jámbornak panaszkodását arról, miképpen az ő jó első idejét afféle tudománjnak tanulásában költötte volna el héjában. Mert eszt beszéli vala, hogy az ő üdejében, mikoron az Complutensis Országos Oskolában tanólt, ugyan nagy gjalázatnak itélték, ha valaki Sz. Irást tanólt. Aszt beszéli vala, hogy gugolással afféléket nevezték Bibliastáknak, valaki igen tudta meg tanólni Aquinas Tamásnak, Scotusnak, Számveti Gergelynek, Lombardus Péternek írásit, aszt tartották fő Mesternek.” etc. Ez predikálván akada mellé egy tudos ember Fontius Constantinus,

kivel sokat beszélgetvén, igen meg gjarapodék az Ur Istennek igéjében, sőt az Urnak Gjölekezete – is naponként gjarapodik vala etc. Azonban Karoly Császár neki ada az Dortossai Pispekséget etc. De azonban vádolni kezdék az ő képmutató barátai: el idézék az Sz. Szék elejiben; addig forgaták ügyét, meg fogák, és az halálos tömlöczben bé vívék. Disputabat vero cum aliis de Justificatione hominis coram Deo; bonis operibus; merito operum; Purgatorio; Traditionibus humanis; Ligno Crucis; Imaginibus earumque cultu; Sanctorum invocatione etc. Nem merék meg ölni, mert félnek vala Karoly Császártól. Egy tudós vén ember Corranus pártját fogá; de az ellen támada Diazius Petrus. Tudománnjának meg ítélésére két Birót választának, Varquio Martuojat, és Constantinust; Egyed – is választá maga részére Szamorenei Bartost, de az két első Barátok Caroly Császárral alsó Német Országban lévén, választák az Salmántica Országos Oskolából Asotus Domonkost, Domonkos szerzeti Barátot. Ez Barát, Egyedhez menvén, arra véné Egyedet, hogj az miket mond azokat írná le, mert ő is aszt hinné. Annak utánna egy bizonyos napon Predikatziot tévén Asotus elő ránt az kebeléből egy Írást, melly ellenkezik vala az Egyed írásával, és el olvasá az nép előtt etc.

Ezek meg lévén meg sententiázák Egyedet három esztendei fogságra; és meg tilták hogj tiz esztendeig soholt ne predikállana, leczkét se olvasna; semmit ne írna; Hispaniából ki né menne, etc. Két esztendő múlva halála után ki ásaták az ő testét, és az piacra hozván vászonból csinálák az ő képét, és az tetemít képével meg égeték etc. Opera ejus sunt: Commentarius in Genesim, in aliquos Psalmos, in Canticum Canticorum, et in Epistolam ad Corinthios etc.

In fine Libri habetur: *Vegező Beszéd* per 4. paginas, ubi recensetur talem Persecutionem fuisse non tantum in Italia et Hispania, sed etiam in Anglia, Flandria, Burgundia, Niderlandia, etc. ubi non licuit habere Biblia, Testamentum etc. quovis anno ne requisiverunt etc. Deinde: ex Psal. 8° de Vineá etc. et Jer. 23 contra Pastores tales, addit instar precum multa etc. Circa finem talia habet: „Atyámfiak Magyarok ... gondollyátok meg az Istennek jó voltát, melylyet meg mutatott ebben, hogj az mű Kegjelmes Fejedelmünket adta mű nekünk ... legjünk háláadók az Istennek és az mű Kegjelmes Fejedelmünknek. Mutassuk meg ő hozzája igaz szeretettel, becsülettel háláadasunkat etc. könyörögjünk az Istennek, hogj tartsa meg az ő jóvóltából az mű Kegjelmes Fejedelmünket, adgjon jó egészséget és békeséget neki etc. és segéllyen hogj velle üdvezülhessünk. Adgjad Ur Isten. Amen.”

(Nota: Hoc Opus non est Casparis Heltai; sed tantum *Praefatio* et *Conclusio* est ejus; reliqua vero impressit in Hungaricum transferens ex aliquo Autore, qui, ut videtur sequi, fuit oculatus testis, et cum Aegidio (de quo superius) narravit; Caspar vero Helti circa A. 1557, cum illae res contigerunt, non fuit in Hispania. 2. Totus Libellus praeter Praefationem et Conclusionem est philyrarum 15, et pag. 3. quae omnia describere nec vacavit, nec volui. Capita tantum assignavi, et de qua re tractent, breviter annotavi; id etiam feci ob raritatem Exemplaris. Caeterum, hic et ibi ita dura et horrenda memorantur, ut vix credere possum talia Christianos patrasse cum Christianis.)

RMNy 288.

Ed. Zoltán TRÓCSÁNYI, Budapest, 1915. (Régi Magyar Könyvtár 96.); Péter KŐSZEGHY, Budapest, 1982. (Magyar Tallózó).

XI. „Az Váradi Disputationak avagy Vetélkedésnek igazán való elő számlálása.”

(Nota: Prima pagina Exemplaris mei deest; ideo omnia regulariter describere nequivi. Caeterum, Claudiopoli Anno 1570 fuisse impressum hunc Disputationem patet ex fine, sic enim additur: „Az Váradi Disputationak vége. Kolosváratt A.D. 1570.”)

Dedicatio: „Az Jesus Kristus vérének általla meg szentelt, választott Híveknek, egész Magyarországban lakozóknak, az igaz itéletnek és bölcseségnek lelkét az Atya Istentől az Jesus Kristusban szívünk szerént kívánnjuk.” *Subscriptio:* „Az Erdélyi Lelki Pásztorok, kik az Egy Atya Isten felől, és annak ő áldott Sz. Fia az Jesus Kristus felől, és ezeknek Sz. Lelkek felől, az Sz. Írás szerént, egy értelemben vadnak.”

In hac Dedicatione dicunt Ministri 1. se scire varias opiniones esse de Disputatione Váradiana, tum illorum, qui praesentes fuerunt in Disputatione, tum illorum, qui absentes, ab aliis audiverunt, unicuique nam licet suo sensu abundare; se tamen suam causam dicunt Divinae providentiae velle committere.

Protestantur vero 2. se non aliquam vanam mundi gloriam voluisse aucupari, neque adversae parti voluisse detrimentum et ignominiam innuere, sed simpliciter intendisse, ut et vera eorum Religio cognoscatur, et calumniae, quibus adversa pars eos affecerat, detegantur, illisque ascripta, falsa esse ostendantur. Ideo etiam voluisse Lingva Hungarica (ut omnibus intelligatur) ex puro Dei verbo, sine sophisticationibus agere: quod, adversa pars non fecit, variis enim sophismatibus egit; ad proposita directe non respondit, quin etiam Disputationem negligere voluit, ut demonstrarunt supplicationes Regi exhibitae, tamen (conquerentur) de illis sparserunt, illos voluisse Disputationem subterfugere; Quod quidem mage potuissent dicere, si Rex cum tota Aula, et aliis Magnatibus ac Proceribus praesentes non fuissent; Ut itaque, utriusque Partis Objectiones, Responsione unicuique palam sint, ideo Disputationem voluerunt excudere.

3. Notant, scintillam veritatis caepisse micare, veritas enim etiam in mediis calumniis ac probris triumphat. Deo etiam gratias agunt, quod Principis cor et animum ita dirigit, ut veritatem verbi Divini amet, mundique convitia paratus sit sufferre, juxta Christi D. dictum Matt.5. *Beati eritis* etc.

4. Dicunt: Licet omni ex parte non absoluta fuerit haec Disputatio, (juxta Propositiones Casparis Bekes, ut jamjam dicetur) Adversariorum tamen omnia Argumenta fuerunt in medium allata, ita ut licet pluribus etiam diebus Disputatio fuisset continuata, nihil praeter ea dicere potuissent; sicque (inquiunt) tum pro Veritatis Dei defensione, tum pro aedificatione Ecclesiae voluerunt hanc Disputationem publicare.

Nota 1. Haec Disputatio Varadiana sex dies duravit; selt a 20 Octobris, usque 25um, inclusive, Anno 1569. 2. In hac Disputatione Rex etiam Joannes II. fuit praesens. Moderator vero Disputationis fuit Magnificus Dominus Caspar Bekes. 3. Propositiones, vel Theses, quae, et quot fuerint mihi videre non contigit; constat tamen *fuisse* quidem in *impresso*; ut tam ex prima Objectione Petri Melii patet, ubi dicit: „Az Propositioknak rendi eszt mutatytya hogj először az Egy Isten felől disputallyunk” etc. tum ex Valentino Hellowpaei ultima Responsione VI^a diei; ubi dicit Francisco Davidis: „Disputály, ha disputálsz. Ihol Propositioid, majd ketté

szakasztom.” Ad quae Franciscus Davidis: „Ha a Propositioniokot el szaggattyátok ... énnekem nem ártottok ezzel semmit, mert én eggiért ezért nyomtattatok” etc.

Caeterum easdem Propositiones Caspar Bekes ad has quatuor restinxit, proponendo: 1. Demonstratur, quis sit Unus Deus? 2. Quis sit Unigenitus Dei Patris Filius? 3. Agatur de Spiritu S. 4. De Divinitate Christi Domini.

Post haec, Petrus Melius Disputationi 9. Conditionibus proposuit. Quarum (1) ne Scriptura S. detorqueatur, sed juxta Literam maneat etc. (2) Interpretatio Scripturae S. ne fiat ex proprio cerebro, sed ex ipsa Scriptura S. et ex antiquis Scripturae Interpretibus etc. (3) Quae Loca Veteris Testamenti Christus D. et Apostoli interpretati sunt, si contra illam interpretationem aliquid afferatur, tanquam falsum rejiciatur. (4) Adversae partis Propositiones, si demonstrantur esse falsae, illico extinguantur. (5) Quia adversa pars (inquit) nos ad disputandum provocavit, memor sit sui officii, ne instar Concionatoris clamet, ne Argumenta risu et probris excipiat etc. (6) Ne praeter se, Franciscus Davidis, plures Respondentes habeat. (7) Bini Arbitri ab utraque parte eligantur. (8) Acta Disputationis per doctos et fideles Amanuenses in Lingvam Latinam convertantur, ac ad Academias expediantur. (9) Conditiones istae a Rege Diplomate confirmantur.

Franciscus Davidis ex his Conditionibus tres non admisit. 1. Quia volunt, ut quicquid ex Scriptura S. per consequentias contra Scripturam S. deducere possunt, ut id admittant, et ei annuant, fieri nequit. 2. Ut solus disputet. Quare enim (inquit) ex Transylvania et Hungaria suos Fratres secum voluisset fieri. (Unde sequitur, tunc et in Hungaria fuisse Unitarios.) 3. Ut ad Academias expediantur Acta Disputationis, cum et illi, aequae sint adversa pars. Post haec: Precibus ab utraque parte fuis Disputatio est inchoata.

Interlocutores a parte Unitatem Dei defendentium *Ecclesiastici* fuerunt: *Franciscus Davidis* (qui fuit tunc, ut scribitur, Serenissimi Regis Joannis II–di Concionator); *Caspar Heltai* Colosvariensis Concionator (ut scribitur); *Paulus Kozárvári*, itidem (ut scribitur) Colosvariensis Concionator; *Ambrosius Vásárhellyi* (non additur, an Pastor et ubi, an Rector Scholae fuerit?); *Georgius Cracerus* (nec id exprimitur, hic cujus conditionis homo fuerit) *Stephanus Basili* (forte tunc sine Ecclesia; si vera sunt, quae ad A. 1569, in Libro quodam Debrecini publicato, Georgius Czeglédi et Petrus Caroli scribunt, haec nam in Praefatione habent: „*Basilius István fogadott nyáját el hagyván* mostan hivatal kívül az Váradí Anyaszentegyház után indúlt, hogy eszt – is az igaz mellől el vonnya” etc. Item Cap. I. „*Basilius István az Kolosvári Predikátor az keresztyéni Gyülekezetnek közönséges hivatallyá nélkül mostan Váradon rekeg*” etc.) Ex his tamen, juxta Melii Conditionem, plura Fr. Davidis respondit.

Seculares Interlocutores fuerunt: 1. *Serenissimus Rex Joannes II^{us}*. Qui, aliis omis-
sis satis dure loquitur initio Actorum 3ⁱⁱ diei; ubi, cum invectiva usus fuisset Melius contra Fr. Davidis, quod si ex temeritate et gloriae cupidine fecisset id, quod Christianismum commovit ratione Trinitatis, Deus pudefaciat etc. Rex ad haec: „En – is azon könyörgök az Ur Istennek valaki érti az Igasságot, és külső haszonért és tisztességért el titkollya, az Isten roncsa és szégyenített meg, és meg ne kegyelmezzen nékie.” Ita in Actis 5ⁱⁱ diei dicit contra Petrum Melium: „Az mű Birodalmunkban ne

pápálkodgyék, az Ministereket az igaz Vallásért ne kergesse, az könjveket meg ne égesse. Senkit hittel az ő Vallása mellé ne kötelezzon ... ha ez határban nem akar maradni, szabadon az Tiszán tul mehet.” etc. In Actis 6^{ti} diei, cum ad se vocasset Melium, monuissetque ut agnitam veritatem ne oppugnaret, ac dixisset Melius quasi cum iuramento se antea nescivisse Christi Divinitatem, neque qualem Divinitatem Christi praedicavit, dixit Rex: „Ha csak mostan bűt fejedben ez az Christus, az mint Te mondod, hát eddiglen micsoda Kristust predikállottál?” etc.

2. Interlocutor fuit *Magnificus Dominus Caspar Bekes*. Qui Petrum Melium aliquot vicibus reprehendit etc.

3. *Georgius Bocskai*, qui Petro Melio (die 5^a Disputationis) imponebat nomine Regis, ut probet Christum Dominum esse Deum invisibilem, immortalem etc.

A parte Trinitatem defendentium Interlocutores fuerunt; *Petrus Melius* Debrecinensis Plebanus; *Georgius Czeglédi* Váradiensis Concionator; *Caspar Radiczit* Göncziensis Plebanus; qui facit mentionem *Lucae Agriensis*, cum quo disputantes Cassoviae eum damnarunt, ut videri potest in Actis Disputationis 5^{ti} diei, in initio: *Paulus Thuri* Pastor Ecclesiae Bihariensis; *Adamus Thordai*, Rector Scholae Vásárhelyiensis, qui ob suam praeposteram verbositatem *Monstrum* fuit nominatus; *Petrus Caroli*, tunc Concionator Váradiensis; *Valentinus Hellopeus* Agriensis concionator, tandem circa Annum 1574 Debrecinensis Concionator, ut scribit in quodam Opere, eodem Anno Debrecini, per Andream Komlos impresso; in quo Transylvanis Haereticis (ita appellat Franciscum Davidis et ejus Homodoxos) qui Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum, unum Deum Esse negant, aliquot vicibus anathema pronunciare non veretur.

Finita Disputatione Rex peroravit, rationesque assignavit, quare Disputationem voluerit fieri. Scilicet 1. Quia non tantum *corporis* sibi subjectorum, sed et *animae* voluerit rationem habere. 2. Calumnias, quibus in exteris Regionibus afficiuntur, quasi Turcicam Religionem haberent, possit detegere et confutare. Quia vero, (inquit) adversa pars veritati refragatur, adque quaesita respondere nolit, ideo Disputationi finem imponi vult, et, eo magis, quia Regni negotia cogunt in Transylvaniam venire.

Post haec, promittit adversae parti, ut si cum Francisco Davidis velint disputare, in loco publico, in ejus scilicet Dominio, libere posse absque omni impedimento; imo cupere, si ex superioribus oris ipse Beza vel Simlerus etc. veniret, se enim velle suum Concionatorem Fr. Davidis ad disputandum sistere, ut ex puro Dei verbo Veritas elucesceret etc.

In fine habetur Confessio Francisci Davidis et Fratrum ejus de Deo Patre, Filio et Spiritu S. juxta Scripturae S. tenorem.

Bibl.Script.App.XIII.

RMNy 286

Ed. Lajos NAGY – Domokos SIMÉN, Kolozsvár, 1870.

XII. „Responsio Pastorum ac Ministrorum Ecclesiarum in Transylvania. Quae Unum Deum Patrem Christi, et Jesum Christum Filium Dei Crucifixum, unumque amborum Spiritum continentur. Ad Melianas Propositiones, Disputationi

Csengerianae destinatas, quibus Deus Anti Christi, et Filius ille commentitius cum extravagante Spiritu defenditur. Claudiopoli. Anno 1570."

Dedicatio: „Viris Reverendis eruditione et virtute praestantibus Pastoribus et Ministris Ecclesiarum in Hungaria Dominis ac Fratribus nostris observandis.”
Subscriptio: „Ministri Christi Crucifixi in Transylvania.”

In Dedicatione dicunt 1. Paulum Apostolum in Epistola ad Timoth. 2.Cap.3. notas illorum expressisse, qui rixis et odiosis contentionibus veritati viam sternere volunt, pietatis interim nomen prae se ferentes; et quidem tales notas inussisse dicunt, ut vel procul conspecti, quin agnoscantur, evitare nulla ratione possint. Tales vero tam multos dicunt, ut quocumque quis circumferat oculos, plurimos passim deprehensurus sit, in quibus ea quae Apostolus Impostoribus illis tribuit, inveniantur. Tamen, (dicunt Ministri) Christianae est modestiae in meliorem partem inclinare potius, quam ut, non sine acerbitate verborum, qui malitiose fortasse non errant, praecipitanter damnentur. Caeterum (dicunt) insanam quorundam temeritatem efferationem esse plane, quam ut dissimulari, impudentiorem, quam ut contemni, nocentior denique, quam ut non retundi, omni conatu debeat. In quo grege principem locum tenet Petrus Melius, qui ex maledicentia quaesivit laudem de industria, ad eamque consequendam nihil studii et operae sibi reliquum fecit; nihil intentatum omisit, ut tum vitam Ministrorum, tum praecipue Evangelium Christi labe aspergeret ejusmodi, quam nulla unquam temporis diuturnitas elueret. Verum, (dicunt) non ita sibi ita formidabilem esse illius acerbitem, ut propterea stationem deserant; illisque (nempe Hungariae Ministris) non esse honorificum, quod Melius illorum nomine abutatur, quem *Varadini publice* repudiaverant. Vide Acta Disput. Varad. circa medium 5^{ti} diei.

2. Licet, (dicunt) frustra ab ipsis sumatur opera, cum ad placidam de Doctrina collationem studium ac diligentiam, sicut postularunt Hungarienses, conferant, cum multi inter Trinitatis Confessores sint, quibus Victoria multo sit potior, quam Veritas, ingenium quam pietas; tamen cum ex talibus disceptationibus aliquid utilitatis redeat ad Ecclesias nostras, cupiunt non intermitteri Disputationes, quin si adversa pars ignem gladio iterum atque iterum fodere non cesset, beneficii loco reputabunt.

3. Excusant se, quare ad institutam ab Adversariis Diatriben proficisci, cum integram eis non foret, non potuerint. „*Scitis enim* (inquiunt) *Serenissimi Principis* voluntatem eam esse, ut extra Regni Ungariae fines disputandi causa non egrediamur, in quod peracta Varadiensi Disputatione, publice significavit. Videritis ipsi, cujus modestiae sit, nos istuc evocare. Nos certe, cur temere, mandatum Ipsius contemnere debeamus, causam nullam omnino videmus. Ne tamen ... tergiversationem nobis objectare possitis, quo primum tempore poterimus, prout vos, tempestive certiores reddemus, Disputationem itidem vobis offeremus. Id quod nunc in Hungaria charissimum Fratrem nostrum D. *Stephanum Basilium* etiam fecisse audimus; ad quam si animos Christianis hominibus dignos, studium Veritatis et gloriae potius, quam contentiones et odia attuleritis, et vobis honorificum erit, et nobis vehementer gratum. Quantum quidem fieri poterit, in eo toti erimus ne modestiam et mansuetudinem merito desiderare possitis, nec dubitamus Clementissimum Principem nostrum, pro illustri pietate sua, colloquio etiam adfuturum.”

(Nota: Patet ex his post Disputationem Varadianam fuisse in Csenger et Miskotz Disputationem habitam; ad quam Fanciscus Davidis et alii Ministri invitati, ob mandatum Regis ire non potuerunt. Stephanus Basilius vero, *ubi disputavit*, non exprimitur. ((In Belényes, Békés, Lasko et Tholna.)) Forte, Ipse concinnavit Disputationem in Várad habitam, inter Steph. Oroszházi, et Jacobum Czakó Túri. Disputatio vero, ad quam dicunt Ministri Christi invitatos adversam partem, forte eodem Anno 1570 5. 7bris fuit in M. Vásárhelyi, ut inferius dicitur.)

4. Conqueruntur contra Petrum Carolium, Georgium Czegledium et Petrum Melium, quod cum ad multa illorum Scripta nihil responderint, de suis tamen libellis triumphum canere ausint, ob Ministrorum silentium, cum quidem ex libellis ab ipsis editis putarunt Lectorem satis esse certum. Verum promittunt Ministri Christi, ut quam illi sine pulvere et sanguine assecutos gloriantur victoriam, eam e manibus extortam esse cum rubore paulo post fateri cogantur. Finis: „Dominus vos omnes sana Jesu Christi cognitione illustrare dignetur.”

Post Dedicationem habentur Petri Melii *Propositiones* hoc Titulo: „Summa Confessionis verae de Deo et aliis Articulis ab Haereticis et Antichristis oppugnatis, disputandae in Csenger et Miskotz. Petrus Melius de Horhi et Seniores Ecclesiae” etc.

(Nota: Propositiones Melii sunt 10. Ex quibus 9. sunt de Deo, quem Asserit esse Patrem, Filium, et Spiritum S. una vero est, de Infantibus baptizandis.)

Post has Propositiones habetur Ministrorum Christi Confutatio decem illarum Propositionum sub hoc Titulo: „Brevis Refutatio Propositionum Melianarum.”

Bibl.Script.App.XIV.
RMNy 285.

XIII. „Theses in Disputatione proxima Vásárhellyi excutiendae 5. Septembris Anno 1570.”

(Nota: Theses sunt 14. cum 6. Appendicibus, hoc ordine: Theses 3 promittuntur contra Melii Terminos exoticos. Theses 4. habentur de Uno Deo Patre Christi. Theses 5 de Filio Dei Unigenito Jesu Christo, cum 5. Appendicibus. Thesis *una* de Spiritu S. cum una Appendice. Thesis *una* de Infantibus non baptizandis.

Nota 2: Haec Disputatio videtur immediate fuisse post Disputationem Csengerianam. Quod videtur posse colligi ex Thesis ad hanc Disputationem exhibitis; omnes enim Theses ad Disputationem hanc Vásárhellyinam propositae contrario modo, sed eodem ordine (ut conferenti patebit) habentur, oppositae Propositionibus ad Disputationem Csengerianam destinatis. An vero fuerint Hungarienses invitati? et, an comparuerunt? mihi incertum est.)

Bibl.Script.App.XV.
RMNy 285

XIV. „Könyvecske. Az igaz keresztyéni keresztségről és az Pápa Antichristusnak majmozásáról. Az Szent Írásból nagy munkával e rendre egyben gyűjtetett, és össze szerzettetett. Némely jámbor Tudós Emberek által, kik annak utánna Martyromságot

szenvedtenek alsó Németországban. Az Isten Választottinak tanítására és felépítésére.”

Locum habet affixum: „Jer.IV. Száncsatok uj ugarat magatoknak, és ne vessetek töbször” etc. 1570. in 8° In fine Operis: „Kolozváratt. Nyomtattatt Heltai Gáspár által. 1570. esztendőben.”

Dedicatio: „Az Tisztelendő és Istentől Tanított Dávid Ferencznek, az megfeszült Jesus Kristusnak, az Isten Fiának Evangéliumának hirdetőjének, az Dicséretes Erdélyi Fejedelemnek udvarában, Istennek kegyelmességét és békességét azon Jesus Kristusban mű Urunkban.”

Subscriptio Dedicacionis: „Irtam ezeket Varsoviában 1569 esztendőben, 19 napján Augustusnak. Az megfeszült Jesus Kristusban az Istennek Fiában, Te szerelmes Atyádfia: Wilini Sándor Orvos.” etc.

In Dedicacione commemorat Wilini, quomodo Wolffgangus Gyulai existens apud eum narravit in Transylvania et Hungaria Dei verbum de cognitione Dei Patris et Filii ejus pure annuncietur; in quo, tum Ipse, tum alii Fratres, summam habent consolationem, quod utrinque, tum illi ibi, tum hi in Transylvania ad Dei et Filii ejus Crucifixi veram cognitionem pervenire potuerint. Quapropter (inquit) Dilecte Frater! quoniam Deus Pater Domini N. J. Christi nos quoque juxta beneplacitum voluntatis suae illuminavit: quia hic Loci, ubi *Ego habito, nullum concionatorem habemus, qui Verbum Dei nobis annunciet, sed ex sola lectione Scripturae Sacrae consolationem debemus accipere*; ideo hoc Scriptum, de Baptismo a Christo Domino instituto, quod concinnarunt quidam Viri periti in Inferiori Germania, Fratres nostri ac tandem Martyres, in manus accipiens, ex *Lingva Flandrica, in puram Lingvam Germanicam transtuli, volens Tibi expedire, ea intentione, ut imprimere curares*, Typographi enim apud nos aversantur veritatem; spero tamen, ut si imprimere curaveris, apud multos, qui noverunt Lingvam Germanicam et Hungaricam, erit opus fructuosum, sicut et illi, qui hoc Opus concinnarunt, magnam utilitatem adverterunt, licet multi ex Ipsi martyrii coronam acceperunt. Tu vero, mihi tanquam Tibi ignoto, ignoscas, quod ausus fuerim Te ad impressionem hujus Libelli monere; vellem enim, ut omnes ad agnitionem Dei Patris, et Filii ejus Crucifixi pervenirent. Velim etiam, quod si de hac materia, aliquem Libellum edidistis, sive Lingva Germanica, sive Latina fuerit, nobiscum communicetis. Christiana cum gratiarum actione accepturi, pretium exolvens Deus vos servet etc.

(Nota. Martyres isti (quorum mentio fit in Titulo Libri et Dedicacione) fuerunt *Anabaptistae*; qui negabant Sacro fonte lustrandos esse Infantes, imo, et qui pueri existentes in Papatu baptizati erant, docebant eos, iterum solenni ritu in aquam esse merzendos, et ob hoc *Anabaptistae* sunt dicti.

Inter quos, quia etiam seditiosi sunt reperti, Europas Principes, gravibus Legibus positis, tam nocentes, quam innocentes, misere interfecerunt; audito enim eo: *Anabaptista* est, jam lata est sententia: *Interficiatur*, sicque innumeri, in omnibus fere Europae Regionibus aqua, igne, fune, gladio perierunt.)

Libellus, in forma Dialogi, inter Magistrum et Discipulum, habetur. Capita habet *quinque*. In *Imo Capite* diluuntur tres Calumniae; quarum (1) est, quod *rejectione Baptismatis Infantium, est antiqua Haeresis*, quam Ecclesia jam pridem damnavit.

Ad dilutionem vero hujus Calumniae, distingvit Autor Anabaptistas in seditiosos, malitiosos, rebelles etc. et mansuetos, sinceros, bonos etc. *Illos*, tanquam Magistratu contemptores, seditiosos, rebelles etc. non excusat, imo damnat, nam propter eos dicit, et sinceros ac mansuetos Anabaptistas extinctos fuisse; haec enim inter alia habet: „Egynéhánj parázna, és háborúság támasztó latorért minnjájan az sok jámborok, kegyetlen üldözésben vóltanak, és meg ölettettek, nem csak Ferjfiak, hanem sok ezer ártatlan aszszonji állatok és Leánjzók—is. Mert valakik az ... gyermekeknek keresztségét meg vetették, azokat mingjárast meg etetnekezték, szidalmazták, átkozták, kergették és meg ölték etc. *Anabaptista*, ugy mondottak, ezokáért meg kell ölni. ... Mit tehetnek szegénjek, ha az Ördög ő közikben is hintette vólt az ő magvát, egynéhánj képmutató és gonosz latrokat? Mit tehetett arról Sz. Péter, Sz. János és az több Apostolok, hogy Judás orv, és áruló lőn közöttük?” etc.

Moshemius Hist. Eccl. Secul. XVI. pag.272. haec de illis dicit: „Vellem delectum quendam miserorum hominum habitum, nec omnes sine discrimine caesos fuisse. Non enim omnes criminum suorum poenas dederunt, sed multi errorum tantum, quos bona fide, et sine fraude ac scelere tuebantur. ... Sed Anabaptistarum nomine exaudito, species statim seditiosi hominis, id est publicae pestis animis occurrebat” etc.

(2) Calumnia est: quod Anabaptistarum Sententia, qui adultos volebant baptizari, repugnaret Christi Domini et Apostolorum instituto, qui etiam pueros baptizassent etc. (3) Quod Infantes, si sine baptismo moriantur, damnabuntur etc. Ad quas tamen Objectiones vel Calumnias ex Scriptura Sacra, satis solide respondetur.

In 2do Capite tractatur de vero Baptismo. Quotuplex sit; Quomodo Christus Dominus instituit; Quomodo Apostoli docuerunt, et usurparunt; Quomodo Christi Domini et Apostolorum exemplum debeamus sequi; Quem in finem, et ex quibus causis Christus D. instituit Baptismum; Quid requiratur ab iis qui baptizari volunt? etc.

In 3^{io} Capite docent Infantes nec posse, nec debere baptizari, refutando opinioniones, quae in contrarium possent adferri. In 4° Capite fusius respondetur ad Objectiones illorum, qui Loca quaedam et Argumenta adferunt pro Infantium Baptismo confirmando et astruendo. In 5° Capite duae Questiones solvuntur: 1. An Christianis Baptismus est necessarius? 2. An illorum, qui in Papatu, vel alibi sunt baptizati, rebaptizatio est necessaria?

Bibl.Script.App.XVI.

RMNy 284

XV. „Literae Convocatoriae, una cum propositionibus, in Synodo Vásárhelyiyna Disputandis ad Diem XX Mensis *Septembris*, hujus Anni MDLXXI. A Pastoribus et Ministris Ecclesiarum in Transylvania, qui in Cognitione Doctrinae Unius Veri et Altissimi Dei Israelis, Patris Domini Nostri Jesu Christi etc. consentiunt. Claudiopoli. Excudebat Caspar Heltus. Anno 1571.” ((Postponendus sequutibus Duobus))

Literarum Praefatio: „Spiritus consolationis et spei a Deo Patre, in agnitionem Christi, omnibus vobis, Christi Crucifixi Ministris precor.”

Subscriptio: „Claudiopoli etc. Franciscus Davidis etc. Frater Vester.”

In his Literis Franciscus Davidis 1. *Viros Reverendos, et Fratres suos in Christo dilectos* monet, quod etsi alias semper, sed illo praecipue tempore ob oculos debet versari Apostolorum conditio; qui *cum prohiberentur, ne in nomine Jesu loquerentur*, conversi ad orationem in vocatione sua confirmati, non destiterunt veritatem Domini majori cum zelo et fructu proponere quam antea; plurima enim sunt mala Ecclesiae, quae ad veram invocationem et reliqua pietatis exercitia impellere possunt. Et, licet multi nihil de his cogitent, nos tamen, qui nomina nostra Christo dedimus, aliter affecti esse debemus, neque propter praesentes calamitates et dissidia, ab inquisitione veritatis divinae, et divini auxilii expectatione nos absterreri decet, verum in spē et patientia possidere animas nostras.

2. Inter plura mala dicit esse ingens odium et certamen indefessum, quod ab adversa parte suscipitur pro Trinitate etc. cum multorum conscientiae turbentur, et convitiis certetur. Illud tamen dicit nec esse novum, nec mirandum, probatque ex variis Conciliis, Conciliorumque Symbolis; cum Synodi contra Synodos diversa statuere decreta etc. variaque Concilia inter se pugnancia, indicta sunt etc. 3. Dicit „Deum ipsis invitis navem hanc impulsisse ut per vastum mare mundi hujus in mediis fluctibus progrediantur, et ad portum tutum pertingant” ... monetque, ut „laeti Ducem suum per saxa per ignes sequantur, vocanti Deo obediant, scutoque fidei et verbo salutis induti in acie stent, et auxilium Domini expectent”.

4. In fine haec addit: „Haec ad Vos, Fratres in Christo dilecti, non hoc nomine scribo, quod Vos *priores animos deposuisse* opinor; verum ut ultro currentibus calcar addam, et pro ratione Officii mei Vos commonefaciam; Quod, ut meliore via et ordine fieri possit, ad 20^{bris} diem, Vásárhellyi vobis Synodum indico, ex *Ecclesiae constitutione*, et autoritate per vos mihi hac in parte attributa. Ut autem omnibus tam consentientibus, quam dissentientibus notum sit, Nos persistere in Veritate Domini, his Convocatoriis Literis, et *Propositiones* nostras attexuimus; Quas defendere et propugnare auspice Domino in eadem Synodo volumus; Omnibusque libertatem audiendi et disputandi, quibus cordi est inquisitio veritatis, concedimus. Ut igitur interesse velitis sine gravatione, admonemus et hortamur. Sunt enim et alia negotia Ecclesiae, de quibus inter nos conferre et colloqui necessum est. Dominus vos omnes Spiritu suo Sancto regat et conservet. Amen. Franciscus Davidis etc. Frater Vester.” Tandem sequuntur: „Propositiones disputandae in Synodo Vásárhellyina.”

(Propositiones sunt nro 10. de Deo Patre, de Filio, et de S. Sancto.)

((Haec prima a morte Regis Synodus.))

Bibl.Script.Dávid IX. Cat/A. Dávid VIII.
RMNy 305

XVI. „Az Egy Ő magától való Felséges Istenről, és az Ő Igaz Fiáról, az Názáreti Jézusról, az igaz Messiásról, az Szent Írásból vett Vallástétel; melyben az Pápának, és az Pápázoknak minden okoskodások, és hamis magyarázattyok meg fejtetnek. Dávid Ferencztől az meg feszítettett Jesus Kristusnak szolgájától irattatott.” Locus annexus. I.Cor.I.23.24. „Nyomtattatott Colosváratt. MDLXXI. esztendőben.” in 4°

Dedicatio: „Az Nagyságos Urnak Hagymási Kristofnak, az Középső Szólnok Vármegyének Ispánnának és Ország Tanácsának etc. Istennek kegyelmességét és békeségét az Ur Jesus Kristusban, az ő egyszer született Fiában.”

Subscriptio: „Gyula Fejérvárat, az Názáreti Jesusnak, az igaz Isten Fiának születése után 1571 esztendőben, *martiusnak 25. napján:* mely napon – is az Szent Lélektől az Szűz Máriának méhében fogontatott. Te Nagyságodnak szegénj szolgája: az meg feszült Jesus Kristusban: David Ferencz.”

In Dedicatione. 1. Adducit Franciscus Davidis Historiam Stephani Protomartyris ex Actorum VI.v.11.12 etc. quomodo scilicet submiserunt viros, qui dicerent eum blasphemias dixisse contra Sanctum Locum, et Moysem etc. volentes eum occidere. Unde concludit, quod, qui sunt Christi et Veritatis inimici, occulte varias calumnias, blasphemias solent affingere Veritatis confessoribus, sicut fecerunt (inquit) Petrus Melius, Georgius Czeglédi et Petrus Caroli; qui sua scripta calumniis habent plena; obliti priorum nominum, mendaces Ciganos, Haereticos pronunciare non verentur, illos qui veritatem Dei defendebant. Causam horum dicit: „Quia neque Patrem, neque Filium noverunt.” Joh.XVI. Se vero dicit certum esse, in via veritatis esse, normamque veritatis sequens omnem suam Sententiam ex S. S. stabilire.

Commemorat 2. Concilii Niceni Decreta, et subnectit: „Akkor az békességnek Angyali Siralomra indittattanak Isa.30. és az igaz Tanítottok ki kergettettek; Az Csillagok az Égben meg feketülének; Az Asszonyi állapot az ő magzattyával egyetemben az pusztában üzetteték. Apoc.12. külömb külömbféle pártolás és viszszavonás támadá.” Rationem dat: „Mert Constantinus poroncsolatot irt ki mind ez széles világra, mellyel aszt parancsolta, hogy minden az Romai Pápának hitét, mint szentet és igazat kövesse, és meg tiltotta hogy senki az ő Istene felől ne merjen disputálni avagy vetélkedni: hanem minden helylén hadgya, Feje, Jószága vesztés alatt és örök hitlenség alatt; az után minden ember hallgatott. Az parancsolatok mostan is irván vadnak az Császári Decretomban.”

3. Christianos monet considerare debere, quod si omnes Sententiae in Conciliis damnatae pro Haeresi sint habendae; tum etiam adversae partis Sententia pro Haeresi est habenda, nam et eadem in quibusdam Conciliis est rejecta, excepto enim Apostolorum concilio, in reliquis vix aliquid boni videri potest; unicum enim Concilium alterum damnavit; unicum, contra alterum anathematizavit; quod unum Concilium confirmavit, alterum anathematizavit etc. Simili modo, (inquit) Petrus Melius et Petrus Caroli Unitatem Dei defendentes calumniantur, dicendo: quod hi *in toto mundo existentium* Christianorum fidei se opponunt; ex Inferis eductam Doctrinam promulgant; Alcoranum, Serveti, et aliorum Haereticorum dogma sequuntur. Ad haec, dicit, se posse respondere et refutare, sed Deo tanquam Vindici, causam suam comisisse; asserit etiam se scire Deum suam veritatem velle vindicare, et contra omnes, cum tempus opportunum advenerit, defendere. *Ipsius* enim est (NB) haec Doctrina: *Ipse mihi concredidit*. Fideles non habent eam consuetudinem, ut calumniis defendant suam opinionem; sed praestat veritatem ingenue, simpliciter demonstrare; adversae vero partis opinionis infirmitatem exprimere et demonstrare. Quae, licet modo, partim contemnatur, Deus tamen in suis triumphabit; tempus enim advenit, *quo Electos suos congreget, et magna Babylon ruat*. Apoc.18.

4. Dicit se saepe cogitasse, nihil debere respondere ad Scripta adversae partis: cum jam saepe respondit; Illi vero nihil solidi scripserunt, in quo respondissent ad ejus Scripta; nihilque commemorant, quod jam non fuisset in foro. Interim ob certas rationes debuit respondere. Quarum (1) est: Quoniam apud omnes notum est Religionem *ejus* tanquam Haeticam in Libris a duobus *Petris* emissis calumniari; ideo si inter veros Verbi Dei Ministros vult numerari Confessionem suam, quam ex S. Sacra hausit, debet contra alios defendere; ut sic non tantum Religionis ejus veritas patescat, sed etiam adversae partis argumenta inutilia esse cognoscantur etc. (2) Quoniam variis nominibus fuit affectus, et diversis calumniis oneratus in Scriptis eorum; ideo, si non responderet, illico, qui non legerunt ejus Scripta, vel eum docentem non audiverunt, possent conjectare, eum merito calumniari etc. (3) Si respondere neglexisset, tum, in quibus veritatis scintillae caeperunt micare, illico turbarentur et scandalizarentur etc. (4) Necesse fuit adversae partis Reponsiones ruminare, et ex verbo Dei deprompta Loca genuine interpretari; utile enim est in Scriptura Sacra homini se exercere; ut cognito vero in eo, conscientia acquiescat, ac falsum rejiciat etc.

Quibus Rationibus praemissis (inquit) facile unicuique patere posse, eum non gloriae vanae cupidine inductum fuisse ad respondendum adversae parti, sed ut honor Dei Patris, et Filii ejus Jesu Nazareni possit manere, et electi Dei de die in diem in agnita veritate possint aedificari.

5. Excusat se, nolle eum, hunc Libellum Magn. Domino Hagymási maximopere commendare, cum notum sit eundem Magnificum Dominum *adversae partis opinionem abominari*. Neque velle, ut adversae partis Scripta non legat, imo velle et cupere, ut ruminatis utriusque partis rationibus, judicium ferat utra partium magis insistat Scripturae Sacrae; ut sic verus Christi possit esse discipulus, et patrem possit glorificare, ac juxta ejus voluntatem fructus possit proferre.

Post Dedicationem: „Mélius Péternek és Cároli Péternek káromló Irások ellen rövid Felelet; Az Istennek tiszta Igéjéből vétetett és rendeltetett.” Libellus habet Capita III. „*Első Rész*. Az mű Hütünknek Fundamentoma, melyben az örök élet helyezettetett: Az Prophetáknak és Apostoloknak Irásából vétetett.”

In *hoc Capite* habetur Confessio de Deo patre, et de Domino Jesu Christo. *Deum* docet esse *Unum*, a se Creatorem omnium; Abrahami, Isaci, Jacobi, et aliorum Patrum *Deum*; eundem dicit Populum Izraelicum Aegypto eduxisse, ab operibusque variis varia nomina sortitum esse etc. in Novo vero Testamento Patrem Domini N. J. Christi dici etc.

De Christo Domino dicit praecognitum fuisse ante jacta mundi fundamenta; promissum adhuc primis Parentibus; praefiguratum etiam variis Typis et umbris, in Veteri Testamento non fuisse; sed in N. T. exhibitum, e Spiritu S. conceptum, ex Maria Virgine natum etc. Singulariter vero demonstrare conatur, quod Jesus ex Maria natus sit Christus, seu promissus Patribus Messias etc.

In 2° Capite singulariter demonstrat Differentiam Veteris et Novi Foederis, et quia Differentiam istam nolunt intelligere, aut revera non intelligunt, inde dicit multas Scripturae S. contrarias Interpretationes oriri. *Primam* Differentiam ponit in *Creatione*, quam *Veterem* Deus solus perfecit; *Novam* per Christum Dominum, *2^{dam}*, in

aliis *operibus*, quae ibi Deus per *Angelos* etc. fecit, non per Filium, ut in Novo Foedere Heb.I.1. et alibi etc. ut apparet in educatione Populi ex Aegyptiaco captivitate etc. in danda Lege etc. in promissione Messiae etc. 3. Foedus Vetus Deus cum Populo Izraelitico pepigit etc. Novum cum Universo Genere humano etc. ubi etiam commemorat *Praecepta* et *Promissiones* utriusque Foederis, in quibus etiam maxime differunt etc. 4. Dicit Veteris Foederis Cultum Divinum in externis constituisse etc. Novi Foederis in spiritualibus etc. 5. In Ritibus Sacris: *Ibi* fuit Circumcisio etc. *hic* Baptismus et Caena Domini etc. 6. Differentiam adducit ex Jer.31. unde dicit Vetus Foedus Terminatum esse etc. Novum autem duraturum usque consumationem seculi etc. Haec omnia vero prolixè tractat, et omnia Locis S. Sacrae demonstrat etc.

In 3^{io} Capite satis prolixè, et pro illo tempore satis solide respondet ad omnia Loca Adversariorum, quae solent adferre pro Trinitate probanda; pro Existentia Christi Domini ante nativitatem ex Maria; pro duplici ejus Natura, proque summa ejus Divinitate etc.

Nota: In hoc Opere videtur Franciscus Davidis respondisse ad Petri Caroli Scriptum Anno 1569 Debrecini per Andream Komlos impressum, sub hoc Titulo: „Az egész Világon való Keresztyéneknek Vallások az Egy Igaz Isten felől, ki Atya, Fiú és Szent Lélek; mely fundáltatott az Profetáknak és Apostoloknak Irásokon.” Nam Primum Caput opposito huic Titulo exprimitur. Praeterea Loca quae a Carolio citantur, hic explicantur. Dedicatio etiam demonstrat, ubi Fr. Davidis dicit Carolium calumniari quod Franciscus Davidis in toto mundo existentium Christianorum Fidei se opponat etc.)

In Conclusionè Operis ita monet Franciscus Davidis: „Atyámfiai keresztyének ... Isteni szeretetből és poroncsolatból intlek, hogy ... az Istennek könjvét az Szent Bibliát úgy olvassátok, hogy az Egy Atya Istennek ismérői mellett, és az meg ígért Messiásnak az Jesus Kristusnak szereti mellett meg maragdyatok; és ne átkozzátok az mű édes Urunkot és Üdvezítettöket, mint Caroli Péter és Milvus Péter (sic scribitur, an errore Typographico?) átoknak nevezik az ember Jesus Christust; maga az Apostolok nyilván mondgyák, hogy más név ég alatt nem adattatott etc. Act.4.12. Bizony az Istennek haragja meg emészti őket, ha meg nem térnek etc. mert ő igen szereti eszt az ő fiát az Názáreti Jesust, miképpen menjből jelentette: Ez az én szerelmes Fiam etc. Matt.3.17.5. 2.Pet.I.17.”

Bibl.Script.Dávid X. Cat/A.Dávid IX.
RMNy 304(1)

XVII. „Az Egy Atya Istennek, és az ő áldott Szent Fiának, az Jesus Kristusnak Istenségekről igaz Vallástétel, az Profeták és Apostoloknak Irásinak igaz folyása szerint irattatott. Dávid Ferencztől az meg feszítettett Jesus Kristusnak szolgájától. Cároli Péternek és Melius Péternek okoskodásik ellenne vettetett.” Locus est annexus Ps.81. „Ne légyen idegen Istened és más Istent ne tisztely.” „Nyomtattatott: Colosváratt. MDLXXI esztendőben.” in 4°.

Dedicatio: „Az Nagyságos Chornyáti Bekes Gáspárnak az egy Néhai II. János Király Komornyikának és Tanácsának, Fogaras Tartománjának örökös Urának etc.

az dücsőségnek Attyától az Kristus által kívánom az Bölcseségnek és Értelemnek Lelket minden jovaival egyetemben.” *Subscriptio*: „Fejérváratt. 22. Aprilis 1571. Te Nagyságodnak szolgája az meg feszült Jesus Kristusban: Dávid Ferencz.”

In Dedicatione observat Franciscus Davidis 1. tum Ipsum, tum adversam partem ex Scriptura S. velle probare et stabilire suam Religionem, sed magna cum differentia, quam etiam enarrat etc. et ostendit Deum non esse Trinum, sed Unum. Adducit vero Augustinum, Hilarium, Lombardum, Bonaventuram, Scotum, Thomam Aquinatem etc. qui multa de Essentia, et Personis Divinitatis scripserunt, sed inutilia, magisque obscurarunt Dei cognitionem, quam hominum conscientiam tranquillam reddidissent etc. idque pluribus exaggerat etc. 2. Miratur super calumniis adversae partis, quid unicum majorem, alium minorem Deum doceret etc. hocque refutando ostendit unum esse Deum Patrem D. N. J. Christi, demonstratque Christum non posse esse eundem Deum, qui est Pater etc. 3. *Gratias agit adversae parti, quod eum instigant et cogunt ut dietim in meditatione et scrutatione Scripturae S. se exerceat, et divitias cognitionis Dei Patris de die in diem observare possit, et distinguere Divinitatem Dei Patris a Filii Divinitate*. 4. Confitetur se scire multa adhuc esse in arcanis Dei, quae Deus velit huic ingrato mundo patefacere; proinde rogat adversam partem ut de die in diem velint veritati resistere, ut veritas tanto magis in lucem erumpat. 5. Asserit se scire, nihil proficere cum Petro Melio et Petro Caroli: *Hos enim iterum scribere contra eundem; sicuti Christus D. quoque vix ita potuit suos Adversarios vincere, ut veritati obedivissent; tanto magis, quia hi Petri sunt obstinati, et non tantum aliquibus Scriptis impetent, sed etiam variis maculis et calumniis afficient eum, quin et Deum ac Filium ejus etc.* Se interim, dicit, id non curare, debet enim rationem habere Filiorum Dei in *hoc Regno*, qui legentes Scripta ejus, rationem sui habebunt, veritatemque investigantes, nihil curabunt adversae partis convitia et calumnias etc. 6. Dat rationem, quare Magnifico Domino Caspari Bekes voluit hoc Opus dedicare, scilicet: quia Deus eum spiritu discretionis donavit, in tantum, ut Partis utriusque Objectiones et Responsiones poterit approbare vel reprobare, verumque a falso discernere. Dicit etiam se in eo certum esse, quod Deus, qui hoc bonum in sua magnificentia incepit ad laudem et gloriam sui nominis, consumabit et perficiet, considerando sua magnificentia conditionem veritatis in hoc mundo, quod licet veritas convitiis afficiatur, in mediis tamen convitiis et probris crescit; idque fit non humana autoritate et dignitate, sed juxta beneplacitum voluntatis Divinae. Unde haec subnectit: „Gyakorta jut eszemben, miképpen méltó-is erről emlékezmem: mikor az mű szerelmes és báldog emlékezetű Fejedelmünknek gyakorta való betegségében félelmünk vólt, hogy azoknak vége az halál lenne; és, ugy mint emberek szóltunk, hogy halála után bontakozása lenne az igaz Tudománynak; Miképpen eo Felsőge bölcsen és Isten szerént felelt: Mivel hogy ő nem Isten, sem pedig nem oltalmazhatta az Istennek igasságát; Hanem, az Istennek önnen magának gondja vólt eleitől fogva, és lészen (ugy monda) az ő igasságára. Támaszt Ő, és ád Patrónust, ha emberek által oltalmazni akarja; ha pedig nem, Ő maga-is elég erős és hatalmas arra. Nagyságod-is az miképpen kezdette, arra tekéncsen, és az igasságnak utában elő mennyen, hogy mind testi és lelki jovait az Atya Istennek vehesse, és ő benne gyönyörködván mindvégig álhataratoson meg maradgjon. Amen.”

Post Dedicationem sic Opus inchoatur: „Az Atya Istennek és az Jesus Kristusnak Istenségéről. Az Cároli Péternek diadalmas könyve ellen irattatott.”

(Nota: In hoc Opere respondet et refutat Franciscus Davidis Opus Petri Caroli, quod prodiit A. 1570 Debrecini, sub hoc Titulo: „Az Egy igaz Istenről, és az Jesus Kristusnak örök Istenségéről, és Fiúságáról való Predikatiók, az Szent Írásból szedettettek Caroli Péter Váradi Pásztor által.” Conciones sunt VI, sed prolixae; sed conciones vix possunt dici, ibique enim disputat et agit contra Franciscum Davidis, Stephanum Basiliū et Casparem Heltai, eos sugillando, ignominiosis terminis afficiendo et.)

Liber Francisci Davidis habet Capita VI. In I. Capite agit de *Essentia Dei*, in qua Adversarii ejus *tres Personas* esse statuunt, et refutando, docet quanta inde absurda sequuntur, ostenditque Unum Deum esse Patrem D. N. J. Christi, qui a se est Deus, Christus D. vero non est a se Deus etc.

In II. Capite recenset quid Scriptura Sacra doceat de *divinitate Patris et Filii*: quomodo scilicet et quare Pater sit Deus, et quomodo Filius, ac ob quas rationes sit Deus, ubi etiam VI Antitheses habet ratione Divinitatis Christi Domini etc.

In III. Capite multa tractat. 1. Respondet ad varii generis Objectiones Petri Caroli, quas pro summa Divinitate Christi asserenda adfert. 2. Loca ab eo adducta explicat, ostenditque in iis non asseri summam Christi D. Divinitatem. 3. Respondet ad Ratiocinationes Petri Caroli extra et praeter S. Sacram adductas. 4. Demonstrat Divinitatem Christi D. non esse aeternam a parte anteriori, sed temporariam etc. 5. Ostendit Christum D. non esse eundem Deum, qui est Pater, licet cultu Religioso colatur; Pater enim sua natura est colendus etc. Christus Dominus vero ex mandato Patris est colendus etc. Hic respondet ad Petri Caroli V^{tae} Concionis 2^{dam} Partem etc.

In IV. Capite ostendit differentiam inter suam et Adversariorum ejus Religionem, cum quibusdam Antithesibus etc. Hic respondet ad Petri Caroli I^{mae} Concionis secundam Partem, ubi Caroli hanc ponit Quaestionem; Miben különböz az mű Vallásunk az Dávid Ferencz Vallásától? Ubi 5. Differentias adducit.

In V^{to} Capite, proponit Quaestiones Petro Caroli, ad quas teneatur respondere; Ipse enim, (inquit Franciscus Davidis) respondit ad Petri Caroli Questiones, quas proposuerat VII, in Concionis V^{tae} Parte I^{ma}.

In VI^{to} Capite respondet ad calumnias Petri Caroli, quibus Conciones ejus sunt refertae contra Franciscum Davidis, Casparem Heltai et Stephanum Basiliū aliosque homodoxos etc. aliis tamen missis, XV recenset, easque false illis impingi ostendit.

Calumnias sic describit: „Tudgya mind Caroli, mind Melius, hogy eddig való Írásimban, az ő személyeket nem akartam sérteni, hanem aszt az igasságot, *mellyet az Ur Isten reám bizott*, mind predikálásommal, mind pedig könyvemnek ki nyomtatásával ügykeztem meg óltalmazni. De az jámborok el feletkeztvén mind az külső embersegről és tisztességről minden rút káromló könyveket, leveleket, szidalmas verseket etc. mindeneket fejemhez vertenek ... Írásoknak minden leveleiben Ciganjoknak, Latroknak, Hazugoknak, Eretnekeknek, Istenteleneknek, Kristus szakállá szagzatoknak és számtalan efféle rút nevezetekkel illetnek. Kérem pedig őket, hogy ennek utánna – is efféle átkozódásokban mennjenek el: mert efféléket immár meg szoktam és könnyebben viselhetem, és ugyan élek véle” etc.

„I. Calumniája Cároli Péternek ez: Hogy aszt méri irni, hogy mű közülünk oly emberek támadtak, kik az Kristus Jesust tagadgyák Isten Fiának lenni” etc. Hoc mendacium esse ostendit, sicut id, quasi docuissent omni viro licere 7. mulieres habere etc. „II. Calumnia: Aszt írja hogy aszt tanítottam, hogj az régieknek az Ó Testamentumban nem ígértetett az üdvesség.” Hoc quoque dicit tale esse mendacium, sicut illud, quo dicunt Ipsos docuisse: „Hogy az Aszszony embereknek nincsen Lelkek.”

„III. Calum: Hogy az Váradi Predikatzionban aszt mondtottam, hogj az Atyánál Fiúnál és Sz. Léleknél több Istent nem tudok és nem ismérek” etc. Falsum esse ostendit etc. „III. Calumnia: Hogy mű az Kristust az Atya Istennek Istenségével épittyük fel.” etc. „V. Calumnia: Aszt írja, hogy én aszt irtam: Hogy az Atya Isten első Isten légyen; az Fiú pedig utolsó Isten.” etc. „VI. Calumnia: Hogy az Váradi Disputatioban aszt mondtottam, hogj az Zacharias Propheta hivatott Jehovának.” (Vid. in Actis V^{ti} Diei, versis pagin. 6.) Diluit tamen optime hanc Calumniam. „VII. Calumnia: Aszt írja, hogy nyilván való hazugság légyen és soholt az Sz. Írásban nem találom, hogy csak az Atya Isten légyen az teremő. ... Sőt az pokolbéli ördögtől tanolta Dávid Ferencz, hogy csak az Atya légyen az Teremő.” etc. Hocque refutat Loca citando etc. „VIII. Calumnia: Aszt írja hogy az Credót meg vesztegettem, az Szent Lélekben való hitet belőlle ki törölvén. Holott, nem én vesztegettem meg, mivel az Apostoli Credóban nem vólt, hanem az Niceabeli Conciliomban végezték, és az Constantinapollyi Conciliomban meg erőssítették.” „IX. Calumnia: Vakmerőnek és hamisnak szidalmaz, hogy Pál Apostol mondását Heb.9.23. hamissan magyarázom.” etc. „X. Cal: Aszt írja, hogy ennek előtte, nem engettem hogy az Kristus természet szerént való Fia légyen az Istennek, most pedig meg engettem.” etc. „XI. Calum: Aszt írja, hogy az Kristusról való ígéretek, nem örök üdöktől valóknak olvassa lenni, hanem hogy mű az mű Bibliánkban találtuk” etc. „XII. Cal: Aszt mondgya, hogy az mű Kristusunkról való vallásunkot az Bibliában nem talállyuk, hanem az Alcoranban és Talmudban.” etc. Ad quem calumniam dicit: „Az én Istenem énnekem bizonyságom, hogy *sem az Alcoranumot, sem az Thalmudot nem olvastam.*” etc.

((A. 1569 a 61^{dik} Prédikátzióban citálá az Alkoránt, talán mások Írása után, avagy az Ahmeth könyvéből, mert azt Heltai fogta nyomtatni, amint a typus mutattya, de eleit nem láttam.))

„XIII. Cal: Aszt írja hogy sok jámborokat helyekből ki üztünk, és azoknak helyeit occupaltuk.” Hoc sic exprimit Caroli in sua Apologia: „Futnak nagy erőssen sok Ecclesiában hivatal nélkül, sok jámbor Tanítottokot helyekből ki üzvén, mint Basilius István Belénjesből Basilius Nagifaluit az mű Atyánkfiát, mind addig forgódék, hogj ki excutiala hideg télben háza népével. Makóról azonképpen, Simándról, Kolozsvárról, és nagy sok helyekről.” etc. Sic respondit: „Az jámborok kiknek Isten az szemeket meg nyitotta, és az mű Vallásunkban vadnak, és Tanítottokot hittanak, refutallyak ezen hazugságot. Mű nekünk hatalmunk nincsen hogj valakit helyéből ki üznénk, hanem az, az ki mondotta: Quia repulisti scientiam et ego repellam Te, ne fungaris mihi Sacerdotio.” etc.

„XIV. Calum: Eszt írja, hogy mű Írásunkot mint Gritti safrannját obtrudallyuk az embereknek.” Respondet: „Az Gritti safránjt én nem értem; de hallotta, hogy az emberekre ki osztották, és reájok küldötték, az után az árrát meg kérték. Így vagyón

az Tü Irastoknak is dolga, mert sok maculatoriumot irtok, és dedicalván egyik kezetekkel adgyatok, az másikkal potolást vártok etc. mü pedig kitől kértünk csak egy Tallért – is mond meg” etc. „XV. *Calumnia*: Ezzel vádol, hogj az mü b.e. Fejedelmünknel törekettünk volna, hogj őket mind életekben, mind tisztességekben vesztenők.” etc. Respondet: „Mint hogj az jámbor Királyt az Isten mü közülünk ki vette, velle nem bizonyithatunk etc. de tudják mások, hogj mikorők hirtelenségek és gonosz cselekedetek miatt, tüzét gerjesztették: müinkább csendesítettük, és hogj büntetéstek el távoztatnék, könjörgöttünk.” etc.

Bibl.Script.Dávid XI. Cat/A.Dávid X. Cat/B.Dávid
RMNy 304(2)

XVIII. „Herbarium. Az Fáknak, Füveknek nevekről, Természetekről és Hasznairól, magyar nyelvre, és ez rendre hozta az Doctorok könyveiből az Horhi Melius Péter. Nyomtatattott Colosváratt Heltai Gáspárné Mühellyében 1578 esztendőben.” in 4°. Hungarice.

Brevis Praefatio est praemissa: „Az bóldog emlékezetű Heltai Gáspár meg hagyott Felesége kíván Istentől jó egészséget minden jámbor Istenfélő embernek.”

Praefationis summa: Deus se omnimode manifestavit in Creaturis, ut homines eum agnoscant et colant, ideo Caelum ornavit Sole, Luna, Stellis; aerem variis avibus, aquas piscibus, sed praecipue terram non tantum animalibus, sed arboribus, herbis varii generis, quibus non tantum alerentur homines, sed etiam oculi delectarentur, et si morbus interveniret medicamentis corpus reficerent. Haec considerantes multi viri sapientes, multa ab initio de stellarum, avium, animalium, piscium, lapidum, lignorum, herbarum qualitatibus et proprietatibus scripserunt. Nostro tempore in hoc se exercuit Petrus Melius Debrecinensis Pastor, qui de variis morbis scribens, et in Lingvam Hungaricam convertens, desudavit. Unde subnectit: „Az Irása, és külömb külömb féle bölcs Orvosoknak könyvéből öszveszedése és fárattsága az Jámboré vólt; az ki nyomtatásnak munkája és kölcsége enyim. Eszt én töllem ilyen szegénj özvegy Aszszonjtól az Magyar Nemzet jó neven vegye.”

RMNy 413.

Ed. Gábor INCZE, Budapest, 1962. (Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungaricae 23.)

XIX. „Judicium Ecclesiarum Polonicarum de Causa Francisci Davidis, De Vera Hominis Jesu Christi, Filii Dei Viventis Invocatione. in 8°. Impressum Claudiopoli in Officina Relictae Casparis Helti A. 1579, habens ascriptum in prima pagina dictum Matt.10. Omnis qui confitebitur” etc.

Praefationem scripserunt: *Ministri Evangelii Jesu Christi* apud Claudiopolitanos. Literae horum Ministrorum Polonis Fratribus redditae sunt 1579 17 Junii Alba Julia datae. Judicium mitem scripsit omnium Ministrorum nomine Alexander Vitrelinus, in Synodo communi Ministrorum et Hospitum Ecclesiae Belzyce, Die 24 Augusti, Anno

Redemptionis nostrae 1579; Transmissumque est Magnifico ac Excellenti Domino Georgio Blandratae, caeterisque in Transylvania Fratribus in Christo Domini Dilectis.

RMNy 469

SAND 46 BOCK II 984 WALLACE II 195

Ed. in: Defensio Francisci Davidis Budapest—Leiden, 1984. (Bibliotheca Unitariorum I.)

XX. „Epicteti Philosophi Stoici Enchiridion. In quo ingeniosissime docetur, quemadmodum ad animi tranquillitatem, beatitudinemque praesentis vitae perveniri possit; quam ingeniosus Lector profecto consequetur, si adjectas quoque Commentationes in pectus admiserit. Claudiopoli. Apud Casparem Helti. Anno MDXXCV—1585.” in 8°. Praefationem Candido Lectori scripsit: Christianus Franken Gardelebiensis, cum et Commentationes in Epictetum ipse Franken scripsit.

(Nota: Hic Christianus Franken fuit ille, qui circa illa tempora fuit Scholae Unitariae Claudiopolitanae Lector, et ideo in Officina Casparis Helti editae sunt Commentationes cum Opere Epicteti.)

Bibl.Script.Francken IX. Cat/A. Francken I. Cat/B. Francken

RMNy 565.

XXI. „Desiderii Erasmi Roterodami Civilitas Morum, in succinctas Quaestiones digesta, ac per Reinhardum Hadamarium locupletata. Claudiopoli. In Officina Heltana. 1591.” in 8°.

(Nota: Ex hoc Opere est potiore ex parte Libellus, vulgo: *Praecepta morum*. Quis vero fuerit *Hadamarius*, ego ignoro.)

RMNy 663

XXII. „Oratio Funebris ad Tumulum Clarissimi Viri Domini Demetrii Hunyadi, Superintendentis Ecclesiarum Unum Deum Patrem, et Mediatorem Jesum profitentium, ac Pastoris Claudiopolitani, qui 6. Die Julii Anno 1592 expiravit. Habita a Georgio Enjedino. Claudiopoli. Typis Heltanis.”

Bibl.Script.Enyedi II. Cat/A. Enyedi II.

RMNy 688

XXIII. „Explicationes Locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis Dogma stabiliri solet. Authore Georgio Enyedino Superintendente Ecclesiarum in Transylvania, Unum Patrem Deum, et ejus Filium Jesum Christum per Spiritum S. profitentium.”

(Nota: Editioni huic nec Locus, nec Tempus sunt addita: proinde autoritate Christophori Sandii motus insero huic Catalogo Librorum in Heltana Officina impressorum; Ipse enim sub Georgio Enyedino citata hac Explicatione Locorum etc. scribit: „*Excusa primum in Transylvania*, in 4°, ac ibidem prohibita, multaque ejus exemplaria

combusta, postea denuo impressa in Belgio in 4o." Jam vero Claudiopoli prodiisse, probabile est, cum Alba-Juliensem tunc non habuimus Typographiam. Combusta vero (forte) fuerunt Anno 1599. regnante Principe Sigismundo Bathori, ut superius observavi.)

Bibl.Script.Enyedi I. Cat/A. Enyedi I. Cat/B. Enyedi

RMNy 836

SAND 93 BOCK I 324-331 WALLACE II 416-417

XXIV. „Dialectices Praecepta breviter ac methodice in Schola Claudiopolitana studiosis proposita, tribusque Libris distincta. Per Simonem Fischerum Colbergensem Pomeranum. Typis Casparis Helti. Anno Domini 1599." Versa pagina: „*In compendium Dialectices Simonis Fischeri Georgii Deidricii Epigramma ex XI Disticis constans.*" Hic, tunc temporis fuit Concionator Ecclesiae Unitariae Saxonicae Nationis.

Dedicatio: „Spectabili ac multarum rerum experientia Praesentantissimo Viro D. Stephano Puelachero, Judici Prudentissimo, nec non , Caeteris Amplissimis, Consultissimisque Viris Dominis Senatoribus Inclytae Reipubl. Claudiopolitanae, Patronis ac Dominis meis Observandissimis S. P. D."

Subscriptio: „Datae Claudiopoli 21 Decembris Anno 1599. VV. AA. et SS. DD. Servitor promp. ac V. Scholae Lector Simon Fischerus."

In Dedicatione memorat, se in Schola Claudiopolitana Rhetoricen et Arithmeticen praelegisse; Orationem Ciceronianam pro Milone per Analysin Grammaticam, Rhetoricam, Dialecticam et Ethicam resolvisse ac tandem Dialectices praecepta a Clarissimo Viro D. Gregorio Mólnár pia memoriae conscripta proponere ac explicare studiosis aggressum fuisse etc. 2. Dat rationem editi hujus Operis, cum enim (inquit) studiosi animadvertissent Libellum ipsum Gregorii Mólnár propter prolixitatem seu intricatas verborum ambages non facile edisci, ac memoria comprehendendi posse, instarunt apud eum, ut illa, quae erant partim confusa, partim minus necessaria, meliori methodo comprehenderet ac posteritati traderet: cui honestae sollicitationi, se annuisse scribit etc. quod etiam studiosi testantur in *Dedicatione ab Ipsis scripta*, sub hoc Titulo: „Amplissimis ac Prudentissimis Viris ac dominis, Domino Stephano Puelachero, Primario, et Michaeli Szöcs Regio, Judicibus, Caterisque Civibus Urbis Claudiopolitanae, Patronis nostris, summa observantia colendis. S. P. D."

Subscriptio: „Vestrarum Amplitud. subjectissimi ac deditissimi utriusque Nationis Scholastici Collegii Claudiopolitani." Versus scripserunt: „Jo. Bros. L. Duo Disticha. Studiosae Juventuti. And. Tex. Claud. Hexametros 19."

In fine habentur: „Disputationes aliquot, Doctrinam de Praedicamentis et Praedicabilibus, ut vulgo traditur, ex Aristotelis et aliorum Dialecticorum Scriptis desumptam, et compendiosa facilique methodo congestam complectentes exercitii gratia, in Gymnasio Claudiopolitano, ad examinandum et Ventilandum propositae. A Simone Fischero ejusdem Gymnasii Lectore. Anno 1599."

Themata Disputationis Primae, „de Ante Praedicamentis XIV. Respondente Martino Dipsensi. Conclusiones Disputationis Secundae XV. de Praedicamentis Abso-

lutis. Respondente *Matthia Dipsensi*. Positiones Tertiae Disputationis VI. de Relatione. Respondente *Laurentio Szépmeyei*. Theses Disputationis Quartae VIII de sex posterioribus Praedicamentis Relativis. Respondente *Gregorio Saliceo*. Disputatio V^a, de Post-Praedicamentis. Theses sunt XVI. Respondente *Adamo Gisthnero*. Disputatio Sexta. De Praedicabilibus. Theses sunt XI. Respondente *Johanne Lisbona*.”

(Nota: Neque de Simone Fischero, neque de nominatis Respondentibus, memini me aliquid legisse; nisi de Adamo Gisthnero legi; fuisse eundem Claudiopolitanum, ex platea Pontana exteriori, vulgo Hidelve dicta; qui apud nos (an fuerit in Academiis? ignoro) Lectoris munere fuit condecoratus; sed transiens ad Calvinianos Anno 1626, 24 Februarii, Rector illorum Scholae (ut tunc vocabatur, Minoris) est constitutus. Cum tandem A. 1628. 2. Octobris Auditorium in Veteri Arce. a Joanne Sigismundo aedificatum, cui 30 magnae erant fenestrae, a Principe Gabriele Bethlen pro Templo Saxonum Reformatorum fuisset per Stephanum Erdélyi et Wolffgangum Cserei Comissarios occupatum, fuit Concionatorum illorum; quin in eodem Auditorio pro Templo occupato, ipse primo concionatus est, eodem Anno, 3. Decembris, Vide Matriculam Scholae Unitariae Claud. et Valentini Segesvari Civis Claudiaci MSta.)

Bibl.Script.Fischer I. Cat/A.Fischer I. Cat/B.Fischer
RMNy 859

XXV. „Az Ó és Új Testamentumbéli Helyeknek, melyekből az Háromságról való Tudományt szokták állatni, Magyarázattok. Enyedi György, Erdély Országában az Egy Atya Isten, és az ő Szent Fia, az Jesus Kristus felől, Szent Lélek által ki adatott Tudományban eggyező Ecclesiaknak Püspöke által Deák nyelven iratott. És annak utánna Toroczkai Mátétől, ugyan azon Ecclesiaknak Püspökétől Magyar Nyelvre fordíttatott.” Locus est affixus I.Cor.8.6. „Colosvárbán 1619. Nyomtatott Makai Nyíró János által.”

(Nota: Anno etiam sequenti 1620 hic Liber ibidem Claudiopoli est editus (ut videri potest Exemplar in Scholae Claudiopolitanae Unitariae Bibliotheca). Quia vero tam Latinus, quam Hungaricus Enyedi in omnibus fere manibus praestat, nihil addidi, quid contineant, quidve tractent etc.)

((Anno 1620. Bethlen Istvánnak, a fellyebb említett Enyedi György munkájának, mellyet Thoroczkai Máté fordított magyarra, publicatiojáért egy aranyas Kupát adnak a Kolosvári Unitáriusok.))

Bibl.Script.Toroczkai I. Cat/B.Toroczkai
RMNy 1187
WALLACE II 454

XXVI. De Matrimonio Tractatus. Authore Valentino Radecio. Claudiopoli. Typis Heltanis excudebat Joannes R. (i.e. Rasor) Makai. MDCXXI.

Bibl.Script.Radecius III. Cat/B. Radecius
RMNy 1252

XXVII. „De Visionibus Apocalypticis Cap. XIII. et XVII. Robertus Janssonius Campensis. Claudiopoli. 1625.” in 8°.

(Nota: Hoc Opus est Andreae Voidovii Poloni, quod mihi vidisse non contigit, sed scripsi ex Biblioth. Antitrinit. Sandii.)

RMNy App.124.

SAND 92 BOCK 989–990 WALLACE II 405

XXVIII. „Az Keresztyéni üdvességes Tudománynak az Régi és Uj Testámentum szerént egyben summáltatott értelme, az keresztyéneknek lelki épületekre. Thoroczkaí Máté által. Loca: Esa.40. I. Pet.1. Az Urnak Igéje mind örökké meg marad. Kolosvaratt. 1632 Esztendőben.” in 12°.

Dedicatio facta a Joanne Tordai, Joanni Tolnai: „Az jó hirrel, nével nemes és becsületes Tolnai János Uramnak, az kolosvári Respublikának Király Birájának, kívánok az Istentől az Ur Jesus Kristusban kegyelmet, békességet és lelki testi áldásokat s hoszszú bóldog életet.” *Subscriptio*: „Kegyelmednek alázatos szolgája: Tordai János.”

Ex Dedicatione videtur posse colligi, hunc Joannem Tolnai primo non fuisse Unitarium, neque Claudiacae Urbis Patricium; sic enim memoratus Tordai inter alia scribit: „Az Isten Kegyelmedet hazájából ki hozván, és igaz ismételre juttatván, és jó helyben telepítvén, kedves állapotot engedett, mivel hogy kegyelmed – is engedett az ő hivatalának, és az egy meg ismert Istent az Jesus Kristus által tiszteli és szolgállya.”

Valentinus Segesvári Civis Claudiopolitanus in suis MS^s, haec de eo scribit: „Anno 1637. 26 Maji Dél után két óra tájban hólt meg az Magyar Nation való Tolnai János, Biróság viselt ember. Szép öreg Personatus ember, az ki oly szegénj legénj vólt mikor Kolosvárra jött egy rossz szörben, hogy az szöcsök mivel sem akartak néki adni, mivel szöcs legénj vólt, de osztán úgy viselte Kolosváratt magát, hogy Kolosvári Biróság viselő ember lett. Lött temetése 28 máji szép solennitással.”

Post Dedicationem sequitur Precatio matutina. Tandem: Epigramma Emer. N. Bükfalvini ex VI Disticis constans. In quo unum Distichon: „*At Doctrina Chii Doctoris pura Jacobi ex tenebris densis eruta rite nitet.*” Ubi per *Doctorem Chium Jacobum*, intelligit Jacobum Palaeologum ex Insula Chio oriundum Scholae Claud. Lectorem.

Post Epigrammata: Praefatio Libelli. Deinde Cantio: „Mondglatok dicséretet, keresztyének az Ur Istennek” etc. Tandem ipsum opusculum, tractans: De Deo, ejusque nominibus; de Creatione; de Peccatis; de Poenitentia; de decem Praeceptis, eorumque sensu; de Messia; de Symbolo Apostolico, de Baptismo et Caena Domini.

Bibl.Script.Toroczkaí II., Bükfalvi Cat/B. Toroczkaí RMNy 1544(1)

XXIX. „Kis Catechesis. Az Gyermekek és az gyenge értelmű emberek számára. Locus annexus Psal.119.9. Fordittatott Lengyelből magyarra. Anno Domini 1632.” Loca in fine: I.Cor.12.3. I.Joh.5.21. Apoc.5.12. et seq.

(Nota: Cujus sit opus, et quis vertit in Linguam Hungaricam, mihi non constat. Quaestiones vero sunt 47.)

Bibl.Script.App.XXV. RMNy 1543

XXX. Az Háromságnak oltalmazására gondolt leg fővebb okoskodásnak meg vizsgálása. Locus: I. Ioh.I.3. Nyomtatott az mű Üdvezítettök Születése után 1634. esztendőben. Ratiocinatio haec est: Deus in Scripturis dicitur esse Unus; Atqui Pater dicitur Deus; Filius dicitur Deus; Spiritus Sanctus dicitur Deus; Ergo Pater, Filius et Spiritus Sanctus sunt unus Deus. Ad hanc Adversariorum Ratiocinationem fit Responsio solida. Deinde: demonstratur V. Rationibus, non Filium, non Spiritum Sanctum esse illum unum Deum, sed solum Patrem Domini Nostri Iesu Christi. Deinde agitur contra Christi Domini aeternam Generationem ex essentia Patris; contra duplicem ejus naturam; Idiomatum communicationem etc. Praeterea agitur de Filiatione Christi Domini, quare scilicet unigenitus et Proprius Filius Dei dicatur etc. Absoluto opere haec subnectuntur: „Az Levelek hogy üressen ne maradgyanak tetzett az *Isteni* nevezetről ez következő Igéket ide írunk, ex Loco I.Cor.8.5.6. In fine additur Locus: 2.Pet.3.18.”

Bibl.Script.App.XXVI.

RMNy 1588

XXXI. „Az Szent János Evangeliuma kezdetinek rövid magyarázattya. Mely Kérdésekből és Feleletekből áll. Az Magyar Nemzetnek épületire, Német Nyelvből, egy Igasság szerető Atyafi által Magyarra fordítottatott. Locus est appositus: I.Ioh.2.21. Nyomtatott 1636 Esztendőben.” In 12°.

(Explicantur primi 18 versus in initio Evangelii Ioannis. In fine additur: *Tu Spera Regnum*. Quod cujus sit opus, et quis versit in Linguam Hungaricam, ignoro.)

((Ex Anagrammate exit: *Petrus Germanu*. dicitur autem e Lingua germanica versum ... (indecipherable word) si fuisset *Tu speras regnum*. Esset: *Petrus Germanus* Germanice est opus Walentini Smalcii.))

Bibl.Script.App. XXVII.

RMK I 660

XXXII. „Az Izraelnek egy Istenéről és annak Szent Fiáról, az Jesus Kristusról, és az Szent Lélekről való Énekek etc. Mely az Szent Írásból egyben szedegettetett Tordai Máté által. Locus est appositus: Mar.12.19. Hald meg Izrael, az Te Urad Istened egy Isten. Claudiopoli Typis Heltanis. Impressit Georgius Abrugi.”

(Nota: Cantio haec habet partes tres. Prima Pars est de Patre. 2da De Iesu Christo. 3^{ia}: De Spiritu Sancto. In initialibus Literis habetur primo: Tordai Máté. Subnectitur etiam Cantio: Tellyes Szivből az kik bíznak az Ur Istenben, azok etc. ubi etiam initiales Literae, collectae, significant: *Thordaie*.)

Bibl.Script.Thordai M. I., Cat/A. Thordai M. I.

RMNy 1544(2)

Ed. RMKT XVII/4. 9-20., 359.

XXXIII. „Catechesis. Az Üdvességnek Fundamentumáról, rövid kérdezkeedés az Szent Írás szerént, az kisdédeknek tudománnjában, és az Urnak szolgálatyában és félelmében való fel nevelésére. Várfalvi Kosa János által irattattott. Kolosvárbán. Nyomtattattott Heltus Gáspár Műhelylyében. 1644.” In 12°. paginarum 6.

(Nota: Haec Catechesis antea etiam fuit Typis mandata. Patet id ex Catechesi pleniori, in qua Quaestiones tantum in hac brevi Catechesi Existentes Locis illustrantur, quae plenior prodiit 1636, (forte et antea) ut statim dicitur. Licet vero serius prodiit haec brevior Catechesis pleniore annis 8, praeponere debui ob rem, quae in utrisque tractatur.)

Bibl.Script.Kósa I. Cat/A. Kósa I. Cat/B. Kósa
RMK I 760

XXXIII. „Az Üdvességnek Fundamentumáról ki adatott Tanuságnak Szent Írásból való meg mutogatása az Öregekért, kik az Kérdéseket és Feleleteket meg tanúlták, az fellyül meg írt Kérdezkeedésnek rendi szerént.”

(Nota: Haec Catechesis, quoad Quaestiones nihil differt a superiori sed tantum in eo, quod in hac Loca citantur, et verbis Scripturae Sacrae exprimuntur. Hoc quoque opus existimo esse Ioannis Kosa Várfalvini Superintendentis.)

Huic operi subnectitur: Az meg mosogatásban való Igének Formája. Item: Intés az meg mosodtakhoz. Precationes matutinae tres. Benedictiones ante et post sumptum cibum binae. Precationes Vespertinae duae. Demum: „Az sok egymással ellenkező értelmek között mint kell az együgyü embernek fel keresni az Igasságot.” In fine: „Nyomtattattott Abrugi György által. 1636.”

Bibl.Script.Kósa II,III,IV,V. Cat/A.Kósa II,III,IV,V. Cat/B Kósa
RMK I 659.

XXXV. „Formula administrandi Coenam Dominicam, cui annexa est: Quarundam Quaestionum ad eandem elucidandam spectantium solutio. Autore Valentino Radecio Ecclesiarum Transylvanicarum, unum Deum Patrem et Filium ejus Unigenitum Iesum Christum, in Spiritu Sancto profitentium, Superintendente. Claudiopoli Typis Heltanis. Excudebat Georgius Abrugi Anno Christi 1638.” in 8°.

(Nota I. Formula administrandi Coenam Dominicam habet IV. Partes. In I. docetur, in quem finem fuit Coena Dominica instituta. In II. An omnes Fideles obligati sint ad eam celebrandam. In III. Quid in Sacra Coena a Fidelibus edatur et bibatur. In IV. Quomodo, seu quo ritu Coena Domini obeunda sit. Nota 2. Quaestiones sunt pag.42. Quid sit vera et viva fides, qua eos praeditos esse oportet, qui ad Coenam Domini accedere volunt? Pag.67. An sumpta ipsa Coena fides confirmatur? An peccata remittantur? pag.54.55. Pag.69: Quid sit comedere ex pane in Coena, et libere ex poculo indigne? Quid sit verum esse Corporis et Sanguinis Christi? pag.80.etc.

Quid sit iudicium sibi manducare ac bibere pag.82. An peccata possint aliquem
avocare ab usu Coenae Domini pag.88? Quid sit probare seipsum pag.91? Quid sit
Ioannis 6. *Caro mea vere cibus est* etc. Ad quas Quaestiones Autor juxta Scripturae
Sacrae tenorem respondet etc.)

In fine habentur Autoris duae Precationes Latinae. Una matutina, una vespertina.
Caeterum, non ad hanc materiam pertinentes.

Bibl.Script.Radecius VI., VII. Cat/A. Radecius VI. Cat/B. Radecius

RMK II 524

SAND 107 BOCK II 710 WALLACE II 496

**Catalogus *Auctorum* Unitariorum,
eorumque *Librorum* (quos mihi vidisse contigit) tam
Impressorum, quam *MS-rum*, qui in Transylvania,
Seculis XVI, XVII, XVIII. in lucem prodierunt, et alibi quidam.**

Francisci Davidis Opera.

I. „Rövid ut mutató az Istennek Igéjének igaz értelmére, mostani Szent Háromságról támadott vetélkedésnek meg fejtésére és ítélésére hasznos és szükséges. Excusum Albae Juliae per Typographum Regium Raphaelem Hoffhalterum Anno 1567.” in 4°

Dedicatio: „Az Istenfélő és igaz Nemes Ferfiúnak Mikola Ferencznek etc. Fejér – Váratt Karátson Havának 28. Napján. Anno MDLXVII. Dávid Ferencz az meg feszült Jesus Kristusnak szolgálja.” Est Liber Philyrarum 22.

Typ.Alb.1567.II.

II. „Refutatio Scripti Petri Melii. Quo, nomine Synodi Debreczinae docet Jehovahitatem et Trinitarium Deum Patriarchis, Prophetis et Apostolis incognitum. Albae Juliae. Excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter. Anno Christi MDLXVII.” in 4°

Dedicatio: „Serenissimo Principi Domino Joanni Secundo Electo Regi Hungariae et patrono Ecclesiae Dei Pio et Veritatis amanti.”

Subscriptio Dedicationis: „Ex Synodo Vásárhellyina, Die I. Septembris Anni MDLXVII. Franciscus Davidis et Seniores Ecclesiarum Ungaricarum in Transylvania.”

Typ.Alb.1567.IV.

III. Opus quoddam Hungarico Idiomate scriptum Autore Francisco Davidis, et Albae Juliae MDLVII impressum. (Exemplar quod mihi vidisse contigit, initio destituitur, eodem tamen Autore fuisse scriptum, et eodem Anno, ibidem, impressum, certo constat.) Constat Liber Philyris 23, Capitibus IV. in 4°

Fere omnia sunt translata ex Latina in Hungaricam Lingvam, quae tribus primis Capitibus habentur, ex Libro, cujus Titulus est: De Falsa et Vera unius Dei etc. cognitione. Scilicet: 1um Caput ex Libri I^{mi} Capitibus II. et III. 2^{dum} Caput ex Libri II^{di} Capite I^{mo}, 3^{tium} Caput ex Libri II^{di} Capitibus IV^{to} et V^{to}. IV Caput est diversum quasi Opus, sub hoc Titulo: „Tanácsadás miképpen az hív keresztyén ennyi sok vélekedésekből meg szabadulván az igaz értelemben meg maradhasson, és üdvességének útában bátron járhasson.”

Typ.Alb.1567.I.

IV. „Az Szent Írásnak Fundamentumából vett Magyarázat az János Kristusról, és az Ő igaz Istenségéről. Excusum Albae Iuliae Anno MDLXVIII.” in 4°

Dedicatio: „Az Igaz, Nemes és Istenfélő Pokai Jakabnak, Király Ő Felsége Hop – Mesterének, és hív Tanácsának, Istenben Tiszteletes Urának, az Atya Istentől az Kristus János által kíván minden lelki és testi jókot. Fejér – Váratt. Szent Mihály havának 7. Napján Anno 1568. Dávid Ferencz az meg feszült János Kristusnak szolgája.”

Typ.Alb.1568.X.

V. „Refutatio Scripti Georgii Majoris; in quo Deum Trinum in Personis, et Unum Essentia, unicum deinde ejus Filium in Persona, et duplicem in Naturis probare conatus est. Auctoribus Francisco Davidis, et Georgio Blandrata. Albae Iuliae MDLXIX.” in 8°

Dedicatio: „Reverendissimo Domino D. Michaeli Csakio, Genere, Eruditione, ac Pietate Clarissimo Serenissimi Principis Domini Joannis Secundi Electi Regis Hungariae Suppremo Cancellario ac Consiliario fidelissimo, Domino observandissimo” etc.

Typ.Alb.1569.II.

VI. „Propositiones in Disputatione Albensi coram Regia Majestate a D. Francisco Davidis et Georgio Blandrata propositae limitationi Ministrorum, qui ex Ecclesiis Hungaricis Disputationi interfuerunt; quibus accessit Sententia de praedictis et limitatis Propositionibus Synodi Vásárhelyiensis, eodem Anno 1566, Die 19 Maji frequenter celebratae.” in 8°

Typ.Claud.VI.

VII. Első Része, az Szent Írásnak külön külön Részeiből vett Predikációknak, az Atya Istentől, ennek pedig Fiától az János Kristusról, és az mű Örökségünknek petsétiről az Szent Lélekről. Irattattak Dávid Ferencztől, az meg feszült János Kristusnak szolgájától. In fine Concionum: Albae Iuliae: MDLXIX. Per Gregorium Vagnerum. in Folio.

Typ.Alb.1569.III.

VIII. Literae Convocatoriae una cum Propositionibus in Synodo Vásárhelyina disputandis ad Diem XX Mensis. Septembris hujus Anni MDLXXI. Claudiopoli. Excudebat Caspar Heltus Anno 1571. Subscriptio Literarum: Claudiopoli. Franciscus Davidis, Frater Vester. in 4°

Typ.Claud.XV.

IX. Az Egy Ő magától való Felséges Istenről, és az Ő igaz Fiáról az Názáreti Jesusról az igaz Messiásról, az Szent Írásból vett Vallástétel. Dávid Ferencztől az meg feszített Jéhus Kristusnak szolgájától irattatott. Nyomtattatott Kolozsváratt MDLXXI Esztendőben. in 4°

Dedicatio: Az Nagyságos Urnak, Hagymási Kristofnak az Középső Szolnok Vármegyének Ispánnának és Ország Tanátsának etc.

Typ.Claud.XVI.

X. Az Egy Atya Istennek, és az Ő áldott Szent Fiának az Jesus Kristusnak Isten-ségekről igaz Vallás-tétel, az Profetaknak és Apostoloknak Írásinak igaz folyása szerént irattatott, Dávid Ferencztől az meg feszített Jéhus Kristusnak szolgájától. Nyomtattatott Kolosváratt MDLXXI Esztendőben. in 4°

Dedicatio: Az Nagyságos Chornyáti Békes Gáspárnak az Egy néhai II. János Király Komornyikának és Tanátsának, Fogaras Tartományának Örökös Urának etc.

Typ.Claud.XVII.

XI. De Justitia Theses. MS.

Bibl.Script.Dávid XII.

XII. De Jesu Christi Invocatione Disputatio cum Fausto Socino etc. et quae in Bibliotheca Anti-Trinitariorum habentur.

Bibl.Script.Dávid XIX,XX.

SAND 57 BOCK I 240 WALLACE II 261-262.

Demetrii Hunyadi de eadem.

I. Scriptum, in quo Paedobaptismus ab Ecclesia intermissus recipi et observari jubetur. Ex Blandratae consilio collectum, et Claudiopoli in Consistorio 1579. 14 Septembris coram Senatu praelectum in 8mo.

Bibl.Script.Hunyadi I. Cat/B.Hunyadi

SAND 86 BOCK I 417 WALLACE II 367-368.

II. Conciones plurimae. MS - ae.

Bibl.Script.Hunyadi II.

Georgii Enyedini.

I. Explicationes Locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis dogma stabiliri solet. Auctore Georgio Enyedino Superintendente Ecclesiarum in Transylvania Unum Deum Patrem et ejus Filium Jesum Christum, per Spiritum Sanctum profitentium. in 4° (1598)

Typ.Claud.XXIII.

II. Oratio Funebris ad Tumulum Clarissimi Viri Domini Demetrii Hunyadini Superintendentis Ecclesiarum Unum Deum Patrem, et Mediatorem Jesum profitentium, ac Pastoris Claudiopolitani, qui 6. die Julii Anno 1592 expiravit. Habita a Georgio Enyedino. Claudiopoli. Typis Heltanis. in 4°

Typ.Claud.XXII.

III. Conciones. MS-ae Septem Triacades, quamvis VII^{iam}, morte praeventus, absolvere non potuit.

Bibl.Script.Enyedi III. Cat/B.Enyedi

Parts published by Ferenc KANYARÓ in: KM, XXXIII, 1898. 22-29, 77-86.; KM, XXXV, 1900. 30-40; and Cyrill HORVÁTH in: Sárospataki Füzetek, 1905. 161-166.é Unitárius Szószék, V. 26-32.

IV. Epistola ad Joannem Szilvasium Claudiopoli. Anno 1593. MS.

Bibl.Script.Enyedi V.

V.Responsio ad Michaelis Cserényii de Balásfalva Assertiones Scholasticas de Sanctissima et Individua Trinitate. Anno Domini 1593. Die 23 Novembris. MS.

RMNy 720

VI. Responsio ad Apologiam Joannis Szilvasi, in qua Szilvasi, in qua Szilvasi Eum porcum, canem, marcolphum suspendio adjudicatum, bipedem superbissimum, rabulam etc. nominaverat. Claudiopoli 1594. 23. Februarii. MS.

Bibl.Script.Enyedi VII.

VII. Examen Concionis Joannis Szilvási ex Loco Eph.IV. versibus primis habitae. MS.

Bibl.Script.Enyedi VI.

VIII. Tractatus Theologicus a Georgio Enyedino concinnatus. MS.

Bibl.Script.Enyedi VIII.

IX. Brevis Illustratio Symboli Apostolici. Seu: Symboli Apostolici Fons et Origo per R. Episcopum Georgium Enyedinum. MS.

Bibl.Script.Enyedi IX.

X. Versus in Jacobi Palaeologi Commentarium in Apocalypsim. MS.

Bibl.Script.Enyedi XIII.

XI. Igen szép Historia az Tancredus Király Leányáról, Gismundáról, és az Királynak titkos Tanácsáról, Gisquardusról, kik között fel bomolhatatlan szeretet lévén halálra adták magokat. Olasz Nyelvből az Bocatiusbol Deákra fordíttatván Philippus Beroaldus által, Magyar Nyelvre pedig fordíttatván G.E.T. (id est: Georgius Enyedinus Transylvanus, ut ex initialibus Literis versuum collectis, patet.) által. 1574 Esztendőben. in 12°

Juvenis valde fuit cum hanc Historiam scripsit, sed et si in *adulta* aetate scripsisset, nihil derogaret nam valde salutaria et optima monita Patres et Tutores concernentia interserit.

Bibl.Script.Enyedi XIV.

RMNy1311.

Ed. Lajos DÉZSI, in: Régi Magyar Költők Tára (Collection of Old Hungarian Poets. 16th Century) VIII, Budapest, 1930, 222–258, 473–478., and a number of further editions.

Joannis Kósa Várfalvini.

I. Az Üdvességnek Fundamentumáról rövid Kérdezkedés az Szent Irás szerént, az kisdédeknek Tudományában, és az Urnak szolgálattában és félelmében való nevelésére. Várfalvi Kósa János által irattatott. Kolosvárbán nyomtattatott Heltus Gáspár Műhelyében. in 12°. Sepius recusa.

Typ.Claud.XXXIII.

II. Az Üdvességnek Fundamentumáról ki adatott Tanuságnak Szent Irásból való meg mutogatása az Öregekért, kik az Kérdéseket és Feleleteket meg tanúlták az fellyül meg irt Kérdezkedésnek rendi szerént. in 12°.

Typ.Claud.XXXIV.

III. Az meg mosogatásban való Igének Formája, az meg mosódtakhoz való Intéssel együtt. in 12°.

Typ.Claud.XXXIV.

IV. Precationes mutatinae tres, vespertinae duae, ante et post sumptum cibum binae. in 12°

Typ.Claud.XXXIV.

V. A sok egymással ellenkező értelmek között, mint kell az együgyü embernek fel keresni az igazságot. Nyomtatott Abrugi György által. 1636. in 12°.

Typ.Claud.XXXIV.

Potuit plura etiam scripsisse; sed mihi vidisse non contigit; cito etiam mortuus est post adeptum Officium Episcopatus; nam mortuus est A. 1601 Die 3. Januarii, hora 7. matutina, die Mercurii.

Stephani Csázmai.

Tordai Sándor András Írására való Felelet. Albae Juliae. Excusum per Raphalem Hoffhalterum Anno a Nativitate Christi Domini MDLXVIII. in 4°.

Dedicatio: Az értelemnek és az böltességnek lelkét az Atya Istentől Kristus által, minden hív keresztyénnek kíván Csázmai István Gyula Fejérvári Predikátor. Est Libellus Philyrarum 4.

Typ.Alb.1568.I.

Pauli Kárádi.

I. Commentarius in Apocalypsim satis prolixus; constans philyris 600. Hungaricus. MS.

Bibl.Script.Kárádi III. Cat/B.Kárádi.

II.Commentarius Hungaricus in Oseam Prophetam. Dedicatio: Nemes Vitézlő Iktari Bethlen Gergelynek, Káránsebesi Bánnak etc. 1561. MS.

Bibl.Script.Kárádi I. Cat/B.Kárádi

III. Commentarius Hungaricus in Joelem Prophetem. MS. Dedicavit similiter Gregorio Bethlen de Iktár Anno 1562. cujus fuit (ut scribit) Concionator.

Bibl.Script.Kárádi II. Cat/B.Kárádi

Stephani Basili.

I. Az Credonak vagy Apostoli Vallásnak Magyarázattya. Albae Juliae. 1568. in 4°.

(Exemplar, quod mihi vidisse contigit, initio destituitur, sic tamen se rem habere ex sequenti opere, certo constat.)

Typ.Alb.1568.VIII.

II. Egynéhány Kérdések az keresztyéni igaz Hitről és azzal ellenkező Tudományról az Istennek Egyházában. Egyben szedettek az Kolosvári Predikátortól, Basilius Istvántól. Albae Juliae. Anno 1568. in 4°. Dedicatio: Az Istenfélő Nemes Urnak Pókai Jakabnak, Király Ő Felsége Hop–Mesterének és hív Tanácsának etc. In fine: Te Uraságodnak Kristusban szegény szolgája: Basilius István.

Typ.Alb.1568.IX.

III. Defensio Sententiae Hugonis Cardinalis de adoratione Dei Patris, et Filii ejus Jesu Christi, *non autem Spiritus Sancti*. MS. Cui in fine sic subscribit: Stephanus Basilius *despectus servus* Jesu Christi ob Veritatis Confessionem apertam et ingenuam.

Bibl.Script.Basilius III.

IV. Exercitium Pietatis Puerilis per Catechesim in Schola Claudiopolitana. MS: *Absolvit Anno 1583 fine Septembris in Teremi Sükösdiorum.*

Bibl.Script.Basilius IV.

V. Confessio de Deo patre, de Jesu Christo, et Spiritu Sancto. Hanc Georgius Czeplédi et Petrus Caroli Concionatores Varadienses, in quodam opere exhibent. in 4°.

Bibl.Script.Basilius V.

VI. Cantio de Serveto. In qua Eum Martyrem scribit. (Habuisse etiam alia opera Stephanum Basiliū colligi potest ex Dedicatione operis superius scripti Jacobo Pokai facta.)

Bibl.Script.Basilius VI.
RMNy App 27A.

Joannis Sommeri.

Praeter opera in Bibliotheca Anti-Trinitariorum habita.

I. Oratio Funebris in Mortem Illustrissimi, et Regis Virtutibus Ornatissimi vera etiam Pietate excellentis Principis ac Domini Domini Joannis Secundi Electi Regis Hungariae etc. Qui natus est Anno Domini 1540. Diem vero suum sancte obiit 1571. Mart. 14.

Scripta a Johanne Sommero Pirnense Scholae Claudiopolitanae Lectore, Claudiopoli. Impressa Anno D. 1571. in 4°.

Bibl.Script.Sommer VI. Cat/B.Sommer.
RMNy 306.

II. Corollaria sex a Joanne Sommero ex Sacris Bibliis collecta, pro Apostolica et Prophetica Veritate. MS.

Bibl.Script.Sommer II.

III. De Christo Domino Theses XVII. MS.

Bibl.Script.Sommer III.

IV. Summa Libelli de Veritate Narrationis Evangelicae et Christi cognitione. MS.

Bibl.Script.Sommer IV.

V. Enarratio in V^{um} Caput Matthaei. MS.

Bibl.Script.Sommer V.

VI. Commentarius in Epistolam Pauli ad Hebraeos. MS. (Hujus fini haec Scriptor subnectit: 31. die Januarii A. 1572. in Civitate Claudiopolitana. Per Joannem Sommerum dictatus.)

Bibl.Script.VII. Cat/B.Sommer.

Jacobi Palaeologi Chii.

I. Commentarius in Apocalypsim operosus et diffusus. Helcionibus 25 Decembris 1574. MS.

Bibl.Script.Palaeologus XV. Cat/B. Palaeologus

II. Refutatio Libri Petri Caroli. MS.

Bibl.Script.Palaeologus VIII.

III. Explicatio Capitis V^{ti} Matthaei. MS.

Bibl.Script.Palaeologus IX.

IV.Examinatio Scripti Reverendi Domini Francisci Davidis de Justitia. MS.

Bibl.Script.Palaeologus X.

V. De Sacramentis. Claudiopoli. 1573. MS.

Bibl.Script.Palaeologus II.

VI. De Anima. De Magistratu. De Juramento. MS.

Bibl.Script.Palaeologus IV., XI. Cat/B Palaeologus
SAND 59 BOCK II 586 WALLACE II 270

VII. De Discrimine Veteris et Novi Testamenti. MS. Cracoviae. 1572.

Bibl.Script.Palaeologus I.

VIII. Dissolutio de Justitia Fidei et Operum. MS.

Bibl.Script.Palaeologus XII.

IX. De Fide Justitiae. MS.

Bibl.Script.Palaeologus XIII.

X. Responsio ad Quaesita pro Thesibus ad Dissolutionem Quaestionis pro Justitia R. D. Francisci Davidis et D. Nicolai Parutae. Claudiopoli. 1. Februarii 1573.

Bibl.Script.Palaeologus III.

XI. Responsio ad Quaestiones Triginta duas. Helcionibus A. 1574. 31. Decembris. MS.

Bibl.Script.Palaeologus XVI.

XII. De Veritate Narrationis Novae Sacrae Scripturae sine vitio Sancti Spiritus. Auctore Jacobo Palaeologo. MS.

Bibl.Script.Palaeologus XIV.

Ed. Lech SZCZUCKI, in: Odrodzenie i Reformacja w Polsce, 15, 1970, 191–202.

Christiani Franken.

I. Commentationes in Epicteti Philosophi Stoici Enchiridion, cum Praefatione ad Candidum Lectorem. Claudiopoli apud Casparem Helti Anno MDXXCV. in 8°

Typ.Claud.XX.

II. Colloquium Jesuiticum toti Orbi Christiano ad recte cognoscendam Jesuitarum Religionem Utilissimum. Christiano Francken Gardelebiense Auctore. MS. Viennae 1578. 20 Januarii.

Bibl.Script.Francken II.

BOCK I 361–363 WALLACE II 372.

III. Paradoxa sex de adoratione Panis et Vini in Eucharistia. Conscripta per Christianum Franken Gardelebiensem. Basileae. 5. Octobris 1579. MS.

Bibl.Script.Francken III.

IV. Praecipuarum enumeratio Causarum, cur Christiani cum in multis Religionis Doctrinis mobiles sint et varii, in Trinitatis tamen retinendo Dogmate sint constantissimi. Per Christianum Franken Gardelebiensem. MS.

Bibl.Script.Francken X. Cat/B. Francken.

BOCK I 364 WALLACE II 373.

V. Antigorscius. Seu: Contra Jacobum Gorscium Franken de tremenda Trinitate. MS.

Bibl.Script.Francken VI.

VI. Antigorscius secundus. MS.

Bibl.Script.Francken VII.

Nicolai Bogáthi.

I. Szent Dávid Soltári: Mellyek az *üdökbéli Historiak értelme szerént való* külömb Magyar ékes Notákra, az Isten Gyülekezetinek hasznára és lelki épületire formáltattak Bogáthi (Fazekas Fia) Miklos által. MS.

Bibl.Script.Bogáthi I.

Ed. Ferenc KANYARÓ in: KM, XXXVII, 1902. 33-42, 148-162.; KM, XXXVIII, 1903. 96-104, 185-195.; Béla VARJAS in: Balassi Bálint és a 16. század költői (B. B. and the poets of the 16th Century), Budapest, 1978. II. 326-336.; Géza SZABÓ, Gábor GILICZE, Róbert DÁN, Bp. 1979. (The selection contains 70 psalms.)

II. Commentarius in Apocalypsim Hungarice. MS. Ad Lectorem: Az Uj Jerusalemi Atyafiaknak tökéletességet, az tisztulás, szenteltetés, ember kori állapot után kíván és Istentől kér az Apocalypsisnek Magyarázója. N.P.B. id est: Nicolaus P. Bogáthi.

Dedicatio: Nemes Vitézlő Uramnak BF. (id est: Balásfi Ferencznek) Udvarhely Szék Fő Király Bírójának, az Uj Jerusalembeli nemes örökséget, részt, s az élet Laistromabeli jószágot és sóldot kívánom Istentől. N.P.B.

Hoc opus scripsit circa Annum 1581, vel 1582, sic enim in Dedicacione contra Paulum Kárádi scribit: „Szidalmazás, ortázás elég vagyom benne (scilicet in opere Kárádi) amaz harmad nyárbéli kételen Consensus miatt” etc. Qui Consensus forte fuit 1579 post Francisci Davidis ad perpetuos carceres damnationem.

Bibl.Script.Bogáthi II. Cat/B.Bogáthi

The dedication and the preface published in: Róbert DÁN, Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon (Humanism, Reformation, Antitrinitarianism and the Hebrew Language in Hungary), Budapest, 1973., 229-234.

Simonis Fischeri

I. Dialectices Praecepta breviter ac methodice in Schola Claudiopolitana Studiosis proposita, tribusque Libris distincta. Per Simonem Fischerum Colbergensem Pomeranum. Typis Casparis Helti Anno Domini 1599. in 8°

In Compendium hoc Dialectices Simonis Fischeri, scripsit Epigrammata *Georgius Deidricius*, tunc Concionator Ecclesiae Saxonicae Nationis Unitariorum Claudiopolitanae, *Joannes Brosserus* (tandem 1600 Lector Scholae Claud. Rectore existente Paulo Göts Claudiopolitano) et *Andreas Textoris Cromer* Claudiopolitanus.

Typ. Claud. XXIV.

II. Disputationes aliquot, Doctrinam de Praedicamentis et Praedicabilibus, ut vulgo traditur, ex Aristotelis et aliorum Dialecticorum scriptis desumptam, et compendiosa faciliq[ue] methodo congestam, complectentes exercitii gratia in Gymnasio Claudiopolitano ad Examinandum et Ventilandum proposita. A Simone Fischero ejusdem Gymnasii Lectore Anno 1599. in 8° Respondentes per seriem fuerunt: Martinus Dipsensis, Matthias Dipsensis, Laurentius Szépmezei, Gregorius Saliceus, Adamus Gisthnerus, Joannes Lisbona.

Bibl. Script. Fischer II. Cat/B. Fischer

Valentinus Radecius

Two pages are missing from the original manuscript.

Valentino Radecio Superintendente. Pr. Kal. Apr. Anno MDCXXI. Claudiopoli Typis Heltanis. Excudebat *Joannes R* (forte debet esse *N*, tunc temporis enim erat Joannes Nyirő Makai Typographus) *Makai* Anno MDCXXI. in 4°

Bibl. Script. Radecius IV. RMNy 1253.

V. De Officiis Christianorum tam in genere, quam in specie brevis Admonitio. MS. (In Typis non vidi.)

Bibl. Script. Radecius IX. Cat/B. Radecius

VI. Formula administrandi Caenam Dominicam. Cui annexa est: Quarundam Quaestionum ad eandem elucidandam spectantium solutio. Autore Valentino Radecio Ecclesiarum Transylvanicarum Unum Deum Patrem et Filium ejus Unigenitum Jesum Christum in Spiritu Sancto profitentium Superintendente. Claudiopoli Typis Heltanis excudebat *Georgius Abrugyi* Anno Christi 1638. in 8°

Typ. Claud. XXXV.

VII. Precationes Latinae. in 8°.

Typ. Claud. XXXV.

Matthaei Tordai

I. Az Izraelnek egy Istenéről, és annak Szent Fiáról az Jesus Kristusról, és az Szent Lélekről való Ének, Mely az Sz. Írásból egyben szedegettetett Tordai Máté által. Claudiopoli. Typis Heltanis. Impressit Georg. Abr.

Typ.Claud.XXXII.

II. Cantio: Tellyes Szivből az kik biznak az Ur Istenben, azok az Sion hegyéhez etc. Ubi initiales Literae versuum collectae, significant: *Thordaié*. in 12°.

Typ.Claud XXXII.

Pauli Tsénádi de Kolosvár.

I. Amaz Szent Máté Evangeliumának, 28-dik részében való Igéknek: *Keresztelyletek Atyának Fiának és Sz. Léleknek nevében*, Szent Írás szerént való igaz magyarázattya. Mellyet az Nagyságos Bethlen Istvánnak, Urunk eo Nagysága Tanácsának, Hunyad Vármegye Ispánnának, és Huszt Várának Fő Kapitánnyának kivánságára az Bibliából szedegettet Kolosvári Tsénádi Pál Hazájának, Oskolájának Mestere. Anno Christi 1615. 28 Decemb. MS.

Bibl.Script.Csanádi I. Cat/B.Csanádi

II. Argumentorum de Doctrina Triadis solutio. Per Clarissimum Virum Dominum Paulum Tsenadium Rectorem Scholae Claudiopolitanae tradita. A. 1620.

Bibl.Script.Csanádi II. Cat/B.Csanádi

III. Leges Scholae Claudiopolitanae concinnavit; ac Seniore mediante Nicolao Beke Köpeczi Anno 1626. publicavit.

Bibl.Script.Csanádi III.

Joannis Varsolci.

I. Epicedion, de miserabili admodum et lachrymoso obitu Clarissimi et Doctissimi Viri D. Andreae Crommeri, Philosophiae et Medicinae Doctoris Excellentiss. ac Lectoris Scholae Claudiopolitanae solertiss. qui 13 Decembris 1613 in Monte Horroris,

vulgo Felek vocato, a latronibus trucidatus, ultimum vitae suae diem clausit. Autore Joanne M. Varsolcio. MS. (Versus sunt 1182.)

Bibl.Script.Varsolci I.

II. Epitaphium in monumentum ejusdem. Eodem Autore. MS.

Bibl.Script.Varsolci II.

III. Epicedium a Joanne M. Varsolcio, Lectore Scholae Claudiopolitanae, in Szent Ersébet in funere Illustris Faeminae Judithae Kornisiae recitatum. Claudiopoli Typis Heltanis. Excudebat Joannes N. Makai, Anno MDCXXI. in 4°.

Bibl.Script.Varsolci III.

RMNy 1253(2)

IV. Precationes Latinae. Una, ligata oratione, constans versibus 168. Scripta Ingolstadii. Alia, soluta oratione, scripta Altorffii. MS.

Bibl.Script.Varsolci IV.

Balthasaris Rákosi

I. Argumenta quaedam Trinitatem et Incarnationem impetentia, ac Caspari Boythino, Viro Doctissimo, Moderatori Scholae M. Vásárhellyinae ad impugnandum transmissa. MS.

Bibl.Script.Rákosi I.

II. Defensio Argumentorum Balthasaris Rakosi, adversus Responsionem Casparis Boythi. Anno Domini 1621. 3. Idus Martii. MS.

Bibl.Script.Rákosi II.

III. Annotationes ad Ideam Philosophiae Naturalis a Burgersdicio exhibitam. Traditae a Clarissimo et Doctiss. Balthasar Rakosino. Anno 1657.

Bibl.Script.Rákosi III.

Joannis Thordai

I. Oratio valedictoria Joannis Thordani, continens Gratiarum actionem pro fideli Institutione Praeceptoris Clarissimi Viri Domini Paul Csenádi Rectoris Scholae Claudiopolitanae. MS.

Bibl.Script.Thordai J. II.

Ed. Béla STOLL, Márton TARNÓC, Imre VARGA, in: RMKT XVII/4. 575 – 577.

II. Dedicatio Operis Matthaei Thoroczkai, superius memorati. Facta Joanni Tolnai Reipublicae Claudiopolitanae Regio Judici. Anno 1632. in 12º.

Typ.Claud.XXVIII.

III. Precationes matutinae et vespertinae. in 12º.

Bibl.Script.Thordai J. IV.

Ed. Béla STOLL, Márton TARNÓC, Imre VARGA, in: RMKT XVII/4. 578 – 580.

IV. Szent Dávid király Sóltári. Magyarúl irattattak Tordai János által. Kolosváratt, az Egy Istent, az Jesus, az ki Christus tudománya szerint Tisztelőknék Scholájokban. 1627. esztendőben. MS. (Sunt quidam Psalmi inserti Cantionali nostro.)

Bibl.Script.Thordai J. I. Cat/B. Thordai J.

Ed. Béla STOLL, Márton TARNÓC, Imre VARGA, in: RMKT XVII/4. 155 – 391.

Johannis Bodó Szentmártoni.

I. Dialogismus az Kristus Haláláról és Fel Támadásáról. Iratott 1623 eszt. Nyomt. Keresden 1685 eszt. in 12º.

Bibl.Script.Sz. Bodó I. Cat/B. Sz. Bodó

RMK I 1333.

II. A Sónak ditséreti. A. Domini 1645. 8 Decemb. in 4º.

Bibl.Script.Sz. Bodó II. Cat/B. Sz. Bodó

RMK I 796

Ed. Béla STOLL, Márton TARNÓC, Imre VARGA, in: RMKT XVII/4., 443 – 453.

III. Historia az Mária Magdolnának sok bűneiből való kegyes meg téréséről. Saepe impressa. in 8°.

Bibl.Script. Sz.Bodó III. Cat/B.Sz.Bodó

RMK I 1311.

Ed. Béla STOLL, Márton TARNÓC, Imre VARGA, in: RMKT XVII/4. 421 – 434.

IV. Az Vadászatról való Historia.

Bibl.Script.Sz.Bodó IV.

RMK I 1311.

Ed. Béla STOLL, Márton TARNÓC, Imre VARGA, in: RMKT XVII/4. 434 – 439.

V. Az Átsok Dítséreti.

Bibl.Script.Sz.Bodó V.

RMK I 796.

Ed. Béla STOLL, Márton TARNÓC, Imre VARGA, in: RMKT XVII/4. 439 – 443.

VI. Urak haláláról, s üdők változásáról.

Bibl.Script.Sz.Bodó VI.

Benedicti Árkosi de eadem.

I. Philosophiae et Medicinae Elogium. Pro auspiciis Studiorum Athenaei Patavini Primordiis, publice in Ecclesia Cathedrali frequenti Lectissimorum Hominum Consessu, dictum; Ex mandato Almae Universitatis D. D. Theologorum, Philosophorum et Medicorum, a Benedicto Arcosino Transylvano Die 2. Novembr. MDCXXXIX. Typis Julii Crivellarii. Impressoris D. D. Artistar. Sup. Permissu. in 4°.

Bibl.Script.Árkosi I. Cat/B.Árkosi

RMK III 1552.

II. Oratio in laudem S.S. Theologiae. Quam Jubente Mag. D.D. Theolog. Phil. et Medicorum Universitate Die 7. Martii D. Thomae Aquinati Sacro in Almo Dominicanorum Templo publice dixit Benedictus Arcosinus Transylvanus. Patavii. A. D. MDCXXXX. Apud Julium Crivellarium Impress. Universitat. Artist. Sup. Permissu. in 4°.

Bibl.Script.Árkosi II. Cat/B.Árkosi

RMK III 1563.

III. Versus in Exequias Magnifici quondam Francisci Mikó. MS. (Potuerunt tunc etiam Typis mandari, sed in scriptis tantum vidi.)

Bibl.Script.Árkosi III. Cat/B.Árkosi

IV. De Locis S. S. Scripturarum inter Trinitarios et Unitarios Controversis MS.

Bibl.Script.Árkosi IV. Cat/B. Árkosi

SAND 156 BOCK I 43 WALLACE III 272.

V. Az Hétfélt minden Napokra irattatott, és sok féle szükségünkhez alkalmaztatott Imádságos könyv. Az melyben az Imádságoknak előtte az Szent Írás szerént való régi egy igaz Vallásról az keresztyéni Hűtnek Tzikkellyeiről, és az Szent Életről való Üdvességes Elmélkedések vagynak. MS.

Bibl.Script.Árkosi V. Cat/B. Árkosi

Parts published by Ferencz KANYARÓ, in: KM, XXIX, 1894, 77-86, 138-147., KM, XL, 1905. 135-145, 206-210. and in: Unitárius Szószék, V. 33-38.

VI. *Annotationes* ad Ideam Philosophiae Naturalis a Bursgerdicio exhibitam Anno 1655. a Clarissimo et Doctissimo Domino Benedicto Arkosino. MS.

Bibl.Script.Árkosi VI.

(Dubito, utrius Benedicti Arkosini sint hae Annotationes; nam duo fuerunt ejusdem nominis, *Prior*, (cujus Opera recensui 1636. 9. 7-bris discesserat Claudiopoli versus Italiam, redivitque 1645. 6. Maji. Alter etiam profectus erat ad Partes superiores 1651. 18. Julii. Redivit 1654. 21 Augusti, et 24 Augusti statim in Lectorem est creatus.)

Samuelis Járai

De divortiis. in 4°.

Balthasaris Koncz Solymosi

Hetedszakai Reggeli s Estvéli könyörgései az boldog emlékeztű Solymosi Koncz Bóldisár Erdélyi Unitárius Püspök Ur eo kegyelme élt. Mostan sokaknak lelkeknek épületekre ki nyomtattattak. Nagy Iklódi Toldalagi András költségével. Kolosvárott. M. Tótfalusi K. Miklos által 1695. esztendőben. in 12°.

Joannis Járai

I. Compendium Physicum brevissimum. MS.

Bibl.Script.Járai J.I. Cat/B.Járai S.(!)

II. Hetedszakai Reggeli s Estvéli szokott könyörgései az Jó emlékezetű Járai János Kolosvári Unitarius Plebanus Uramnak, mellyekkel eo kegyelme élt. Mostan sokaknak lelkeknek épületekre ki nyomtattattak Nagy Iklódi Toldalagi András kölcségével. Kolozsváratt M. Tótfalusi K. Miklos által. 1695. esztend. in 12°.

Bibl.Script.Járai J. II.

RMK I 1472.

Valentini Baumgarti

I. Oratio habita in Funere Viri Spectatissimi et Integerrimi, juxtaque Doctissimi Domini Antonii Csenadii, Civis et Mercatoris Praecipui, a V.B. Anno MDCL. Die 26 April. St. Gregoriano. in 4°.

Bibl.Script.Baumgartus I.

II. Anti–Tritheia. Seu: *Dissertatio*, Vulgatae opinioni, quae est de tribus Elohim, h.e., Diis, seu Personis tribus, quarum quaeque Deus est, *opposita*. In qua per distinctas quatuor Sectiones ostenditur, quod Vulgata illa de tribus personis in uno Deo opinio sit I. Origine humana. II. Progressu violenta. III. Effectu detrimentosa, juxtaque Rationi sanae adversa. IV. Scripturae contraria. Anno 1654. MS.

Bibl.Script.Baumgartus II. Cat/B.Baumgartus

SAND 144 BOCK I 44 WALLACE III 133.

III. Diaphonia. Seu discripantia Religionum. MS. (In Biblioth. Anti-Tr. exprimitur: Collat. Religion.)

IV. Concionis, occasione Loci Gen.I.v.26 habitae Confutatio. Autore M. Valentino Baumgarto, Memela – Borusso, Rectore Scholae Luclavicianae in Polonia, post Plebano et Rectore Claudiopolitano. Anno 1667. MS.

Bibl.Script.Baumgartus IV.

V. Examen Disputationis Theologicae de Uno Deo in Essentia Jehovah, et Trino in Personis Elohim; quam Praeside M. Jacobo Schnitzlero Philosophiae in Gymnasio

Cibiniensi Professore Ordinario, publicae Sententiarum collationi exposuit Georgius *Kraus* Schesburgensis, ad diem 19. Martii horis, locoque consvetis. Cibinii. Apud Abrahamum Kertész Szenciensem. MDCLXVII.

Bibl.Script.Baumgartus VI.

VI. Theses ad Disputandum propositae. 1675. in Julio. MS.

Bibl.Script.Baumgartus VII.

VII. Thesium miscellarum Disputatio prior. MS.

Bibl.Script.Baumgartus VIII.

VIII. Theses, iterum ad disputandum propositae. Nro 45. MS.

IX. Thesium Miscellarum Disputatio posterior. MS.

Bibl.Script.Baumgartus X.

X. Examen Disputationis de Trinitate. Ubi *Disputator fuit Nadányi, vel Ladányi*, (prima nam Litera per Compactorem est abscissa) *Hyperaspistes* Valentinus Baumgartus Memela – Borussus Eccl. Unit. Sax. Plebanus. MS.

Bibl.Script.Baumgartus XI.

Michaelis Dálnoki.

I. Prolegomena elucidationi Tractatus Theologici a Clarissimo Viro Georgio Enyedino concinnati praemissa. MS.

Bibl.Script.Dálnoki I.

II. Compendium Theologiae Christianae. MS. Quod opus tamen, morte A. D. 1648. 22 Aprilis, praeventus, absolvere non potuit.

Bibl.Script.Dálnoki II.

Michaelis Almási de eadem.

I. Tractatus aliquot succincti: De *Generatione* Christi. II. De *Libero Arbitrio*. III. De *Justificatione* cum III. annexis, Auctore Anonymo. Impensis Generosi Domini Gabrielis Literati de Gidofalva. Claudiopoli. Typis Ecclesiae Unitariorum. Anno 1702. in 12º.

Bibl.Script.Almási I. Cat/B. Almási
RMK II 2112.

IV. Precationes et Conciones. MS.

Bibl.Script.Almási II.

Pauli Dimien Kolosvári.

I. Disputatio Medica Inauguralis. Pauli Dimien Claudiopolitani. Lugduni Bavorum. 1689. in 4º.

Bibl.Script.K. Dimién I. Cat/B. Dimién
RMK III 3562.

II. Catechesis. Seu: Brevis Institutio Religionis Christianae secundum Unitarios. MS.

Bibl.Script.K. Dimién II. Cat/B. K. Dimién

III. Notae in dictam Catechesim. MS.

Bibl.Script.K. Dimién III.

IV. Explicatio Decalogi. MS.

Bibl.Script.K. Dimién IV.

V. Conciones, et Orationes Funebres. MS.

Bibl.Script.K. Dimién V.

Nicolai ((Franciscus)) Petrityevith Horváth de Széplak

Apologia Fratrum Unitariorum. Az az: Oly Irás, melyet, egy Isten dütsősége mellett buzgólkodó ember írt, és maga disponált költségével ki bocsáttatott, oly véggel, hogy abban mindenekkel aszt meg értesse, hogy azok az dolgok, melyekkel ezen Társaságot tartó Atyafiaknak értelmek, és Vallások terheltetik, és ez Világ előtt gyűlöletessé tétetik, méltatlanul hirdettetnek. Kolosváratt. Az Unitaria Ecclesia Typussival. 1700 esztendőben. in 4°.

Bibl.Script.P.Horváth I. Cat/B.P.Horváth
RMK I 1557.

II. Jésus Christus igaz Tanítványinak lelki vigasztaló jelei. MS. (Dubito, utrius sit hoc Scriptum ex Spectabilibus Horvathidis; audivi tantum fuisse foetum memorati spectabilis Domini Nicolai ((Francisci)) etc.)

Bibl.Script.P.Horváth II. Cat/B.P.Horváth

Sigismundi Pálfi de Várfalva.

I. Concio in Exequiis Illustrissimi Domini Ladislai Kun de Kál, sub hoc Titulo: Jobb az hoszszú tűrő az Erősnél, és az ki uralkodik az ő indulattyán, annál, az ki várost vészen meg. Peld.XVI. 32. Mely nagy Jónak tökéletes Hitből származott Példája, Ábrahámban Istennek Barátságában, nevezetesen ki mütatta magát. Melyről együgyü Elmélkedését röviden ki tötte az Kolosvári Unitária Ekklesiának egyik Predikátora. Midőn virág korában Istentől szollittatott Ifiúnak Tekintetes Káli Kún László Urfinak, Tekintetes Ur Káli Kun István Uram Fiának, utolsó Tisztesség tételének alkotmatosságával, az szabadoson uralkodó Istennek dütsőségére, az nehéz keserűségben esett Atyának és Anyának szívbéli fájdalmok tsendesítésére, s mindeneknek hitben való meg erőssödésekre Halotti Predikatziót mondott. Kolosváratt. Anno 1722. 8. Februarii.

Bibl.Script.V.Pálfi I.

II. Oratio Funebris. Habita in Funere Spectabilis Domini Ladislai Pekri filii spectatilis Domini Gabrielis Pekri, qui in territorio Kutyalviensi aquae immersus vitam cum morte commutavit. Anno 1697. 14. Julii. Dicta est Oratio in Kutyalva. 21. Julii. MS.

Bibl.Script.V.Pálfi II.

III. Conciones. MS – ae.

Bibl.Script.V.Pálfi III.

IV. Apologiae Unitariorum ex Hungarica, in Lingvam Latinam translatio. (Nec Conciones, nec Apologiae translationem vidi, ab aliis tantum audivi.)

Bibl.Script.V.Pálfi IV.

Samuelis Kereszt – Űri (forte) de eadem.

I. Critica. Seu: Notae vel Commentationes in Acta Apostolorum, Concionatoribus utiles. MS.

Bibl.Script.Kereszturi VIII. Cat/B.Kereszturi

II. Notae in Historiam Justini, multis Exemplis, Fabulis, Similitudinibus, Doctrinis illustratae. MS.

Bibl.Script.Kereszturi VI.

III. Az Örökké valóságnak három Postái: az kik ez világi számkivetésben bújdoso Ádámnak fiait örökös Hazájokba hijják: az kik amaz minden kegyességet meg jutalmaztató Törvény Székre tsak nem együtt czitálták két Jó Urainkal, az böl dog emlékezetű Kmita András Uram Özvegyét, Nemzetes Wilhelm Christina Aszszonyt 1704 esztendőben, Szent Iván Havának 14. napján. Kinek utolsó tisztességére, hideg tetemi felett, ez három Postáknak követtségeket meg beszéllette, az Kolosvári Unitarium Collegiumban Oratoriat tanitto Ifiu Kereszt – Űri Samuel. Kolosváratt. Nyomtatta Telegdi Pap Samuel. 1704 esztendőben. in 4°.

Bibl.Script.Kereszturi II.

RMK I 1691

IV. Ambrosia. az az: Halál ellen való Ital. Mellyet az néhai nagy emlékezetű Tekintetes Doctor Pétsi András Özvegyének, ugy mint, Néhai Jó emlékezetű s kegyes életű Tekintetes Stánó Ersébeth Aszszonynak Teste felett való Beszédében, az külső s belső Böltéségnek patikáiban magokat gyakorlott és életeket abban foglalt s el töltött Tudos Doctoroknak Irásokból össze szedett, és elegyített, minden jó Lelkeknek vigasztalásokra, Kereszt – Űri Sámuel az Kolosvári Unitaria Scholának egyik Lectora Anno 1712, Die 8. Mensis Martii. Kolosváratt. Nyomtatta Telegdi Pap Samuel. 1712 eszt. in 4°.

Bibl.Script.Kereszturi VII.

V. Conciones plurimae MS – ae, quae plurimorum manibus teruntur, et premuntur.

Bibl.Script.Kereszturi IX. Cat/B.Kereszturi

VI. Orationes etiam Funebres multae. MS – ae.

Bibl.Script.Kereszturi I., III., IV., V., IX. Cat/B. Kereszturi

Joannis Geizanovii.

I. De Summo Cognitionis humanae Principio. MS.

Bibl.Script.Geizanovius I.

II. Historia Philosophica. MS.

Bibl.Script.Geizanovius II.

III. Notae in Summarium Rechembergianum. MS.

Bibl.Script.Geizanovius III.

Michaelis Váró de Bágyon.

I. Idea Actionum Juridicarum. A Viro Patrisi, Exterique Juris Peritissimo, in maximam Juris Tyronum utilitatem concinnata. Claudiopoli. Typis Academicis Soc. Jesu. Bis excusa. (Forte sub diversis Titulis; Annum etiam ignoro.)

Bibl.Script.B.Váró II. Cat/B.B.Váró

II. Ars Argumentandi. MS.(Audiui hujus Libelli eundem Spectabilem Dominum fuisse Auctorem, sed certo affirmare non ausim.)

Bibl.Script.B.Váró III.

Anonymi etiam sunt multi. De quibus alias.

[Catalogus/B]

Franciscus David vel Davidis Plebanus Claudiopolitanus, quando Claudiopoli civilis unio facta inter Nationes Hungaricam et Saxoniam. Tunc, vel dein, etiam Superintendens Unitariorum (an primus? dubito) in Principatu Transylvaniae Principe Joanne Sigismundo. Variis publicis Disputationibus de Trinitate et Jesu Christi Divinitate interfuit. Multa Opera Theologica Latino et Hungarico Idiomate edidit; inter alia: Rövid magyarázat, miképpen homályosított meg az Istenről való Tudomány, és miképpen épített meg. Albae Juliae. A. 1567. in 4°. Item: Rövid út mutatás az Isten Igéjének igaz értelmére. Albae Juliae. A. 1567. in 4°. Item: Az Jesus Kristusról, és igaz Istenségről. Albae Juliae. 1568. in 4°. Item: Az Atya Istenről, Jéus Kristusról, és az Sz. Lélekről való Predikatziók. Albae Juliae A. 1569. in fol. Item: Melius Péter és Cáróli Péter ellen. Fejérváratt A. 1571. in 4°. Item: Az Atya Istennek és az Jesus Kristusnak Istenségekről igaz Vallástétel. Kolosváratt A. 1571. in 4°.

Postea delapsus in dogma de non invocando Christo Domino, tanquam Innovator, post varias de ea materia Disputationes sub Principe Christophoro Báthori in Devensem carcerem conjectus, mox Senex A. 1579. 15 Nov. vel 4. Junii extinctus est.

Georgius Blandrata Italia quidem oriundus, sed in Transylvania trium Principum, Joannis Sigismundo, Stephani et Christophori Bathoreo rum Archiater, et Consiliarius Intimus, variis Scriptis claruit Publicis; in Disputationibus Albensibus A. 1566 et Anno 1568 fuit Interlocutor. Liber sub Titulo: De Falsa et Vera Unius Dei Patris, Filii et Spiritus S. cognitione. Autoribus Ministris Ecclesiarum Consentientium in Sarmatia et Transylvania. Albae Juliae A. 1567. in 4°. ipso praecipue Autore prodiit. Ita: *De Regno Christi et Anti Christi*. Nomine Ministrorum et Seniorum Ecclesiarum de uno Deo Patre consentientium in Transylvania; nec non: *Tractatus de Paedobaptismo et Circumcisione* Albae Juliae A. 1569. in 4°. Item: Refutatio scripti Georgii Majoris, in quo Deum trinum in Personis, et Unum in Essentia, unicum deinde ejus Filium in Persona et duplicem in Naturis probare conatus est. Autoribus Francisco Davidis et Georgio Blandrata A. 1569. in 8°. Item: Demonstratio falsitatis Doctrinae Petri Melii. Albae Juliae. in 4°. Et alia plurima.

Demetrius Hunyadi Hunyadini natus, Rectore Scholae Unitariae Claudiopolitanae, Gregorio Mólnár A. 1560 Claudiopolim appulit, inde in celeberrimo tunc temporis Gymnasio Enyediensi Rectoris munere annuo spatio functus, dein toto septennio Patavii dans studiis operam, reversus Claudiopolitanae Scholae praefectus septennii spatio, dehinc Universarum Ecclesiarum Unitariarum in Transylvania Episcopus creatus. A. 1579, post Annos 13. Anno 1592 extinctus est. Scripsit de Paedobaptismo observando. in 8°

Jacobus Palaeologus ex Insula Chio oriundus, ac ex Imperatorum Constantino-politanorum Prosapia satus, Rector Scholae Unitariorum Claud. Varia edidit opera, ut: De Baptismo, Magistratu Politico, et alia prelo subjecta; ita MS. in Apocalypsim et alia plurima.

Joannes Sommerus Germania evocatus a Francisco Davidis et Blandrata circa A. 1569. Claudiopoli in Schola Unitariorum Lector creatus. Reges Hungaricos Carmine Elegiaco delineavit. Edidit Ingolstadii Anno 1583. in 8°. Refutationem scripti, quod Petrus Carolius sub Titulo: Fidei Orthodoxae, de uno vero Deo Patre, Filio et Spiritu Sancto, contra Georgii Blandratae et Francisci Davidis errores A. 1571. Item: Tractatus aliquot Christianae Religionis sub nomine Theodosii Schimbergii. Item: Oratio Funerbris in obitum Joannis II. Regis. Claud. 1571. in 4°. Item: Commentarius in Epistolam ad Hebraeos A. 1572. MS.

Casparus Heltai Plebanus Claudiacus primum Lutheranus, dein Unitarius adornavit Bibliorum Hungaricam versionem in 4°. Edidit etiam sub Titulo: Az Részegségnek és Tobzódásnak veszedelmes vóltáról Dialogus. Kolosvárbán Anno 1552 in 8°.

RMNy 98.

Casparus Heltai Junior Tripartitum Decretum Verbőczy in Lingvam Hungaricam transtulit.

Georgius Enyedi Superintendens Ecclesiarum Unitariarum in Transylvania, et Rector Scholae Claudiopolitanae, in ipso aetatis flore extinctus. A. 1597. 28. Novembris. Cujus est: Explicatio Locorum Scripturae Veteris et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis dogma stabiliri solet. Excusa primum in Transylvania, deinde in Belgia, utrobique in 4°. Item: Concionum septem Triacades. MS.

Matthaeus Thorockai Superintendens Unitariorum. Transtulit in Lingvam Hungaricam Enyedi Explicationes Locorum Scripturae Sacrae, ex quibus dogma Trinitatis solet stabiliri. Claud. 1619 et 1620 in 4°. Item: Az keresztényi üdvességes Tudománynak az régi és új Testamentum szerint egyben summáltatott értelme, az keresztényeknek lelki épületekre. Kolosváratt A. 1632. in 12°.

Anno 1607 21. Februarii perorat super Principe Stephano Bocskai, circa Promontorium Bekás-Patak Claudiopolitanum, cum ad sepeliendum in Fejérvár comitante ingente multitudine deduceretur.

Stephanus Basilius Concionator Claudiopolitanus Unitariorum. Az Credónak vagy Apostoli Vallásnak Magyarázattya. Albae Juliae 1568. in 4°. Item: Egynehány kérdések az keresztényi igaz Hitről, és azzal ellenkező igaz Tudománnyról, az Istennek Egyházában. Albae Juliae. A. 1568. in 4°

Paulus Kárádi circa A. 1562 Concionator Gregorii Bethlen de Iktár Bani Káránsebesiensis, dein Superintendens Ecclesiarum Unitariarum in inferiore Hungaria (vulgo: Alföldi Püspök) Temesvarini residens. Scripsit Commentarios in Prophetas: Oseam A. 1561, in Joelem A. 1562. in Apocalypsim A. 1580. Hungarice. MS.

Stephanus Csázmai Unitarius Concionator Albae Juliae. Ibidem Anno 1568. excusa in 4°. Tordai Sándor András Irására való Felelet.

Joannes Kósa Várfalvinus Unitariorum Superintendens. *Az Údvességnek Fundamentumáról* etc. in 12mo. excusa et arata. Item: *Az sok egymással ellenkező értelmek* etc. Vid. in 12°. Mortuus Anno 1601. 3. Jan.

Erasmus Joannis Plebanus Claudiopolitanus Unitariorum. Extant ejus, vide alibi. Mortuus A. 1592.

Christianus Franken circa A. 1599, in Schola Unitariorum Claudiopolitana Lectoris munera functus. Edidit Librum contra Trinitatem apud Alexium Rodecki. Item: *Commentationem in Epicteti Philosophi*. Item: *Praecipuarum enumeratio causarum* etc vid.

Nicolaus P. Bogáthi Pastor Unitariorum in Sz. Demeter penes Regium Judicem Inclytae Sedis Siculicalis Udvarhely Franciscum Balási. Scripsit *Commentarium in Ap.*

Simon Fischerus in Schola Unitariorum Claud. Lector (Rectore existente Paulo Göcs) scripsit *Dialectices* Anno 1599 in 8°, et *Disputationes, Doctrinam de Praedicamentis et Praedicabilibus complectentes* A. 1599. in 8°.

Samuel Járαι Plebanus Unitariorum Claudiopolitanus edidit *Libellum de Divortiiis* in 4°. Scripsit etiam *Brevissimum compendium Physicum*. Mortuus Anno 1643.

Joannes autem Járαι Episcopus adhuc Juvenis mortuus est Anno 1661.

Valentinus Radecius Superintendens Unitariorum in Transylvania et Plebanus Claudiopolitanus. Scripsit Anno 1618. *Apologiam adversus* etc. Item: *Disciplinam Ecclesiasticam*. Item: *De Officiis Christi*. Item: *Formulam administrandi Caenam* etc. in 8°. Item: *Praecationes Lat.* etc. in 8°. Item: *De Matrimonio* etc. Claud. 1621. in 4°. Mortuus 1632.

Paulus Csenádi de Kolosvár, ibidem in Schola Rector et Requisitor Literalium Instrumentorum in conservatorio conventus Beatae Mariae Virginis de Colos Monostra locatorum: dein Superintendens Unitariorum. Ejusdem est: *Amaz Sz. Máthé Ev.* etc. MS. Item: *Argumentorum* etc. MS. Mortuus Anno 1636.

Valentinus Radecius Senator Claudiopolitanus scripsit Latine et Hungarice de Trinitate, duabusque in Christo Naturis. MS.

Joachimus Stegmannus in Unitariorum Ecclesia Saxonica Claudiopoli Pastor circa A. 1620–1630. Inter alias Lucubrationes extant: Controversia hujus temporis de Ecclesia A. 1626. in 4°.

SAND 132 BOCK II 951 WALLACE III 60.

Institutionum Mathematicarum etc. ... accommodantur A. 1630. in 8°

SAND 133 BOCK II 952 WALLACE III 61.

Brevis Disquisitio an et quomodo vulgo dicti Evangelici Valeriani Magni de A catholicorum credendi regula judicium solide atque evidenter refutare queant. A. 1633. in 12°.

SAND 133 BOCK II 953–954 WALLACE III 61

De vera Reformatione Ecclesiae Christi. MS.

SAND 133 BOCK II 952–953 WALLACE III 61

Delineatio Theologiae etc. Vid. MS.

SAND 133 BOCK II 957–958 WALLACE III 64

De praecipuis in Religione etc. MS.

SAND 133 BOCK II 958 WALLACE III 64

Analecta Mathematica MS.

SAND 133 BOCK II 958 WALLACE III 64

Logica

SAND 133 BOCK II 958 WALLACE III 64

Metaphysica reformata MS

SAND 133 BOCK II 958 WALLACE III 64

Libri duo de Iudice et Norma controversiarum fidei A. 1644. in 12°. At, posterior Liber ob mortem Autoris non absolutus, verum, ab ejusdem et sui nominis Filio *Joachimo Stegmanno*, itidem Pastore Claudiopolitano absolutus, sed MS. Hujus est: Disquisitio inter duas de S. Trinitate etc. Sub Anagrammate: Magnus amicus honesti. A. 1649. in 8°. Ejusdem: Paraphrasis in Epistolam Pauli ad Romanos. MS.

SAND 133 BOCK II 956–957 WALLACE III 63

Valentinus Baumgartus Ecclesiae Saxonicae Claudiopolitanae Plebanus et Rector Scholae, variis MS – is fuit praecclarus, inter quae extat satis voluminis *Dissertatio* Vulgatae Opinioni de tribus *Personis*, *quarum quaeque Deus est*, *opposita*. MS.

Samuel Gronczki de Grondii Nobilis Polonus, sed in Transylvania degens exul ob Religionem. Conscripsit Historiam Belli Cosacco–Polonici Anno 1636. Idem fuit Compiler Historiae, quae sub Wolfgangi Bethlen nomine in Folio prodiiit.

Joannes Jacobinus Notarius Claudiopolitanus edidit Historiam in 4°. Si bene memini de Actis Sigismundi Bathori Principis Transylvaniae. in 4°.

RMNY 780

Ed. Béla STOLL, in: RMKT XVII/1. 511-519.

Ambrosius Symigianus Pannonici Comitatus Szolnok Interioris Notarius, conscripsit Rerum Hungaricarum post Bonfinii scripta gestarum Libros IV, usque Annum 1605. Seu: Stephani Bocskai Principatum Transylvaniae.

Joannes Thordai Psalmos Davidis disposuit in Hungaricas Cantiones Anno 1626.

Joannes Dobó Szent–Mártoni scripsit Anno 1623, Dialogismus az Kristus Haláláról és Fel Támadásáról. Nyomtat. Keresden 1685 eszt. in 12°. Item: Az Sónak Ditséreti A. 1645. in 4°. et alia.

Benedictus Árkosi in Academia Patavina publice in multorum frequentia dixit: Philosophiae et Medicinae Elogium. A. 1639. 2. Novembris in 4°. et Orationem in laudem S. S. Theologiae A. 1640. in 4°. Redux ex Academia Lector Claud. Scholae scripsit: Le Locis S. S. Literarum inter Trinitarios et Unitarios controversis. MS. Item: Az Hétbeli minden napokra irattatott, sokféle szükségseinkhez alkalmaztatott Imadságos könyv sok üdvességes Elmélkedésekkel egyben. MS. et alia.

Franciscus N. Homoród Sz.Páli: Verbőczy István Törvénj könyvének compendiuma, versekkel. Kolosváratt 1699. in 8°.

Franciscus Petriyevith Horváth Inclutae Regiae ec Judiciariae Tabulae Assesor edidit: Apologiam Fratrum Unitariorum etc. Hungarice. Kolosváratt 1700 eszt. in 4°. Jesus Kristus igaz Tanítványinak lelki vigasztaló Jelei. MS.

Franciscus Bethlen (forte Marschallus Principatus Transylvaniae) scripsit Literas circa A. 1648. ad Martinum Ruarum Rectorem Scholae Racoviensis insertas secundae centuriae Epistolarum Martini Ruari, impressarum Amstelaedami A. 1681. in 8°.

Michael Gergely Almási Superintendens Unitariorum edidit Tractatus: De Generatione Christi. De Libero Arbitrio. De Justificatione, cum annexis. Sub Anonymo. Claudiopoli. A. 1702. in 12°. Mortuus A. 1724.

Paulus Dimien Kolosvári in Academia Lugduni Batavorum A. 1689. in 4°. edidit Disputationem medicam Inauguralem. A. 1690. 15. Februarii creatur Rector Scholae Claud. Unitariorum, cui officio additur Anno 1710 Plebani officium, et mortuus A. 1720. 4. Jan. Ejus est: Catechesis. Seu: Brevis Institutio Religionis Christianae secundum Unitarios. MS.

Samuel Biró de H. – Sz.Márton, gloriosae memoriae, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Caroli VI. Consiliarius Intimus et Actualis in Gubernio Transylvanico A. 1710 conscribere caepit *Jus Publicum Transylvaniae*, at morte praeventus non absolvit.

Samuel Kereszturi Pastor Claudiopolitanus Unitariorum edidit Critica. Seu: Notas vel Commentationes in Acta Apostolorum Concionatoribus utiles. MS. Nec non plurimas Conciones MS. et Orationes Funebres.

Michael Váró de Bágyon Juris utriusque Advocatus scripsit Ideam Actionum Juridicarum. Claudiopoli bis recusans Typis Academicis Societ. Jesu. Sub Anonymo.

Georgius Válaszúti

Joannes Decius

Stephanus G. Dersi Pastor Mészköviensis. Tractatus Theologico–Diacriticus Quatuor Religionum in Transylvania Receptarum praecipua Capita et Fundamenta complectens.

BIBLIOTHECA
SCRIPTORUM TRANSYLVANO UNITARIORUM
SIVE
CATALOGUS AUCTORUM UNITARIORUM
EORUMQUE LIBRORUM, TAM IMPRESSORUM,
QUAM MANUSCRIPTORUM

SCRIBEBAT
PALAEO-THORDAE ANNO 1753 MENSE JULIO
THEOPHILUS MONOTHEITA
(i.e. JOANNES TÖSÉR DE KÉNOS)

BIBLIOTHECA

SCRIPTORUM TRANSYLVANO – UNITARIORUM

sive

Catalogus *Auctorum* Unitariorum, eorumque *Librorum*, tam *Impressorum*, quam *Manuscriptorum*, ut *Majorum*, ita *Minorum*, *Latina* aut *Hungarica Lingua* exaratorum, (quos mihi vidisse vel legisse aut saltem audivisse contigit) qui in *Transylvania* *Seculis* XVI, XVII, XVIII in lucem prodierunt; sive origine *Transylvani*, *Hungari* vel *Saxones*, sive alterius *Regionis* et *nationis* fuerint *Auctores*, qui elucubrarunt, fuerint solummodo *Summum* seu *Altissimum Deum*, *Solum patrem Domini Nostri Jesu Christi* professi, ac scriptis testati.

Scribebat Palaeo – Thordae Anno 1753 Mense
Julio Theophilus Monotheita.*

Ad Lectorem Pium et Candidum

Inglorius quidem et sterilis labor Tibi L. B. videri potest *Auctorum* quorundam tantum *Opera* et *nudos Titulos Operum* recensere et describere; at si bene perpendes, non penitus, hic labor contemni potest; sicut enim peregrinantibus si foeliciter suos cursus emetiri voluerint utilis et necessarius est exactus mapparum *Geographicarum* delectus, ita illos, qui cum fructu in *Orbe* *Literatorum* volunt versari, multum juvat *Librorum* cognitio. Hinc, multi praestantissimi *Viri* volentes tum *Auctores* ab injuria mortalitatis vindicare, tum curiosos *Librorum* juvare, speciales *Catalogos* *Scriptorum* compilarunt, *Librorum* *Indicem* ac *Titulos* recensuerunt. Omittere volens alios commemoro tantum

---

* Kénosi T. Jánosnak e munkája megvan az erdélyi múzeum könyvtárában is a gr. Kemény Josef gyűjteményében, hanem ez az eredeti, a múzeumbeli példány csak másolat. Én Kénosinak sok kéziratát láttam, s teljesen meggyőződtem, hogy ez a példány az 1. laptól a 77. lap közepéig a Kénosi sajátkezű írása, kivéve azokat az apró potlékokat, melyeket közbe közbe Uzoni Fosztó István tett. A 77. laptól a 108. lap közepéig mind az Uzoni F. István saját kezeirása, a 108. lapon pedig, a mi id. Kozma Mihályról van írva, azt ennek fia, Kozma Gergely írta. E példánynak czimlapját és első levelét én a múzeumbeli példányból egészítettem ki. Ez az eredeti példány a K. Tanács termében volt a püspöki thekában 1878 – ig a mikor a régi iratok közt reáakadván, kiegészítés után bekötöttem az E. K. Tanácsának tett jelentés után s így beadva a K. Tanács határozatából (1878 – 17. sz. a. Eng.) a Kolosvári Unitár. Colleg. könyvtárába bétettem. — Kolosvárt 1878. máj. 20 – án. Benczédi Gergely mp. (Note by Gergely Benczédi to the effect that he supplemented the autograph manuscript found in the episcopal library with a copy which had belonged to József Kemény)

Christophorum Christoph. Sandium, qui *Bibliothecam Anti-Trinitariorum*, sive Catalogum eorum *Auctorum*, qui Seculis XVI, XVII vulgo receptum dogma de tribus in unico Deo per omnia aequalibus Personis vel impugnarunt, vel docuerunt solum Patrem D. N. J. C. esse altissimum Deum, compilavit, conscripsit, ac tandem Benedictus Wissovatius (mortuo Sandio) collectis adhuc fere 70 ejusdem generis Auctoribus, et reliquis, additis, luci publicae exposuit A. 1684. et *Adrianum a Cattenburgh* Professorem S. Theologiae inter Remonstrantes; qui Indicem Scriptorum Remonstrantium Amstelædami 1728 publicavit.

Quorum vestigia volens premere, Ego quoque me non ingratam operam praestitutum, confisus sum, si in gratiam illorum, qui cupiunt cognitionem habere Librorum Unitariorum, vel putant Unitarios semper dormitavisse, nihil scripsisse, saltem *Indicem Scriptorum Transylvano-Unitariorum* (seu fuerint origine Transylvani, Hungari vel Saxones, seu aliunde oriundi solommodo in Transylvania habuerint sedem commorationis interea aliquo Officio condecorati Librum aliquem concinnaverint, vel aliquod Opus elucubraverint) in unum colligerem, compilarem; volens eo ipso etiam Praecessorum nostrorum honori aliquantulum consulere, ne scilicet Virorum illorum, qui ante nos vixerunt Labores obliterarentur, memoriaque eorum interiret, ac tenebris observata in oblivionis sepulchro jaceret. Caeterum, noveris B. L. quod, licet nonnullis Operibus in lucem emissis (si candide et genuine scribere fas est) longe satius fuisset lucem non vidisse, dum quidam Scriptores nimio fervore abrepti talia scripserunt et in lucem emiserunt, quorum Posteror et poenitet et pudet, plusque obsunt, quam prosunt; quaedam etiam memoria Posterorum fuissent indigna, et merito in pulvere debuissent sordescere, aut in scriniorum fundo cum blattis ac tineis in perpetuum rixari; quia tamen a multorum manibus tractantur, apud *hunc* vel *illum* prostant, Ego cum celebrioribus operibus illa etiam tenuiora volumina assignare non neglexi; praeterea vel ob exiguum Opusculum Auctores multos assignari, quorum saltem copiam habere potui.

Quapropter obnixè rogaris L. B. si in his, aliquid secus ac oportuit scriptum reperiens, benigne corrige; si omissum quidpiam notati dignum animadvertes, et plura in tuo scrinio lateant, quam quae ad notitiam meam pervenire potuerunt mihi ne graveris communicare. *Tractatus* vero et *Opera*, quas suppresso nomine, aut Ecclesiarum Unitariarum communi nomine sunt edita, *Appendicis* vices praestabunt. Praeterea: Titulos Librorum eadem Lingva descripsi, qua fuerunt scripti. *Dedicationem* etiam hic et ibi addidi. Vale.

BIBLIOTHECA SCRIPTORUM

Transylvano – Unitariorum, seu:

Auctorum Unitariorum et Librorum in

Transylvania scriptorum CATALOGUS

Georgii Blandratae Itali Saluciensis Opera:

I. Commentarius in I. Caput Joannis Evangelii, tale initium habens: „*Cum plerique abutantur hoc Joannis Capite ad hominum commenta stabilienda*” etc. Hic Commentarius reperitur in Libro Ministrorum Sarmatiae et Transylvaniae A. 1567 Albae Juliae excuso in 4°. Lib. II. Cap. XI^{mo}.

Typ. Alb. 1567. III.

Ed. in: Delio CANTIMORI – Elisabeth FEIST, *Per la storia degli eretici italiani del secolo XVI in Europa*, Roma, 1937. 77–95.; Antonio ROTONDÒ, *Lelio Sozzini Opera*. Ed. critica. Firenze, 1986. 103–128. Ed. facsimile Antal Pirnát, *Bibliotheca Unitariorum II*. 1988. 297–324.

II. Epistola ad Gregorium Pauli (forte A. 1565. ult. Novemb. Alba Julia) in qua, eum de Paedobaptismi controversia non satis opportune mota increpat etc.

SAND 28–29. BOCK I 56 WALLACE II 144

Ed. Theodor WOTSCHKE, in: *Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen*, *Ergänzungsband III*. Leipzig, 1908, 348–352.; Maria SIPAYLLO, in: *Akta synodów różnowierczych w Polsce. T. II (1560–1570)*, Warszawa, 1972. 352–359.

III. Epistola ad Ecclesias minoris Poloniae. Segesvaria 27 Jan. A. 1568, quae impressa est in opusculo Stanislai Lubieniecii in *Histor. Reformat. Polonicae*. pag. 229. 230. in 8°.

SAND 29 BOCK I 57 WALLACE II 144

Editio facsimile: Henryk BARYCZ, Warszawa, 1971. (*Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych* 6.)

IV. Catechesis, quam mediante Paruta in Synodo Generali Radnothini habita publicari curavit.

SAND 29 BOCK I 57 WALLACE II 144

V. Theses IX. de Deo et Filio ejus Jesu Christo. Insertae sunt Libro Francisci Davidis de Dualitate cum ejusdem Observationibus, in 8°.

Bibl.Script.Dávid XIII.

SAND 29, 56. BOCK I 57, 241 WALLACE II 144, 262.

Ed. Róbert DÁN, in: Defensio Francisci Davidis. Budapest – Leiden, 1984. (Bibliotheca Unitariorum I.)

VI. Aliae Theses, ferme XXX, tribus Thesibus Francisci Davidis oppositae Anno 1578.

SAND 29 BOCK I 57 WALLACE II 145

VII. Loci aliquot insignes ex Scripturis Sanctis pro vera et solida Jesu Christi invocatione asserenda, candide deprompti. Tractatus is adjunctus est Judicio Ecclesiarum Polonicarum de causa Francisci Davidis ab Alexandro Vitrelino conscripto A. 1579, eodemque Anno primum, post vero sequenti A. 1580 cum Jacobi Palaeologi Confutatione in lucem emisso, in 8°.

Typ.Claud.XIX.

Ed. Róbert DÁN, in: Defensio Francisci Davidis. Budapest – Leiden, 1984. (Bibliotheca Unitariorum I.)

VIII. Objectiones ad Fausti Socini Refutationem Thesium Francisci Davidis. Insertae sunt cum Fausti Socini Responsione Disputationi ejusdem Socini contra Franciscum Davidis de Jesu Christi invocatione, conscriptae A. 1579, in lucem emissae A. 1595. in 8°

SAND 29 BOCK I 57 WALLACE II 145

IX. Epistolae tres Alba–Julia ad Jacobum Palaeologum. Una 1578. 3. Aug. altera 1579. 18. Mart. 3ta 1580. 10. Januarii. Editae sunt in memorata Palaeologi Confutatione Judicii Ecclesiarum Polonicarum 1580. in 8°.

SAND 29 BOCK I 57–58 WALLACE II 145

Ed. Róbert DÁN, in: Defensio Francisci Dávidis, Budapest – Leiden, 1984. (Bibliotheca Unitariorum I.)

X. Epistola ad Reverendissimos Dominos Gregorium Pauli, Georgium Schomanum, Martinum Czechovicium et Alexandrum Vitrelinum, et caeteros Ministros Ecclesiae Polonicae Jesu Christi crucifixi a Georgio Blandrata et Fausto Socino nomine Ecclesiae Transylvanicae ejusdem Confessionis scripta A. 1579. In ea, de negotio Francisci Davidis agitur.

SAND 29 BOCK I 58 WALLACE II 145

Ed. Róbert DÁN, in: Defensio Francisci Dávidis, Budapest – Leiden, 1984. (Bibliotheca Unitariorum I.)

XI. Propositiones in Disputatione Albensi (nimirum priori A. 1566 24 Februarii) coram Regia Majestate a Domino Georgio Blandrata et Francisco Davidis propositae limitationi Ministrorum, qui ex Ecclesiis Hungaricis Disputationi interfuerunt; quibus accessit sententia de praedictis et limitatis Propositionibus Synodi Vásárhelyiensis, eodem A. 1566 die 19 Maji frequenter celebratae. in 8º.

((Vide haec omnia in Bibl. Anti-Tr. sub *Georgio Blandrata*, praeter *Propositiones* etc. numero XI scriptas.

Typ.Claud.VI.

XII. Quaestiones Domini Georgii Blandratae, numero 22. cum Responsione Joannis Sommeri Pirnensis. MS.))

Ed. Antonio ROTONDÒ, in: Giorgio Biandrata a Johann Sommer, *Critica storica*, 8, 1969, 363–400., and A. R., *Studi e ricerche di storia ereticale del Cinquecento*, Torino, 1974. 507–512.

Francisci Davidis Hungari, Superintendentis Unitariorum in Transylvania.

Subducta sufficerent pro Titulo.

I. *Rövid út mutatás az Istennek Igéjének igaz értelmére* mostani Sz. Háromságról támadott vetélkedésnek meg fejtésére és ítélésére hasznos és szükséges. Excusum Albae Juliae per Typographum Regium Raphaellem Hoffhalterum Anno 1567 in 4º.

Dedicatio: Az Istenfélő és igaz nemes Ferjiúnak Mikola Ferencnek, etc. Fejerváratt Karátson Havának 28 napján Anno MDLXVII. Dávid Ferencz az meg feszült Jésus Kristusnak szölgája. Est Liber philyarum 22, in 4º.

Typ.Alb.1567.II.

II. Refutatio Scripti Petri Melii. Quo, nomine Synodi Debrecinae docet Jehovahitatem et Trinitarium Deum Patriarchis Prophetis et Apostolis incognitum. Albae Juliae. Excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter. Anno Christi Domini MDLXVII.

Dedicatio: Serenissimo Principi Domino Joanni Secundo Electo Regi Hungariae et patrono Ecclesiae Dei Pio et Veritatis amanti.

Subscriptio Dicationis: Ex Synodo Vásárhelyina. Die 1. Septembris Anni MDLXVII. Franciscus Davidis et Seniores Ecclesiarum Ungaricarum in Transylvania. in 4º.

Typ.Alb.1567.IV.

III. Opus quoddam Hungarico Idiomate scriptum, Anno Domini 1567 Albae Juliae impressum. ((Sub Titulo vide versis paginis tribus.)) Exemplar, quod mihi vidisse contigit, initio destituitur. Constat opus *IV. Capitibus*, philyris 23, in 4º. Tria priora Capita, ex Latino in Hungaricum sunt translata ex Libro, cujus Titulus est: De Falsa et Vera

unius Dei Patris etc. cognitione. Scilicet: I. Caput ex Libri I^{mi}, Capitib. II et III. 2^{dum} Caput ex Libri II^{di}, Capite I^{mo}. 3^{tium} Caput ex Libri II^{di} Capitibus IV^{to}. Quartum Caput est diversum quasi Opus, sub hoc Titulo: Tanács adás miképpen az hív keresztyén ennyi sok vélekedésekből meg szabadulván az igaz értelemben meg maradhasson, és üdvességének utában bátron járhasson. ((NB. Hujus Libri Titulum vide inferius versis tribus.))

Typ.Alb.1567.I.

IV. Az Sz. Írásnak Fundamentumabol vett magyarázat az Jesus Kristusról és az ő igaz Istenségéről. Excusum Albae Juliae A. MDLXVIII. in 4°. Dedicatio: Az igaz, nemes és Istenfélő Pókai Jakabnak, Király Ő Felsége Hopmesterének, és hiv Tanácsának, Istenben Tiszteletes Urának az Atya Istentől az Kristus Jesus által kíván minden lelki és testi jókot. Fejérváratt. Sz. Mihály Havának 7. napján Anno 1568. Dávid Ferencz az meg feszült Jesus Kristusnak szolgája. Titulus breviter: *Az Jesus Kristusról és az ő igaz Istenségéről.*

Typ.Alb.1568.X.

V. Refutatio Scripti Georgii Majoris, in quo Deum Trinum in Personis, et Unum Essentia, unicum deinde ejus Filium in Persona, et duplicem in Naturis ... probare conatus est. Auctoribus Francisco Davidis et Georgio Blandrata. Albae Juliae MDLXIX. in 8°.

Dedicatio: Reverendissimo Domino D. Michaeli Csákio, genere, eruditione ac pietate clarissimo, Serenissimi Principis D. Joannis II^{di} Electi Regis Hungariae Supremo Cancellario ac Consiliario Fidelissimo, Domino Observandissimo Fr. Davidis et G. Blandrata precantur etc.

Typ.Alb.1569.II.

VI. Propositiones in Disputatione Albensi coram Regia Majestate a D. Francisco Davidis et Georgio Blandrata propositae etc. Vid. sub Georg. Blandrata numero XI.

Typ.Claud.VI.

VII. Első Része az Szent Írásnak külön külön Részeiből vött Preddikatzioknak, az Atya Istenről, ennek pedig Fiáról az Jesus Kristusról, és az mű Örökségünknek pecsétéről az Sz. Lélekről. Irattattak Dávid Ferencztől, az meg feszült Jésus Kristusnak szolgájától. In fine Concionum habetur: Albae Juliae. MDLXIX. Per Gregorium Vagnerum. in Folio. ((Dedicatio ad Joh. 2. Regem.)) ((...Lélekről való Predikatziók.))

[The edge of the page is damaged.]

VIII. Epistola ad Ecclesias Polonicas super Questione: de Regno Millenario Jesu Christi hic in terris. Alba Julia. A. 1570. MS.

RMNy App 30.

SAND 56 BOCK I 240–241 WALLACE II 261

IX. Literae Convocatoriae una cum Propositionibus in Synodo Vásárhelyina disputandis ad diem 20 Mensis Septembris hujus Anni MDLXXI. Claudiopoli. Excudebat Caspar Heltus Anno 1571. Subscriptio Literarum: Claudiopoli. Franciscus Davidis Frater Vester. in 4°.

Typ. Claud. XV.

X. Az Egy Ő magától való Felséges Istenről, és az Ő igaz Fiáról az Názáreti Jésusról az igaz Messiásról, az Sz. Írásból vett Vallástétel. Dávid Ferencztől, az meg feszített János Krisztusnak szolgájától irattatott. Nyomtatott Kolosváratt MDLXXI esztendőben, in 4°.

Dedicatio: Az Nagyságos Urnak, Hagymási Kristofnak, az Középső Szólnok Vármegyének Ispánnának és Ország Tanácsának etc.

Typ. Claud. XVI.

XI. Az Egy Atya Istennek és az Ő Áldott Sz. Fiának az Jesus Krisztusnak Istenségekről igaz Vallástétel, az Profétáknak és Apostoloknak Írásinak igaz folyása szerint, irattatott Dávid Ferencztől az meg feszített Jesus Krisztusnak szolgájától. Nyomtatott Kolosváratt MDLXXI esztend. in 4°. Dedicatio: Az Nagyságos Chornyáti Bekes Gáspárnak, az egy néhai II. János Király Komornyikának és Tanácsának, Fogaras Tartományának Urának etc.

Typ. Claud. XVII.

XII. De Justitia Theses 5. MS – ae.

Cat/A. Dávid XI.

XIII. De Dualitate Tractatus unus, in 8°. in tria Capita distinctus.

Bibl. Script. Blandrata V.

XIV. Theses XV in Generali Synodo Thordana propositae, quod Unus, solus Deus Izraelis Pater Christi, et nullus alius invocandus sit.

SAND 56 BOCK I 241 WALLACE II 262. Ed. in: Fridrich Adolf LAMPE – Paulus Debreczinus EMBER, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*, Utrecht, 1728, 306–311.; Elek JAKAB, *Dávid Ferenc emléke* (The Memory of F. D.), Budapest, 1879, Antal PIRNÁT, *Il martire a l'uomo politico* (Ferenc Dávid a Biandrata), *Antitrinitarianism in the second half of the 16th century*, ed. Róbert DÁN, Antal PIRNÁT, Budapest – Leiden, 1982, 160–163; Róbert DÁN, *Glirius*. 138–140.

XV. Observationes in IX Theses Georgii Blandratae, Vide sub Blandrata numero V.

SAND 56 BOCK I 241 WALLACE II 262

Ed. Róbert DÁN, in: *Defensio Francisci Dávidis*, Budapest – Leiden, 1984. (Bibliotheca Unitariorum I.)

XVI. Theses tres; quibus Blandrata ferme 30 opposuit, Vid. *Judicium Eccles. Polon. a Palaeologo confutatum* pag. 232.

SAND 56 BOCK I 241 WALLACE II 262

Ed. Róbert DÁN, in: *Defensio Francisci Dávidis*, Budapest – Leiden, 1984. (Bibliotheca Unitariorum I.)

XVII. Libellus parvus XXX Thesibus Blandratae oppositus. In quo disseritur Jesum Christum vocari nunc non posse Deum, cum non sit verus Deus; Jesum invocari non posse in precibus; Justificationem et Praedestinationem a Lutero et Calvino male fuisse intellectas; de Regno ejus Messiae, quem fore Prophetae divinarunt, qui esset Jesus Christus. A. 1578 in lucem emissus.

SAND 56 BOCK I 241 WALLACE II 262

XVIII. Az Egy Atya Istenről, és az ő Fiáról, az Jesus Kristusról, és az Szent Lélekről való rövid Vallás, az Profétaknak és Apostoloknak irások szerint. Haec Confessio habetur in fine Disputationis Varadianae, Anno 1570 Claudiopoli impressae, in 4°. ubi sic Franciscus Davidis scribit: „*Ide akarám az én Vallásomat mely az mű Atyánkfiainak – is Vallások, vetni.*” etc.

Typ. Claud. XI.

XIX. De non invocando Jesu Christo in precibus Sacris, Theses IV. propositae Fausto Socino.

SAND 57 BOCK I 240 WALLACE II 261

Ed. Róbert DÁN, in: *Defensio Francisci Dávidis*, Budapest – Leiden, 1984. (Bibliotheca Unitariorum I.)

XX. Confutatio Responsionis Faustinae, i.e. eorum, quae Faustus Socinus dictis Thesibus opposuit. Liber hic, cum praecedenti opusculo, (scilicet cum Thesibus Fr. Davidis et Responsione Fausti Socini) impressus est Opera Jacobi Palaeologi, Matthiae Glirii, et Davidis, Francisci Davidis, filii. A. 1580 in 8°. Locus non additur. Refert tamen Sandius Librum hunc (scilicet Defensionem Francisci Davidis in negotio de non invocando Jesu Christo in precibus) primo Francofurti ad Moenum fuisse excusum; postea vero per Alexium Rodeckium Cracoviae recusum; quem propterea, ut et propter alia ejusdem generis, in carcerem conjectum fuisse refert Socinus Epistola 3^a ad M. Radecium.

SAND 57 BOCK I 240 WALLACE II 261–262

Ed. Róbert DÁN, in: Defensio Francisci Davidis, Budapest–Leiden, 1984 (Bibliotheca Unitariorum I.)

XXI. Quaestiones nonnullae. Extant editae cum Fausti Socini ad eas Responsione, inter ipsius Fragmenta, Disputationi contra Christianum Franken adjuncta.

SAND 57 BOCK I 240 WALLACE II 262

((XXII. Sequuntur ibidem a pag. 171. Antitheses Fr. David ... Socini numero 33. de Invocatione Christi. Et: Theses X. munere Christi cum antithesibus 9 Ecclesiae a...))
[The edge of the page is demaged.]

XXIII. Confessio de Jesu Christo, quam ex carcere exhibuit Regnicolis, paulo ante mortem Thordae, in Transylvania, in Conventu Regni 17 Aprilis Anno 1579. Haec Confessio subnectitur Joannis Sommeri Praefationi, quam praemisit Refutationi Scripti Petri Carolii. etc. in 8°.

RMNy App 39

Nota. Numero III superius scripti Libri Titulus est:

XXIV. Rövid Magyarázat, miképpen az Anti-Christus az Istenről való Tudományt meg homályosította; És, az Kristus az ő Hiveinek általla tanítván minket, miképpen épített meg az Ő Mennyei Sz. Attyáról, és Ő magáról, és az Sz. Lélekről, bizonyos értelmet adván előnkben. Locus est affixus: Psal. LI. Az Te bölcseségednek titkait jelentetted meg mű nekünk. Expressum Albae Juliae. Pet Typographum Regium Raphaellem Hoffhalterum. Anno Christi MDLXVII. in 4°. Titulus hujus Libri sic posset breviter exprimi: Rövid magyarázat, miképpen homályosított meg az Istenről való Tudomány, és miképpen épített meg. Albae Juliae etc.

Typ.Alb.1567.I.

((Eberhardi vel Everardi vel Edvardi Spangenbergii Antverpiani Opera inter Epistolas F. Socini A. 1618 Racoviae in 8° editas *memorata et quadam refutata*.

1. Anno 1596 4. Maji. et 19 Junii Claudiopoli ad Socinum datum scriptum de propinqua rerum omnium Restauratione, contra quod agit Socinus in Epistola ad eundem Claudiopolim missa pag. 607 etc.

SAND 88 BOCK II 904 WALLACE II 378-379.

Its Polish translation published by Ludwik CHMAJ, in: Faust Socyn. Listy, T. II, Warszawa, 1959, 180-181.

2. Scriptum seu Theses vel Libellus de duabus Bestiis ex Apocalypsi. Cujus meminit Socinus p. 610. in 3^{ia} ad Spangenberg. Epistola ita et in 4ta Epistola p. 613.

SAND 88 BOCK II 906 WALLACE II 379

3. Anno 1601 3^{tio} 9^{dus} Quinctilis Capita Disputationis apud Frisios habitae et literae ad Socinum. loc. cit.

SAND 88 BOCK II 906

4. Theses de interitu Imperii Romanae Ecclesiae, et Epistolium cum iisdem ad Socinum missum. p. 632.))

SAND 88 BOCK II 906 WALLACE II 380

Nicolai Parutae Itali. Qui inter eos fuit, qui circa A. 1546 in agro Veneto prope Vincentiam (quorum numerus quadragenarium excedebat) Congregationes de rebus Sacris habebant, donec persecutione dispergerentur. Vid. Christ. Sand. Bibl. Ant. sub Laelio Socino.

I. Theses Veritatis sex. Vindice Nicolao Paruta ad fundamenti Religionis Christianae labefactae redintegrationem. Quas publice defendit. MS.

SAND 25 BOCK II 588 WALLACE II 102.

Ed. in: Massimo FIRPO, *Antitrinitari nell' Europa orientale del' 500* Nuovi testi di Szymon Budny, Niccolo Paruta, a Jacobo Palacologo, Firenze, 1977. 328-360.

((*Marcelli Squarcialupi Itali Medici, Fratri Socini, in Transylvania pereg...*

[The edge of the page is demaged.

I. Epistola ad Faust. Socinum Senensem ex urbe Transylvanorum primaria 15 die
7bris 1581 in qua accusat ipsum immodestiae in scribendo contra Palaeologum, de
Magistratu agentem, et adhortatur ad scribendum de iis quae fundamenta Religionis
spectant. Prima est inter Epistolas Fausti Socini Racoviae A. 1618 editas in 8°.

SAND 82 BOCK II 908 WALLACE II 339–340.

Its Polish translation published by Ludwik CHMAJ, in: Faust Socyn, Listy, T. I., Warszawa, 1959,
124–130.

II. Scripti sui in Bezam meminit in proxime citata Epistola pag. 10^a.)

Demetrii Hunyadi de eadem Superintendentis Unitariorum in Transylvania post
Fr. Davidis.

I. Scriptum, in quo Paedobaptismus ab Ecclesia intermissus recipi et observari jube-
tur. Ex Blandratae consilio collectum, et Claudiopoli in Consistorio A. 1579 Die 14.
Sept. coram Senatu praelectum. Vide Scriptum Fratrum Transylvanorum Iudicii Eccle-
siarum Polonicarum, Confutationi a Jacobo Paleologo factae insertum, pag. 272.

Cat/A.Hunyadi I.

II. Conciones plurimae. MS–ae. Ex quibus apparet Linguae Graecae callen-
tissimum fuisse.

Cat/A.Hunyadi II.

((Refutatio Argumenti Patris Soc. Jes. Emmanuelis Alvari qui tale Distychon prae-
fixerat ad Hunyadinum:

Sit caput absciscum, si nostros arte retexes

Gyros, haud aliter, quam cadit ense latro.

Huniadinus vero refutavit, et adjecit

Da caput Infaelix! Tua cessit victa sequela,

In se nam nullum fit: Deus Altus, habet.))

Stephani Csázmains Concionatoris Alba–Juliensis, Arbitri in Disputatione Albana
Anno 1568.

Tordai Sándor András Irására való Felelet. Albae Juliae. Excusum per Raphaelem
Hoffhalterum. Anno a Nativitate Christi Domini MDLXVIII. Dedicatio: „Az értelem-
nek és az böltséégnek lelkét, az Atya Istentől Kristus által minden hiv keresztyénnek
kíván Csázmai István Gyula–Fejérvári Predikátor.” in 4°. philyrarum 4.

Cat/A.Csázmai

Pauli Kárádi Alba-Regalis, Arbitri in Disputatione Albana 1568 a parte Unitariorum, Concionatoris Temesváriensis, Episcopi vel Superintendentis Unitariorum circa Temesvár, etc.

I. Commentarius in Prophetiam Oseae. MS. Hungaricus. Dedicatio: Vitézlő Nemes Urnak Iktari Bethlen Gergelynek, Király Eo Felsége Fő Tanácsának, Kárán Sebesnek Bánnyának, Székes Fejérvári Kárádi Pál Istennek kegyelmet és békéséget kívannja. Anno 1561.

Cat/A.Kárádi II.

II. Commentarius in Prophetam Joelem Hungaricus MS. Dedicatio: Vitézlő Urnak Iktari Bethlen Gergelynek, Király Eo Felsége Fő Tanácsának, Kárán Sebesnek Bánnyának, énnékem tisztelendő Nemes Uramnak, Istennek kegyelmét etc. Conclusio Dedicatio: „*Mind az két Prophétának óltalmazására Te Uraságodot választottam, mint igasságnak Patronussat test szerént. Tudom – is penig hogy az Anyaszentegyháznak szeretetiért, óltalmazod, tartod, táplálsz, és ha szintén egyébre nem leszen hasznos – is, még – is előttd egy egy Concionként olvastatod, kiből minden jóra mennyi hasznót vehess tellyes életedben szépen meg költsölhatod. Az mű Urunk Jesus Kristusnak dütsőséges Attya tartsa meg Te Uraságodot mű közöttünk. Amen. 1562. Székes Fejérvári Kárádi Pál, Te Uraságodnak predikatora.*”

Cat/A.Kárádi III.

III. Commentarius in Apocalypsim prolixus, et prout Nicolaus P. Bogáthi scribit per philyras 600 Hungaricus. MS.

Cat/A.Kárádi I.

IV. Epistola Ministris Ecclesiae Claudiopolitanae data Themeswarii Die 9. Novemb. A. D. 1579. In hac agit de Francisci Davidis condemnatione, ac dure tractat Ministros Ecclesiae Claudiopolitanae, sic enim vel Salutatio sonat: „*Paulus Kárádi Servus Jesu Christi, Pastor Ecclesiae Temesváriensis, Demetrio Hunyadino Superintendenti, Stephano Basilio (i.e. Basilio) alteri Stephano Szamario (i.e. Szathmario) ac Joanni Ebhelio (i.e. Eppelio) Ministris Claudiopolitanis Judae Iscariotis. S.D.*”

Its Italian translation published by Massimo FIRPO, in: *Il problema della tolleranza religiosa nell'età moderna. Dalla riforma protestante a Locke. Torino 1978.*

Stephani Basilii Concionatoris Ungarorum Colosváriensium, qui in Disputationibus Albana et Váradiana disputavit.

I. Az Credonak vagy Apostoli Vallásnak Magyarázattya. Albae Juliae. A. 1568. in 4°.

Typ.Alb.1568.VIII.

II. Egynéhány kérdések az keresztyéni igaz Hitről, és azzal ellenkező Tudománjról az Istennek Egyházában. Egyben szedettek az Kolosvári Predikátortól, Basilius István-tól. Albae Juliae. A. 1568. in 4°.

Dedicatio: Az Istenfélő Nemes Urnak Pókai Jakabnak, Király eo Felsége Hop Mesterének és hiv Tanácsának etc. In fine Dedicationis: Te Uraságodnak Kristusban szegénj szolgája: Basilius István.

Typ.Alb.1568.IX.

III. Defensio Sententiae Hugonis Cardinalis de adoratione Dei Patris et Filii ejus Jesu Christi, non autem Spiritus Sancti MS. Cui in fine sic subscribit: Stephanus Basilius despectus servus Jesu Christi ob veritatis confessionem ingenuam et apertam.

Cat/A.Basilius III.

IV. Exercitium Pietatis puerilis per Catechesim in Schola Claudiopolitana. MS. Addit in fine: Absolvi Anno 1583 fine Septembris in Teremi Sükösdiorum.

Cat/A.Basilius IV.

V. Confessio de Deo Patre, de Jesu Christo, et Spiritu Sancto, Hungarice. Quam Georgius Czeglédi et Petrus Caroli Concionatores Varadienses in quodam Opere, Debrecini A. 1569 impresso, exhibent, in 4°.

Cat/A.Basilius V.

VI. Cantio de Serveto; in qua eum Martyrem scribit, ut patet ex Czeglédii et Carolii Opere, ubi sic scribunt: „*Basilius István nem tudgyuk ki boszszúságára*, Servetust Martyrnak méri irni egy énekében, társúl adván melléje az Sz. Istvánnak” etc.

Cat/A.Basilius IV.

VII. Epistola Albam Regalem expedita. Sic enim Czeglédi et Caroli scribunt: „*Basilius István* ezzel kérkedik Székes Fejérvárra irt *Levelében*, hogy immár Váradon három ezer embert közel térített az ő Tudományára” etc.

VIII. Habuit etiam aliud Opus, (quod mihi vidisse non contigit) sic enim scribit Petrus Caroli in Concionibus, Debrecini 1570 impressis, pag. 91.: „*Basilius István* irt mostan ellenünk valami maculatoriumot, melyben csavargoknak, hitetőknek, és tétozásoknak nevez minket ... aszt keni mű reánk, hogy mű három Istent, és két Kristust vallunk.” etc.

((IX, Dialogi quidam de Religione Christiana. Ipsemet citat in Opere superius sub numero IV^{to} habito.

- X. Tíz bizonyított dolgot, melyek a Krisztus nem imádásából származnak. MS.
- XI. Literae Responsoriae ad Literas Pauli Kárádi Hung. Idiomate. MS.
- XII. Pariter Responsoriae ad Literas Benedicti Ovari Praedicatoris Simandini. MS.
- XIII. Literae Latinae ad Principem Christop. Bátori MS.))

Joannis Sommeri Pirnensis Misnici Lectoris Claudiopolitani Opera.

I. Reges Hungaricos Carmine Elegiaco decantavit.

SAND 57 BOCK II 891–892 WALLACE II 265

II. Corollaria sex a Joanne Sommero ex Sacris Bibliis collecta pro Apostolica et prophetica Veritate. MS.

Cat/A.Sommer II.

III. De Christo Domino Theses XVII. MS.

Cat/A. Sommer III.

IV. Summa Libelli de Veritate Narrationis Evangelicae et Christi cognitione. MS.

Cat/A.Sommer IV.

V. Enarratio in V^{um} Caput Matthaei. MS.

Cat/A.Sommer V.

VI. Oratio Funebris in mortem Illustrissimi et Regis Virtutibus Ornatissimi, vera pietate Excellentis Principis ac Domini D. Joannis Secundi Electi Regis Hungariae, etc. Qui natus est Anno Domini 1540. Diem vero suum sancte obiit A. 1571. Mart. 14. Scripta a Joanne Sommero Pirnense Scholae Claudiopolitanae Lectore. Claudiopoli. Impressa A. D. 1571. in 4° –

Cat/A.Sommer I.

VII. Theses de Deo Trino in Personis, Uno in Essentia ex ejus fundamentis desumptae. in 8°. Cum Praefatione ad Lectorem, quae sic incipit: „Joannes Sommerus Lector Scholae Claudiopolitanae Christiano Lectori S.” ((in fine Claudiopoli 1571.))

SAND 57 BOCK II 892 WALLACE II 265

VIII. Annotationes in Epistolam Pauli ad Hebraeos. MS. Descriptor haec subnectit: 31. die Januarii A. 1572, in Civitate Claudiopolitana per Joannem Sommerum dictatae.

Cat/A.Sommer VI.

IX. Refutatio Scripti Petri Carolii Wittebergae editi 1571 sub Titulo: Explicatio Fidei Orthodoxae, de Uno vero Deo, Patre, Filio, et Spiritu Sancto, contra Georgii Blandratae et Francisci Davidis errores; a Joanne Sommero Pirnensi Lectore Scholae Claudiopolitanae in Transylvania. Ingolstadii. Ex Officina Petri Ravisii Anno MDXXCII. Praefationem praemisit: Theodosius Schimbergius. in 8°.

Cat/B.Sommer

RMNy App 44

SAND 57–58 BOCK II 892 WALLACE II 265.

The preface published by in DÁN, Glirius. 247–253.

X. De Justificatione hominis coram Deo. in 8°.

Cat/B.Sommer

SAND 58 BOCK II 893 WALLACE II 265–266.

XI. Theses XXIX de Justificatione hominis coram Deo exhibitae Senioribus Thordae. 19 Septembris Anno 1572. Cum Responsione Seniorum exhibita Claudiopoli 29 Septembris Anno 1572. in 8°.

Cat/B.Sommer

SAND 58 BOCK II 893 WALLACE II 265–266.

XII. Confutatio Responsionis praecedentis 5. Octobris, per Joannem Sommerum. in 8°.

Cat/B.Sommer

SAND 58 BOCK II 893 WALLACE II 265–266.

XIII. Declamatio contra Baptismum adultorum Joannis Sommeri. in 8°. Quatuor hi ultimi Tractatus sunt impressi Ingolstadii Anno MDXXCIII.

Cat/B.Sommer

SAND 58 BOCK II 893 WALLACE II 265–266.

Georgii Válaszuti Pastoris Quinque Ecclesiensis:

Az Pécsi keresztyén Rendnek méltatlan Predikátorának Válaszúti Györgynek, Sca-rica Máthéval az *Kevieknek* Tiszteletes és Becsületes Predikátorával Pécsen való Beszél-
getésének az egy igaz Isten felől, és az Nazarethi Jesus Kristus felől, igaz Oka és Rendi.
Anno Domini 1588.

In hoc Opere continentur. I. Causa adventus Matthaei Scarica Quinque – Ecclesias. 2. Conclusiones inter Georgium Válaszuti et Matthaeum Scarica in Pécs factae. 3. Conciones Matthaei Scarica, in quibus Filii aeternam Divinitatem asserit. Item: Quaedam hinc ortae Questiones. 4. Refutatio testimoniorum pro Christi Divinitate a Matthaeo Scarica citatorum 5. Summa Christianae Religionis de Deo Patre, et Filio ejus, Jesu Christo Crucifixo. MS.

Ed. Róbert DÁN, Katalin NÉMETH S., Budapest, 1981. (Régi Magyar Próza Emlékek 5.)

Jacobi Palaeologi Graeci, ex Insula Chio oriundi, ex Imperatorum Constantionopolitanorum Prosapia sati, Scholae Claudiopolitanae post obitum Joannis Sommeri, Rectoris Primarii Opera.

I. De discrimine Veteris et Novi Testamenti. Cracoviae. 1572. MS.

Cat/A. Palaeologus VII.

II. De Sacramentis. Claudiopoli. 1573. MS.

Cat/A. Palaeologus V.

III. Ad Quaesita pro Thesibus ad Dissolutionem Quaestionis pro Justitia R. D. Francisci Davidis et D. Nicolai Parutae. Claudiopoli. 1. Februari 1573. MS.

Cat/A. Palaeologus X.

IV. De Magistratu. Inveni in MS – o. Ignoro an sit illud Opus cujus Sandius facit mentionem sub Palaeologo, hoc modo: De Magistratu Politico. Losci in Lithuania 1573. editionem procurente Simone Budnaeo. Hunc Librum refutarunt Racovienses, Gregorii Pauli potissimum opera. Cui Scripto Palaeologus iterum opposuit Librum, sub Titulo:

Cat/A. Palaeologus VI.

V. Defensio verae sententiae de Magistratu Politico. Itidem Losci, Budnaei opera A. 1580. impressa.

SAND 59 BOCK II 586 WALLACE II 270

VI. De Ripetano Judicio Romae, et de damnatione optimorum et innocentissimorum hominum, temporibus Pauli IV^{ti}.

SAND 58 BOCK II 585 WALLACE II 270

VII. De Baptismo. Hunc Librum ipsemet citat in Confutatione Judicii Ecclesiarum Polonicarum, pag. 368.

SAND 58-59. BOCK II 585-586 WALLACE II 270

VIII. Refutatio Libri Petri Caroli. MS.

Cat/A. Palaeologus II.

IX. Explicatio Capitis V^{ti} Matthaei. MS.

Cat/A. Palaeologus III.

X. Examinatio Scripti Reverendi Domini Francisci Davidis de Justitia. MS.

Cat/A. Palaeologus IV.

XI. De Anima. De Juramento. MS.

Cat/A. Palaeologus VI.

XII. Dissolutio de Justitia Fidei et Operum. MS.

Cat/A. Palaeologus VIII.

XIII. De Fide Justitiae. MS.

Cat/A. Palaeologus IX.

XIV. De Veritate Narrationis Novae Sacrae Scripturae, sine vitio Sancti Spiritus. Auctore Jacobo Palaeologo. MS.

Cat/A. Palaeologus XII.

XV. Commentarius in Apocalypsim operosus et diffusus. Helcionibus 25. Decembris 1574. MS.

Cat/A. Palaeologus I.

XVI. Responsio ad Quaestiones XXXII. Helcionibus. Anno 1574. 31. Decembris. MS.

Cat/A.Palaeologus XI.

XVII. Inveni in MS. Opusculum sub hoc Titulo: Questiones a Jacobo Palaeologo explicatae, sunt nro 12.

((XVIII. *Commentarii Magni in Scripta Apostolorum*. Hoc suum opus ita citat Jac. Palaeol. in Comm. in Apocalyp. Cap. XVII. v. 2. ad verba: *Cum qua scortati sunt* etc. Quae autem vita fuerit Judaeorum illius seculi? Lege Rom. I. 2, 3. Nam de Judaeis ibi disputat, ut in *Commentariis Magnis*, ad Romanos docuimus.

Nicolaus etiam P. Bogáthi, hujus Operis meminit, in Praefatione Commentarii sui vernaculi in Apocalypsim ubi sic scribit: Az után a Jámbor és Istenes Páléológus Jakab (kit Isten meg koronázzon) *mint az Apostolok egyéb Írásiban; Ebbenis* (Apocalypsis Co.) mutata utat.

XIX. In Apoc.3. v. 7. quemdam suum Librum ita citat: Legitimum erat Filios masculos omnes esse Dei; et non Patris et Matris, nisi redimerentur. Qua de re *alibi a nobis est disputatum.*)

Georgii Enyedini Hungari Superintendentis Ecclesiarum Unitariarum in Transylvania et Gymnasii Claudiopolitani Moderatoris.

I. Explicatio Locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis dogma stabiliri solet. Autore Georgio Enyedino Superintendente Ecclesiarum in Transylvania Unum Deum Patrem et ejus Fillium Jesum Christum per Spiritum S. profitentium. Sandius haec habet de hac Explicatione: „*Excusa* primum in Transylvania in 4°. ac ibidem prohibita, multaque ejus exemplaria publice combusta, postea denuo impressa in Belgio in 4°. Neutri editioni Locus, Tempus addita sunt.”

Typ.Claud.XXIII.

II. Oratio Funebris ad Tumulum Clarissimi Viri Domini Demetrii Hunyadini, Superintendentis Ecclesiarum Unum Deum Patrem et Mediatorem Jesum profitentium, ac Pastoris Claudiopolitani, qui 6. die Julii Anno 1592 expiravit. Habita a Georgio Enyedino. Claudiopoli Typis Heltañis. in 4°.

Typ.Claud.XXII.

III. Conciones MS-ae VI Triacades, septimam morte praeventus absolvere non potuit. NB. In omnibus Triacadibus sunt Conciones XXXIII.

Cat/A.Enyedi III.

IV. Concio Georgii Enyedini, opposita Joannis Szilvasii Concioni, quam habuit Claudiopoli 17 die Octobris Anno 1593. Locus, unde utraque Concio fuit desumpta, fuit Eph.IV. v.6 – 12 etc. usque versum 7^{mum} exclusive. MS.

V. Epistola ad Joannem Szilvasium 1593 26 Octobris. MS. In qua Szilvasio exprobrat imprudentiam, ingritudinem, inscitiam, impudentiam et impietatem. Hunc enim Szilvasium Ecclesia Claudiopolitana Unitaria magnis sumptibus expediverat ad Academias, et cum redivisset in Patriam, Reformatam amplexus est Religionem ((Calvinianam)) inque sua Concione debacchatus est in Unitariam Religionem.

Cat/A.Enyedi IV.

VI. Examen Concionis Joannis Szilvásii. MS.

Cat/A.Enyedi VII.

VII. Responsio ad Apologiam Joannis Szilvásii; in qua Szilvasius cum *porcum*, canem, Marcolphum suspendio adjudicatum, bipedem superbissimum, rabulam etc. nominavit. Claudiopoli 1594. 23. Februarii. MS.

Cat/A.Enyedi VI.

VIII. Tractatus Theologicus a Georgio Enyedino concinnatus. MS.

Cat/A.Enyedi VIII.

IX. Symboli Apostolici Fons et Origo. MS.

Cat/A.Enyedi IX.

X. De Divinitate Christi opus quoddam eidem tribuit Scherzerus. Vid. Sand. sub Enyedino.

SAND 93 BOCK I 331 WALLACE II 417.

XI. Explicatio Locorum Catechesis Racoviensis.

SAND 93 BOCK I 331 WALLACE II 417

XII. Praefatio in primam Catechesin Racovianam.

SAND 94 BOCK I 331 WALLACE II 417

XIII. Versus, vel Epigramma in laudem Jacobi Palaeologi, cum A. 1574 Commentarium in Apocalypsim scripsisset. MS.

Cat/A.Enyedi X.

XIV. Igen Szép Historia az Tancredus Király Leányáról Gismundáról, és az Királynak titkos Tanácsáról Gisquardusról, kik között fel bomolhatatlan szeretet lévén halálra adták magokat. Olasz Nyelvből az Bocatiusból Deákra fordittatván Philippus Beroaldus által, Magyar Nyelvre pedig fordittatván G. E. T. (i.e. Georgius Enyedinus Transylvanus, ut ex initialibus versuum Literis collectis, patet) által. In fine Historiolae: 1574 esztendőben.

Tunc adhuc erat valde Juvenis; sed et si in adulta aetate, imo, cum fuit Superintendens, scripsisset, propter salutaria et optima monita quae ad Patres et Tutores habet, nihil derogaret.

Cat/A.Enyedi XI.

((XV. In Josephi Historici margine, (quem Stephanus Basilius Colosvariensis curavit primum A. 1555 compingi) habet hic atque ibi sua manu scriptas annotationes.

XVI. Scriptum De invocando aut non invocando Christo? ad quod respondet Faust. Socinus Epistola ad Georgium Enyedinum, Ecclesiarum in Transylvania, quae Unum illum Deum, Patrem Domini Nostri Jesu Christi profitentur Superintendentem (pag. 633 inter Epistolas Socini in 8°.) Die 16 ^{bris} Anno 1596. Et ibidem pag. 641, 642, meminit priorum quoque Enyedini Literarum, in quibus ursit Enyedinus: *Nihil esse in Cultu Dei pro bono habendum nisi quod ipse jussit ac mandavit*. Quod non universaliter verum esse disputat Socinus.))

Christiani Franken Germani, Lectoris Scholae Claudiopolitanae Unitariorum Opera.

I. Responsio ad tres Orationes Warsavicii Jesuitae; quibus Regem Stephanum et Senatores ad protestantes persequendos incitat; sub nomine Nicolai Regii.

SAND 87 BOCK I 361 WALLACE II 372

II. Colloquium Jesuiticum toti Orbi Christiano ad recte cognoscendam Jesuitarum Religionem utilissimum. Christiano Franken Gardelebiense Auctore. Viennae. 1578. 20 Januarii. MS.

Cat/A.Franken II.

III. Paradoxa sex de adoratione Panis et Vini in Eucharistia, conscripta per Christianum Franken Gardelebiensem. Basileae. 5. Octobris 1579. MS.

Cat/A.Francken III.

IV. Disputatio cum Fausto Socino de Christi cultu Religioso A. 1584. ((edita Racoviae Typ. Sebast. Sternacii A. ....))

[The edge of the page is damaged.]

SAND 87 BOCK I 363 WALLACE II 372-373

V. Epistola ad Synodum Fratrum Polonorum Wegroviae celebratam, agens de eadem materia, scripta Anno eodem 1584. MS.

SAND 87 BOCK I 363 WALLACE II 373

VI. Antigorscius. Seu: Contra Jacobum Gorscium. Franken, De tremenda Trinitate. MS.

Cat/A.Francken V.

VII. Antigorscius secundus MS. Hunc Librum ipse citat in priori Antigorscio, haec scribens: „*Haec fere sunt Divina testimonia in media Libri parte pro Sacra Triade adducta. Quae in altera sunt Parte, ea in secundo meo Antigorscio confutabo.*”

Cat/A.Francken VI.

VIII. Libri contra Trinitatem. Apud Alexium Rodecki. Propter quos Franken persecutionem, Rodecki vero Typographiae amissionem et vincula passus est. Forte tunc in Transylvaniam venit Franken. Pro Alexio Rodecio Typographo autem Stanislaus Taszycki Eques Polonus, orationem habuit ad Stephanum Regem Poloniae A. 1585. Cui Rex 12^{bris} eodem Anno responsum dedit, et Typographum captivum e carcere jussit liberare. Vide in Sand. Bibl. Anti-Tr. sub Stanislao Taszycki.

((Fortassis de illo Libro scribit Leydekkerus, in Notis ad Ecclesiasticam Hornii Historiam editionis Francofurti A. 1704 haec verba: „Adempta est ipsis Typographia, cum Librum sub prelo haberent, cum Titulo: Tormentum Trinitatem throno deturbans.”

Si non fingit. Id quidem verum est, vocem illam: *Haberent*, odio Unitariorum fuisse usurpatam; Nam constitisse potuit Leydekero, Alexium Rodecki, ob Impressionem talis Scripti, uti et similium, a *Fratribus e caetu ejectum fuisse*. Qui suas impressiones, neque alicui Fratrum in Polonia degentium; sed Erasmo Joannis, e Transylvania, in Majorem Poloniam eunti, et apud se hospitanti, dederat conigendas; uti haec omnia, Scripto suo publicavit Socinus in 3. ad Matth. Radecium Epistola p.141, 142 Et non

Unitarii habuerunt Librum illum sub prelo, qui ob Eum, e suo caetu ejecerunt Rodeckium.))

Cat/B.Francken

SAND 87 BOCK I 363-364 WALLACE II 373

IX. Commentationes in Epicteti Philosophi Stoici Enchiridion, cum Praefatione ad Candidum Lectorem. Claudiopoli apud Casparem Helti A. 1585. in 8º.

Typ.Claud.XX.

X. Praecipuarum enumeratio Causarum, cur Christiani cum in multis Religionis Doctrinis mobiles sint et Varii, in Trinitatis tamen retinendo Dogmate sint constantissimi. Per Christianum Franken Gardelebiensem. MS.

Cat/A.Francken IV.

Erasmi Joannis Pastoris Claudiopolitani.

I. Antithesis Doctrinae Christi et Antichristi de uno vero Deo. A. 1585. in 8º. Nomen quidem non est praefixum, sed ejus Opus esse testatur F. Socinus in 3. Epistola ad M. Radecium. Typis Alexii Radecii. Prodiit idem Liber cum refutatione Hieronymi Zanchii, Neostadii A. 1586. in 4º.

SAND 87 BOCK I 421-422 WALLACE II 377

II. Scriptum ad F. Socinum pro Christi praexistentia anteseulari, editum cum F. Socini Responsione. Absoluta est haec Disputatio A. 1584. 30. Nov. Adjuncta est etiam Quaestio ejusdem argumenti ab Erasmo Johannis Fausto Socino proposita.

SAND 87 BOCK I 423 WALLACE II 376

III. Scriptum, quo causas, propter quas vita aeterna contingat, complectitur; in quo etiam de triplici justitia filiorum Dei tractat ((inter Epistolas Socini pag 401 editum in 8º. Ad quod Socinus A. 1590. 10 Apr)) [The edge of page is damaged.]

SAND 87-88 BOCK I 422 WALLACE II 377

IV. Liber de quatuor Monarchiis.

SAND 88 BOCK I 422 WALLACE II 377

V. Epistola ad Faustum Socinum, impressa inter Socini Epistolas.

SAND 88 BOCK I 423

VI. Commentarius in Apocalypsim operosus et diffusus.

SAND 88 BOCK I 422 WALLACE II 377

VII. Versionem Bibliorum Tremellii et Junii quoad Prophetas correxit, fuit enim Hebraicae Linguae peritissimus; quo Elogio ipsum et ipse Beza ornat.

SAND 88 WALLACE II 377

VIII. Scriptum, in quo vaticinatur Mahumedanorum eversionem Cui sic praemittit: „*Cordato Lectori Erasmus Johannis Pastor Claudiopolanus.*” A. 1586.

Nicolai P. Bogáti Pastoris Unitariorum in Szent – Demeter penes Regium Judicem Inclytæ Sedis Siculicalis Udvarhely Franciscum Balássii:

I. Szent Dávid Sóltári. Mellyek az Üdökbéli Historiák értelme szerént külömb külömb magyar ékes Notákra, az Isten gyülekezetinek hasznára és lelki épületire formáltattak és fordítottak Bogathi (Fazekas Fia) Miklos által. MS.

Cat/A.Bogáthi I.

II. Commentarius in Apocalypsim Hungaricus. MS. Ad Lectorem: Az Uj Jerusálemi Atyafiaknak tökéletességet, az tisztulás, szenteltetés emberkori állapot után kíván és Istentől kér az Apocalypsisnek magyarázoja. N. P. B. i. e. Nicolaus P. Bogathi.

Dedicatio: Nemes Vitézlő Uramnak B.F. (i.e. Balási Ferencnek) Udvarhely Szék Fő Király Birójának az Uj Jérusálembéli nemes örökséget, részt, s az élet laistromabéli jóságot és sóldot kívánnya Istentől N.P.B. Hoc Opus concinnavit circa Annum 1582, sic enim in Dedicatione contra Paulum Kárádi scribit: „*Szidalmazás, ortázás elég vagy on benne (sclt: az Kárádi Pál Apocalypsisre irt Magyarázattjában) amaz harmad nyárbéli kételen consensus miatt.*” etc. Qui Consensus Ministrorum fuit 1579 post Francisci Davidis ad perpetuos carceres condemnationem.

Cat/A.Bogáthi II.

((V.)) Theses N.P.B. (i.e.: *Nicolai P. Bogáthi*) de Jesu Christo, sunt numero: 16. In fine Thesium haec habentur: Scripsi in gratiam fratris mei charissimi, et Amici singularis Georgii Válaszúti. 22. Junii 1582. Quinque – Ecclesiis. MS.

((III.)) Theses N.P.B. 22. Junii ((Aprilis)) 1582. Sunt nro 20 ((in Gerend de Lege))

((IV.)) Theses ejusdem de Spiritu Sancto, quaerendae veritatis causa. Sunt Theses numero 28. M.S. ((5^a Junii 1582 Quinque – Ecclesiis.

Nota: adhuc quinque suorum Scriptorum meminit in Dedicatione Commentarii sui in Apocalypsim.

VI. Baranyába a Szent Apostolok Levelit, Idő, Rendi s Ertelme szerént meg magyarázám, s az

VII. Apokalypsist 51 Czikkelybe vagy Articulusba foglalám másfél Árkusra, jó magyarsággal.

VIII. Irék alkalmas hoszszu Levelet a Kárádi Pál Urnak Leveléhez képest etc.

IX. A könyvére nem; a szidalomra tisztességgel felelék.

X. Ez Esztendőben munkálkodtam a Jésus Kristus Históriájában, osztottam Hét részre etc.

De morte Nicolai Bógáthi Senatoris A. 1603. (an hujus?) vide Stephani Belinyesi Scripta.))

Joannis Kósa Várfalvini Superintendentis Unitariorum post Georgium Enyedinum.

I. Az Üdvességnek Fundamentumáról rövid Kérdezkedés az Szent Írás szerént az küsdedeknek Tudományában, és az Urnak szolgálattában és félelmében való felnevelésre. Várfalvi Kósa János által irattatott. Kolosvárbán nyomtattatott Heltus Gaspar Műhelyében. in 12°.

Typ. Claud. XXXIII.

II. Az Üdvességnek Fundamentumáról ki adatott Tanúságnak Szent Írásból való meg mutogatása az öregekért, kik az Kérdéseket és Feleleteket meg tanúlták, az fellyül meg irt Kérdezkedésnek rendi szerént. in 12°. ((Prior vulgo: *Kis kátékésis*. posterior: *középső*))

Typ. Claud. XXXIV.

His Operibus subnectuntur etiam sequentia.

III. Az meg mosogatásban való *Igének Formája*, az meg mosodtakhoz való *Intessel* együtt.

Typ. Claud. XXXIV.

IV. Precationes matutinae tres, vespertinae tres, ante, et post sumptum cibum binae.

Typ. Claud. XXXIV.

V. Az sok egymással ellenkező értelmek között mint kell az együgyü embernek fel keresni az igazságot. Nyomtattatott Abrugyi György által 1636 in 12°.

Typ. Claud. XXXIV.

Simonis Fischeri Lectoris Scholae Claudiopolitanae, patria Pomerani Colbergensis.

I. Dialectices Praecepta breviter ac methodice in Schola Claudiopolitana studiosis proposita tribusque Libris distincta. Per Simonem Fischerum Colbergensem Pomeranum. Typis Casparis Helti. Anno Domini 1599. in 8°.

In Compendium hoc Dialectices, et laudem Simonis Fischeri Epigrammata scripserunt: *Georgius Deidricius*, tunc Concionator Ecclesiae Unitariae Saxonicae Nationis Claudiopolitanae; *Joannes Brosserus*, Lector Scholae Claudiopol. A. 1600. et *Andreas Textoris* alias *Cromer* Claudiopolitanus (Rectore Paulo Göts Claudiopolitano existente, qui 15 Maji, 1600 introductus est pro Rectore) deinde Lector Scholae et Medicus, qui A. 1613, 13 Decembris, cum a Principe ut Medicus rediret, circa Felek a latronibus est trucidatus.

Typ.Claud. XXIV.

II. Disputationes aliquot (i.e. sex). Doctrinam de Praedicamentis et Praedicabilibus, ut vulgo traditur ex Aristotelis et aliorum Dialecticorum scriptis desumptam, et compendiosa, facilique methodo congestam complectentes exercitii gratia, in Gymnasio Claudiopolitano ad examinandum et ventilandum propositae. A Simone Fischero ejusdem Gymnasii Lectore Anno 1599. in 8°.

Respondentes per seriem fuerunt: Martinus Dipsensis, Matthias Dipsensis, Laurentius Szépmey, Gregorius Saliceus, Adamus Gisthnerus, Johannes Lisbona.

Cat/A.Fischer II.

Ambrosii Symigiani Pannonii Comitatus Szolnok Interioris Notarii.

Conscripsit Rerum Hungaricarum post Bonfinii Scripta gestarum Libros IV. usque Annum 1605, seu Stephani Bocskai Principatum Transylvaniae.

Cat/B.Symigianus.

Joannis Jacobini Notarii Claudiopolitani, tandem Moysis Székely Epistolarum magistri, et Cancellarii. ((Qui in clade ... [The edge of the page is damaged.] cum Moyse Székely, occubuit, ut Stephanus Belinyesi Varadinus ad Annum 1603. notavit, in Descriptione Catalogi Heroum, illo Praelio occumbantium.))

Edidit Historiam in 4°. de Actis Sigismundi Báthori Principis Transylvaniae. Confer Istvánfium Lib.XXXIII. p. m. 515. ubi s... [The edge of the page is damaged.] „Ejus ingenii monumentum extat de rebus a Sigismundo Principe gestis Libellus.”

Cat/B.Jacobinus.

Matthaei Thoroczkai de eadem Superintendentis, ac Pastoris Claudiopolitani Unitariorum.

I. Az O és Uj Testamentumbéli Hellyeknek, melyekből az Háromságról való Tudományt szokták állatni Magyarázattyok. Enyedi György Erdély Országban az Egy Atya Isten, és az ő Szent Fia az Jesus Kristus felől Szent Lélek által ki adatott Tudománjban egyező Ekklesiaknak Püspöke által Deák Nyelven iratott, és annakutánna Thoroczkai Mátétól, ugyan azon Ekklesiaknak Püspökétől Magyar Nyelvre fordítottat. Kolosvárbán. Nyomtatott Makai Nyirő János által. in 4°. Ibidem Claudiopoli iterum 1620 est recusum Opus.

Typ.Claud.XXV.

II. Az Keresztyéni Üdvességes Tudománjnak az Régi és Uj Testamentum szerint egyben summáltatott értelme az keresztyéneknek lelki épületekre. Thoroczkai Máté által. Kolosváratt. 1632 esztendőben. in 12°.

Typ.Claud.XXVIII.

III. Az Egy Állatban lévő három Személyről való Tudakozás. MS. Descriptor haec subnectit: Haec collecta et disputata per Matthaeum Thoroczkam Episcopum unum Deum Colentium.

IV Cantio, cum tempore Bastae fuisset profugus, composita: *Budostában Szent Dávid Profeta.*

RMNy 983.

Ed. Béla STOLL, Márton TARNÓC, Imre VARGA, in: RMKT XVII/4. 65-67.

((*Emerici N. Bükfalvi* Professoris Collegii Unitariorum Claud.

Distycha, Catechesi Matthaei Thoroczkai praemissa nro 6. A. 1632 Claud. edita in 12°.)

Casparis Heltai ((Plebani Colosvariensis Unitariorum Senioris, et itidem Filii ejusdem Casparis Heltai)) Junioris Typographi, Senatoris Claudiopolitani, et circa Annum 1606 Regii Judicis Claudiopolitani.

I. Versio et impressio Decreti Tripartiti Werbőczii. Sic enim in Decreti ejusdem Tripartiti Anno 1611. Debrecini per Paulum Lipsiai impressi Praefatione ad Lectorem scribitur: „Ezen Decretum((-nak magyarra fordításában munkálkodtak, ilyen Haza szerető Férfiak, ugymint – 1571 esztendőben, Kolosvárott lakó *Öreg Heltai* Gáspár az könyv nyomtató)) *mostan 1611 esztendőben* Ifiú Heltai Gáspár az kolosvári könyv Nyomtató és hites Tanácsbéli ember munkája által Deákul és Magyarul, és az Tekintetes Nemes Vitézlő Magyar Nemzethez való szeretetből, ugyan azon Heltai Gáspár, és Debreczenben lakó könyv Nyomtató Lipsiai Pál által ki nyomtatott.” in 4°.

Cat/B.ifj.Heltai

RMNy 1011

Valentini Radecii Superintendentis Unitariorum in Transylvania, et Plebani Claudiopolitani.

I. Apologia adversus Criminationem eorum, qui Religionem Ecclesiarum in Transylvania de Uno Deo Patre et Filio ejus Unigenito Jesu Christo consentientium, Turcicam esse affirmant. Ad Illustrissimum Dominum Gabrielem Bethlen Dei Gratia Principem Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominum, et Siculorum Comitem etc. Scripta Anno MDCXVIII. Die 15 Mensis Octobris a Valentino Radecio Ecclesiarum in Transylvania Unitario – Apostolicarum Plebano. MS.

Cat/B.Radecius

II. Literae multae Convocatoriae ad Sanctas Synodos et Consistoria. MS.

III. De Matrimonio Tractatus. Autore Valentino Radecio. Claudiopoli. Typis Heltanis. Excudebat Joannes R. Makai. MDCXXI. in 4°. (Nota: Illud: *R.* significat: *Rasor*, in Hungarico vero addit: *N.* i.e. Makai *Nyirő* János)

Typ.Claud.XXVI.

IV. Illustris Foeminae Judithae Kornisiae, Spectabilis et Magnifici Domini Simonis Pécsi de Szent – Erzsébet, Serenissimi Regis Hungariae, Principisque Transylvaniae Intimi Consiliarii et Cancellarii, desideratiss. conjugis Funebris laudatio. Habita ad Tumulum ejusdem in Szent – Ersebet a Valentino Radecio Superintendente Prid. Kal. April. Anno MDCXXI. Claudiopoli. Typis Heltanis. Excudebat Johannes R. Makai. Anno MDCXXI. in 4°.

RMNy 1253

V. Disciplina Ecclesiastica. Anno Domini 1626. In qua conscribenda praeter memoratum Superintendentem fuerunt Consistorii cives: Samuel Járai, Stephanus Makai, Matthias Szörös, Georgius Illyricus, Franciscus Dalnoki, Matthaeus Sz. Miklosi, Petrus Besenyey, Michael Sz. Mihályfalvi, Stephanus Somosdi, Georgius Szopos. ((De hac Disciplina, talis observatio scribitur in meo Exemplari: „Caepit primum haec Disciplina A. 1577. consilio et opera Georgii Gönczi, Ecclesiae Debreczinae Pastoris, et Supremi Fratrum Inspectoris, 6ta Febr. in Synodo Varadina publicata”))

Cat/B.Radecius

RMNy 1368

VI. Formula administrandi Caenam Dominicam. Cui annexa est: Quarundam Quaestionum ad eandem elucidandam spectantium solutio. Auctore Valentino Radecio Ecclesiarum Transylvanicarum, Unum Deum Patrem, et Filium ejus Unigenitum Jesum

Christum, in Spiritu Sancto profitentium Superintendente. Claudiopoli. Typis Heltanis. Excudebat Georgius Abrugyi Anno Christi 1638. in 8°.

Typ.Claud.XXXV.

VII. Precationes Latinae. Una matutina, alia vespertina. in 8°.

Typ.Claud.XXXV.

VIII. De efficacia mortis Christi Theses, cum Refutatione Satisfactionis Christi. MS.

IX. De Officiis Christianorum tam in genere, quam in specie brevis Admonitio. MS.

Cat/B.Radecius

((X. Tres Matutinae Preces Hungaricae. MS. 1. Örök mindenható Úr Isten etc. 2. Örök mindenható Igaz Isten etc. 3. Uralkodó Felséges Ur Isten etc.

XI. Literae ad Socinum in quibus Uxor Radecii, et Commensales, Nieciecius, Guthichius, et alii salutaverant Socinum. Meminit Socinus, Epistola ad Radecium A. 1603. 23 9 – br. p 681.))

Matthaei Thordai

I. Az Izraelnek egy Istenéről, és annak Sz. Fiáról az Jesus Kristusról, és az Szent Lélekről való Ének. Mely az Szent Írásból egyben szedegettetett Thordai Máthé által. Claudiopoli. Typis Heltanis. Impressit Georgius Abrugyi.

Typ.Claud.XXVIII.

II. Cantio: Tellyes szivből az kik biznak az Ur Istenben, azok az Sion hegyéhez hasonlók mindenben etc. Initiales Literae Versum collectae significant: *Thordaie*.

((Nota: A Heltai Typussával nyomott Psáltériumban ilyen neveket mutatnak az Enekek: *Stephanus D. pag. 5. Benedictus Pápiksé p. 260. Balassi Bálinthé 269 Deszkáé ez ének (contractum nomen est) 283. Dóti Susannájé 286 Dothi Ilona 291 Dilecto S. L. 293. Grete cinit Te Sante Dio Detru Repodág 324: Grate canit Te Sanctum Deum Petrus Repodág. Joannes Güsüi 384 István Deáké 499. Ladáni Saára 443. Miklós Tháse: Thamásé 485. Noum opus Francisci Némethi 496. Nagy Baptai Matia 515. Nagy Szombati Dolog 518. Stárinusié 570. Sztárai Mihály 577. Uramnak Némethnek énekem 594. Upalatith György 598 Ludovicus 646. Janus Petki angitur 689. Enoch 632 Amen 617 praeterea sententias continent Initiales Charracteres istas: *Jesus Messias pag 50 Első idején mond 302. Erős a mi Istenünk no dicsirjök 305. Esetem örülik, segély Uram 314 Botsásd Bünömt Ur Isten 278 Ha Urad, jól lesz 366 Had lakjam jól még elek 371. Isten velünk 387. Igaz vagyok Uramnak Saulnak 402. Idején kérőnek ád Ura 409. Isten gondja az élőket 415. Kegyelmes az mi Urunk. 440 Ne fély, egyél, igyál, kegyelmes az Úr 501**

Nebukodnézer, Antiokus, Titus 522. Ország rablásáról Izrael sir 537 Örvendek az Urban szabadulván 552. Reménségem Istenben etc. 561 etc. etc.))

Typ.Claud.XXVIII.

Pauli Tsénádi Rectoris Scholae Claudiopolitanae Unitariorum Annis 24, tandem etiam Episcopi, simul et Capituli Requisite.

I. Amaz Szent Máté Evangeliumának huszon nyolczadik részében való Igéknek: *Keresztelhetek Atyának, Fiúnak és Sz.Léleknek nevében Sz. Irás szerént való igaz Magyarázattya.* Mellyet az Nagyságos Bethlen Istvánnak, Urunk eo Nagysága Tanátsának Hunyad Vármegye Ispánnának, és Huszt Várának Fő Kapitánnyának kívánságára az Bibliából szedegetett Kolosvári Csenádi Pál, Hazájának, Oskolájának Mestere. A. C. 1615. 28 Decembris MS.

Cat/A.Csanádi I.

II. Argumentorum de Doctrina Triadis solutio. Per Clarissimum Virum Dominum Paulum Csenadium Rectorem Scholae Claudiopolitanae tradita. A. 1620. MS.

Cat/A.Csanádi II.

III. Leges Scholae Claudiopolitanae concinnavit, ac 1626 Seniore Nicolao Beke Köpeczi mediante publicavit.

Cat/A.Csanádi III.

IV. Colloquium inter Paulum Csenadium Samosatenianum Rectorem Scholae Claudiopolitanae, et Stephanum Geleinum Orthodoxum Collegii Albensis Rectorem, praesente Illustrissimo Principe Gabriele cum Augustissimo suo Comitatu, publice in minori Templo Albae Juliae institutum. Anno 1618 Die 29. Augusti. MS.

Joannis Varsolci Collaboratoris, tandem Lectoris Scholae Claudiopolitanae.

I. *Epicedion* de miserabili admodum et lachrymoso obitu Clarissimi et Doctissimi viri D. Andreae Crommeri, Philosophiae et Medicinae Doctoris Excellentissimi, ac Lectoris Scholae Claudiopolitanae Solertissimi, qui 13 Decembris 1613 in Monte Horrois, vulgo Felek vocato, a latronibus trucidatus, ultimum vitae suae diem clausit. Autore joanne M. Varsolcio, Collaboratore Ungar. Scholae Claudiopolitanae. MS.

(Nota: Versus sunt: 1182.)

Cat/A.Varsolci I.

II. Epitaphium in monumentum ejusdem Crommeri, eodem Varsolcio Autore. MS.

Cat/A.Varsolci II.

III. Epicedium a Johanne M. Varsolcio Lectore Scholae Claudiopolitanae, in Szent Ersébet in Funere Illustris Foeminae Judithae Kornisiae recitatum. Claudiopoli Typis Heltanis. Excudebat Johannes R. Makai. Anno MDCXXI. in 4°.

Cat/A.Varsolci III.

IV. Precationes. Una ligata. Oratione constans Versibus 168, scripta Ingolstadii. Subjectis Literis J.M.V. Alia, soluta Oratione, scripta Altorfii. MS.

Cat/A.Varsolci IV.

Balhasaris Rákosi ((Erat Medicinae Doctor, qui duobus Annis functus Rectoratu Collegii Unitariorum Claudiop. resignavit Valentino Baumgarto, et Politicus factus Requisitor Capituli Colosmonostoriensis. Literae Doctoratus ab Incl. Academia datae apud nepotem St. Aurarii))

I. Argumenta quaedam Trinitatem et Incarnationem Dei impetentia. Quae misit Caspari Boythino, una cum Literis quibusdam, tali salutatione praemissa: Balthasar Rakosinus Caspari Boythino Viro Doctissimo ac Moderatori Scholae M. Vásárhellyinae S. D. MS.

Cat/A.Rákosi I.

II. Defensio Argumentorum Balthasaris Rakosini adversus Responsionem Casparis Boythi. Radnothini A. Domini 1621. 3. Idus Martii. MS.

Cat/A.Rákosi II.

III. Annotationes ad Ideam Philosophiae Naturalis a Burgersdicio exhibitam. Descriptor haec subnectit: Traditae a Clarissimo et Doctissimo D. Balthasare Rakosino. A. 1657. MS.

Cat/A.Rákosi III.

Joannis Thordai

I. Szent Dávid Király Sóltári, Magyarúl irattattak Thordai János által Kolosváratt, az Egy Istent, az Jesus az ki Christus, Tudománya szerint Tisztelőknék Scholájokban. 1627 esztendőben. MS.

Cat/A.Thordai J. IV.

II. Oratio Valedictoria Joannis Tordani, continens Gratiarum actionem pro fideli Institutione Praeceptoris Clarissimi Viri Domini Pauli Csenadi Rectoris Scholae Claudiopolitanae. A. 1620. MS.

Cat/A.Thordai J. I.

III. Dedicatio Operis Matthaei Thorockai, superius memorati, nro II, facta Joanni Tolnai Reipublicae Claudiopolitanae Regio Judici. Anno 1632. in 12°.

Cat/A.Thordai J. II.

IV. Precationes matutinae et vespertinae. in 12°.

Cat/A.Thordai J. III.

((Item Precatio ante Concionem. Duae item aliae Precationes pro lenienda peste A. 1634 et 35. MS – ptae.))

Joannis Bodó Szent – Mártoni

I. Dialogismus az Kristus Haláláról és fel támadásáról. Irattatott 1623 esztendőben. Nyomtatott Keresden 1685 esztendőben in 12°.

Cat/A.Sz.Bodó I.

II. A Sónak Ditséreti in 4°. Autor Joannes B. Sz. Mártoni Anno Domini 1645. Die 8 Decembris.

Cat/A.Sz.Bodó II.

III. Historia az Mária Magdolnának sok bűneiből való kegyes meg téréséről. Saepe impressa in 8°.

Cat/A.Sz.Bodó III.

IV. A Vadászásnak Ditséreti. Autore Joanne B. Sz. Mártoni. in 8°.

Cat/A.Sz.Bodó IV.

V. Az Átsok Ditséreti.

Cat/A.Sz.Bodó V.

VI. Urak haláláról s Üdök Változásáról.

Cat/A.Sz.Bodó VI.

Quatuor ultima Opera esse Joannis B. Sz. Mártoni testatur Michael Turi Camerarius Colosiensis, in Versibus, Salis Laudibus adjunctis.

((VII. A vas éneke mely így kezdetik: Im minden Rendek Dolgokban eljárnak, A sebes gályák tengereken folynak, etc.))

((*Danielis Beke S. Szent Györgyiensis*, qui de Bordos (ubi ferme Annum sedit postquam in Episcopum electus fuit) introductus est Claudiopolim A. 1637. Die 23^{bris}.

1. Confessio receptae Unitariae Religionis in Transylvania, per Honorabilem Danielem Beke Superintendentem ejusdem receptae Unitariae Religionis etc. in Generali Universorum Dominorum Statuum et Ordinum Trium Nationum Transylvaniae Partiumque Hungariae eidem incorporatarum conventu, Albae Juliae, pro Festo Beati Georgii Martyris et Militis, de scilicet 23 April proxime elapsi in hoc Anno praesenti 1638 celebrata, exhibita, hujusmodi tenoris: *Hiszünk a Jesus etc. etc.*

2. Consensus Ministrorum Unitariae Receptae Religionis in Anno D. 1579 etc. ibidem exhibitus.

Extat in Repertorio Literarum Albacarolensi. Subscripsit Princeps Georgius Rákóczi et 56 alii. Edita A. 1741 in 4° Claudiopoli cum Concionib. Petri Nádudvari post XII^{dam}.

3. Visitatio penes Exmissionem Principis in oppidio ABanya peracta, Anno 1648 Die 27 – ae Julij. Extat in Repertorio Literali Conventus Colosmonostoriensis in Protocollo Petro – Rákosiano tertio. fol. 674.))

((*Johannis Régeni Kolosvárii*, in Oris etiam superioribus experti Mensarii.

A Judás Iskáriótes Iskolájában tanult Kolosvári Szörös Mátyásnak, Görgyesz Péternek, Szörös Andrásnak, Ózdi Tamásnak, Sz. György Istvánnak, az Isten Anyaszentegyháza ellen való, számtalan sok latorsági között, emlékezetre való Dolog.

Anno 1638 Die I. Julii mikor az mi kegyelmes Urunk Rákóczi György Fejedelmünk, el unván az őnagyságára való sok járásokat, Generális Gyűlést celebrált volna Deésen, ott compáréálván minden felől, arra delegatus etc.

Simonis Pétsi de Sz.Ersébeth Regni Cancellarii 164... [The edge of the page is damaged.]

I. Versio Bibliorum ex Hebraeo Textu in Lingvam Hungaricam.

De hoc ita scribit Princeps Celsiss. Johannes Kemény in sua Historia MS., quam ego legi. fol.296.

Betlen Gábor idejében Pétsi Simon nevű Cancellarius a Fejedelem Birodalmában leg nagyobb Ember volt, kiis Pétsen egy szöcs fia volt, Deáksága után igen nagyra ment Ember vala ... Uri viselésnek módjával volt mindenekben, és mind Hadi, s mind Országos, és Törvényes dolgokban, s Traktákban, expertus Ember vala, s igen Tudós mind

Théológiában s mind egyéb Arsokban ... Elsőbben Botskai Fejedelem mellett forgott Ember volt, de Religiójában a Judaismust követte, s igen sokakat corrupáltis volt Erdélyben, kivált Udvarhelyszékben, végre roszszúlís lón, a miattis dolga ...

Ő Inventiója volt a Honesta Custodia, kiben maga nyaka szakadott azután ... mert *a Fejedelem megfogatá*, és a maga Inventiója szerint, néhány Esztendeig, sub Honesta Custodia, fogva tartatá Kővárban, és nóha *Törvényt reája nem láttak*, minden jóvaitól priválá. Elkésőre kezesség alatt elbotsáták, Sz. Erzsébethi Jószága oda adattaték, de határán kívül járni szabad nem vala hólíg egészen. Ez birja vala: Radnótot, Bándot, Sz. Pétert, Sz. Mártont, Sz. Erzsébetet, Balásfalvát és többeketis. ...

Betlen Gábor halála után, ismét lett változásban, ismét kezdett vala lábra állani, de ottan succedálván Rákóczi György ... *propter Judaismum* convicáltaték, megfogaték, mindenétől ujabban priváltaték, nóha kételenségből azután convertála s elis botsáttaték. De Sz. Erzsébethi Jószága csak 75 ház jobágyal restituáltaték. *Conditiókkal munkálkodván a Sidó Bibliának magyarra fordittásában hala meg*, igen vén korában, Fiu ágon deficiálván.))

Benedicti Arkosi

I. Philosophiae et medicinae Elogium. Pro auspiciis studiorum Athenaei Patavini Primordiis, publice in Ecclesia Cathedrali frequenti Lectissimorum Hominum Consessu, dictum, ex mandato Almae Universitatis D. D. Theologorum, Philosophorum et Medicorum a Benedicto Arkosino Transylvano, Die 2. Novembris. MDCXXXIX. Patavii. Typis Julii Crivellarii Impressoris D. D. Artistar. sup. Permissu. in 4º.

Cat/A.Árkosi I.

II. Oratio in laudem Sacro-Sanctae Theologiae. Quam jubente Mag. D. D. Theolog. Phil. et Medicorum Universitate, Die 7. Martii D. Thomae Aquinati Sacro, in Almo Dominicanorum Templo publice dixit Benedictus Arkosinus Transylvanus. Patavii A. D. MDCXXXX. Apud Julium Crivellar. Impress. Universitat. Artist. sup. permissu. in 4º.

Cat/A.Árkosi II.

III. Versus in Exequias Magnifici Francisci Mikó. MS.

Cat/A.Árkosi III.

IV. De Locis SS Scripturarum inter Trinitarios et Unitarios controversis MS.

Cat/A.Árkosi IV.

V. Az Hétbeli minden napokra irattatott, és sok féle szükségünkhez alkalmaztatott Imadságos könyv, az melyben az Imádságoknak előtte az Szent Írás szerént való régi egy igaz Vallásról az Keresztyéni Hűtnek Tzikkelyeiről, és az Szent Életről való Üdvességes Elmélkedések vagynak. MS.

Cat/A.Árkosi V.

VI. Annotationes ad Ideam Philosophiae Naturalis a Burgersdicio exhibitam Anno 1655. Scriptor haec subnectit: A Clarissimo et Doctissimo Domino Benedicto Arkosino. MS.

Cat/A.Árkosi VI.

Valentini Radeci Senatoris Claudiopolitani, superioris Valentini Filii:
De Trinitate, duabusque in Christo Naturis, Latine et Hungarice. MS.

Cat/B.ifj.Radecius

SAND 156 BOCK II 710 WALLACE III 273

Samuelis Járai Hungari, Plebani Claudiop.
I. De Divortiis. in 4°.

Cat/A.Járai S.

((II. Duae Precationes pro cessanda peste A. 1633. et 1635. Prioris Initium: Véghetetlen Irgalmasságnak és kegyelemnek Istene etc. Posterioris: Véghetetlen irgalmú Felséges Mindenható Isten etc.))

Cat/A.Járai S.

Michaelis Dalnoki Hungari, Lectoris, et tandem Rectoris Scholae Claudiopolitanae.

I. Prolegomena elucidationi Tractatus Theologici a Clarissimo Viro Georgio Enyedino concinnati praemissa. MS.

Cat/A. Dálnoki I.

II. Compendium Theologiae Christianae. MS. Quod tamen Opus, morte A. D. 1648. 22 Aprilis praeventus, absolvere non potuit.

Cat/A.Dálnoki II.

III. Preces MS.

Adam Franci Silesii Pastoris et Plebani Ecclesiae Claudiopolitanae.

I. Explicationes variorum Locorum Novi Foederis.

SAND 141 BOCK I 359 WALLACE III 103

II. Conciones in varia Loca

Joannis Enyedi

Brevis Refutatio Scripti Joannis F. Kis Várdaini Ungari: in quo continentur Proprietates Septem Divinae, unique et soli Deo competentes, de vera et aeterna Domini Nostri Jesu Christi Divinitate adversus Georgium Enyedinum Transylvanum ornatae et illustratae a Joanne Enyedino Scholae Majoris Claudiopolitanae Secundano veritatis per se militantis causa conscripta. Anno MDCLIII. Locus est affixus. 2 Cor. XI. 3.

Joannis Járαι ex Sesquiannuali Pastore Plebani et tandem Episcopi.

I. Compendium Physicum Brevissimum. MS.

Cat/A.Járαι J. I.

II. Hetedszakai Reggeli s Estvéli szokott könyörgések, mellyekkel az bódlog emlékezetű Járαι János Kolosvári Unitarius Plebanus Uram eo Kegyelme élt. Mostan sokaknak Lelkeknek épületekre ki nyomtattattak, Nagy Iklódi Thóldalagi András költségével, Kolosváratt. M. Tótfalusi K. Miklos által 1695 esztendőben. in 12°.

Cat/A.Járαι J. II.

Balthasari Koncz Nagy Sólumosini, Episcopi.

Hetedszakai Reggeli és Estvéli Könyörgések, mellyekkel az bódlog emlékezetű Solymosi Koncz Bóldisár Edéllyi Unitarius Püspök Uram eo Kegyelme élt. Mostan sokaknak Lelkeknek épületekre ki nyomtattattak Nagy Iklódi Thóldalagi András költségével. Kolosváratt, M.Tóthfalusi K. Miklos által 1695 esztendőben. In 12°.

Cat/A.S.Koncz

II. Preces MS–ae. Sic enim Descriptor praemisit: Reverendi ac Clarissimi Balthasaris Koncz Solymosi Superintendentis Preces.

((*Pauli Bedő Bölöniensis*, qui ex Academiis Belgicis rediit A. 1672. 22 Maji Episcopus creatus 1689. 19 Jun. in Ann. Intermediis fuit Pastor Claudiop. et Generalis Notarius.

Van nálam 1685-ben bekötött könyörgések könyve MS. in 8°, a többi könyörgések maga munkáji, kettőt Sidó és Káldéai Nyelvekből fordított. 1. A Rabbi Saadia Gáoné, 2. a Bölcs Jochanán R. Ben zachaeijé, ki a Templom elpusztulásakor élt. Ezt fordította A. 1686. 30. Jan.))

Francisci Bethlen Nobilis Hungari, Archimareschalli Regni Transylvaniae.

Epistola ad Martinum Ruarum, data in Bethlen 7. Aprilis A. 1649. Inserta II-dae Centuriae Epistolarum Ruari Impressa Amstelaed. A. 1681. 8°.

(Tunc Martinus Ruarus erat Rector Scholae Racoviensis Unitariorum.) Nota: Fide dignus Autor annotavit in suo Diario, hunc *Franciscum Bethlen* in Schola Claudiopolitana Unitariorum *Professoris* munus peregissee.

SAND 145 BOCK I 45 WALLACE III 221-222

Valentini Baumgarti Memela-Borussi, Plebani et Rectoris Claudiopolitani ((primum Racoviae, mox Luclaviae, tertio Claudiopoli)).

I. Oratio habita in Funere Viri Spectatissimi et Integerrimi, juxtaque Doctissimi Domini Antonii Csenadii Civis et Mercatoris Praecipui a V. B. (id est Valentino Baumgarto) Anno MDCLI. Die 26 Aprilis Stylo Gregoriano. in 4°.

Cat/A.Baumgartus I.

II. Anti-Tritheia. Seu: Dissertatio vulgatae opinioni, quae est de tribus Elohim, h. e. Diis, seu Personis tribus, quarum quaeque Deus est, opposita. In qua per distinctas quatuor Sectiones ostenditur, quod vulgata illa de tribus Personis in Uno Deo opinio sit erronea, atque I. Origine Humana. II. Progressu Violenta. III. Effectu Detrimentosa, juxtaque Rationi sanae adversa. IV. Scripturae contraria. A. 1654. MS.

Cat/A.Baumgartus II.

III. Diaphonia, seu Discrepantia Religionum. MS. (In Bibliotheca Anti-Trinitariorum sic exprimitur: Collat. Religion.) ((Titulus est Diversitas Confessionum Reformatorum et Unitariorum §-his sibi invicem oppositis XXVIII ad aperiendum hominibus oculis breviter expressa. A. 1667. Translata in Lingvam Hungaricam per Reverendum ac Cl. Stephanum Pauli piae memoriae.))

Cat/A.Baumgartus III.

IV. Concionis, occasione Loci Gen.1. v.26. habitae Confutatio. Autore M. Valentino Baumgarto Memela-Borosso, Rectore Scholae Luclavicianae in Polonia, post Plebano et Rectore Claudiopolitano. Anno 1667.

Cat/A.Baumgartus IV.

V. Oratio Funebris in honorem Spectabilis ac Generosi Viri Francisci Jármí, Vice-Capitanei Varadiensis. Habita 21 Martii A. D. 1651. in Templo majori, cum sepeliretur, a Clarissimo Domino Valentino Baumgarto Rectore Scholae Claudiopolitanae. MS.

VI. Examen Disputationis Theologicae, de Uno Deo in Essentia Jehovah, et Trino in Personis Elohim, quam praeside M. Jacobo Schnitzlero Philosophiae in Gymnasio Cibiniensi Professore Ordinario, publicae Sententiarum collationi exposuit Georgius Kraus Schesburgensis, ad diem 19 Martii horis locoque consuetis. Cibini Apud Abrahamum Kertész Szenciensem. MDCLVII.

Cat/A.Baumgartus V.

VII. Theses ad disputandum propositae. Numero VIII. 1675. in Julio. MS. ((Atqui: Anno 1672. 13. Jan. Mo... [The edge of the page is damaged.] et 18. Jan. successi ... Dan ... Ivan ... [The edge of the page is damaged.]))

Cat/A.Baumgartus VI.

VIII. Thesium miscellarum Disputatio prior. MS.

Cat/A.Baumgartus VII.

IX. Theses ad disputandum propositae, nro XLV. MS.

Cat/A.Baumgartus VIII.

X. Thesium miscellarum Disputatio posterior. MS.

Cat/A.Baumgartus IX.

XI. Examen Disputationis de Trinitate. MS. Ubi Disputator fuit Nadányi, vel Ladányi (prima enim Litera exemplaris mei est abscissa per compactionem), Hyperaspistes Valentinus Baumgartus Memela-Borussius Ecclesiae Unitariae Saxonicae Plebanus.

Cat/A.Baumgartus X.

XII. Preces MS. Catechesis Latina MS. De Summo Bono MS. Contra Incarnationem Jesu Christi. MS.

SAND 144 BOCK I 45 WALLACE III 133

Samuelis Gronczki de Grondii nobilis Poloni sed in Transylvania degentis Exulis ob Religionem.

I. Historia belli Cosacco – Polonici A. 1676. MS.

II. Fuit Compiler Historiae, quae sub Wolfgangi Bethlen nomine prodiit, in Folio.
((NB. Valentinus Baumgartus Memela – Berussus tumulat hunc in possessione Szent Mihályfalva habita oratione.))

Stephani Pauli Hungari Pastoris Claudiopoli Ecclesiae Unitariorum Saxonicae.

I. Tractatus de Locis Scripturae controversis inter Unitarios et Trinitarios. MS.

SAND 168 BOCK II 628 WALLACE II 314

II. Conciones Latinae. MS.

SAND 168 BOCK II 628 WALLACE III 314

III. Epistolae ad Joannem Naeranum. MS.

(Hic Joannes Naeranus fuit Pastor Ecclesiae Remonstrantium in Batavia apud Veteramnates.)

((IV. Translatio Diaphoniae Religionum in Lingvam Hungaricam et Additamentum post XVIII Articulum Latine et Hungarice.))

Francisci N. Homorod Sz. Páli

I. Verbőczy István Törvény Könyvének compendiuma versekkel. Kolosváratt. 1699. in 8°. ((ugy 1701 – benis))

Cat/B.H.Szt.Páli
RMK I 1541, 1625.

((2. Speculum Consuetudinis et Imago Veritatis. Cujus Initium: Virtus jacet omnis etc. Exordium: Igen Közel vagy az utolsó óránk etc. finis: Nikodémita az ki ezeket írta, megveszett erköltsét Erdélynek siratta etc.

3. A Czábánus Jánosnak ki végeztetésére készült Ének melynek kezdete: Kriva Havassának keserü gombája etc. Anno 1690.)).

Michaelis Gergely Almási de eadem, Hungari, Superintendentis Unitariorum in Transylvania Annis 31. etc.

I. *Tractatus aliquot succincti*. De Generatione Christi. De Libero Arbitrio. De Justificatione cum annexis. Autore Anonymo. Impensis Generosi Domini Gabrielis Literati de Gidofalva. Claudiopoli. Typis Eccleisae Unitariorum. Anno 1702 in 12°.

((Nota: Ego Professoris N. Szaniszló opus esse audiui a patre I. F. U.))

Cat/A.Almási I.

II. Precationes et Conciones multae. MS.

Cat/A.Almási II.

((III. et Praefatio Disciplinae Ecclesiasticae Claudiop. 1694 Ex offi. N. K. M. T.))

RMK II 1777

Pauli Dimien Kolosvári Hungari, ultimi Plebani Unitariae Ecclesiae Claudiopolitanae.

I. Disputatio Medica Inauguralis Pauli Dimien Claudiopolitani. Lugduni Batavorum. 1689. in 4º.

Cat/A.K.Dimién I.

II. Catechesis Latina. Seu: Brevis Institutio Religionis Christianae secundum Unitarios. MS.

Cat/A.K.Dimién II.

III. Notae in dictam Catechesim. MS.

Cat/A.K.Dimién III.

IV. Explicatio Decalogi. MS. ((Et Conciones ex Decalogo Anno 1693 Claudiop. in Templo minori habitae ab Excellentissimo Rectore Paulo Kolosv.))

Cat/A.K.Dimién IV.

V. Conciones, Orationes, et alia. MS.

Cat/A.K.Dimién V.

VI. Positiones Theologicae, a Clarissimo Domino Paulo Demien, Rectore Scholae Claudiopolitanae Unitariorum. Exhibitae Anno 1695. (Nota. I. Forte tempore Disputationis alicujus in aliqua Synodo fuit Praesidens, et tunc exhibuit ad disputandum. II. Positiones sunt 95. III. Commentarius etiam, vel Notae omnibus Positionibus subnectuntur. Est Opus lectu dignissimum. Exemplar quod mihi vidisse contigit est in 8º. MS. philyrarum circiter 9. Omnes fere fidei articulos continet.)

((Francisci)) *Petrityevith Horváth* de Széplak, Nobilis Hungari, Inclytæ Regiae ac Judiciariae Tabulae Adsectoris.

I. Apologia Fratrum Unitariorum. az az: oly Irás, melyet, egy Isten dütsősége mellett buzgólkodó ember írt, és maga disponált költségével ki bocsáttatott oly véggel, hogy abban mindenkkel aszt meg értesse, hogy azok az dolgok, melyekkel ezen Társaságot tartó Atyafiaknak értelmek és vallások terheltetik, és ez világ előtt gyűlöletessé tétetik, méltatlanul hirdettetnek. Kolosváratt. Az Unitaria Ecclesia Typusival. 1701 esztendőben. in 4°.

Cat/A.P.Horváth I.

II. Az Jesus Kristus igaz Tanítványinak lelki vigasztaló Jelei. M.S.

Cat/A.P.Horváth II.

((III.Distycha 4 de luxu Juventutis Hungariae in novis atque novis vestibis parandis. Ibidem alia 4 Distycha De Pileo vulgo kozák süveg dicto.))

Samuelis Biró de H. Sz. Márton, Gloriosae memoriae, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Caroli VI Consilarii Intimi et Actualis in Gubernio Transylvanico.

((I. Observationes Oeconomicae morales. MS.

II. Igazság panasza, vel: simpliciter: Panasz.

III. Principatus Transylvaniae cum Rebus memorabilibus Descriptio.

IV. A Székelyföldről és Székelyek eredetiről.

V. A Székelyek régi szabadságáról, nemességekről, s leg közelebb Primipilus-ságokról, avagy Ló fü nemes emberségekről.

VI.) Conscribere caepit A. 1710 Jus Publicum Transylvaniae; at morte praeventus non absolvit.

Cat/B.H.Biró

Sigismundi Pálfi de Várfalva, Hungari, Superintendentis Unitar. in Transylvania.

I. Concio in Exequiis Illustrissimi Domini Ladislai Kun de Kál, sub hoc Titulo:

„Jobb az hosszú tűrő az erősnél, és az ki uralkodik az ő Indulattyán annál, az ki várost vészen meg. Péld. 16. 32. Mely nagy Jónak tökéletes Hitből származott Példája az Hívők Attyában, Abrahámban Istennek Barátyában nevezetesen ki mutatta magát. Melyről együgyü Elmélkedését rövideden ki tette az Kolosvári Unitaria Ecclesiának egyik Predikátora, midőn virág korában Istentől szállított Ifiúnak Tekintetes Káli Kun László Urfinak Tekintetes Ur Káli Kun István Uram Fíának utolsó Tisztesség tételének alkolmatosságával az szabadoson uralkodó Istennek dütsőségére, az nehéz keserűségben esett Atyának és Anyának szívbéli fájdalmok tsendesítésére s mindenknek hitben való meg erősödésekre Halotti Predikatiót mondott.” Kolosváratt. Anno 1733. 8 Februarii. in 4°.

Cat/A.V.Pálfi I.

II. Oratio Funebris. Habita in Funere Spectabilis Domini Ladislai Pekri, filii Spectabilis Domini Gabrielis Pekri, qui in territorio Kutylfalviensi, aquae immersus vitam cum morte commutavit A. 1697. 14. Julii. Declamata est Oratio, eodem Anno, ibidem in Kutylfalva 21. Julii. MS.

Cat/A.V.Pálfi II.

III. Conciones plurimae Latinae. MS. 8. Centuriae.

Cat/A.V.Pálfi III.

IV. Fertur etiam Apologiam Unitariorum ex Hungarica Lingua, in Latinam transtulisse. MS.

Cat/A.V.Pálfi IV.

V. Formulae administrandi Caenam Dominicam, et Formulae Copulationis Matrimonialis. MS.

Balthasar Petrityevit Horváth Patris, de Széplak, Nobilis Hungari magnae Prosapiae.

Rövid Elmélkedés. Melyben meg mutattatik: Hogy az igaz Hitben és Vallásban lévő embernek (az mostani üdőben kiváltképpen) nem szabad Leányát más Vallású embernek Feleségül adni. (Hoc Opusculum elaboravit Illustrissimus iste Vir, cum suo Pastore Széplakiensi Rev. D. Balthasare Köpeczi, tunc, cum Illustrissimus D. Petrus Daniel Ec. Unitar. Supremus Curator Filiam suam Unitariam elocavit Illustrissimo ac Magnifico Domino Joanni Haller Catholico, et pro xenio abtulit. Sed non fuit (... indecipherable word).

Michaelis Váró de Bágyon, Nobilis Hungari, Advocati Causarum Juris utriusque in Transylvania Experientissimi.

I. Oratio super Funere Spectabilis ac Generosi Domini Michaelis Jo, ex illo triverbio. Veni, vidi, vici. MS.

II. Idea Actionum Juridicarum. A Viro Patrii Exterique Juris Peritissimo, in maximam Juris Tyronum utilitatem concinnata. Claudiopoli. Typis Academicis Soc. Jesu. Anno 1744. in 12°. Iterum recusa. Ibidem.

Cat/A.B.Váró I.

III. Fertur etiam eundem Virum Generosum composuisse Libellum sub Titulo: Ars Argumentandi. MS.

Cat/A.B.Váró II.

Samuelis Keresztúri Hungari, Lectoris Scholae Claudiop. post Pastoris Claudiopoli et Thordae.

I. Oratio Funebris in Exequiis Stanislai Stánó. Anno 1703. 5. Decembris. MS.

II. Az Örökké Valóságnak három Postái; az kik ez világi számkivetésben bújdoso Ádámnak fiai Örökös Hazájokban hívják; az kik amaz minden kegyességet meg jutalmaztató Törvény Székre tsak nem együtt czítálák két Jó Urainkal az bódog emlékezetű Kmita András Uram Özvegyét Nemzetes Wilhelm Christina Aszszonyt 1704. esztendőben, Szent Iván Havának 14. napján. Kinek utolsó tisztességére, hideg tetemi felett, ez három Postáknak követségeket meg beszéltette, az Kolosvári Unitarium Collegiumban Oratoriát tanító Ifiu Kereszturi Samuel. Kolosváratt. Nyomtatta Telegdi Pap Samuel. 1704. esztendőben. in 4°.

Cat/A.Kereszturi III.

III. Oratio Funebris in Exequiis G. D. Ladislai Gyerőfi. Anno 1705. 8. Junii. MS.

IV. Oratio Funebris super Funere G. D. Mariae Súki. Anno 1705. 20^{bris}. MS.

V. Oratio Funebris, in Exequiis G. D. Margarethae Hoszszú, dicta 1706. 23. Martii. MS.

VI. Notae in Historiam Justini, multis Exemplis, Fabulis, Similitudinibus, Doctrinis etc. illustratae. MS.

Cat/A.Kereszturi II.

VII. Ambrosia. az az: Halál ellen való Ital. Mellyet az néhai nagy emlékezetű Tekintetes Doctor Pécsi András Özvegyének, ugy mint, néhai jó emlékezetű s kegyes életű Tekintetes Stánó Ersébet Aszszonynak, Teste felett való Beszédében, az külső s belső Bölcsességnek Patikaiban magokat gyakorlott és életeket abban foglalt s el töltött Tudos Doctoroknak Írásokból össze szedett és elegyített, minden jó Lelkeknek vigasztalásokra, Keresztúri Samuel, az Kolosvári Unitaria Scholának egyik Lectora. Anno 1712 Die 8. Mensis Martii. Kolosváratt. Nyomtatta Telegdi Pap Samuel. 1712 esztendőben. in 4°.

Cat/A.Kereszturi IV.

VIII. Critica. Seu: Notae in Acta Apostolorum Concionatoribus apprime utiles. MS.

Cat/A.Kereszturi I.

IX. Conciones. Preces, Orationes Funebres, et alia multa. MS.

Stephani Gergely Dersi, Hungari, Pastoris Szőkefalviensis, Kaliensis, Sz. Lászlóiensis, Thordensis, Szeplakiensis etc. Eccl. Unitariae.

I. Tractatus Theologico–Diacriticus. Quatuor Religionum in Transylvania receptarum praecipua Capita et Fundamenta complectens. MS.

Cat/B.Dersi H.Szt.mártoni F. T.

II. Alphabetum Sacrum. hoc est: Rerum et Vocum in Scriptura Sacra existentium Interpretationes Theologicae et Morales, secundum ordinem Alphabeticum, ex Dictionario Petri Berchorii excerptum et concinnatum. Opus non est absolutum, sed tantum usque vocem *cinis* alioquin est Opus diffusum. MS.

((add. ad Steph. Gergely Dersi

3. Tabula Chronologica. Christi D. Nativitatem, Christianae Fidei Originem, inde in varias sectas jactam recessionem representans, ex Joanne Tunccio, Christiano Matthiae, Joanne Henrico Alstedio, Georg. Hornio, omnibus videlicet Trinitariis Chronographis excerpta atque in hunc modum concinnata in Colleg. Unit. Claud. A. Ae. Christianae 1715 Mense Majo a Seniore Collegii St. G. Dersi. MS.

4. Idea seu Dyatiposis totius Apocalypseos ... A Sz. János Apostol Mennyei Látásának Prédikációk által való Magyarázása usque 12 Caput sunt Conciones 59 et Exordium sexagesimae C. reliquas paginas puras reliquit. Videat apud suum Magistrum.

5. Rövid Leírása annak, hol és mikor kezdték az Emberi végezések, az Istent Háromságnak nevezni, az Apostoloknak haláluk után? Melyis ki iratott önön magoknak a Háromságos Atyafiaknak könyvekből és Írásokból. MS. in 12°.

6. Proba kő

Plura possunt exstare in proprio MSpto apud Honestum D. Michaellem Koncz Magistrum Scholae Bágyoninae.))

Joannis Geizanovii Poloni, Lectoris Scholae Claudiopolitanae Unitariae. ((Medici Clarissimi))

I. De Summo Cognitionis humanae Principio. MS.

II. Historia Philosophica. MS.

III. Notae in Summarium Rechembergianum. Seu si ita placet: Historia Ecclesiastica. MS.

IV. Concio super funere Spectabilis Ladislai Suki de eadem Senioris, quam multis Auditoribus existentibus declamavit in Felső Súk in Aula. Anno 17–

Thomae Ferencz Homorod Sz. Mártonini Pastoris Városfalv. H. Karátsonf.

I. Papi Remek. az az: Az Papi Hivatalnak nemeiben való Proba. Melynek vadnak VII. Részei. Az I. Részben vadnak Imádságok. 1. Az Lelki Tanítottól önnön magától mondandó Reggeli, Déli, és Estvéli Imádságok. 2. Az Templomban mondandó Reggeli

és Estvéli Imádságok. 3. Predikatio előtt és utánna. 4. Karátsoni, Uj esztendői, Nagy Pénteki, Áldozói és Püskösti Imádságok. 5. Gyónásnak, avagy Bünről való Vallástételnek formája. 6. Ur Vatsorája előtt és utánna való. 7. Keresztelésnek idejére néző. 8. Halotti Predikatio előtt való. 9. Esketésnek idejére néző. 10. Betegekért való. 11. Beteg ember Imádsága. 12. Közönséges Nyomorúságnak és Böjtölésnek idejére való Imádságok. Az *II^{dk}* Részben vagyon az Keresztelésnek Formája. Az *III^{dk}* Részben, az Ur Vatsorájának osztogatásának Formája. Az *IV^{dk}* Részben, az Esketésnek Formája. Az *V^{dk}* Részben, Adventusi, Karátsoni, Uj esztendői, Nagy Pénteki, Húsvéti, Áldozói, Püskösti, és azokkal együtt, Ur Vatsorájával való élésre készített Predikatiók. Az *VI^{dk}* Részben Halotti Predikatiók. Az *VII^{dk}* Részben, külömb külömb üdökre és dolgokra alkalmaztatott Vasárnapi közönséges Predikatiók. Anno Domini MDCXCV. Városfalvi Pap Homoród Sz. Mártoni Ferencz Tamás által. MS. Dedicatio: *Az Magyar és Szász Natioból álló Kolosvári Unitaria Mater Ecclesiához.* etc. Subscriptio: Az Te lelki méhednek leg kisebbik méltatlan raja: Homoród Sz. Mártoni Ferencz Tamás. Ad oculatores: Ez könyvnek Oculatorihoz: Tiszteletes és Tudos Almási G. Mihály Erdélyi Unitarius Püspök, és Kolosvári Fő Magyar Pap! Jövedétsi András Kolosvári Plebanus és Unitarius Fő Szász Pap! Kolosvári Dimién Pál; ugyan Kolosvári Unitarius Fő Schola Mester, s egyszersmind Doctor Uraimhoz etc. Subscriptio: Kegyelmeteknek alázatos szolgáló Tagja az Kristusban etc.

II. Tuba Pacis Publicae, Naturam, Media Votumque pro eadem in Regna Christiana Carnibelligera resonans. MS.

APPENDIX

Quandoquidem dantur multa scripta, quae aut communi Unitariorum Ministrorum nomine sunt edita, aut Auctores sunt incogniti, placuit, ea quoque, quorum copiam habere potui, hic subnectere.

I. De Falsa et Vera Unius Dei patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione, Libri duo. Auctoribus Ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transylvania. Albae Juliae. *Annus non additur.* Dedicatio: Serenissimo ac Pietate Clarissimo Principi D. D. Joanni Secundo Electo Regi Ungariae. Dalmatiae, Croatiae, etc. Ministri Ecclesiarum consentientium Gratiam et Pacem precantur. Subscriptio Dedicationis: Albae Juliae. 7. Augusti. 1567. Dei Ministri M. V. S. obsequentissimi. in 4°. Hic Liber Georgio Blandrata praecipuo Auctore prodiit.

Typ. Alb. 1567. III.

II. De Mediatoris Jesu Christi Hominis Divinitate, Aequalitateque Libellus. Item: De Restauratione Ecclesiae Cellarii, cum Epistola Praeliminari Fabricii Capitonis. Excusum Albae Juliae. Anno Domini MDLXVIII. Dedicatio: Magnifico Domino Caspari Bekes, Comitati in Fogaras, ac Consiliis Serenissimi Principis etc. et Veritatis amantissimo. S. P. Subscriptio: Ministri et Seniores Ecclesiarum consentientium in Transylvania. in 4°.

Typ. Alb. 1568. II.

III. Brevis Enarratio Disputationis Albanæ de Deo Trino, et Christo Duplici coram Serenissimo Principe et tota Ecclesia decem diebus habita. Anno Domini MDLXVIII. 8. Martii. in 4°. Locus est annexus Ecclesiastici XXXVII. v. 23. Excusum Albae Juliae apud Viduam Raphaelis Hofhalterii Anno MDLXVIII. ((In calce additæ 42. Antheses Interpretationis Melianæ in caput primum Joannis.)).

Typ.Alb.1568.IV.

IV. Epistola Ecclesiarum Transylvanicarum ad Ecclesias Polonicas, de Baptismo, in qua late proponunt sententiam suam de hoc ritu, probante Christianos eo nunc amplius non obligari. Scripta Anno 1566. Budzinius eam exhibet Historiæ suæ MS – æ Capite XLV.

SAND 173 BOCK I 10, 63

V. Demonstratio Falsitatis Doctrinæ Petri Melii et reliquorum Sophistarum per Antitheses, una cum Refutatione Antitheseon Veri et Turcici Christi, nunc primum Debrecini impressarum. Albae Juliae. in 4°.

Typ.Alb.1568.V.

VI. Antithesis Pseudo – Christi, cum vero illo ex Maria nato. Albae Juliae, Anno MDLXVIII.

Typ.Alb.1568.VI.

VII. Aequipollentes ex Scriptura Phrases de Christo Filio Dei ex Maria nato figuratæ. Quas, si quis intellexerit, et in numerato habuerit, ad multa intelligenda in Scripturis iuvari poterit. Albae Juliae Anno Domini MDLXVIII. in 4°.

Typ.Alb.1568.VII.

VIII. De Regno Christi Liber Primus. De Regno Antichristi Liber Secundus. Accessit Tractatus de Poedobaptismo et Circumcisione. Locus est additus: Johan. XV. v. 14. Albae Juliae. Anno Domini MDLXIX. in 4°. Dedicatio: Serenissimo Principi Domino Domino Joanni Secundo Electo Regi Ung. Dal. Cro. etc. Ministri et Seniores Ecclesiarum de Uno Deo Patre consentientium in Transylvania Gratiam et Pacem P. Hic etiam Liber præcipue Autore Georgio Blandrata prodiit. ((Imo vero Authore Francisco Davidis, patet ex Concione XI^{ma} de Christo ubi fol. 100. numero 6. dicit *Ideje léssen, hogy meg magyarázom, hogy tizenkét száz esztendeig kellett durálni a pápa tudományának* id scribit A. 1569 uti folio 99 B addit. Eodem Anno in Libro De Antichristo statim in 4ta pagina facie secunda docet *A Constantini et Sylvestri tempore jam Annos Mille Ducentos et 60 regnasse Papam* etc.))

Typ.Alb.1569.I.

IX. Catechismus Ecclesiarum Dei in Natione Hungarica per Transylvaniam; quae relicto Deo Papistico quaterno, Verbum Dei de Sancto–Sancta Triade Uno vero Deo, Patre, Filio ejus Domino Nostro Jesu Christo, ac amborum Spiritu amplexae sunt, simplicitateque pia ac puritate illud credunt ac profitentur. Excusus et publicatus Claudiopoli in Transylvania. A. D. 1566. in 8º.

Typ. Claud. VII.

X. Refutatio Confessionis Petri Melii de Deo Trino, facta a Ministris Transylvaniae, partibus tribus absoluta. Quarta Parte Stancari de Mediatore sententia refutatur.

Typ. Alb. 1567 IV.

XI. Disputatio Blandratae. Vel: Quae Albae Juliae acta sunt coram Principe Transylvaniae Christophoro Bathoreo.

SAND 34

XII. Defensio Orthodoxae Sententiae de Caena Domini Ministrorum Ecclesiae Claudiopolitanae, et reliquorum recte docentium in Ecclesiis Transylvanicis. Locus est affixus Joan. VI. Caro mea vere est cibus et sanguis etc. Qui edit carnem meam, et bibit etc. Claudiopoli. MDLIX. in 4º. Philyrarum 5. Dedicatio: Omnibus Religionis Christianae amantibus, cum superioris, tum inferioris status Hominibus, Gratia et Pax per Christum multiplicetur.

Typ. Claud II.

XIII. Az Váradí Disputationak, avagy Vetélkedésnek, az Egy Atya Istenről, és annak Fiáról az Jesus Kristusról, és az Szent Lélekről, igazán való elő számlálása. Mely mindenik félnek akarattýából kezdetett Mind Szent Havának 20 Napján 1569 esztendőben. Locus est annexus: Act. V. v. 35 et seq. Kolosváratt. 1569. in 4º. Dedicatio: Az Jesus Kristus vérének általla meg szentelt választott Híveknek egész Magyar Országban lakozóknak, az igaz ítéletnek és bölcsességnek lelkét az Atya Istentől az Jesus Kristusban szívünk szerint kívánnjuk. Subscriptio: Az Erdélyi Lelki Pásztorok, kik az Egy Atya Isten felől és annak ő áldott szent Fia az Jesus Kristus felől, és ezeknek Szent Lelkek felől, az Szent Írás szerint egy értelemben vadnak.

Typ. Claud. XI.

XIV. Responsio Pastorum ac Ministrorum Ecclesiarum in Transylvania. Quae unum Deum Patrem Christi, et Jesum Christum Filium Dei Crucifixum, unumque amborum Spiritum confitentur. Ad Melianas Propositiones, Disputationi Csengerianae destinatas, quibus Deus Antichristi, et Filius ille commentitius cum extravagante Spiritu defenditur. Claudiopoli. Anno 1570. in 4º. Dedicatio: Viris Reverendis eruditione et

virtute praestantibus, Pastoribus et Ministris Ecclesiarum in Hungaria, Dominis ac Fratribus nostris observandis. Subscriptio Edicationis: Ministri Christi Crucifixi in Transylvania.

Typ. Claud. XII.

XV. Theses in Disputatione proxima Vásárhelyii excutiendae 5. Septembris Anno 1570. in 4°.

Typ. Claud. XIII.

XVI. Könyvecske, az igaz keresztyéni keresztségről ... az Szent Írásból nagy munkával e rendre egyben gyűjtetett, és öszve szerzettetett. Némely Jámbor Tudós Emberek által, kik annak utánna Mátyróságot szenvedtenek alsó Német Országban. Az Isten választottinak taníttására és fel építtetésére. In fine operis habetur: Kolosváratt. Nyomtatattott Heltai Gáspár által 1570 esztendőben in 8°.

Typ. Claud. XIV.

XVII. Responsio ad Michaelis Cserényii de Balásfalva Assertiones Scholasticas, de Sanctissima et Individua Trinitate. Anno Domini 1593. Die 29 Novembris. MS. Existimarem tamen hanc Responsionem esse Georgii Enyedini Superintendentis.

Cat/A.Enyedi V.

XVIII. De corruptione Symboli Apostolici per alia Conciliorum nova Symbola ab Episcopis temere composita. MS. Forte est Opusculum Stephani Basilii, cum alio enim ejus opere simul scriptum deprehendi, quod scriptum fuit circa Annum D. 1578.

XIX. Scopus et paraphrasis seu Circumloquutio initii Evangelii Joannis Apostoli juxta Analogiam Scripturae. MS.

XX. Declaratio uberior *Sermonis* Dei a Joanne Apostolo usurpati. MS. Haec duo Opuscula forte sunt Erasmi Joannis, in fine enim horum Opusculorum hoc scriptum deprehendi: *Cordati Lectori Erasmus Johannis Pastor Claudiopolitanus*, quamvis agit de diversa materia.

XXI. Ratio Poedobaptismi administrandi. Antiquum esse Opus patet, quia scripsit Matthias Albaregius, qui circa Annum 1578 fuit Pastor in Köblös.

XXII. Formula Copulandi Conjugatos. Ejusdem temporis Opusculum. Hungarice. MS.

XXIII. Ad Theses de Justificatione Homini coram Deo, a Joanne Sommero exhibitas Senioribus Thordae 19 Septembris Anno 1572 Responsio Seniorum, exhibita Claudiopoli 29 Sept. Anno 1572. in 8°.

XXIV. Declamatiuncula contra Praedestinationem Neotericorum. Impressa Ingolstadii 1583. in 8°.

Ed. in DÁN, Glirius. 239—246.

XXV. Kis Catechesis. Az Gyermeknek, és az gyenge értelmű emberek számára. Locus est annexus Psal. 119. v. 9. Fordítottatott Lengyelből Magyarra. Nyomtatott Anno Domini 1637. in 12°.

Typ.Claud.XXIX.

XXVI. Az Háromságnak óltalmazására gondolt leg fővebb okoskodásnak meg vizsgálása. Nyomtatott az mű Üdvezítettök Születése után 1634 esztendőben. in 12°.

Typ.Claud.XXX.

XXVII. Az Szent János Evangeliuma kezdetinek rövid Magyarázattya. Mely Kérdésekből és Feleletekből áll. Német Nyelvből egy igazság szerető Atyafi által magyarra fordítottatott. Nyomtatott 1636 esztendőben, in 12°.

Typ.Claud.XXXI.

XXVIII. De Citationibus Locorum Veteris Testamenti in Novo, atque de eorum conciliatione; quos ut rite intelligas observandae sunt Tibi sequentes Regulae. (Nota. Regulae sunt tantum tres, Loca autem sunt no 20) MS.

XXIX. De Praedestinatione. Opus breve, sed apprime utile. Scriptum Quinque – Ecclesiis. A. 1583. MS.

XXX. Deum non esse Auctorem peccati Argumentis probatur; et objectiones solvuntur. Eodem tempore est scriptum etiam hoc opusculum. MS.

XXXI. Quod Unus, Solus, Verus Deus Izraelis pater Christi, et nullus alius invocandus sit, Theses 15. MS. (Hoc opusculum est Fr. Davidis. Vide sub Fr. Davidis inter Opera nro 14.)

Bibl.Script.Dávid XIV.

XXXII. Explicatio V^{ti} Capitis Matthaei. MS. In fine additur. Finis in Vigiliis decolati Joannis B. 1583. QQ – Ecclesiis. Est opus Joannis Sommeri, ut apparet.

Bibl.Script.Sommer V.

XXXIII. Responsio ad Argumenta quaedam, quae pro Invocatione Christi stabilienda adducuntur. Argumenta sunt sex. Opus est scriptum 1582. 8. Martii. Descriptor haec subnectit: QQLiis, id est: Quinque – Ecclesiis, Hungarice: Pétsen, 23. Aug. 1583.

XXXIV. Brevis Christianae Religionis Institutio in duas Partes divisa. Sequitur tandem Prooemium. Religio Christiana consistit in recto de Deo ac Jesu Christo sensu, et in recto utriusque cultu. MS.

XXXV. Exercitium Compendiosum Sacrae Theologiae. In quo omnes Loci controversi tum Veteris, tum Novi Testamenti dilucide explicantur, et a Trinitariorum Argumentis, ac eorundem Resolutionibus, Distinctionibus, Instantiis solide vindicantur; et iidem rursus in eosdem retorquentur, ab Anonymo quodam est divisum in *duos Libros*. Locus est affixus I.Pet. 3:15. *Liber Primus* continet omnium Locorum explicationem. Finito Libro Primo, subnectitur: Hactenus examinavimus Locos eos ex quibus Adversari dogma Trinitatis elicere, et stabilire conuntur; jam sequitur: *Liber Secundus* In quo multa continentur. I. Distinctionum et Regularum, quas Trinitarii excogitarunt ad errores suos confirmandos, Destructio. II. Destructio Regulae Communicationis Idiomatum Trinitariorum. III. Dogma Trinitatis in Sacris Literis non extare, Trinitatem non esse unum illum Deum, et multa absurda ex hoc dogmate sequi. IV. De aeterna Generatione Filii ex Substantia patris. V. De Incarnatione. VI. Quod Christus unus ille Deus esse non potest. VII. De Spiritu Sancto. VIII. De Munere Christi, et primum de Prophetico Munere. IX. De Fide et Justificatione. X. De Libero Arbitrio. XI. De Qualitatibus Adami ante lapsum. XII. De Peccato originali. XIII. De Praedestinatione et Praescientia Dei. XIV. De Remissione sive condonatione Peccatorum. XV. De Satisfactione. XVI. De Caena Domini. XVII. De Regio Christi Officio. MS. Scriptor hujus Libri, quem ad manus habui, in fine haec subnectit: Finis, Anno 1653. 8. Junii in Schola Majori Claudiopolitana, per me *Basilium Galathi Karátsonfalvinum*.

XXXVI. Summa Doctrinae Christianae. De Deo Patre. De Filio ejus Jesu Christo, et De Spiritu Sancto. MS.

XXXVII. Praeludia Theologica de Deo et vera ejus cognitione cum disputandi formulis consignata, per Titulos novem, una cum cognitione Christi, cum refutatione Locorum, quae ab Adversariis adferri solent. MS.

XXXVIII. Argumenta contra Adversarios, demonstrantia Christum non esse Deum a se, vel, summum. MS. (An haec Argumenta, sint ejusdem Auctoris, cujus sub Titulo: *Praeludia Theologica* etc. sunt: nam vero eodemque Anno 1653, Diebus 17–23 Januarii, sunt scripta, per eundem Scriptorem Basilium Galathi Karátsonfalvinum.)

*XXXIX. Institutionum Religionis Christianae Liber Primus. De Religione Christiana in Genere. Quenam sit Religio Christiana velim abs te doceri? Religio Christiana est via patefacta divinitus vitam aeternam consequendi etc. Liber Secundus pars prima de cognitione Dei. Quidam Dei nomine intelligis? etc. (Nota: Ante Rectorem Paulum D. Kolosvári, hanc fuisse publice in Scholis traditum, ostendunt varia ab antiqua MSpta, et in Hungaricum translatio saepe descripta; uti et notae plurimae. Legi MSpta Martini B. Hidvéghi A. 1682 Johannis Székely A. 1673. ita Johannis Gazdagh circiter et rursum nescio cujus. Item *Synopsis hujus Theologiae* impressam, tam Latine, quam Hungarice A. 1632.)

XL. Expositio Analytica in Epistolam Pauli ad Galatas. Argumentum Epistolae. Galatae ex Gallis oriundi in Asia minore inter Bithiniam et Cappadociam sedes fixerant, quae Regio inde Galatia etc. MS. Descripsit Daniel H. Ajtai Anno 1683.

---

* (The rest of the text was supplemented by István Uzoni Fosztó.)

XLI. Az Kristus Jésus igaz Ecclesiájának Lelki Vigasztalása; melyel magától az Ur Jésus Kristustól és az 8 Apostolitól vigasztaltatik. MS.

XLII. Kegyességre tanított könyvetske, melyben húsz Lelki elmélkedések, ugyan annyi napokra alkalmaztatván, a kegyességet követni, és gyakorlati igyekezőknek kedvéért, irattatott, és ékes formában kiis adattatott.

XLIII. Lamentationes Jeremiae. azaz Jerémiás Profétának Siralmi. Excusae Claudiop. in folio. nro. 8. ad tres phylras.

XLIV. Applausus in adventum Illustrissimi Domini ac Baronis, D. Gwilielmi Pogett Serenissimae suae Regiae Majestatis Britannicae etc. etc. ad Portam Ottomanicam Legati Excellentissimi ac consultissimi. Dum confecta feliciter pace Carloviciensi redux in Patriam, inter alias Transylvaniae Civitates, Clausemburgum quoque desideratissima sua praesentia beasset. Die 5 Junii Anno MDCCII scriptus ab Illustri Unitariorum Collegio ejusdem Loci. Claudiopoli. Anno 1702. Editus in 4°. (Nota: Ejusmodi Scholastica opera varia sunt diversis Annis edita, plura hic non adduntur.)

XLV. Explicatio Primi Capitis Johannis Pars prima. Lectori pio S. Multa profecto sunt, in quibus adhuc Christianus orbis caecutit etc. Quod cum Ego animadverterem etc. Johannis Evangelistae primi Capitis partem illam interpretandam mihi detegi, quae in Romana Ecclesia a Missa (quam vocant) sacrificuli recitare consueverunt ... Nomen autem nostrum non adjecimus, nam licet in iis Regionibus simus, ubi ab Hominum injuria metuendum nobis non est, libuit tamen antequam nomen nostrum prodamus aliorum exigui hujus laboris nostri, judicium cognoscere etc. In 4° sunt folia 20 in fine addita Antithesis in primum Johannis caput juxta Doctrinam Sophistarum, quo opposita juxta se posita magis elucescant. Annus et typus non exprimitur. Liber in quo vidi, in tabula forinsecus habebat impressum M.P. 1551 verum tantum Compactoris formulam non compactionis Annum notabat, nam erant quaedam compacta, simul, quae A. 1568 sunt edita.

RMNy 252(2)

XLVI. Az keresztyéni Vallásnak rövid Tudománya. Locus est annexus Hebr 12 v 14 Kristus Urunk születése után 1632 Cap. sunt XXIII. pag 130 in 8°. Typus non additur. ubi sit excusus Libellus.

RMNy 1542

XLVII. Eadem Latine: Religioni Christianae Institutio. Quid est Religio Christiana? etc. in 12° est edita. (Nota. Thordae haec Institutio est publice tradita, uti descriptor sub *Rectore M. Kökösin* Anno 1667 Mense Decembri ostendit. Claudiopoli vero plenius est tradita ut nro XXXIX ostendi.)

XLVIII. Demonstratio Theologica et Philosophica, quod aeterna impiorum supplicia non arguant Dei Justitiam sed injustitiam. Praeparatio: Initio nequis decipiatur ambiguitate nominis Justitiae etc. Conclusio: Ut igitur concludamus, dicimus: Imperium Dei absolutissimum et supremum, nullis Legibus septum, elucere ex aeterna morte

impiorum. Justitiam autem indidem, non elucere per se, sed secundario, puta: Ex servatis promissis. Justum enim est, Deum servare promissa tametsi serie nota injustitiae ea poterat non promittere. Quia ergo semel hoc sanxit, et quia ad id se obligavit, sese impiis non resipiscentibus irrogaturum hanc poenam quam tamen libere, nulla justitia coactus statuit, juste nunc eam, quia ex obligatione spontanea, exequitur, quam prius, neque injuste, neque juste; sed pro plena et absoluta sua potestate, decrevit.

Deus, Pater Misericordiae, liberet nos omnes ab aeterna damnatione per Dominum Nostrum Jesum Christum Amen.

Descripsi ex vetustissimo MSpto, quod erat, eadem alicujus manu descriptum cum Joachimi Stegmanni Brevi Disquisitione, inter duas de S.Trinitate disputantium partes.

Supra ad nrum XXXIX addatur (quoniam nunc Librum Latinum talem in quo praefatio adesset, non habeo ad manus, ex translatione in Hungaricam Linguam pono) Ezt a Catéchésist, avagy a keresztyéni vallásra való Tanítást, úgy a mint a Sz. Írásból vétettetettnek lenni vallyá a mi Gyülekezetünk világosságra botsáttuk ... Most nem annyiban ujjan, mint meg ujjittatva, tétetik közönségessé. Mert valamennyiben ez, az a Catékésis, a mely 1609 – dik esztendőben ki adattatott, és a Felséges Jácubusnak, Nagy Britannianak (Angliának) Királyának volt ajánlva; De már igen sok helyeken nagyobbá és bővebbé tétetett, sőt megis jobbítottatott, és meg változtatott, a mi Ecclesiainknak nevezetes Tanítóitól: ugymint Crellius Jánostól, Schlichtingius Jánostól, és Ruárus Mártontól, mert nem gondoljuk azt hogy szégyelnők, ha a mi Gyülekezetünk, némely dolgokban eléb eléb mégyen. etc. etc.

XLIX. Liber sine Titulo et Praefatione Hungaricus in quo: *Első Rész*: Hogy az Isten csak egy légyen. *Második Rész*. hogy az Istennek csak egy személye légyen. 3. *Rész* Hogy az Egy Isteni Személy, a kinél több mindenek felett való Isten nintsen, nem egyéb, hanem csak egyedül az Ur Jésus Attya légyen. Hoc Capite post S. Scripturas id docet ex priorum seculorum scriptus Herma, Clemente ... Ignatio, Polycarpo, Justino, Athenagora, Theophylo, Tatiano, Iraeneo, Tertulliano, et Origene. 4. *Rész* Hogy a Háromságosok az ő Sz. Háromság felől való Tudományokat sem az igaz rátióból sem penig a Sz. Írásból, meg nem bizonyíthatták. 5. *Rész* Hogy a Háromságosok az ő Háromság felől való Tudományokat, a Sz. Írásból meg nem bizonyíthatták.

Sunt adhuc in mea notitia, duo manca Hungarica opera, *contra Petrum Caroli* et homodoxos, ut quidem ex residuis colligo, a *Francisco Davidis* edita, quorum Titulum velim mecum communicet R. D. Notarius (... indecipherable word) nam in suo de Typographiis et Libris editis, opere, si bene meminì, commemorat utraque, scilicet:

L. *Első Rész*e oda van, a másbólis egy darab ti. 29 Levelek.

2. *Részben* a két Testamentumok közt való különbözőségeket vitattya. 3. *Részben* meghamisíttatnak a Bizonyosságok, melyekkel ügyekeznek a Babiloniai Vitézek, a pápázók támasztani, és oltalmazni az ő rétes, állatos, és személyes Isteneket ... és az ők duplás avagy kettős Kristussokat. Hoc Capite prope finem scribitur. Meg tetszik penig a Cároli és Mélius Alnokságok ebbőlis, hogy soha a mi Magyarázatunkra, mely az egész Sz. Írásnak fundamentumából vagy (supra sub Fran. Dav. nro 4°) derékképpen meg nem felelnek. ... másodsor: Mert egyéb könyvekben és Írásokban, a több bizonyosságokra megfeleltünk, melyeknek egyikire sem irtanak, sem feleltenek ez ideig. De hogy Cároli

Péter az ő álmát a diadalomról, ne vélje igaznak lenni. Ezért *e könyvetskének 4^{dik} Részét* Az Atya Istennek, és az ő Igaz Fiának, a Názárethi Jéhus Kristusnak, Istenségekről írom, nem Cároli Péterért csak, mert immár az ő idvessége felől kétséges vagyok, miért hogy Lelke ismerete ellen támadott az Igazság ellen etc. etc. Opinor hunc Librum esse qui nro XI positus sub Fr. Davidis.

Typ.Claud.XVI.

LI. Refutatio sex Petri Carolii Concionum ut ex residuis patet. *Első* csonka Részben a Caroli Péter Róguláit rontja el. 2. *Részben* a Kristus Istenségének okait és mivóltát írják a két pápázó Péter és kalandos társai ellen. 3. *Részben* A Pápázóknak okoskodási és ellenvetési a Kristusnak Istenségéről megfejtetnek. pag. 109 scribitur: Cároli Péter ötödik Prédikációjának második Részében, legelőször miérthogy igazsággal *Dávid Ferenc* Vallását nem ronthattya, calumni kezdi el, és azt írja: Dávid Ferencz principiumja ez: Hogy nem csak az örökké való Istent kell imádni, hanem szabad teremtetett állatnakis tisztességet tulajdonitania: Mondja pedig hogy két dologgal *bizonyítottam a Váradi Disputációban* Csudálkozom micsoda orczával mérte Cároli ezt írni én ellenem, hollott az Disputációban látta és hallotta *feleletemet*.

Typ.Claud.XVII.

LII. Addi huc possent Supplices Libelli ad Augustissimam Austricam Domum, nomine Unitariorum publico porrecti, quorum aliquot copias, exhibet Clarus D. Steph. Agh in sua Hist. Ecclesiastica. Item commercium Literale, quod Ecclesiae Transylvanicae, cum Cossinoviensibus Fratribus habuerunt, expirante superiori 17mo seculo. De quarum Literarium una, ita scribunt Cossinovienses Anno 1695. quarto Iduum 7^{bris}: Epistola vestra Fratres plurimum venerandi, quam tanquam praestantissimum keimélion exosculamur, et in pectoris nostri recondimus penetrari, data occasione communicabitur Fratribus in Marchia commorantibus, ut et in illa legatur Ecclesia.

LIII. Addatur Liber Cantionalis et Precatorius qui Anno 1703 Claudiop. est in 12° editus, nunc mihi non est ad manum.

Andreae Kmita

I. Cantio: Hiszek és Vallok egy Istent ki magától való és Szent etc. ki nyomtattatott in 12° A. 1765 az U. F. I. által akármely kereszténynek Hét szükséges minden napi dolgára készítettett rövid Imádságokkal.

Joachimi Stegmanni Junioris Ecclesiastae primum in Polonia, post expulsionem Pastoris Ecclesiae Unitariae Saxonicae Claudiopolitanae ubi et defunctus est Anno 1678 Annorum circum 60.

I. Brevis Disquisitio inter duas de S. Trinitate Disputantium partes, utri tandem post longa certamina, victoria tribuenda sit? Anno 1649 8°. In fine programmaticè scribebat *Magnus Amicus Honesti*. Reliqua ejus opera videantur in Biblioth. Sandii p. 161.

Cat/B.Stegmann

SAND 161 BOCK II 960–961 WALLACE III 281–282

Georgii Ádamosi Hungari Pastoris Ecclesiae Unitariae Óh Tordensis.

I. Hálaadásnak Pohára, melyet hetedszaka, az Urnak tiszteletire rendeltetett órákon szokott, az Urnak eleiben bé mutatni az ő Hiveivel együtt Ádamosi György, az Istennek Irgalmasságából, az Kristusnak idéltlen Apostola, és az óh Tordai Unitária Sz. Gyülekezetnek méltatlan Lelki Tanítója. Iratott 1713 esztendőben Mindszent Havának 16 napján per Joh. F. Uzoni in Schola Majori Claudiop. in Musaeo supra Portam primae areae sito.

Martini Foszto Uzoni. Anno 1622 quando Johannes Dajka Keserüi exegit Ministros Unitarios e Trisede, ex Castello et Ecclesia Illyefalviensi expulsi, demum in Enlaka, post in Abásfalva Pastoris Unitarii, ubi trucidarunt Tartari circiter A. 1660.

I. Concionibus suis MSptis, praemittebat ab Anno 1593 26 Apr. ex Gen. I. Spiritus Domini fovebat aquas, hoc versus.

Spiritus ut Domini nascentia corpora fovit
Cum manus Artificis conderet ipsa Dei;
Sic foveat Coetus, qui Christi Oracula discunt
Accendatque igni pectora nostra suo.

2. Exstat in MSpto illius A. 1619 Refutatio illius: *Alta ruit Babylon* etc. hujusmodi

Quid per Lutherum, Calvinum, perque Socinum
Funditus eversum jam Babylona putas?
Perstat adhuc Babylon toto et dominatur in Orbe
Sub vario primum nomine robur habet.
Ostentat muros, jactat sublima tecta
De fundamento quis metus esse potest?
Ni Deus hanc igitur molem disjecerit ipse
Humano nunquam Marte, vel Arte ruet etc.

Stephani Foszto Uzoni Filii Martini Magistri in Enlaka A. 1669 18 Junii, tandem Anno 1679 Pastoris in Varosfalva. Anno 1688 in H. Ujfalú, A. 1700 in H. Sz.Pál, postremo in Gyepes, Kénos, unde A. 1721 Senex rediit in Patriam Uxoris Bölöninum, ubi A. 1725 15^{bris} exsolutus tabernaculo corporis abiit ad Dominum.

I. Extant variae conciones spatio LII Annorum scriptae.

Johannis Fosztó Uzoni, Filii Stephani, primum Anno 1717 I X^{bris} Rectoris Scholae Arkosinae, tandem A. 1729. 27. April. H. Sz. Páliensis et mox Anno 1738 Mense Aprili Ürmösiensis. Postremo Bölöniensis, ubi ob aetatis infirmitatem apud suas aedes requievit, post 31 Annorum Ministerium.

I. *Tyrocinium Artis Numerandi*. Est ex variorum variis in sex species hujus utilissimae Artis, Authorum Libris. Quibus postjunguntur etiam species Proportionum, ut vocant Detri, ut est ipsa Regula Detri, In minutiis, eversa, vulgaris, societatis, Item: Temporum, consortium, et Regulae vulgo Bursales, cum quibusdam jucundissimis quaestionibus per artem hanc auream enodatis, *excerptum*, a Johane Fosztó Uzoni, in Illustri Collegio Unitariorum Claudiopolitano Sacro Sanctae Theologiae studioso, in Diebus Canicularibus Mensis Julii Anni 1714 MS. 8°.

II. Egynehány Buzgó Lélekből származott könyörgések, melyekkel a nyavaljában, és nyomoruságban bé esett Lélek az ő nyavaljájában, és nyomoruságában élhet, és az Istent meg szőlítván segéltségül hívhattya. In fine Conscriptae et conceptae a Johane Fosztó Uzoni in Aedibus Spectabilis ac Generosae Dominae Catharinae Kemény, Relictae Spectabilis ac Generosi Domini Georgii Gyerőfi in Possessione Szamosfalviana Anno 1713 Die 7. X^{bris}. MS. 8°.

His pacat Superos precibus tunc Fosztó Johannes
cum Decreta Dei fert Catherina Kemény.

III. Varii Rythmi festivales magno fasciculo, ita et Nuptiales tam Latini, quam Hungarici in 12°. MS.

IV. Latinae aliquot Canciones pro Scholasticis Trivialibus; ita et Nuptiales Hungaricae; et varii versus aut Hymni funerales, vulgo Bucsúztatók.

1. Dignos persolve omnium Domino etc. Nota XXIII Psal. A. 1715. 21 J.

2. Tuorum Deus Protector omnium Qui curam agis probe Fidelibus.

3. Deus nostrae vocis rogamen etc. ad Notam V. Psalmi

4. Ad te vota Deus etc. ad Notam XXVI Psalmi

5. Exultemus Domino etc. ad Notam CXXXVI Psal.

6. Summis te laudibus Deus noster celebratur Nota: Dicsőült helyen

7. Cantica laeta damus puro tibi Corde Creator. Nota: Mondjatok Dicsiretet.

8. Aldott az Ember ki az Istentől fél ex Psal. 128 Nota Psl. LXXXI. etc.etc.etc.

V. Joannis Ravisii Textoris Nivernensis CXLIX Latinarum Epistolarum translatio in Linguam Hungaricam. Cui in fine addit: Scriptam hanc tumultuario interruptoque persaepe opellam, absolvi accedente auxilio Divino A. 1717 Die 20 Octobris Claudiop. Johannes Fosztó de Uzon. m.p. in 8°.

VI. Observationes Diariae ubi de fame et peste in Háromszék Annis 1718, 1719. etc. in folio fracto MS.

VII. LXXXII Conciones de variis textibus ut plurimum Latinae, ubi aliquot etiam orationes funebres. MS. 4°.

VIII. Observationes et Notae in omnes Grammaticae partes utiles.

*((Stephanus Fosztó Uzoni de Bölön Pastor Bagyoniensis habuit Opuscula:

1. Variæ Contiones, notanter ex Apocalypseos Capitibus, nro 150.
2. Hist. Eccl. Clar. Sz. Abr. in Hungar. versio.
3. Orationes variæ: Synodales de cognitione Dei, Funerales de actione animæ ac corp. in ... De Generatione ... De ... sacerdotali. De dono sapientiæ ... tamen vacillante, hæc omnia vernacula.
4. Dissertationes quædam ...
5. A Jesus Xrol valo ...
6. Istennek magyar Igéje.
7. Az első időbeli keresztének értelme a magok Írásokból.
8. Chronologia N. Test.
9. Historia Ecclesiastica, in qua mortuus est.

Omnia MSpta. Ezeket maga írta le az Ecclesiastica Historiában.))

Balthasaris Koncz Kis Solymosini

primum Scholæ Thordensis Magistri, tandem T.Sz.Györgyiensis Pastoris, Sedisque Aranyas Senioris, itidem Balthasaris K. in Dioecaesi Küköllő Senioris filii.

Spatio 26 Annorum, quibus Verbo Dei ministravit ab Ao 1734–60. elaboratas Conciones reliquit cognomine filio.

1. Funebres nro 102.
2. Nuptiales nro 13.
3. Festivales et dominicales 410. prout e Catalogo ejusdem MSpto videre est.

Pauli Darkó Nagy Ajtaiensis Senioris Ecclesiarum Unitariarum in Háromszék, Pastoris in Heviz, Ajta, Bölön Sz. Király. Unicam solum Orationem Funebrem legi quam habuit super funere Ill. Francisci Pekri ..., filii Ill. Gabrielis Pekri et Judithæ Kabós, dum Magister fuit in D.Sz.Márton. Conciones tamen ejusdem audivi esse apud Chr. Kun H.Sz.Márton.

Georgii Fel–Vinczi qui ex Ecclesiastico secularis factus est.

I. Az Anglia Országban lévő Salernitána Scholának jó egészségéről való megtartásnak, módjáról írott könyve. Melyet a nemes és hires Angliai Salernitána Schóla irt volt Deák Nyelven, az immár régen elmúlt esztendőkbén. Mostan penig Magyarra fordított Rhythmusokban alkalmaztatva Fel–Vinczi György által 1693–ban Pünk. Havában. Kolosváratt. Nyomt. Veres Egyházi István 1693. Dedicatio: Nemzetes Huszár Mihályhoz etc. in fine: Nemzetes Uramnak alázatos szolgája N. Colosvár Várossának, egyik hűtös szolgabírája, in 8º minori.

RMK I 1473a.

---

* Interpolation by Mihály Kozma.

II. Expressio status Civitatis Colosvár. Ritkán kellő hives szellő etc. In fine: A ki szerzé ezt énekli 1706-ban

kurucz sereg hogy kevereg vár körül az hadban
szöllőnk szűri, s népünk tűri, s van éhség sok házban
kézi malom, mert unalom, hitesd el magadban MS.

RMK I 1449

III. Variae Comaediae in 8° editae qualis est de Divisione Platonis, Jovis, et Neptuni vulgo Ördögök Históriája. etc.etc.etc.

Joannis Présii

I. Az keresztény Hűtnek Vallása, az Unitáriusok szerint. Mely, az Erdélyben bevétetett négy vallások közé számláltatott, és azon Hazának fundamentomos Törvényivel, Diplómáival, és külömb Császári Írásokkal, királyi szókkal, s Fejedelmek Fogadásival helyben hagyattatott, és meg-erősítettet. MS. Sunt Articuli VII. In conclusione addit: Noha én ugyan ez kevés Ágazatit a Hűtnek mind magamnak, s mind másnakis Üdvességére elégségesnek tartok lenni, de mégis kész vagyok rá, ha valaki még ez aránt, bővebb világositást, én töllem kívánna, mint itten,

II. avagy a *Frankfurtumban ki nyomtatott Enekes könyvemben* tanáltatik, sőt egyéb Ágazatokról is, a melyeket e máji napon némelyek, az örök Eletre szükségeseknek tartanak lenni, és penig mivel más Ertelmet tartok, rövidségnek okáért, itt nem illetek, és a ki töllem azokról értekezni akarna, magamot déclárlni, kész vagyok etc.

S. P. B. 1695-ben

I. *Ez Lapta*, a ki kívánnya, csapni akarja, magát mutassa, véle fáraszsza, ha kapta. Melyet ez Hires *Verbőczy István T. Dekretumából* ki válogatván és szedegetvén, és három szakaszokban (melynek Elsője: *Clavis*. Másodikja: *Virgula*: az Harmadik *Frustum*) szabván. Az Törvényes könyveknek olvasásában gyönyörködők kedvéért, *Magyar Rhythmusokban szerzett*, és alkalmaztatott S. B. P. 1695 Esztendőben. Speculum ad momum: Engem meg ne szólj nyelvel ne motskoly, óh mómús etc. Ac Lectores Benevolos: Verbőczy Tárházát, záros vas Ajtaját Cláviissal megnyitottam etc. Dedicatoria: Ad Spectabilem Michelem Huszár de Colosvár. In fine: Kegyelmed alázatos szolgája, mostan az változó időre nézve Zalathna Bányán lakó S. B. P. Notája: Ha akarod a Tékozló Fiu Historiája MS. in 4°. (Nota: S. B. P. forte Sárosi Bánfi Pál vel Péter quatuor Annis prius exhibuit Verbőczyum his versibus, quam Franciscus N. H. Sz. Páli, nihil tamen commune habet Sz. Páli cum isto. Clarus, tersus, distinctus est S. B. P. et approbatur Constitutiones in margine ubique citat.)

Michaelis Lombargh Szent Abrahami, qui Anno 1683, natus est in Szent Ábrahám, patre in Verbo Dei Ministrante Unitariis eo loci existentibus. Anno 1712, aetatis suae 29no expeditus ad Academias Hollandicas et Germanicas, impensis Illustrissimi Consi-

liarii Status et Suae Sacr. Caes. Majestatis, nec non Tricesimarum Fiscalium Inspectoris D. Samuelis Biró. Anno 1715 15. praetitulatum. Anno 1716 22ª Febr. in Professoratum Collegii Unitarii Claudiop. introductus est. A. 1728 26. 9^{or}. uxoratus est cum Clarissima Saára Takáts Magnifici Rectoris Pauli D. Kolosvári Relicta. A. 1723 Sancti Generalis Consistorii Notarius est creatus. A. 1737. Ecclesiae Unitariae Claudiop. Pastor, et omnium Transylvano–Unitariarum Ecclesiarum Superintendens est declaratus. Quae tria cardinalia munia exemplari sollicitudine gessit usque vitae terminum, qui incidit in Anni 1758 30^{mum} Martii, quando LXXV^{tum} aetatis, 42^{dum} Professoratus, 20^{mum} Pastoratus, et Episcopatus, 37^{mum} vero Rectoratus sui Annum, alta animi pace, beate conclusit. Opera sine numero multa lucabavit, quae in meam notitiam venerunt, ista sunt.

I. Systema Universae Theologiae Christianae, Autore Clarissimo ac Doctissimo D. Michaelae L. Sz. Abrahámi S. S. Theologiae in Illustri Collegio Unitariorum Claudiop. Doctore Ordinario. MS. in 4°. Contenta Libri sunt.

Proaemium. De Scriptura Sacra Theologiae Norma § – hi 63.

Pars Prima. De Deo Christianae Religionis Authore.

Cap. I. De Dei Attributis § 45.

II. De Dei Voluntate § 19.

III. De Creatione Universi § 38.

IV. De providentia Dei § 30.

V. De Foedere Dei cum hominibus § 77.

Pars Secunda De Mediatore Novi Foederis J. Christo Domino Nostro.

Cap. I. De Novo Foedere § 9.

II. De Persona Jesu Christi § 85.

III. De Christi D. Officiis in genere, et in specie de Prophetico ejusdem munere § 19.

IV. De Sacerdotali Christi D. Munere § 57.

V. De Regio Christi Domini Munere § 9.

Pars Tertia. De Ethica Christiana. Seu: De Conditionibus Religionis Christianae.

Cap. I. De Spiritu S. aliisque N. Foederis Promissis et Minis § 50.

II. De Dei Praeceptis in genere § 29.

III. De moralibus hominum actionibus § 20.

IV. De peccatis § 22.

V. De officiis Christianorum in genere § 8.

VI. De officiis Christianorum erga Deum § 82.

VII. De officiis Christianorum erga Christum D. et Appendix. De Angelorum, Sanctorum, Reliquiarum, Imaginum Cultu § 25.

VIII. De Baptismo et Coena Domini. Appendix: De Lotione Pedum, et Unctione per oleum § 40.

IX. De officiis Christianorum erga seipsos § 44.

X. De communibus Christianorum erga alios officiis. Appendix: de sepultura mortuorum. § 105.

XI. De singularibus Christianorum erga alios officiis § 63.

Pars quarta. De Religionis Christianae membris. Sive de Ecclesia Jesu Christi Domini Nostri.

Cap.I. De Ecclesia in genere § 26.

II. De membris Ecclesiae § 24.

III. De Regimine Ecclesiae § 46.

IV. De variis Ecclesiae mutationibus § 119. et praecautiones circa Hist. Ecclesiasticam ab § 120–146.

V. De Scriptoribus Ecclesiasticis § 10.

Conclusio in Articulis 4.

WALLACE III 595.

II. Notae, In Systematis praemissi quatuor Partes, h. e. Praelectiones in Universam Theologiam Christianam Tomis IV. manuscriptae in folio. Opus vastum. (Observa: Post emigrationem Clarissimi Sz. Ábrahám ex hoc mortali corpore, Sancta Synodus celebrata est in Küküllő Kis Saáros Diebus 20–24 Maji Anni 1758. Ibi hoc Systema acceptatum est, a Clero, et Statu Unitariorum, Superintendens, et Rector Scholae Claud. Declaratus Cl. D. Stephanus Agh de Sepsi Sz. Király, et impositum ut istam profiteatur Theologiam auditoribus suis, et sic publicus Ecclesiae Liber, evasit.)

III. Historia Ecclesiastica, h.e. in praemissi Systematis IV-tae Partis, IV-ti Capitis, et V-ti copiosa enarratio M. S. in folio. Quum diebus Mercurii hora 10-ma Diurna et Sabbathicis, hora 5-ta pomeridiana, ab Anno 1730. usque 1748. 2-dum Aprilis ad calamum dictavit et professus est. Transtulit in Hungaricum ab Anno 1760. 4-ta Januarii usque 1763. 12-dam Jan. Steph. F. Uzoni, Ractor primum Scholae Thoroczkanae, tandem Minister Jesu Christi in verbo D. apud Toroczkó Sz. Györgyienses Unitarios.

IV. Synopsis Theologiae Christianae h. e. praemissi Systematis. Theologici (Eodem Partium et Capitum ordine servato) Compendium vel Conspectus brevis, e quo duos tresve articulos, horis matutinis memoriter reddebamus juxta propositum pensum, ante Praelectiones Theologicas, et die Lunae in Aurora repetebamus, tandem profitebatur Cursum Theologicum. Successor tamen Cl. Rector hoc onere vel munere, liberavit suos auditores. Est Liber non grandis in 8° MS. Indicem vocum vel rerum A. 1755. 2 8^{bris} conscripsit S.F.U.

V. Amica Disputatio, de praecipuis (Excepto Porticulo Trinitatis) Unitariae Religionis Fundamentis, inter Jonathanem et Davidem. Quorum ille Anno 1710. Diē 12 Septembris supremum obiit diem. Quem adhuc alter (maestus 2 Reg. 1. 26.) expectat. Habita Claudiopoli in Illustri Unitariorum Collegio.

VI. In Confessionem Exulum Christi, (qui ab ejus Sanctissimo nomine Christiani tantum appellari amant, ab iisdem dum Haereseos inculpabantur Serenissimo ac Potentissimo Electori Brandeburgico dicatam, quae in 4to est edita Claudiop. Notae copiosae. Quarum Titulus: Confessio Fidei Christianae secundum Unitarios, inter quatuor in Transylvania Religiones Receptas numerata, fundamentalibus Patriae istius Legibus, Diplomatum, variisque Rescriptis Caesaris, Verbis Regiis, Capitulationibus Principum,

Approbata, Confirmata. Quem Titulum Anno 1719 Illustrissimus Samuel Biró praeposuit illi Confessionii, et Augustissimo Caesari Carolo VI^{to} humilime porrexit publico nomine.

VII. Catecheseos Latinae, supra sub Paulo Dimien Kolosvari, numero 2do positae fusa Explicatio. MS. in 4°.

VIII. Aphorismi. Seu Brevis Confessio Unitariorum de iis rebus, in quibus discrepant ab Adversariis, opus diffusum in 4°. MS.

IX. Annotationes quaedam de expulsionem Polonorum. MS.

X. Revelatio succinta de Unitariorum praecipue Hungaricorum in Urbe Claudiopolitana existentium origine. Exhibita per Cl. Rectorem Mich. Sz. Ábr. A. 1726.

XI. Sophronismus quem erga Christianos Deo credentes, juxta Literarum Sacrarum normam Decretum, observavit Isaacus Felelerus Superintendens Generalis Darla-ciensis, et Hebraeae Linguae Professor, munificentia vero Danico Regia liberalissime sustentatus. Ticopoli Volsatorum. MS.

XII. De Serveto famoso, qui Genevae fuit combustus, et de Spiritu Belga ex Andrea Fricio Modrevio. MS.

XIII. Explicatio Logices. MS. Exhibita Anno 1727 in 8°.

XIV. Geographia.

XV. Institutio Historica, juxta Georgii Hornii Introductionem in Historiam Universam A. 1716 in Martio.

XVI. Institutio Ethica juxta Adami Rechembergii Lineamenta Philosophiae Civilis A. 1716 in Martio.

XVII. Exercitatio circa Chronologiam, seu Chronographiam synthetice deducta.

XVIII. Institutio Arithmetica.

XIX. Systema Ethicae A. 1718.

XX. A Kristus Halálának Ezejéről való Elmélkedés 1753. Mense Majo praelegit.

XXI. Responsio cuidam Professori Lutherano data ad Quaestionem ab eo motam. *An dentur visibiles Ecclesiae notae, quae instar Proprietatum quarti modi Veritatem Ecclesiae notificent.* ad calamum exhibita A. 1751 in prima X^{bris} Hebdomade;

XXII. Quaedam Argumenta contra Christi Domini (quae praetenduntur) satisfactionem ad Systematis Th. Part. 2^{dae} C.4. §15. pertinentia, primum apud D. Moscorovium contra quendam Jesuitam tradita, tandem A. 1750 die 27 9^{bris} hora 5ta matutina a Cl. Mich. Sz. Abrahami nobis exhibita.

XXIII. *Az Isteni Nevezetről* diktála 1754. 39. 7^{bris}. Nota: Régi munka lehet, mert mikor a Diligencia bé állott összel, míg mindfel gyűlt az Iffiuság, aféle aproságokot szokott vala diktálni, ugy Dictálá:

Benedicti Vissovatii Medullam Historiae Ecclesiae, seu Problema de origine et progressu verae et falsae de Deo Patre, Filio ejus Jesu Christi Domino nostro, nec non Spiritu Sancto, Doctrinae. Ita 1749 26 Apr. etc.

Quinti Septimi Florentis *Tertulliani Apologiae* adversus Gentes pro Christianis brevem Synopsim sive Conspectum, absolvit 1751 8. Maji.

De vitando otio *Scholastico* e Jac. Crucii Epistolis. A. 1753.

De Voce *Homouisi* 1^a X^{bris}

De Joh. 8. 58. Priv Abraam genészan etc. 22 X^{bris}

De Exodi 3. ex Campegii Vitringae pag. 1004 Anno 1754

De Joh. I.v.14. ex Cornelio a Lapide ad Refutandum.

Ita alia plurima ejusmodi.

XXIV. Reflexiones in interpretes primi Capitis Joannis Evangelistae, tradi caeptae A. 1754. 4 Jan. in Publicis Saturnalibus Censuris.

XXV. Döghalálnak idejére alkalmaztatott Imádságok. A. 1742 in 12°. editae. Impensis Andr. Bodor sunt pag. 48.

XXVI. Sokféle szükségünkhez alkalmaztatott könyörgések, melyekkel, minden rendű ember naponként, mint az Idők és állapotok változnak, minden botránkozás nélkül gyakorolhattya magát, az Imádkozásban. Nyomtatattott, 1746. Esztendőben in 8° minori. Locus praefixus: I. Thess. 5. 17.18. Preces sunt nro CXXXVI in fine additur Locus Jelen. V.v. 13. paginae 254.

XXVII. Isteni Dicsiretek, Imádságos és Vigasztaló Enekek 1749 Quid in hac Psalterii Editione praestiterit? Conferenti cum Editione Anni 1697 patebit.

XXVIII. Quoniam *Psalmi Davidis* ita sunt ab Adalberto Molnár Szencziensi traditi, vernacule; ut plurimos versus, quieta conscientia, pacificus, et benignus Christi Spiritus in Cultu Divino canere non possit, (puta ubi Execrationes sunt etc.) ideo qui sint tales versus, ordine annotavit, ut psallens, inoffensi pede, progredi possit.

XXIX. Illud Argumentum, adhuc circa Annum 1683 formatum (*Ita honorandus est Filius sicut honorandus est pater, atque, Pater honorandus est vel honorari debet, ut Summus Deus, in quo scilicet Cultus terminari debet; Ergo Filius ita honorandus est, vel honorari debet, ut Deus Summus, in quo scilicet Cultus terminari debet*) dum in publica Disputatione proposuit Seph. F. Uzoni A. 1754 12^a Maji respondente Michaelae Gyöngyösi, jussit Cl. M. L. Sz. Abrahami, ut Uzoni scripto refutet, qui 12^a Maji, ut potuit praestitit, 13^a ad Cl. Superintendentem detulit. Qui 14^a Maji in scriptis compendiose refutavit, Uzonio ad describendum tradidit, Chartam inter suas Lucubrationes reposuit.

XXX. Summarium de Deo Patre, de Jesu Christo, et de Spiritu Sancto 1742. 23 7^{bris}.

XXXI. Ideae Concionum a se habitarum, integra arca, latine.

XXXII. Orationes Funebres plurimae, in diversis Celebritatibus declamatae, talium meminit nro VII in oratione super Rhéner Szöts Istvánné Beck Borbara taliter: Az orátornak a sok szomorú temetések, Tenta Levit úgy elfogyatták, hogy alig talál már új Púntumotis, hol a Lábát Arkimédessel meg vethesse.

1. A Halálnak mind bizonyos voltának, mind bizonyos bizonytalanságának elbeszéléséből ki fogyott.

2. Halál Causáját procurálta.

3. Processussát el disputálta.

4. Nyílmódjára repülő Vitézségével megvagdalkozott.

5. Az orvos Doktorokat temetési Pompától el tiltotta.

6. Pestises üdöben Pestis ellen való titkos orvosságát sokakkal közölte.

7. Sőt 1716-ban 18 Martii ezen helyben Halál ellen csallhatatlan orvosságot praescribált. Has proposuit primo post reditum Anno Claudiopoli.

8. Néhai Rhéner Szóts Istvánné Bek Borbára Aszszonynak Testamentuma és Bonumina Divisioja. MS.

9. Idea seu Promptuarium Universae Scientiae Philosophicae, nec non Philosophico-Mechanicorum Instrumentorum, homo; occasione Luctuosarum Exequiarum Spectabilis ac Generosi D. Ladislai Kún de Kál magnae dum viveret expectationis, et in Illustri Collegio Unitariorum Claudiaco phisiophyli adolescentis, publico super Doloris Theatro, Anno 1733 8ª Mensis Februarii repraesentata Claudiopoli. Impress. Anno 1733 in 4°

XXXIII. Literae Convocatoriae in S. Synodos sub Annis Superattendentiae XX. totidem.

XXXIV. Orationes Synodicae, in praesidentiis suis, in diversis Synodis habitae, qualis Anno 1723 Die 20 Junii ubi Generalis Notarius est creatus, in Aranyas Bágyoniensi Unitaria Ecclesia proposita est: De Triga Virtutum Christiano homine dignissimarum: quae est: *Charitas, Patientia, et Fiducia*, cui sic subscripsit descriptor: Presidente Clarissimo ac Doctissimo Domino Michaeli L. Sz. Abrahámi Rectore supremo, dispersi Collegii Claudiopolitani Unitariorum Anno 1723 Die 20 Junii in Ecclesia Aranyas Bágyonina.

XXXV. Brevis Via, in qua Scripturam Sacram Divinae originis vel Authoritatis esse ostenditur. Transtulit in Hungaricum Anno 1752 Johannes Bartok Pastor prius in Bözöd, post in Kis Saáros Unitariorum. Rövid út, melyben a Szent Írásnak Istentől való Eredete, vagy Méltósága meg bizonyíttatik.

XXXVI. Brevis Manductio, ad vonsvetum Processum Fori Ecclesiastici, Capitibus VIII.

1. De Foro Ecclesiastico § 22.
2. De litis motione § 6.
3. De litis prosecutione vel contestatione § 13.
4. De exmissione § 16.
5. De litis decisione § 9.
6. De remediis juris § 6.
7. De causis et bonis Ecclesiasticis § 61
8. De taxis usitatis.

XXXVII. Decisio Disputationis de Stella Polari, habitae inter H. Rectores Scholarum Unitariarum, Toroczkanae: Georgium Csukor; et T. Sz.Györgyinae: Joannem Zilahi; Anno 1735. 27 Septembris Claudiop.

XXXVIII. Varia rescripta, ex resolutionibus Sancti Generalis Consistorii, ipso Generali Notario, exhibita, quale est notanter: De Ataxia. Anno 1730. 16 Januarii ubi additur 2do, quis debeat Seniore deficiente comparere in S. Generale Consistorium?

XXXIX. Funebrale quoque correxit, et Latinas Cantiones omisit hactenus in suo MSpto apud successores delitescit.

((XL. Ki szedegette a Sz. János Evangeliumából való Locusokat, melyek bizonyíttják, hogy az Atja nagyobb a Kristusnál mindenképpen.

NB. Ezeket fuse írja Uzoni, szokása szerint; de nem mindeneket, hanem némelyeket, a szükségeseket, azokatis rövideden kellene írni, mert némelyek nemis említendők.))

Andreae Becse Losonczi peculiariter illuminati

1. Arma Militiae MS. 1740. 22. Jan. In Hungaricum vertit Balthasar Köpeczi (tunc Pastor in Ecclesia Unitaria Bágyonina. A. 1742. 6. Februarii) valde confuse.

2. Készült fúvó Trombita, azaz oly Ének Melyel Istennek Hazánkban, mostan Dög és Fegyver által pusztító kemény Itéletnek hallására, minden Élő Ember, Penitentzia tartásra, serkengettetik. Nota: *Mit bizik e világ* etc. Initium: Készülj élő Ember fújják a Trombitát etc. Sunt versus nro 40.

3. Cantiones in Psalterio ante et post Communionem canendae. *Békeségnek Fejedelme* etc. et *Dicsirünk téged Ur Jézus* etc. Illius esse feruntur.

Stephani Agh de Sepsi Szent Király Lectoris primum Scholae Unitariae Claud. mox Generalis Notarii, et jam Superintendentis Ecclesiarum Unitariarum.

I. Loca Veteris Foederis e quibus vulgo Dogma Trinitatis probari solet. Anno 1745 Die 5. Jan.

Haec Loca exscribemus ut postquam aliquem Grammaticae Hebraicae gustum excitavimus, nos ipsos in *Lectione* vocum *Resolutione* quoque exerceamus, simulque doceatur, non omnino esse inutile Linguae Hebraicae studium. Loca sunt nro 48. MS. in 8°. Praxis haec est: Primum exhibet Textum Hebraeum; exposit resolvit voces Hebraicas, radicatque; tertio ponit versionem Textus, et Argumentum Adversariorum, quod refellit.

II. Grammatica Hebraea, cujus statim meminit.

III. Loca Novi Foederis.

IV. Institutio Geographica.

V. Institutiones Physicae.

VI. Compendium Physicae in usum auditorum incipientium A. 1754. Symbolum: Amicus Plato, amicus Aristoteles; sed magis amica Veritas.

VII. Notae quaedam in Logicam. A. 1740.

VIII. Notae in theologiam Szent Abrahamaeam ab A. 1758.

IX. Commentarius in Epistolam ad Romanos et caeteras Paulinas. Inchoavit 1758 19 Apr. Modus procedendi est: Ponit Doctrinas et Corollaria, ex peculiaribus versibus, firmat rationibus, et exegeticis illustrationibus. Hactenus porrexit usque 2. Cor. 4. v 13.

X. Conciones de variis Textibus Festivales, Funerales, Dominicales.

XI. Orationes Funebres, Latinae, Hungaricae.

XII. Historia Ecclesiastica.

XIII. Translatio e *Memoire de la Maison de Brandenbourg* i.e. Regis Borussorum Friderici II. Gallica Lingva scripta, in 8° edita Historiae, cui Titulus Latine: *Reflexiones inservientes ad Historiam Brandeburgicam scriptae manu Regis A. 1751*. Ex hac Historia A. 1764 Mense Julio transtulit in Lingvam Latinam Cl. St. Agh illud Caput, quod est de *Superstitione et de Religione*. Ubi *Trinitas Paganorum* memoratur Articulo primo. Et §ho

3^{tio} *Religioni adjectum opus Humanum esse dicitur, quod debebat perire, sicut et illi. „Nam (inquit) in Concilio Nicaeno Anno 321. Divinitas Filii declarata est, Aequalis Divinitati Patris (Origene et Justino non consentientibus; imo ultimo Dialogi sui p. 316 dicente: Quod Magnitudo Filii non possit comparari cum Magnitudine Filii) et tandem Sancto Spiritu duabus Personis annexo, formata est Trinitas.”*

XIIII. Institutiones Philosophiae primae, seu Metaphysicae.

Beniaminis Pállffi de Bölön Professoris Philosophiae in Illustri Colleg. Unitariorum Claud.

I. Elementa Geometriae. Pars prior: Geometra Theoretica. Posterior: Practica.

II. Arithmetica.

III. Logica.

IV. Physica.

V. Metaphysica.

VI. Conciones.

VII. Orationes Funebres.

Samuelis Fejérvári Civis Claudiopolitani Pastoris Ecclesiae Unitariae ibidem, et Linguarum Professoris Ordinarii.

1. Magyar Grammatica.

2. Explicatio Poeseos.

3. Grammatica Hebraea.

4. Tomi Concionum.

Johannis Szent Iványi Rectoris Scholae Tordensis

I. Annotationes quaedam exhibitae per Honestissimum Dominum Johannem Sz. Iványi Rectorem Scholae Tordensis Unitariae in Theologiam minorem Anno 1709 Die 8 Julii scripsit Stephanus Nagy Erneyi.

Stephani Dersi Rectoris Scholae Unitariae Thordensis

I. Vir Regius juxta cor Domini electus. Spectabili ac Generoso Domino Samueli Biró etc. oblatum subscriptio. Ita voveo praetitulatae spl.: Dominationi Tuae aeternum devotus Stephanus Dersi Rector Scholae Indignus Univ. 6 Tordens. Excusum Claudiopoli per S.P.T. A. 1713 7. 7^{bris}. 4°.

Michaelis Raphaj de Árkos Pastoris Ecclesiarum Abrudbányaiensis, mox Kövendiensis, ubi beatam expectat resurrectionem ab Anno obitus forte 1758.

1. Conciones XXXI de variis selectis Textibus. MS. in folio.

2. In Psalmos XL Conciones MS. in 4°.

3. Aliae item Conciones plurimae MS.

4. Evocatoria, azaz: kegyelem és természet Törvénye festékével rajzolt, jó és gonosz, igaz és hamis Magistratusnak Törvény tévőnek, Ideája, és azoknak amaz utolsó soha meg nem változó Sententziát pronunciáló Kristus Itilő Széke eleibe való Idéztetések etc. in 8° MS.

5. Halálos Mérget okádtató Lelki Purgáció in 8° MS.

6. Getsemané és Paraditsom Kerte, avagy A Bárány Viadalának könyve. in 8° MS.

Ezekon kívül még láttam félben nálla 4. munkát, de nem tudom hova tették. Tsak az 6 – dikat kaptam meg.

Michaelis Senior Kozma natus A. 1723. 5. Julii.

1. In tomis 12. (quorum ultimus est adhuc in opere) Conciones numero 1160. Dominicales, Funerales et omnium generum.

2. Liber Preces pro omnibus occasionibus in caetu publico recitandas continens. Nro 140. Inter distribuendum administrationis Caenae Dominicae breves preces. Nro 100.

3. Orationes Funerales, Hungaricas. 1. Hajo v. Bárka, 2. Elevenhalál. 3. Győzedelmes Hadakozás. 4. Halhatatlan Élet. 5. Világ utja. 6. Ékes koszoru. 7. A világi élet Gyermekek Játék. 8. Halállal szerzett Barátság. 9. Rövid életben találtathato hosszu élet. 10. Keresztény Özvegy. 11. Utolsó Köntös.

4. Valedictorii versus funerales plurimi.

5. Tractatus tempore copulationis Nubentium. Nro 24. Baptismatis tempore 5.

6. Tomus Versuum, pro Inaugurationibus (... indecipherable word) Nuptiales, Onomastici. etc.

7. Excerpta ex Ecclesiastica Historia. 1. Eorum qui Unum Deum patrem etc. colunt. 2. Qui a pura Evang. veritate defecerunt et variis ceremoniis in Ecclesiam illatis, earumque temporibus. Hungarice.

8. Tractatus brevis de materiis per exercitia classica elaborandis. Lat.

9no. Persecutionis Bohemicae Compendium lingua vernacula.

10. Versio in Hungaricum Tractatus, cujus titulus est: Religio Rationalis.

NB: A Refutatiook életemben nem ki nyilatkozandok.

Püspökök az Unitaria Ecclesiakban

- 1. David Ferencz**
- 2. Hunyadi Demeter**
- 3. Enyedi György**
- 4. Kósa de Várfalva**
- 5. Thoroczkai**
- 6. Radecius**
- 7. Beke**
- 8. Koncz**
- 9. Bodó**
- 10. Kövendi**
- 11. Csanádi**
- 12. Pálfi**
- 13. Almási**
- 14. Dimény aut Arkosi**
- 15. Járai**
- 16. Szent Abrahami**
- 17. Agh**
- 18. Lázár**
- 19. Körmöczy**

Vide singulos ordine Eccl. His. MS. Michaelis Kozma

Index of Names

- Abrugyi, Geörgius (György) VIII, XX, 37, 38, 39, 82, 83, 90, 96, 97, 140, 144
 Acontius, Jacobus XV
 Ádamosi, Georgius (György) 169
 Ágh, Stephanus (István) 168, 174, 178, 179, 181
 Agriensis (Bonus), Lucas (Egri Lukács) 16, 40, 65
 Agrippa, von Nettesheim, Cornelius 54
 Ahmeth XIII, XIV, 76
 Ajtai H. Dániel 165
 Albanus, Martinus (Fejérvári Márton) 17
 Albaregius, Matthias (Székesfehérvári Mátyás) 163
 Almási, Michael Gergely 104, 113, 154, 160, 181
 Alstedius, Johannes Henricus 159
 Alvarez, Emmanuel 127
 Alvinczi Énok 144
 Ambrosius 41
 Andreas Sándor *see* Tordai Sándor András
 Aristoteles 79, 96, 141
 Árkosi, Benedictus (Benedek) 100, 112, 149, 150
 Athenagoras 167
 Augustinus 11, 21, 22, 41, 49, 74

 Balási, Franciscus (Ferenc) 38, 95, 110, 139
 Balázs András XXII
 Balázs Mihály XVIII, XXIII, 20, 27
 Barcsai, Acatius (Ábrahám) 39
 Barcsai, Sigismundus (Zsigmond) 38
 Bartók, Johannes (János) 177
 Basilius, Stephanus (István) XVIII, 18, 21, 22, 23, 46, 64, 66, 67, 75, 76, 91, 92, 109, 128, 129, 136, 163
 Basta, Georgius 142
 Baumgartus, Valentinus (Baumgart, Walenty) 102, 112, 146, 152, 153, 154
 Bádfi, Franciscus (Ferenc) 53
 Bágyon, Michael Váró de (Bágyoni Váró Mihály) 107, 115, 157
 Balassi Bálint 144
 Báthori, Stephanus (István) (Princeps Transylvaniae, rex Poloniae) XVIII, 2, 108, 136, 137
 Báthori, Christophorus (Kristóf) (Princeps Transylvaniae) 2, 108, 130, 162
 Báthori, Sigismundus (Zsigmond) (Princeps Transylvaniae) 2, 3, 141
 Bayazid II. XVI
 Beck Borbála (Rhéner Szőcs Istvánné) 177
 Beke Dániel 181
 Bekes, Caspar (Gáspár) 15, 63, 64, 65, 73, 74, 87, 123, 160
 Belényesi (Belinyesi), Stephanus (István) 140, 141
 Benczédi Gergely VII, VIII, IX, XX
 Bentze, Josephus (József) 4
 Berchorius, Petrus 159
 Beroaldus, Philippus 89, 136
 Besenyei, Petrus (Péter) 143
 Bethlen, Wolfgangus (Farkas) XII, 2, 3, 12, 112, 154
 Bethlen, Franciscus (Ferenc) 38, 114, 152
 Bethlen, Gabriel (Gábor) (Princeps Transylvaniae) 38, 80, 143, 145, 148, 149
 Bethlen, Gregorius (Gergely) 90, 91, 109, 128
 Bethlen István XIX, 80, 97, 145
 Beza, Theodorus XV, 65, 127, 139
 Blandrata, Georgius (Giorgio) XIII, XVIII, 2, 17, 18, 28, 29, 30, 31, 33, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 78, 86, 108, 109, 119, 121, 122, 127, 131, 160, 161, 162
 Biró, Samuel (Sámuel) 173, 175, 179
 Bocatius (Boccaccio), Giovanni 89, 136

- Bock, Samuel Friedrich XXII 12, 14, 16, 19, 20, 27, 33, 43, 46, 78, 79, 81, 84, 87, 94, 101, 102, 110, 111, 119, 120, 124—127, 130—133, 135—139, 152—154, 161, 169
- Bocskai, Georgius (György) 65
- Bocskai, Stephanus (István) (Princeps Transylvaniae) 109, 112, 141, 149
- Bod, Petrus (Péter) XII, 39, 40, 48, 49, 51
- Bodor, Andreas (András) 176
- Bogáthi, Nicolaus (Fazekas Miklós) 95, 110, 128, 134, 139, 140
- Bonaventura 74
- Bonfini, Antonius 42, 112
- Borrhaus, Martinus *see* Cellarius, Martinus
- Borsa Gedeon XV, XVII, XXII
- Boythinus (Boythi), Caspar (Gáspár) 98, 146
- Bölöniensis, Paulus Bedő (Bölöni Bedő Pál) 151
- Brentius, Joannes 20
- Brosserus, Joannes 96
- Bucerus, Martinus 32
- Budnaeus, Simon (Budny, Szymon) 126, 132
- Budzinius, Stanislaus (Budzinski, Stanislaw) 161
- Bullingerus, Henricus 33
- Burgersdicius, Franco 146, 150
- Burius, Johannes (János) XII
- Bükfalvi N., Emericus (Imre) 81, 142
- Calvinus, Joannes 2, 124, 169
- Cantimori, Delio 20, 119
- Capito, Wolfgangus Fabricius 6, 15, 16, 32, 33, 48, 160
- Capnio *see* Reuchlin, Joannes
- Caroli, Georgius (Károlyi György) 40
- Caroli, Petrus (Károlyi Péter) 17, 24, 46, 49, 51, 64, 65, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 91, 93, 109, 125, 129, 131, 133, 168
- Caroli, Sebastianus (Károlyi Sebestyén) 17
- Cassai Joannes (Kassai János) 53
- Castalio, Sebastianus XV, 25
- Cattenburgh, Adrian van XII, 118
- Cellarius, Martinus (Borrhaus, Martinus) 5, 6, 15, 16, 32, 48, 160
- Chasee (Tháse) Miklós 144
- Chmaj, Ludwik 126, 127
- Claudiopolitanus, Georgius Serarius (Kolozsvári Serarius György) 43
- Comenius, Amos Johannes XX
- Copacius, Franciscus (Kopácsi Ferenc) 43
- Cracerus, Georgius 64
- Cracerus, Lucas 43
- Crellius, Joannes 167
- Crivellarius, Julius 100, 149
- Cromerus (Textoris), Andreas 96, 97, 141, 145, 146
- Crucius, Iacobus 175
- Csanádi Antal *see* Csenadius, Antonius
- Csanádi Pál (Tsénádi, Paulus) 97, 99, 110, 145, 147, 181
- Csáki, Balthasar (Boldizsár) 42
- Csáki, Michael (Mihály) 28, 29, 30, 42, 46, 86, 122
- Csázmai, Stephanus (István) 3, 4, 14, 15, 17, 90, 109, 127
- Csegezy László IX
- Csenadius, Antonius (Csanádi Antal) 102, 152
- Cserei, Wolfgangus (Farkas) 80
- Cserényi, Michael (Mihály) 88, 163
- Csetri Elek XVII
- Csukor, Georgius (György) 177
- Cyprianus 21, 22
- Czechovicus, Martinus (Czechowicz, Martin) 120
- Czeglédi, Georgius (György) 17, 18, 64, 65, 67, 71, 91, 129
- Czwittinger Dávid 18

- Darkó, Paulus (Pál) 171
Dálnoki, Franciscus (Ferenc) 143
Dálnoki, Michael (Mihály) 103, 150
Dán Róbert XVII, XXIII, 95, 120, 124, 125, 131, 132, 163
Dániel Mihály 38
Dániel, Petrus (Péter) 157
Davidis, Franciscus (Dávid Ferenc) XIII, XIV, XVII, 2, 5, 4, 8, 12, 13, 17, 18, 19, 23, 24, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 51, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 85, 86, 87, 93, 94, 95, 107, 108, 109, 119, 120, 121, 122, 123, 128, 131, 132, 133, 161, 164, 167, 169, 181
Davidis, Franciscus iunior 125
Deák Miklós XXII
Debreceni Ember Pál XI, XII
Decius, Caspar (Decsi Gáspár) 43
Decius, Joannes (Decsi János) 113
Deidricius, Georgius, 79, 96
Dersi G., Stephanus (Dersi Gergely István) 113, 159
Dersi, Stephanus (István) 179
Dézsi Lajos 89
Dipsensis, Martinus (Dipsiai Márton) 79, 96, 141
Dipsensis, Matthias (Dipsiai Mátyás) 80, 96, 141
Dóczy (Dothi) Ilona 144
Dóczy Zsuzsanna 144
Donatus, Aelius XXI
Egri Lukács *see* Agriensis, Lucas
Eniedinus, Georgius (Enyedi György) XIV, XIX, 78, 80, 88, 89, 103, 109, 134, 135, 136, 142, 150, 151, 163, 181
Enyedi, Joannes (János) 151
Epictetos 78, 94, 110
Eppelius, Joannes 128
Erasmus, Joannis 110, 137, 138, 139, 163
Erasmus, Roterodamus 5, 6, 11, 22, 32, 48, 78
Erdélyi, Stephanus (István) 80
Fabricius Miklós *see* Insulanus, Nicolaus
Feist, Elisabeth 20, 119
Fejérvári Márton *see* Albanus, Martinus
Fejérvári, Samuel 179
Felvinczi, Georgius (György) 171, 172
Ferenczi Zoltán XVII, XX, XXI
Firpo, Massimo 126, 128
Fischer, Simon 79, 80, 96, 110, 14
Frangepán Ferenc 52
Franck, Adam 151
Franck, Adam iunior XX
Francken, Christianus XIV, 78, 94, 110, 125, 136, 137, 138
Fritz József XV
Gazdag, Johannes (János) 165
Gálfi, Georgius (György) 3, 39
Geizanovius, Ioannes (Gejzanowski, Jan) 107, 159
Geleinus, Stephanus (Geleji Katona István) 145
Gentilis, Valentinus (Bálint) 4
Georgius episcopus Varadiensis (Martinuzzi Fráter György) 52, 53
Gidofalva, Gabriel Literatus de (Gidófalvi Literáti Gábor) 104, 154
Gilicze Gábor 95
Gisthnerus, Adamus 80, 96, 141
Gittich (Guthichius), Michael 144
Gitzi (Gitsi), Johannes 144
Glirius, Matthias (Schimbergius, Theodosius) 109, 124, 125, 131, 163
Gorscius, Iacobus (Górski, Jakób) 95, 137
Göcs, Paulus (Pál) 110

Gönczi, Georgius (György) 143
 Görgyesz Péter 148
 Gregorius, Paulus (Grzegorz Pawel z Brzezin) 119, 120, 132
 Grineus, Simon 32
 Gronczki (Gradzki), Samuel 112, 154
 Grzegorz Pawel z Brzezin *see* Gregorius Paulus
 Gulyás Pál XV, XVII, XXI
 Guthichius *see* Gittich, Michael
 Gyalui, Wolfgangus (Farkas) 68
 Gyerőfi, Georgius (György) 170
 Gyerőfi, Ladislaus (László) 158
 Gyöngyösi, Michael (Mihály) 176
 Gyulai, Stephanus (István) 39
 Gyulai Pál *see* Iulianus, Paulus

Hadamarius, Reinhardus 78
 Hagymási Kristóf 71, 72, 87, 123
 Haller, Joannes (János) 157
 Haner, Georgius XII, 2, 18, 39, 40, 41, 42
 Hebler, Matthias 17
 Hellopaeus, Valentinus (Szikszai Hellopaeus Bálint) 63, 65
 Heltai Anna XIX, XX, 37
 Heltai (Heltus), Caspar (Gáspár) IX, XVII, XVIII, 6, 17, 18, 19, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 55, 62, 64, 68, 69, 75, 78, 79, 83, 86, 89, 96, 109, 123, 140, 141, 142, 163
 Heltai, Caspar (Gáspár) iunior XIX, 37, 109, 142
 Heltai, Casparis uxor (Gáspárné) XVIII, 37, 77
 Heltzdörffer, Michael (Mihály) XXI
 Heraclides, Jacobus XV
 Hermas 167
 Hidvéghi B., Martinus (Márton) 165
 Hieronymus 41
 Hilarius 74
 Honterus, Joannes XV

Hoffgreff, Georgius (György) XVII, XVIII, 38, 39
 Hoffhalter (Skrzetuski), Raphael XVII, 2, 3, 4, 8, 11, 12, 14, 85, 90, 121, 125, 127
 Hoffhalter, Raphaelis vidua (Raphael özvegye) 161
 Homoródszentmárton de, Samuel Biró (Homoródszentmártoni Biró Sámuel) 115, 156
 Homoród Sz. Mártoni, Thomas Ferencz (Homoródszentmártoni Ferencz Tamás) 159, 160
 Homoród Sz. Páli, Franciscus N. (Homoródszentpáli Nagy Ferenc) 112, 154, 172
 Honterus, Johannes 1
 Hornius, Georgius 137, 159, 175
 Horváth Cyrill 88
 Hosszú, Margaretha (Margit) XIX, XX, 158
 Hosszú (Lang) Tamás XIX
 Hunyadi, Matthias (Rex Hungariae) 36, 42, 43
 Hunyadinus Demetrius (Hunyadi Demeter), 18, 43, 78, 87, 88, 108, 127, 128, 134, 181
 Hunyadi, ? 51
 Huszár Mihály 171, 172

Illia, Andreas (András) XII, 2, 40
 Illyricus, Georgius 143
 Incze Gábor 77
 Insulanus, Nicolaus (Fabricius Miklós) 17
 Iraeneus 167
 István deák 144
 Iulianus, Paulus (Gyulai Pál) 17, 40, 43
 Iustinus 167, 179

Jacobinus, Joannes (János) 112, 141
 Jacobus (Rex Angliae) 167

- Jakab Elek VII, X, 124
 Jakó Zsigmond XVII
 János Zsigmond *see* Joannes II. electus rex Hungariae
 Janssonius, Robertus 81
 Járαι, Joannes (János) 102, 110, 151, 181
 Járαι, Samuel (Sámuel) 101, 110, 143, 150
 Jármī, Franciscus (Ferenc) 153
 J6 (Bonus), Lucas *see* Agriensis, Lucas
 J6, Michael (Mihály) 157
 Joannes I. rex Hungariae (Szapolyai János) 52, 53
 Joannes II. electus rex Hungariae, princeps Transylvaniae (János Zsigmond) 2, 10, 12, 13, 24, 25, 28, 33, 34, 36, 44, 51, 63, 64, 73, 80, 85, 86, 87, 92, 107, 108, 109, 121, 122, 130, 160, 161
 Jövedétsi András XXI, 160
 Kabos Judit 171
 Kanyar6 Ferencz XII
 Karácsonyfalvinus, Basilius Galathi (Karácsonyfalvi Galathi Balázs) 165
 Kassai János *see* Cassai, Joannes
 Káli Kun István 105, 156
 Káli Kun László *see* Kun, Kál Ladislaus de
 Kálmáncsehi, Martinus (Márton) 52, 53
 Kanyar6 Ferencz 95, 101
 Káradius (Kárádi), Paulus (Pál) 17, 90, 95, 109, 128, 130, 139, 140
 Károlyi György *see* Caroli, Georgius
 Károlyi Péter *see* Caroli, Petrus
 Károlyi Radics Gáspár *see* Radiczit, Caspar
 Károlyi Sebestyén *see* Caroli, Sebastianus
 Kelemen Lajos XIX
 Kelp, Martinus (Márton) XII
 Kemény, Johannes (János) 148
 Kemény, Catherina (Katalin) 170
 Kemény József 1, 117
 Kénos, Joannes Tözsér de, Kénosi Tözsér János (Theophilus, Monotheita) *passim*, VII—XV, XIX—XXI, 1, 115, 117
 Kereszturi, Samuel (Sámuel) 106, 113, 158
 Kissolymosinus, Balthasar Koncz (Kissolymosi Koncz Boldizsár) 171
 Kisvárdainus, Johannes (János) 151
 Klein (Parvus), Laurentius 17
 Kmita (Lengyel), Andreas (András) XX, XXI, 168
 Kmita, Andreae vidua (András özvegye) XXI
 Kmita János XXI
 Kolozsvári Dimién, Paulus (Pál) 104, 113, 155, 160, 165, 173, 175, 181
 Kolozsvári Serarius György *see* Claudiopolitanus, Georgius Serarius
 Komlós, Andreas (András) 65, 73
 Koncz, Adamus (Ádám) 39
 Koncz, Michael (Mihály) 159
 Kopácsi Ferenc *see* Coppacius Franciscus
 Kornis Ferenc 38
 Kornis Judith 98, 143, 146
 Kozárvári, Paulus (Pál) 64
 Kozma Gergely IX
 Kozma, Michael (Mihály) 117, 180, 181
 Kökösinus, Michael (Mihály) 166
 Köpeczi, Balthasar (Boldizsár) 157, 178
 Köpeczi Beke, Nicolaus (Miklós) 97, 145
 Körmöczi János 181
 Kőszeghy Péter 62
 Kövendi Nagy Mihály 181
 Kraus, Georgius 103, 153

- Krmann Dániel XII
 Kun, Kál Ladislaus de (Káli Kun László) 105, 156, 177
- Ládonyi (Ladáni) Sára 144
 Lampe, Friedrich Adolf 36
 Lang Tamás *see* Hosszú Tamás
 Lapide, Cornelius 176
 Laski, Jan 5
 Lázár István 181
 Lengyel András *see* Kmita, Andreas
 Leydeckerus, Melchior 137
 Lipsai, Paulus (Pál) 37, 142
 Lisbona, Ioannes 80, 96, 141
 Liszkai Mihály XXI
 Lisznyai, Gervasius XV
 Locke, John 128
 Losonczy Becse, Andreas (András) 178
 Lubieniecki, Stanislaus (Stanislaw) 119
 Ludovicus, pastor Désien-
 sis *see* Szegedi, Ludovicus (Lajos)
 Lutherus, Martinus 4, 20, 28, 31, 124,
 169
- Maiores, Georgius XVIII, 28, 29, 30, 31,
 32, 35, 86, 108, 122
 Makai, Stephanus (István) 143
 Makai, Rasor Joannes (Makkai Nyíró
 János) XIX, 38, 80, 96, 98, 142,
 143, 146
 Marosi Sinnig János *see* Synnig,
 Joannes
 Martinuzzi Fráter
 György *see* Georgius episcopus
 Varadiensis
 Mayláth, Stephanus (István) 39
 Matthias, Christianus 159
 Melancthon, Philippus 4, 5, 31
 Melius, Petrus (Péter) 6, 12, 13, 16, 17,
 19, 33, 36, 41, 63, 64, 65, 66, 67, 71,
 72, 73, 74, 75, 77, 85, 108, 121, 161,
 162, 167
- Mikó, Franciscus (Ferenc) 38, 101, 149
 Mikola, Franciscus (Ferenc) 8, 10, 85,
 121
 Miskolcius, Paulus (Pál) 43
 Modrevius, Andreas Fricius
 (Modrzewski, Andrzej-Frycz) 175
 Molnár, Gregorius (Gergely) 79, 108
 Moscorovius, Hieronymus
 (Moskorzowski, Hieronim) 175
 Moshemius, Johannes Laurentius 69
 Murvai Sándor X
- Nadányi János 153
 Naeranus, Ioannes 154
 Nagy Lajos 65
 Nagybáncai Mátyás (Nagy Paptai
 Matia) 144
 Nagyernyei, Stephanus (István) 179
 Nagyfalui, Basilius (Balázs) 76
 Nádasdy Anna 39
 Nádasdy, Thomas (Tamás) 39
 Nádudvari, Petrus (Péter) 148
 Németh S. Katalin 10, 132
 Némethi, Franciscus (Ferenc) 144
 Némethi, Michael (Mihály) 37
 Niecieius (Nieciecki), Samuel 144
- Oecolampadius, Johannes 5, 32
 Origenes 167, 179
 Oroszházi, Stephanus (István) 67
 Óvári, Benedictus (Benedek) 17, 130
 Ózdi Tamás 148
 Ozorai, Stephanus (István) 39
- Ötves Kristóf 53
- Paget, Guilielmus (William) 166
 Paksi Mihály *see* Paxius Michael
 Palaeologus, Iacobus XIV, XV, 81, 89,
 93, 94, 108, 120, 124, 125, 126, 127,
 132, 134, 136

Palatics (Upalatith) György 144
 Pálfi Márton 7
 Pálffi, Beniaminus (Benjámín) 179
 Pálfi Zsigmond 181
 Pápai Páriz, Franciscus (Ferenc) XV,
 1, 18, 41
 Paruta, Nicolaus (Niccolo) VIII, 94,
 119, 126, 132
 Parvus, Laurentius *see* Klein, Lauren-
 tius
 Pauli, Stephanus (István) 152, 154
 Paxius, Michael (Paksi Mihály) 43
 Pécsi János *see* Quinqueecclesiensis,
 Johannes
 Pécsi Simon 143, 148
 Pekri, Franciscus (Ferenc) 171
 Pekri, Gabriel (Gábor) 36, 105, 157,
 171
 Pekri, Ladislaus (László) 105, 157
 Pesthius, Joannes (János) 43
 Petki János 144
 Petrityevith Horváth, Balthasar
 (Boldizsár) 157
 Petrityevith Horváth, Franciscus
 (Ferenc) XXI, 105, 112, 155
 Petrus Lombardus 21, 74
 Pirnát Antal XVII, 12, 119, 124
 Pókai, Jacobus (Jakab) 22, 23, 86, 91,
 92, 122, 129
 Polycarpus 167
 Présius, Joannes (János) 172
 Puelacher, Stephanus 79

 Quinqueecclesiensis, Johannes (Pécsi
 János) 43

 Radecius, Mattheus (Radecki,
 Mateusz) 137, 138
 Radecius, Valentinus (Radecki,
 Walenty) XV, XIX, XX, 80, 83,
 96, 110, 143, 144, 181
 Radecius, Valentinus iunior 150

Radiczit, Caspar (Károlyi Radics
 Gáspár) 65
 Raphai, Michael (Mihály) 179
 Ravius, Petrus 131
 Ravius, Andreas (Szörös András) XX,
 37, 148
 Ravius, Joannes (Szörös János) XX,
 37
 Ravius, Matthias (Szörös Mátyás)
 XIX, XX, 37, 148, 149
 Ravius, Matthias iunior (ifj. Szörös
 Mátyás) XX, 37
 I. Rákóczi, Georgius (György)
 (Princeps Transylvaniae) 6, 148,
 149
 Rákosi, Balthasar (Boldizsár) 98, 146
 Rechembergius, Adamus 175
 Régeni, Johannes (János) 37, 148
 Repodag, Petrus 144
 Reuchlin, Johannes 32
 Rezeni János 53
 Rodecki, Alexius (Aleksy) 110, 125,
 137, 138
 Rotondò, Antonio 119, 121
 Ruarus, Martinus 112, 152, 167

 Saliceus, Gregorius 80, 96, 141
 Sandius, Christophorus XII, XXII, 12,
 14, 16, 19, 20, 27, 28, 33, 43, 46, 78,
 79, 81, 84, 87, 101, 102, 110, 110,
 119, 120, 124—127, 130—133,
 135—139, 152—154, 161, 169
 Scarica, Mattheus (Skaricza Máté)
 131, 132
 Schesaeus, Christianus XVIII
 Schespurgensis, Caspar XVIII
 Schimbergius, Theodosius (Glirius,
 Matthias) 109, 131
 Schlichtingius, Ioannes 167
 Schnitzlerus, Jacobus 102, 153
 Schomannus, Georgius (Schoman,
 Jerzy) 120
 Seckius, Iacobus 20

Segesvári, Valentinus (Bálint) IX, 37, 80, 81
 Séguenny, André XVIII
 Serarius,
     Georgius *see* Claudiopolitanus,
     Georgius Serarius
 Servet, Michael 5, 27, 71, 92, 175
 Simén Domokos 65
 Simlerus, Josias 65
 Sipayllo, Maria 119
 Skaricza Máté *see* Scarica, Mattheus
 Slaski, Jan XVII
 Smalcus, Valentinus (Walenty) 82
 Socinus, Faustus (Sozzini, Fausto) 87, 120, 124, 125, 126, 127, 136, 137, 138, 144, 169
 Solymosi Koncz, Balthasar (Boldizsár) XX, 101, 151, 181
 Sommerus, Ioannes VIII, XIV, XV, 92, 108, 121, 125, 130, 131, 132, 163, 164
 Somogyi Ambrus *see* Symigianus, Ambrosius
 Somosdi, Stephanus (István) 143
 Spangenbergius, Everardius 126
 Spiritus Belga 175
 Squarcialupi, Marcellus 127
 Stancarus, Franciscus 5, 162
 Stánó Erzsébet 106, 158
 Stánó, Stanislaus 158
 Starinus (Sztárai), Michael (Mihály) 144
 Starius, Nicolaus (Sztárai Miklós) 17
 Statilius, Johannes (Statileo János) 52, 53
 Stefanus concionator Désien-
     sis *see* Iulianus, Paulus
 Stegmannus, Joachimus 110, 167
 Stegmannus, Joachimus iunior 111, 168
 Sternacius (Sternacki), Sebastian 137
 Stoll Béla 99, 100, 124
 Suki, Ladislaus (László) 159
 Suki Mária 158

Symigianus, Ambrosius (Somogyi Am-
     brus) 112, 141
 Synnig, Ioannes (Marosi Sinnig János)
     17

 Szabó Géza 95
 Szabó Károly XIII
 Szapolyai János *see* Joannes I. rex
     Hungariae
 Szathmárius, Stephanus (István) 128
 Szántai, Stephanus (István) 52, 53
 Szczucki, Lech XIV, XVII, 94
 Szegedi, Ludovicus (Lajos) 17, 40, 144
 Székely, Johannes (János) 165
 Székely, Moyses (Mózes) 141
 Székesfehérvári Mátyás *see* Albaregi-
     us, Matthias
 Szenciensis, Abrahamus Kertész
     (Szenczi Kertész Ábrahám) XX,
     103, 153
 Szenciensis, Adalbertus Molnár (Szenci
     Molnár Albert) 176
 Szentabrahami, Michael Lombargh
     (Szentábrahádi Lombargh Mihály)
     XI, 39, 172, 173, 174, 175, 176, 177,
     181
 Szentgyörgyiensis, Daniel Beke
     (Szentgyörgyi Beke Dániel) 148
 Szentiványi, Johannes (János) 179
 Szentmártoni Bodó, Johannes (János)
     99, 100, 112, 147, 148, 181
 Szentmihályfalvi, Michael (Mihály)
     143
 Szentmihályfalvi, Michael (Mihály)
     143
 Szentmihályfalvi, Michael (Mihály)
     143
 Szentmihályfalvi, Michael (Mihály)
     143
 Szentmihályfalvi, Michael (Mihály)
     143
 Szentpáli János IX
 Szépmeyzei, Laurentius (Lőrinc) 80, 96,
     141
 Sz. György István 148
 Szikszai Agricola, Demetrius
     (Demeter) 43
 Szikszai Hellopaeus Bá-
     lint *see* Hellopaeus, Valentinus

Szikszoianus, Basilius Fabricius
(Szikszai Fabricius Balázs) 36, 42,
43, 39

Szilvási András XIX, 38

Szilvasius, Joannes (János) 88, 135

Szopos, Georgius (György) 143

Szőcs, Michael (Mihály) 79

Szőrös András *see* Ravius, Andreas

Szőrös János *see* Ravius Joannes

Szőrös Mátyás *see* Ravius, Matthias

Szőrös Mátyás ifj. *see* Ravius, Matthias
junior

Sztárai Mihály *see* Starinus, Michael

Sztárai Miklós *see* Starinus, Nico-
laus

Takáts Sára 173

Tarnai Andor XII

Tarnóc Márton 99, 100

Taszycki, Stanislaus 137

Tatianus 167

Tazbir, Janusz XX

Telegdi Pap Sámuel 106, 158

Tertullianus 167, 175

Theophilus, Monotheita *see* Kénosi
Tőzsér János

Theophylos 167

Timothi Dániel XXI, 36

Toldalagi András 101, 102, 151

Tolnensis, Valentinus (Tolnai Bálint)
43

Tolnai, Joannes (János) 81, 99, 147

Tonk Sándor XVII

Thomas, Aquinas 74

Thordensis, Adamus (Thordai Ádám)
43, 65

Thordai, Joannes (János) 81, 99, 112,
146, 147

Thordai, Matthias (Máté) 82, 97, 144

Tordai, Andreas Sándor (Sándor
András) 3, 4, 14, 15, 17, 90, 109,
127

Toroczka, Matthaeus (Máté) XIV, XV,
XIX, 80, 81, 99, 109, 142, 147, 181

Toroczka Mihály XI

Tótfalusi Kis, Nicolaus (Miklós) XXI,
37, 101, 102, 151, 155

Tóth Kálmán XIX

Trócsányi Zoltán 62

Tsénádi, Paulus *see* Csanádi Pál

Tunccius, Ioannes 159

Túri, Michael (Mihály) 148

Turius (Túri), Paulus (Pál) 17, 65

Túri, Paulus (Pál) junior 43

Túri Czákó, Jacobus (Jakab) 67

Uzoni Fosztó, Stephanus (István) senior
169

Uzoni Fosztó, Stephanus (István) VIII,
IX, X, XI, XII, XIII, XIV, 117, 168,
171, 174, 176, 178

Uzoni Fosztó, Joannes (János) 169,
170

Uzoni Fosztó, Martinus (Márton) 169

Válaszúti, Andreas (And-
rás) *see* Szilvási András

Válaszúti, Georgius (György) 113, 131,
132, 139

Vári Albert XXII

Várfalva, Sigismundus Pálfi de (Várfalvi
Pálfi Zsigmond) 105, 156

Várfalvinus Kósa, Joannes (János)
XXI, 83, 89, 110, 140, 181

Varga Imre 99, 110

Varjas Béla XVII, 95

Varsevicius, Christophorus (Warsze-
wicki, Krzysztof) 134

Varsolci, Joannes (János) 97, 98, 145

Vásárhelyi, Ambrosius (Ambrus) 64

Veresegyházi István 171

Veresegyházi Szentyel, Michael
(Mihály) XX, 37

- Vitrelinus, Alexander XVIII, 77, 120
 Vitringa, Campegius 176
 Vizaknai, Gregorius (Gergely) 39
 Voidovius, Andreas (Wojdowski, Andrzej) 81

 Wagnerus, Gregorius (Gergely) XVII, 17, 34, 35, 86
 Wallace, Robert XXII, XXIII, 12, 14, 16, 19, 20, 27, 33, 43, 78—81, 84, 87, 94, 101, 102, 110, 111, 119, 120, 124—127, 130—133, 135—139, 152—154, 169, 174
 Werbőczy, Stephanus (István) 112, 142, 154, 172

 Westhemerus, Bartholomaeus 42
 Wilhelm, Christina 106, 158
 Wilini, Alexander 68
 Wissovatius, Benedictus (Wiszwaty, Benedykt) 118, 175
 Wolphardus, Adrianus 52
 Wotschke, Theodor 119

 Zanchius, Hieronymus 138
 Zenonus, Faustinus XVII
 Zilahinus, Joannes (János) I. 4
 Zilahinus, Joannes (János) II. 177
 Zoványi Jenő IX, X, XXII.
 Zwinglius, Ulricus 20